ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

เนตฺติปฺปกรณ-อฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

มหาการุณิกํ **นาถํ,** เญยฺยสาครปารคุํ;
วนฺเท นิปุณคมฺภีร-วิจิตฺรนยเทสนํฯ

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา, เยน นิยฺยนฺติ โลกโต;
วนฺเท ตมุตฺตมํ **ธมฺมํ,** สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิตํฯ

สีลาทิคุณสมฺปนฺโน, ฐิโต มคฺคผเลสุ โย;
วนฺเท **อริยสงฺฆํ** ตํ, ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํฯ

วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ, อิติ ยํ รตนตฺตเย;
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ, หุตฺวาหํ ตสฺส เตชสาฯ

ฐิตึ อากงฺขมาเนน, จิรํ สทฺธมฺมเนตฺติยา;
ธมฺมรกฺขิตนาเมน, เถเรน อภิยาจิโตฯ

ปทุมุตฺตรนาถสฺส, ปาทมูเล ปวตฺติตํ;
ปสฺสตา อภินีหารํ, สมฺปตฺตํ ยสฺส มตฺถกํฯ

สํขิตฺตํ วิภชนฺตานํ, เอโส อโคฺคติ ตาทินา;
ฐปิโต เอตทคฺคสฺมึ, โย มหาสาวกุตฺตโมฯ

ฉฬภิญฺโญ วสิปฺปตฺโต, ปภินฺนปฏิสมฺภิโท;
มหากจฺจายโน เถโร, สมฺพุทฺเธน ปสํสิโตฯ

เตน ยา ภาสิตา เนตฺติ, สตฺถารา อนุโมทิตา;
สาสนสฺส สทายตฺตา, นวงฺคสฺสตฺถวณฺณนาฯ

ตสฺสา คมฺภีรญาเณหิ, โอคาเหตพฺพภาวโต;
กิญฺจาปิ ทุกฺกรา กาตุํ, อตฺถสํวณฺณนา มยาฯ

สห สํวณฺณนํ ยสฺมา, ธรเต สตฺถุสาสนํ;
ปุพฺพาจริยสีหานํ, ติฏฺฐเตว วินิจฺฉโยฯ

ตสฺมา ตมุปนิสฺสาย, โอคาเหตฺวาน ปญฺจปิ;
นิกาเย เปฏเกนาปิ, สํสนฺทิตฺวา ยถาพลํฯ

สุวิสุทฺธมสํกิณฺณํ, นิปุณตฺถวินิจฺฉยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, สมยํ อวิโลมยํฯ

ปมาทเลขํ วชฺชตฺวา, ปาฬึ สมฺมา นิโยชยํ;
อุปเทสํ วิภาเวนฺโต, กริสฺสามตฺถวณฺณนํฯ

อิติ อตฺถํ อสงฺกิณฺณํ, **เนตฺติปฺปกรณสฺส** เม;
วิภชนฺตสฺส สกฺกจฺจํ, นิสามยถ สาธโวติฯ

ตตฺถ เกนฏฺเฐน เนตฺติ? สทฺธมฺมนยนฏฺเฐน **เนตฺติ**ฯ ยถา หิ ตณฺหา สเตฺต กามาทิภวํ นยตีติ ‘‘ภวเนตฺตี’’ติ วุจฺจติ, เอวมยมฺปิ เวเนยฺยสเตฺต อริยธมฺมํ นยตีติ สทฺธมฺมนยนฏฺเฐน ‘‘เนตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา นยนฺติ ตายาติ **เนตฺติ**ฯ เนตฺติปฺปกรเณน หิ กรณภูเตน ธมฺมกถิกา เวเนยฺยสเตฺต ทสฺสนมคฺคํ นยนฺติ สมฺปาเปนฺตีติ, นียนฺติ วา เอตฺถ เอตสฺมึ ปกรเณ อธิฏฺฐานภูเต ปติฏฺฐาเปตฺวา เวเนยฺยา นิพฺพานํ สมฺปาปิยนฺตีติ **เนตฺติ**ฯ น หิ เนตฺติอุปเทสสนฺนิสฺสเยน วินา อวิปรีตสุตฺตตฺถาวโพโธ สมฺภวติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘ตสฺมา นิพฺพายิตุกาเมนา’’ติอาทิฯ สพฺพาปิ หิ สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนา เนตฺติอุปเทสายตฺตา, เนตฺติ จ สุตฺตปฺปภวา, สุตฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปภวนฺติฯ

สา ปนายํ เนตฺติ ปกรณปริเจฺฉทโต ติปฺปเภทา หารนยปฏฺฐานานํ วเสนฯ ปฐมญฺหิ หารวิจาโร, ตโต นยวิจาโร, ปจฺฉา ปฏฺฐานวิจาโรติฯ ปาฬิววตฺถานโต ปน สงฺคหวารวิภาควารวเสน ทุวิธาฯ สพฺพาปิ หิ เนตฺติ สงฺคหวาโร วิภาควาโรติ วารทฺวยเมว โหติฯ

ตตฺถ **สงฺคหวาโร** อาทิโต ปญฺจหิ คาถาหิ ปริจฺฉิโนฺนฯ สโพฺพ หิ ปกรณโตฺถ ‘‘ยํ โลโก ปูชยเต’’ติอาทีหิ ปญฺจหิ คาถาหิ อปริคฺคหิโต นาม นตฺถิฯ นนุ เจตฺถ ปฏฺฐานํ อสงฺคหิตนฺติ? นยิทเมวํ ทฏฺฐพฺพํ, มูลปทคฺคหเณน ปฏฺฐานสฺส สงฺคหิตตฺตาฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘อฏฺฐารส มูลปทา กุหึ ทฏฺฐพฺพา สาสนปฏฺฐาเน’’ติฯ มูลปทปฏฺฐานานิ หิ อตฺถนยสงฺขารตฺติกา วิย อญฺญมญฺญํ สงฺคหิตานิฯ

วิภาควาโร ปน อุเทฺทสนิเทฺทสปฏินิเทฺทสวเสน ติวิโธฯ เตสุ ‘‘ตตฺถ กตเม โสฬส หารา’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘ภวนฺติ อฏฺฐารส ปทานี’’ติ อยํ อุเทฺทสวาโรฯ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘เตตฺตึสา เอตฺติกา เนตฺตี’’ติ อยํ นิเทฺทสวาโรฯ ปฏินิเทฺทสวาโร ปน หารวิภงฺควาโร หารสมฺปาตวาโร นยสมุฏฺฐานวาโร สาสนปฏฺฐานวาโรติ จตุพฺพิโธฯ เตสุ ‘‘ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘อยํ ปหาเนน สมาโรปนา’’ติ อยํ หารวิภงฺควาโรฯ ตตฺถ ‘‘กตโม เทสนาหารสมฺปาโต’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘อนุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตู’’ติ อยํ หารสมฺปาตวาโรฯ เอตฺถาห – หารวิภงฺคหารสมฺปาตวารานํ กึ นานากรณนฺติ? วุจฺจเต – ยตฺถ อเนเกหิปิ อุทาหรณสุเตฺตหิ เอโก หาโร นิทฺทิสียติ, อยํ หารวิภงฺควาโรฯ ยตฺถ ปน เอกสฺมึ สุเตฺต อเนเก หารา สมฺปตนฺติ, อยํ หารสมฺปาตวาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ **เปฏเก** –

‘‘ยตฺถ จ สเพฺพ หารา, สมฺปตมานา นยนฺติ สุตฺตตฺถํ;
พฺยญฺชนวิธิปุถุตฺตา, สา ภูมี หารสมฺปาโต’’ติฯ

นยสมุฏฺฐานสาสนปฏฺฐานวารวิภาโค ปากโฏฺ เอวฯ สาสนปฏฺฐานวาโร ปน สงฺคหวาเร วิย อุเทฺทสนิเทฺทสวาเรสุปิ น สรูปโต อุทฺธโฏติฯ เอตฺถาห – ‘‘อิทํ เนตฺติปฺปกรณํ มหาสาวก

ภาสิตํ, ภควตา อนุโมทิต’’นฺติ จ กถเมตํ วิญฺญายตีติ? ปาฬิโต เอวฯ น หิ ปาฬิโต อญฺญํ ปมาณตรํ อตฺถิฯ ยา หิ จตูหิ มหาปเทเสหิ อวิรุทฺธา ปาฬิ, สา ปมาณํฯ ตถา หิ อครหิตาย อาจริยปรมฺปราย เปฏโกปเทโส วิย อิทํ เนตฺติปฺปกรณํ อาภตํฯ ยทิ เอวํ กสฺมาสฺส นิทานํ น วุตฺตํฯ สาวกภาสิตานมฺปิ หิ **สุภสุตฺต-** (ที. นิ. ๑.๔๔๔ อาทโย) **อนงฺคณสุตฺต-** (ม. นิ. ๑.๕๗ อาทโย) **กจฺจายนสํยุตฺตา**ทีนํ นิทานํ ภาสิตนฺติ? นยิทํ เอกนฺติกํฯ สาวกภาสิตานํ พุทฺธภาสิตานมฺปิ หิ เอกจฺจานํ ปฏิสมฺภิทามคฺคนิเทฺทสาทีนํ ธมฺมปทพุทฺธวํสาทีนญฺจ นิทานํ น ภาสิตํ, น จ ตาวตา ตานิ อปฺปมาณํ, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิทานญฺจ นาม สุตฺตวินยานํ ธมฺมภณฺฑาคาริกอุปาลิเตฺถราทีหิ มหาสาวเกเหว ภาสิตํ, อิทญฺจ มหาสาวกภาสิตํ, เถรํ มุญฺจิตฺวา อนญฺญวิสยตฺตา อิมิสฺสา วิจารณายาติ กิเมเตน นิทานคเวสเนน, อโตฺถเยเวตฺถ คเวสิตโพฺพ, โย ปาฬิยา อวิรุโทฺธติฯ อถ วา ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนาภาวโต น อิมสฺส ปกรณสฺส วิสุํ นิทานวจนกิจฺจํ อตฺถิ, ปฏิสมฺภิทามคฺคนิเทฺทสาทีนํ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ เอตสฺมิํ ปกรเณ นานปฺปการโกสลฺลตฺถํ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพ – สพฺพเมว เจตํ ปกรณํ สาสนปริเยฏฺฐิภาวโต เอกวิธํ, ตถา อริยมคฺคสมฺปาทนโต วิมุตฺติรสโต จฯ พฺยญฺชนตฺถวิจารภาวโต ทุวิธํ, ตถา สงฺคหวิภาคภาวโต ธมฺมวินยตฺถสํวณฺณนโต โลกิยโลกุตฺตรตฺถสงฺคหณโต รูปารูปธมฺมปริคฺคาหกโต ลกฺขณลกฺขิยภาวโต ปวตฺตินิวตฺติวจนโต สภาควิสภาคนิเทฺทสโต สาธารณาสาธารณธมฺมวิภาคโต จฯ

ติวิธํ ปุคฺคลตฺตยนิเทฺทสโต ติวิธกลฺยาณวิภาคโต ปริญฺญตฺตยกถนโต ปหานตฺตยูปเทสโต สิกฺขตฺตยสงฺคหณโต ติวิธสํกิเลสวิโสธนโต มูลคีติอนุคีติสงฺคีติเภทโต ปิฏกตฺตยตฺถสํวณฺณนโต หารนยปฏฺฐานปฺปเภทโต จฯ

จตุพฺพิธํ จตุปฺปฏิสมฺภิทาวิสยโต จตุนยเทสนโต ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรภาวโต จฯ ปญฺจวิธํ อภิเญฺญยฺยาทิธมฺมวิภาคโต ปญฺจกฺขนฺธนิเทฺทสโต ปญฺจคติปริเจฺฉทโต ปญฺจนิกายตฺถวิวรณโต จฯ ฉพฺพิธํ ฉฬารมฺมณวิภาคโต ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนวิภาคโต จฯ สตฺตวิธํ สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติปริเจฺฉทโตฯ นววิธํ สุตฺตาทินวงฺคนิเทฺทสโตฯ จุทฺทสวิธํ สุตฺตาธิฏฺฐานวิภาคโตฯ โสฬสวิธํ อฏฺฐวีสติวิธญฺจ สาสนปฏฺฐานปฺปเภทโตฯ จตุราสีติสหสฺสวิธํ จตุราสีติสหสฺสธมฺมกฺขนฺธวิจารภาวโตติอาทินา นเยน ปกรณวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **สาสนปริเยฏฺฐิภาวโต**ติ สกลํ เนตฺติปฺปกรณํ สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส นวงฺคสฺส สตฺถุสาสนสฺส อตฺถสํวณฺณนาภาวโตฯ **อริยมคฺคสมฺปาทนโต**ติ ทสฺสนภูมิภาวนาภูมิสมฺปาทนโตฯ **วิมุตฺติรสโต**ติ สาสนสฺส อมตปริโยสานตฺตา วุตฺตํฯ **พฺยญฺชนตฺถวิจารภาวโต**ติ หารพฺยญฺชนปทกมฺมนยานํ พฺยญฺชนวิจารตฺตา อตฺถปทอตฺถนยานํ อตฺถวิจารตฺตา วุตฺตํฯ **สงฺคหวิภาคภาโว** ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **ธมฺมวินยตฺถสํวณฺณนโต**ติ สกลสฺสาปิ ปริยตฺติสาสนสฺส ธมฺมวินยภาวโต วุตฺตํฯ **ลกฺขณลกฺขิยภาวโต**ติ เนตฺติวจนสฺส ลกฺขณตฺตา อุทาหรณสุตฺตานญฺจ ลกฺขิยตฺตา วุตฺตํฯ **สภาควิสภาคนิเทฺทสโต**ติ สมานชาติยา ธมฺมา สภาคา, ปฏิปกฺขา วิสภาคา, ตํวิจารภาวโตติ อโตฺถฯ **สาธารณาสาธารณธมฺมวิภาคโต**ติ ปหาเนกฏฺฐสหเชกฏฺฐตาทิสามเญฺญน เย ธมฺมา เยสํ ธมฺมานํ นามวตฺถาทินา สาธารณา ตพฺพิธุรตาย อสาธารณา จ, ตํวิภาคโต ทุวิธนฺติ อโตฺถฯ

ปุคฺคลตฺตยนิเทฺทสโตติ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิ ปุคฺคลตฺตยนิเทฺทสโตฯ **ติวิธกลฺยาณวิภาคโต**ติ อาทิกลฺยาณาทิวิภาคโตฯ **มูลคีติอนุคีติสงฺคีติเภทโต**ติ ปฐมํ วจนํ มูลคีติ, วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส สงฺคหคาถา อนุคีติ, ตํตํสุตฺตตฺถโยชนวเสน วิปฺปกิณฺณสฺส ปกรณสฺส สงฺคายนํ สงฺคีติ, สา เถรสฺส ปรโต ปวตฺติตาติ เวทิตพฺพา, เอตาสํ ติสฺสนฺนํ เภทโต ติวิธนฺติ อโตฺถฯ **ปญฺจกฺขนฺธนิเทฺทสโต**ติ รูปาทิปญฺจกฺขนฺธสีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธนิเทฺทสโต ปญฺจวิธนฺติ อโตฺถฯ **สุตฺตาธิฏฺฐานวิภาคโต**ติ โลภโทสโมหานํ อโลภาโทสาโมหานํ กายวจีมโนกมฺมานํ สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานญฺจ วเสน จุทฺทสวิธสฺส สุตฺตาธิฏฺฐานสฺส วิภาควจนโต จุทฺทสวิธนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ น ปปญฺจิตํฯ

๑. สงฺคหวารวณฺณนา

เอวํ อเนกเภทวิภตฺต เนตฺติปฺปกรเณ ยทิทํ วุตฺตํ ‘‘สงฺคหวิภาควารวเสน ทุวิธ’’นฺติ, ตตฺถ สงฺคหวาโร อาทิฯ ตสฺสาปิ **‘‘ยํ โลโก ปูชยเต’’**ติ อยํ คาถา อาทิฯ ตตฺถ **ยนฺ**ติ อนิยมโต อุปโยคนิเทฺทโส, ตสฺส ‘‘ตสฺสา’’ติ อิมินา นิยมนํ เวทิตพฺพํฯ **โลโก**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **ปูชยเต**ติ กิริยานิเทฺทโสฯ **สโลกปาโล**ติ กตฺตุวิเสสนํฯ **สทา**ติ กาลนิเทฺทโสฯ **นมสฺสติ จา**ติ อุปจเยน กิริยานิเทฺทโส ฯ **ตสฺสา**ติ สามินิเทฺทโสฯ **เอตนฺ**ติ ปจฺจตฺตนิเทฺทโสฯ **สาสนวรนฺ**ติ ปจฺจตฺตนิเทฺทเสน นิทฺทิฏฺฐธมฺมนิทสฺสนํฯ **วิทูหี**ติ กรณวจเนน กตฺตุนิเทฺทโสฯ **เญยฺยนฺ**ติ กมฺมวาจกกิริยานิเทฺทโสฯ **นรวรสฺสา**ติ ‘‘ตสฺสา’’ติ นิยเมตฺวา ทสฺสิตสฺส สรูปโต ทสฺสนํฯ

ตตฺถ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญาปุญฺญานิ ตพฺพิปาโก จาติ **โลโก,** ปชา, สตฺตนิกาโยติ อโตฺถฯ โลก-สโทฺท หิ ชาติสทฺทตาย สามญฺญวเสน นิรวเสสโต สเตฺต สงฺคณฺหาติฯ กิญฺจาปิ หิ โลกสโทฺท สงฺขารภาชเนสุปิ ทิฎฺฐปฺปโยโค, ปูชนกิริยาโยคฺยภูตตาวเสน ปน สตฺตโลกวจโน เอว อิธ คหิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปูชยเต**ติ มานยติ, อปจายตีติ อโตฺถฯ

โลกํ ปาเลนฺตีติ โลกปาลา, จตฺตาโร มหาราชาโนฯ โลกิยา ปน อินฺทยมวรุณกุเวรา โลกปาลาติ วทนฺติฯ สห โลกปาเลหีติ **สโลกปาโล,** ‘‘โลโก’’ติ อิมินา ตุลฺยาธิกรณํฯ อถ วา อิสฺสริยาธิปเจฺจน ตํตํสตฺตโลกสฺส ปาลนโต รกฺขณโต ขตฺติยจตุมหาราชสกฺกสุยามสนฺตุสิตสุนิมฺมิตปรนิมฺมิตวสวตฺติมหาพฺรหฺมาทโย โลกปาลาฯ เตหิ สห ตํตํสตฺตนิกาโย สโลกปาโล โลโกติ วุโตฺตฯ อถ วา ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, สุกฺกา ธมฺมา โลกํ ปาเลนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๒.๙; อิติวุ. ๔๒) วจนโต หิโรตฺตปฺปธมฺมา โลกปาลาฯ เตหิ สมนฺนาคโต โลโก **สโลกปาโล**ฯ หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺนา หิ ปาปครหิโน สปฺปุริสา ธมฺมจฺฉนฺทวนฺตตาย ภควติ ปูชานมกฺการปราโหนฺตีติฯ

สทาติ สพฺพกาลํ รตฺติเญฺจว ทิวา จ, **สทา**ติ วา ภควโต ธรมานกาเล ตโต ปรญฺจฯ อถ วา **สทา**ติ อภินีหารโต ปฎฺฐาย ยาว สาสนนฺตรธานา, ตโต ปรมฺปิ วาฯ มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ มหาโพธิสตฺตา โพธิยา นิยตตาย พุทฺธงฺกุรภูตา สเทวกสฺส โลกสฺส ปูชนียา เจว วนฺทนียา จ โหนฺติฯ ยถาห ภควา สุเมธภูโต –

> ‘‘ทีปงฺกโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฎิคฺคโห;
> มม กมฺมํ ปกิเตฺตตฺวา, ทกฺขิณํ ปาทมุทฺธริฯ
>
> ‘‘เย ตตฺถาสุํ ชินปุตฺตา, ปทกฺขิณมกํสุ มํ;
> เทวา มนุสฺสา อสุรา จ, อภิวาเทตฺวาน ปกฺกมุ’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๗๕-๗๖);

นมสฺสติ จาติ เกจิ เกสญฺจิ ปูชาสกฺการาทีนิ กโรนฺตาปิ เตสํ อปากฏคุณตาย นมกฺการํ น กโรนฺติ, น เอวํ ภควโต, ยถาภูตอพฺภุคฺคตกิตฺติสทฺทตาย ปน ภควนฺตํ สเทวโก โลโก ปูชยติ เจว นมสฺสติ จาติ อโตฺถฯ ‘‘สทา นรมนุโสฺส’’ติ เกจิ ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ **ตสฺสา**ติ ยํ สเทวโก โลโก ปูชยติ เจว นมสฺสติ จ, ตสฺสฯ **เอตนฺ**ติ อิทานิ วตฺตพฺพํ พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานํ สามเญฺญน ทเสฺสติฯ **สาสนวรนฺ**ติ ตํ สรูปโต ทเสฺสติฯ ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ สเตฺต สาสติ วิเนติ เอเตนาติ สาสนํ, ตเทว เอกนฺตนิยฺยานเฏฺฐน อนญฺญสาธารณคุณตาย จ อุตฺตมเฏฺฐน ตํตํอภิปตฺถิตสมิทฺธิเหตุตาย ปณฺฑิเตหิ วริตพฺพโต วา วรํ, สาสนเมว วรนฺ

ติ **สาสนวรํฯ วิทูหี**ติ ยถาสภาวโต กมฺมกมฺมผลานิ กุสลาทิเภเท จ ธเมฺม วิทนฺตีติ วิทู, ปณฺฑิตมนุสฺสา, เตหิฯ ญาตพฺพํ, ญาณมรหตีติ วา **เญยฺยํฯ นรวรสฺสา**ติ ปุริสวรสฺส, อคฺคปุคฺคลสฺสาติ อโตฺถฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย อนญฺญสาธารณมหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณวิเสสโยเคน สเทวเกน โลเกน ปูชนีโย นมสฺสนีโย จ ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ตสฺส โลเก อุตฺตมปุคฺคลสฺส เอตํ อิทานิ อเมฺหหิ วิภชิตพฺพหารนยปฏฺฐานวิจารณวิสยภูตํ สาสนํ อาทิกลฺยาณตาทิคุณสมฺปตฺติยา วรํ อคฺคํ อุตฺตมํ นิปุณญาณโคจรตาย ปณฺฑิตเวทนียเมวาติฯ ภควโต หิ วจนํ เอกคาถามตฺตมฺปิ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทขนฺธายตนธาตินฺทฺริยสติปฏฺฐานาทิสภาวธมฺมนิทฺธารณกฺขมตาย โสฬสหารปญฺจนยโสฬสอฏฺฐวีสติวิธปฏฺฐานวิจารโยคฺยภาเวน จ ปรมคมฺภีรํ อตฺถโต อคาธปารํ สณฺหสุขุมญาณวิสยเมวาติฯ เตเนวาห – ‘‘ปญฺญวนฺตสฺสายํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม ทุปฺปญฺญสฺสา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๘; อ. นิ. ๘.๓๐)ฯ อถ วา ภควโต สาสนํ ปริญฺญากฺกเมน ลกฺขณาวโพธปฺปฏิปตฺติยา สุญฺญตมุขาทีหิ โอคาหิตพฺพตฺตา อวิญฺญูนํ สุปินเนฺตนปิ น วิสโย โหตีติ อาห – **‘‘วิทูหิ เญยฺย’’**นฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ – ‘‘เอตุ วิญฺญู ปุริโส’’ติอาทิฯ

อปเร ปน ‘‘ตํ ตสฺส สาสนวร’’นฺติ ปฐนฺติ, เตสํ มเตน ยํ-สโทฺท สาสน-สเทฺทน สมานาธิกรโณติ ทฏฺฐโพฺพฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยํ สาสนวรํ สโลกปาโล โลโก ปูชยติ นมสฺสติ จ, ตํ สาสนวรํ วิทูหิ ญาตพฺพนฺติฯ อิมสฺมิญฺจ นเย โลกปาล-สเทฺทน ภควาปิ วุจฺจติฯ ภควา หิ โลกคฺคตายกตฺตา นิปฺปริยาเยน โลกปาโล, ตสฺมา ‘‘ตสฺสา’’ติ โลกปาลสฺส สตฺถุโนติ อโตฺถฯ สโลกปาโลติ เจตฺถ โลกปาล-สโทฺท คุณีภูโตปิ สตฺถุวิสยตฺตา สาสน-สทฺทาเปกฺขตาย สามิภาเวน สมฺพนฺธีวิเสสภูโต ปธานภูโต วิย ปฏินิเทฺทสํ อรหตีติฯ

กถํ ปน สยํ ธมฺมสฺสามี ภควา ธมฺมํ ปูชยตีติ? นายํ วิโรโธฯ ธมฺมครุโน หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เต สพฺพกาลํ ธมฺมํ อปจายมานาว วิหรนฺตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยํนูนาหํ ยวายํ ธโมฺม มยา อภิสมฺพุโทฺธ, ตเมว ธมฺมํ สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา อุปนิสฺสาย วิหเรยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๓; อ. นิ. ๔.๒๑)ฯ

อปิ จ ภควโต ธมฺมปูชนา สตฺตสตฺตาหปฺปฏิปตฺติอาทีหิ ทีเปตพฺพาฯ ธมฺมสฺสามีติ จ ธเมฺมน สเทวกสฺส โลกสฺส สามีติ อโตฺถ, น ธมฺมสฺส สามีติฯ เอวมฺปิ นมสฺสตีติ วจนํ น ยุชฺชติฯ น หิ ภควา กญฺจิ นมสฺสตีติ, เอโสปิ นิโทฺทโสฯ น หิ นมสฺสตีติ ปทสฺส นมกฺการํ กโรตีติ อยเมว อโตฺถ, อถ โข ครุกรเณน ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ ตปฺปพฺภาโรติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภติฯ ภควา จ ธมฺมครุตาย สพฺพกาลํ ธมฺมนินฺนโปณปพฺภารภาเวน วิหรตีติฯ อยญฺจ อโตฺถ ‘‘เยน สุทํ สฺวาหํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) เอวมาทีหิ สุตฺตปเทหิ ทีเปตโพฺพฯ ‘‘วิทูหิ เนยฺย’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส ปณฺฑิเตหิ สปรสนฺตาเนสุ เนตพฺพํ ปาเปตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ อตฺตสนฺตาเน ปาปนํ พุชฺฌนํ, ปรสนฺตาเน โพธนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ ภควโต สเทวกสฺส โลกสฺส ปูชนียวนฺทนียภาโว อคฺคปุคฺคลภาโว จ วุจฺจมาโน คุณวิสิฏฺฐตํ ทีเปติ, สา จ คุณวิสิฏฺฐตา มหาโพธิยา เวทิตพฺพาฯ อาสวกฺขยญาณปทฏฺฐานญฺหิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺจ อาสวกฺขยญาณํ ‘‘มหาโพธี’’ติ วุจฺจติฯ สา อวิปรีตธมฺมเทสนโต ตถาคเต สุปฺปติฏฺฐิตาติ วิญฺญายติ ฯ น หิ สวาสนนิรวเสสกิเลสปฺปหานํ อนาวรณญาณญฺจ วินา ตาทิสี ธมฺมเทสนา สมฺภวติฯ อิจฺจสฺส จตุเวสารชฺชโยโคฯ เตน ทสพลฉอสาธารณญาณอฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺมาทิสกลสพฺพญฺญุคุณปาริปูรี ปกาสิตา โหติฯ เอตาทิสี จ คุณวิภูติ มหากรุณาปุพฺพงฺคมํ อภินีหารสมฺปตฺตึ ปุรสฺสรํ กตฺวา สมฺปา

ทิตํ สมตฺตึสปารมิสงฺขาตํ ปุญฺญญาณสมฺภารมนฺตเรน น อุปลพฺภตีติ เหตุสมฺปทาปิ อตฺถโต วิภาวิตา โหตีติ เอวํ ภควโต ตีสุปิ อวตฺถาสุ สพฺพสตฺตานํ เอกนฺตหิตปฺปฏิลาภเหตุภูตา อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา นิรวเสสา พุทฺธคุณา อิมาย คาถาย ปกาสิตาติ เวทิตพฺพํฯ

ทุติยนเย ปน ยสฺมา สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สผลํ อริยมคฺคสาสนํ ตสฺส อารมฺมณภูตญฺจ อมตธาตุํ ตทธิคมูปายญฺจ ปุพฺพภาคปฏิปตฺติสาสนํ ตทตฺถปริทีปนญฺจ ปริยตฺติสาสนํ ยถารหํ สจฺจาภิสมยวเสน อภิสเมโนฺต สฺวากฺขาตตาทิคุณวิเสสยุตฺตตํ มนสิกโรโนฺต สกฺกจฺจํ สวนธารณปริปุจฺฉาทีหิ ปริจยํ กโรโนฺต จ สเทวโก โลโก ปูชยติ นามฯ โลกนาโถ จ สมฺมาสโมฺพธิปฺปตฺติยา เวเนยฺยานํ สกฺกจฺจํ ธมฺมเทสเนน ‘‘อริยํ โว, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธึ เทเสสฺสามิ’’ (ม. นิ. ๓.๑๓๖; สํ. นิ. ๕.๒๘; เปฏโก. ๒๔), ‘‘มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสโฏฺฐ’’ (ธ. ป. ๒๗๓; กถา. ๘๗๒; เนตฺติ. ๑๒๕; เปฏโก. ๓๐), ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ’’ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔), ‘‘ขยํ วิราคํ อมตํ ปณีตํ’’ (ขุ. ปา. ๖.๔; สุ. นิ. ๒๒๗), ‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖; สํ. นิ. ๕.๓๖๗), ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณ’’นฺติอาทีหิ (ม. นิ. ๓.๔๒๐; เนตฺติ. ๕) วจเนหิ โถมเนน จ ปูชยติ นามฯ ตสฺมา สาสนวรสฺส ปูชนียภาโว อิธ วุจฺจมาโน อนวเสสโต ธมฺมคุเณ ทีเปตีติ เย อริยภาวาทโย นิยฺยานาทโย ขยวิราคาทโย มทนิมฺมทนาทโย อสงฺขตาทโย สฺวากฺขาตตาทโย อาทิกลฺยาณตาทโย จ อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ ปเวทิตา อเนเก ธมฺมคุณา, เต นิรวเสสโต อิมาย คาถาย ปกาสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ยสฺมา ปน อริยสจฺจปฺปฏิเวเธน สมุคฺฆาฏิตสโมฺมหาเยว ปรมตฺถโต ปณฺฑิตา พาลฺยาทิสมติกฺกมนโต, ตสฺมา ภาวิตโลกุตฺตรมคฺคา สจฺฉิกตสามญฺญผลา จ อริยปุคฺคลา วิเสสโต วิทูติ วุจฺจนฺติฯ เต หิ ยถาวุตฺตสาสนวรํ อวิปรีตโต ญาตุํ เนตุญฺจ สปรสนฺตาเน สกฺกุณนฺตีติ อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูหสฺส ปรมตฺถสงฺฆสฺสาปิ อิธ คหิตตฺตา เย สุปฺปฏิปนฺนตาทโย อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ สํวณฺณิตา อริยสงฺฆคุณา, เตปิ นิรวเสสโต อิธ ปกาสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ปฐมคาถาย สาติสยํ รตนตฺตยคุณปริทีปนํ กตฺวา อิทานิ –

> ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
> สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐, ๑๑๖, ๑๒๔) –

วจนโต สเงฺขปโต สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนํ, ตํ ปน สิกฺขตฺตยํ ญาณวิเสสวิสยภาวเภทโต อวตฺถาเภทโต จ ติวิธํ โหติฯ กถํ? สุตมยญาณโคจโร จ โย ‘‘ปริยตฺติสทฺธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ จินฺตามยญาณโคจโร จ โย อาการปริวิตกฺกทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺตีหิ คเหตพฺพากาโร วิมุตฺตายตนวิเสโส ‘‘ปฏิปตฺติสทฺธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ วิปสฺสนาญาณาทิสหคโต ภาวนามยญาณโคจโร จ โย ‘‘ปฏิเวธสทฺธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ติวิธมฺปิ สาสนํ สาสนวรนฺติ ปเทน สงฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ ยํ ปฐมํ, ตํ อิตเรสํ อธิคมูปาโยติ สพฺพสาสนมูลภูตํ อตฺตโน ปกรณสฺส จ วิสยภูตํ ปริยตฺติสาสนเมว ตาว สเงฺขปโต วิภชโนฺต **‘‘ทฺวาทส ปทานี’’**ติ คาถมาหฯ

ตตฺถ **ทฺวาทสา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ปทานี**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ เตสุ พฺยญฺชนปทานิ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตหีติ ปทานิฯ อตฺถปทานิ ปน ปชฺชนฺติ ญายนฺตีติ ปทานิฯ อุภยมฺปิ วา อุภยถา โยเชตพฺพํ พฺยญฺชนปทานมฺปิ อวิปรีตํ ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา, อตฺถปทานํ อุตฺตริวิเสสาธิ

คมสฺส การณภาวโต, ตานิ ปทานิ ปรโต ปาฬิยเณฺณว อาวิ ภวิสฺสนฺตีติ ตเตฺถว วณฺณยิสฺสามฯ อตฺถสูจนาทิอตฺถโต **สุตฺตํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ สงฺคเหสุ –

> ‘‘อตฺถานํ สูจนโต, สุวุตฺตโต สวนโตถ สูทนโต;
> สุตฺตาณา สุตฺตสภาคโต จ, ‘สุตฺต’นฺติ อกฺขาต’’นฺติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา; ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา);

ตเทตํ ตตฺถ สุตฺตปิฏกวเสน อาคตํ, อิธ ปน ปิฏกตฺตยวเสน โยเชตพฺพํฯ ‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’นฺติ วุตฺตํ, ยํ ปริยตฺติสาสนนฺติ อโตฺถฯ **ตํ สพฺพนฺ**ติ ตํ ‘‘สุตฺต’’นฺติ วุตฺตํ สกลํ พุทฺธวจนํฯ **พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จาติ** พฺยญฺชนเญฺจว ตทโตฺถ จฯ ยโต ‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อตฺถสูจนาทิโต สุตฺตํ ปริยตฺติธมฺโม, ตญฺจ สพฺพํ อตฺถโต ทฺวาทส ปทานิ ฉ พฺยญฺชนปทานิ เจว ฉ อตฺถปทานิ จาติฯ อถ วา ยเทตํ ‘‘สาสนวร’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ สพฺพํ สุตฺตํ, ปริยตฺติสาสนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ อตฺถโต ปน ทฺวาทส ปทานิ, พฺยญฺชนตฺถปทสมุทายภาวโตฯ ยถาห – ‘‘พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จา’’ติฯ **ตํ วิเญฺญยฺยํ อุภยนฺ**ติ ยสฺมิํ พฺยญฺชเน อเตฺถ จ วจนวจนียภาเวน สมฺพเนฺธ สุตฺตโวหาโร, ตทุภยํ สรูปโต วิญฺญาตพฺพํ ตตฺถ กตมํ พฺยญฺชนํ กตโม อโตฺถติ? เตเนวาห – **‘‘โก อโตฺถ พฺยญฺชนํ กตม’’**นฺติฯ

เอวํ ‘‘สาสนวร’’นฺติ วุตฺตสฺส สุตฺตสฺส ปริยตฺติภาวํ ตสฺส จ อตฺถพฺยญฺชนปทภาเวน เวทิตพฺพตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส ปวิจยุปายํ เนตฺติปฺปกรณํ ปทตฺถวิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘โสฬสหารา’’**ติ คาถมาหฯ

ตตฺถ โสฬส หารา เอติสฺสาติ **โสฬสหาราฯ ปญฺจนยา อฏฺฐารสมูลปทา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อถ วา โสฬส หารา โสฬสหาราฯ เอวํ อิตรตฺถาปิฯ หารนยมูลปทานิ เอว หิ สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ ภาสิตานิ เนตฺตีติฯ **สาสนสฺส ปริเยฏฺฐี**ติ สาสนสฺส อตฺถปริเยสนา, ปริยตฺติสาสนสฺส อตฺถสํวณฺณนาติ อโตฺถ, สกลเสฺสว วา สาสนสฺส อตฺถวิจารณาติ อโตฺถฯ ปฏิปตฺติปฏิเวเธปิ หิ เนตฺตินยานุสาเรน อธิคจฺฉนฺตีติฯ **มหกจฺจาเนนา**ติ กโจฺจติ ปุราตโน อิสิ, ตสฺส วํสาลงฺการภูโตยํ มหาเถโร ‘‘กจฺจาโน’’ติ วุจฺจติฯ มหกจฺจาโนติ ปน ปูชาวจนํ, ยถา มหาโมคฺคลฺลาโนติ, ‘‘กจฺจายนโคตฺตนิทฺทิฏฺฐา’’ติปิ ปาโฐฯ อยญฺจ คาถา เนตฺติํ สงฺคายเนฺตหิ ปกรณตฺถสงฺคณฺหนวเสน ฐปิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา จายํ, เอวํ **หารวิภงฺควาเร** ตํตํหารนิเทฺทสนิคมเน ‘‘เตนาห อายสฺมา’’ติอาทิวจนํ, หาราทิสมุทายภูตายํ เนตฺติยํ พฺยญฺชนตฺถสมุทาเย จ สุเตฺต กิํ เกน วิจิยตีติ วิจารณายํ อาห – **‘‘หารา พฺยญฺชนวิจโย’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ โสฬสปิ หารา มูลปทนิทฺธารณมนฺตเรน พฺยญฺชนมุเขเนว สุตฺตสฺส สํวณฺณนา โหนฺติ, น นยา วิย มูลปทสงฺขาตสภาวธมฺมนิทฺธารณมุเขนาติ เต ‘‘พฺยญฺชนวิจโย สุตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตาฯ อตฺถนยา ปน ยถาวุตฺตอตฺถมุเขเนว สุตฺตสฺส อตฺถสมฺปฏิปตฺติยา โหนฺตีติ อาห – **‘‘นยา ตโย จ สุตฺตโตฺถ’’**ติฯ อยญฺจ วิจารณา ปรโตปิ อาคมิสฺสติฯ เกจิ ‘‘นโย จา’’ติ ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ **อุภยํ ปริคฺคหีตนฺ**ติ หารา นยา จาติ เอตํ อุภยํ สุตฺตสฺส อตฺถนิทฺธารณวเสน ปริสมนฺตโต คหิตํ สพฺพถา สุเตฺต โยชิตํฯ **วุจฺจติ สุตฺตํ** วทติ สํวเณฺณติฯ กถํ? **ยถาสุตฺตํ** สุตฺตานุรูปํ, ยํ สุตฺตํ ยถา สํวเณฺณตพฺพํ, ตถา สํวเณฺณตีติ อโตฺถฯ ยํ ยํ สุตฺตนฺติ วา **ยถาสุตฺตํ,** สพฺพํ สุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เนตฺตินเยน หิ สํวเณฺณตุํ อสกฺกุเณยฺยํ นาม สุตฺตํ นตฺถีติฯ

อิทานิ ยํ วุตฺตํ – ‘‘สาสนวรํ วิทูหิ เญยฺย’’นฺติ, ตตฺถ เนตฺติสํวณฺณนาย วิสยภูตํ ปริยตฺติธมฺมเมว ปการนฺตเรน นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยา เจวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ อเตฺถสุ กตปริเจฺฉโท พฺยญฺชนปฺปพนฺโธ เทสนา, โย ปาโฐติ วุจฺจติฯ ตทโตฺถ เทสิตํ ตาย เทสนาย ปโพธิตตฺตาฯ ตทุภยญฺจ วิมุตฺตายตนสีเสน ปริจยํ กโรนฺตานํ อนุปาทาปรินิพฺพานปริโยสานานํ สมฺปตฺตีนํ เหตุภาวโต เอกเนฺตน วิเญฺญยฺยํ, ตทุภยวินิมุตฺตสฺส วา เญยฺยสฺส อภาวโต ตเทว ทฺวยํ วิเญฺญยฺยนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **ยา เจว...เป.... วิเญฺญยฺยนฺติ**ฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ วิชานเน สาเธตเพฺพ, นิปฺผาเทตเพฺพ เจตํ ภุมฺมํฯ **อยมานุปุพฺพี**ติ อยํ วกฺขมานา อนุปุพฺพิ หารนยานํ อนุกฺกโม, อนุกฺกเมน วกฺขมานา หารนยาติ อโตฺถฯ **นววิธสุตฺตนฺตปริเยฎฺฐี**ติ สุตฺตาทิวเสน นวงฺคสฺส สาสนสฺส ปริเยสนา, อตฺถวิจารณาติ อโตฺถฯ สามิอเตฺถ วา เอตํ ปจฺจตฺตํ นววิธสุตฺตนฺตปริเยฎฺฐิยา อนุปุพฺพีติฯ อถ วา **อนุปุพฺพี**ติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถาวุตฺตวิชานเน สาเธตเพฺพ วกฺขมานาย หารนยานุปุพฺพิยา อยํ นววิธสุตฺตนฺตสฺส อตฺถปริเยสนาติฯ

เอตฺถาห – กถํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทีนํ สุตฺตภาโว, สุตฺตภาเว จ เตสํ กถํ สาสนสฺส นวงฺคภาโวฯ ยญฺจ สงฺคเหสุ วุจฺจติ ‘‘สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณ’’นฺติ, ตถา จ สติ สุตฺตงฺคเมว น สิยาฯ อถาปิ วิสุํ สุตฺตงฺคํ สิยา, มงฺคลสุตฺตาทีนํ (ขุ. ปา. ๕.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๖๑ อาทโย) สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา, คาถาภาวโต ธมฺมปทาทีนํ วิย, เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา, สคาถกตฺตา สคาถาวคฺคสฺส วิย, ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติฯ วุจฺจเต –

> สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรุฬฺหตฺตา, สหตาเญฺญน นาญฺญโตฯ

สพฺพสฺสาปิ หิ พุทฺธวจนสฺส สุตฺตนฺติ อยํ **สามญฺญวิธิ**ฯ ตถา หิ ‘‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ (ปาจิ. ๑๒๔๒), สาวตฺถิยา สุตฺตวิภเงฺค, สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี’’ติอาทิวจนโต วินยาภิธมฺมปริยตฺติวิเสเสปิ สุตฺตโวหาโร ทิสฺสติฯ ตเทกเทเสสุ ปน เคยฺยาทโย **วิเสสวิธโย** เตน เตน นิมิเตฺตน ปติฎฺฐิตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ จุณฺณิยคนฺถํ เคยฺย’’นฺติ วทนฺติฯ คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺสฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนญฺหิ ‘‘พฺยากรณ’’นฺติ วุจฺจติฯ พฺยากรณเมว เวยฺยากรณนฺติฯ เอวํ สเนฺต สคาถกาทีนมฺปิ ปญฺหาวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, เคยฺยาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโต ‘‘คาถาวิรเห สตี’’ติ วิเสสิตตฺตา จฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถายุเตฺตสุ ‘‘วุตฺตเญฺหต’’นฺติอาทิวจนสมฺพเนฺธสุ อพฺภุตธมฺมปฎิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถาอุทานอิติวุตฺตกอพฺภุตธมฺมสญฺญา ปติฎฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญาฯ สติปิ ปญฺหาวิสฺสชฺชนภาเว สคาถกเตฺต จ เกสุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฎฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยงฺคาทิสญฺญา ปติฎฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโยฯ

ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ สุตฺตํ, ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตติฯ นนุ จ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถา เอวาติ? น ตทวตฺถา, โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติฯ ยญฺจ วุตฺตํ – ‘‘คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา’’ติ, ตมฺปิ น, นิรุฬฺหตฺตาฯ นิรุโฬฺห หิ มงฺคล

สุตฺตาทีสุ สุตฺตภาโว, น หิ ตานิ ธมฺมปทพุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ, กินฺตุ สุตฺตภาเวเนวฯ เตเนว หิ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘สุตฺตนามก’’นฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา’’ติ, ตทปิ นตฺถิ, ยสฺมา สหตาเณฺญนฯ สห คาถาหีติ หิ สคาถกํฯ สหภาโว จ นาม อตฺถโต อเณฺญน โหติ, น จ มงฺคลสุตฺตาทีสุ คาถาวินิมุตฺโต โกจิ สุตฺตปฺปเทโส อตฺถิฯ โย สห คาถาหีติ วุเจฺจยฺย, น จ สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิฯ ยทปิ วุตฺตํ – ‘‘อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตทปิ น อญฺญโตฯ อญฺญา เอว หิ ตา คาถา, ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตาฯ อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ ยถาวุตฺตนเยน อตฺถานํ สูจนาทิอเตฺถน สุตฺตเนฺตฺวว วุจฺจติ, ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติฯ

สงฺคหวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. เอวํ สงฺคหวาเรน สเงฺขปโต ทสฺสิเต หาราทโย อิทานิ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ กตเม โสฬส หารา”**ติอาทิเทสนา อารทฺธาฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ยํ วุตฺตํ – ‘‘โสฬสหารา เนตฺตี’’ติ, ตสฺมิํ วจเน, ติสฺสํ วา คาถายํ, ยานิ หารนยมูลปทานิ อุทฺทิฏฺฐานิ, เตสูติ อโตฺถฯ **กตเม**ติ ปุจฺฉาวจนํฯ ปุจฺฉา จ นาเมสา ปญฺจวิธา อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา อนุมติปุจฺฉา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติฯ ตาสุ อยํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **โสฬสา**ติ คณนวเสน ปริเจฺฉโทฯ เตน เนสํ น ตโต อุทฺธํ อโธ จาติ เอตปรมตํ ทเสฺสติฯ สา เจตปรมตา ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **หารา**ติ คณนวเสน ปริจฺฉินฺนานํ สามญฺญโต ทสฺสนํฯ **เทสนา วิจโย**ติ อาทิ สรูปทสฺสนํฯ

ตตฺถ เกนเฏฺฐน หารา? หรียนฺติ เอเตหิ, เอตฺถ วา สุตฺตเคยฺยาทิวิสยา อญฺญาณสํสยวิปลฺลาสาติ **หารา,** หรนฺติ วา สยํ ตานิ, หรณมตฺตเมว วาติ **หารา** ผลูปจาเรนฯ อถ วา หรียนฺติ โวหรียนฺติ ธมฺมสํวณฺณกธมฺมปฏิคฺคาหเกหิ ธมฺมสฺส ทานคฺคหณวเสนาติ **หารา**ฯ อถ วา หารา วิยาติ **หารา**ฯ ยถา หิ อเนกรตนาวลิสมูโห หารสงฺขาโต อตฺตโน อวยวภูตรตนสมฺผเสฺสหิ สมฺปุปฺปชฺชนียมานหิลาทสุโข หุตฺวา ตทุปโภคีชนสรีรสนฺตาปํ นิทาฆปริฬาหุปชนิตํ วูปสเมติ, เอวเมเตปิ นานาวิธปรมตฺถรตนปฺปพนฺธา สํวณฺณนาวิเสสา อตฺตโน อวยวภูตปรมตฺถรตนาธิคเมน สมฺปฺปาทิยมานนิพฺพุติสุขา ธมฺมปฏิคฺคาหกชนหทยปริตาปํ กามราคาทิกิเลสเหตุกํ วูปสเมนฺตีติฯ อถ วา หารยนฺติ อญฺญาณาทีนํ หารํ อปคมํ กโรนฺติ อาจิกฺขนฺตีติ วา **หารา**ฯ อถ วา โสตุชนจิตฺตสฺส หรณโต รมณโต จ **หารา** นิรุตฺตินเยน, ยถา – ‘‘ภเวสุ วนฺตคมโน ภควา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔; ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา)ฯ อยํ ตาว หารานํ สาธารณโต อโตฺถฯ

อสาธารณโต ปน เทสียติ สํวณฺณียติ เอตาย สุตฺตโตฺถติ **เทสนา,** เทสนาสหจรณโต วา **เทสนา**ฯ นนุ จ อเญฺญปิ หารา เทสนาสงฺขาตสฺส สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนโต เทสนาสหจาริโนวาติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน หาโร เยภุเยฺยน ยถารุตวเสเนว วิญฺญายมาโน เทสนาย สห จรตีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น ตถา ปเรฯ น หิ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณาทิสนฺทสฺสนรหิตา สุตฺตเทสนา อตฺถิฯ อสฺสาทาทิสนฺทสฺสนวิภาวนลกฺขโณ จายํ หาโรติฯ

วิจิยนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา ปทปญฺหาทโย, วิจิติ เอว วา เตสนฺติ **วิจโย**ฯ ปาฬิยํ ปน วิจินตีติ วิจโยติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ

ยุตฺตีติ อุปฺปตฺติสาธนยุตฺติ, อิธ ปน ยุตฺติวิจารณา ยุตฺติ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘รูปภโว รูป’’นฺติ ยถา, ยุตฺติสหจรณโต วาฯ อิธาปิ เทสนาหาเร วุตฺตนเยน อโตฺถ วิตฺถาเรตโพฺพฯ

ปทฏฺฐานนฺติ อาสนฺนการณํ, อิธาปิ ปทฏฺฐานวิจารณาติอาทิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ลกฺขียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา เอกลกฺขณา ธมฺมา อวุตฺตาปิ เอกวจเนนาติ **ลกฺขณํ**ฯ

วิยูหียนฺติ วิภาเคน ปิณฺฑียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วาติ พฺยูโหฯ นิพฺพจนาทีนํ สุเตฺต ทสฺสิยมานานํ จตุนฺนํ พฺยูโหติ **จตุพฺยูโห,** จตุนฺนํ วา พฺยูโห เอตฺถาติ **จตุพฺยูโห**ฯ

อาวฏฺฏียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สภาคา วิสภาคา จ ธมฺมา, เตสํ วา อาวฏฺฏนนฺติ **อาวโฏฺฏ**ฯ

วิภชียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สาธารณาสาธารณานํ สํกิเลสโวทานธมฺมานํ ภูมิโยติ **วิภตฺติ,** วิภชนํ วา เอเตสํ ภูมิยาติ **วิภตฺติ**ฯ

ปฏิปกฺขวเสน ปริวตฺตียนฺติ อิมินา, เอตฺถ วา สุเตฺต วุตฺตธมฺมา, ปริวตฺตนํ วา เตสนฺติ **ปริวตฺตโน**ฯ

วิวิธํ วจนํ เอกเสฺสวตฺถสฺส วาจกเมตฺถาติ วิวจนํ, วิวจนเมว **เววจนํ,** วิวิธํ วุจฺจติ เอเตน อโตฺถติ วา วิวจนํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปกาเรหิ ปเภทโต วา ญาปียนฺติ อิมินา, เอตฺถ วา อตฺถาติ **ปญฺญตฺติ**ฯ

โอตารียนฺติ อนุปฺปเวสียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สุตฺตาคตา ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีสูติ **โอตรโณ**ฯ

โสธียนฺติ สมาธียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สุเตฺต ปทปทตฺถปญฺหารมฺภาติ **โสธโน**ฯ

อธิฏฺฐียนฺติ อนุปวตฺตียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สามญฺญวิเสสภูตา ธมฺมา วินา วิกเปฺปนาติ **อธิฏฺฐาโน**ฯ

ปริกโรติ อภิสงฺขโรติ ผลนฺติ ปริกฺขาโร, เหตุ ปจฺจโย จ, ปริกฺขารํ อาจิกฺขตีติ **ปริกฺขาโร,** หาโร, ปริกฺขารวิสยตฺตา ปริกฺขารสหจรณโต วา **ปริกฺขาโร**ฯ

สมาโรปียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา ปทฏฺฐานาทิมุเขน ธมฺมาติ **สมาโรปโน**ฯ สพฺพตฺถ จ ภาวสาธนวเสนาปิ อโตฺถ สมฺภวตีติ ตสฺสาปิ วเสน โยเชตพฺพํฯ

ตสฺสาติ ยถาวุตฺตสฺส หารุเทฺทสสฺสฯ **อนุคีตี**ติ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อนุปจฺฉาคายนคาถา, ตาสุ โอสานคาถาย **อตฺถโต อสํกิณฺณา**ติ ปทเตฺถน สงฺกรรหิตา, เตน ยทิปิ เกจิ หารา อญฺญมญฺญํ อวิสิฏฺฐา วิย ทิสฺสนฺติ, ตถาปิ เตสํ อตฺถโต สงฺกโร นตฺถีติ ทเสฺสติฯ โส จ เนสํ อสงฺกโร ลกฺขณนิเทฺทเส สุปากโฏ โหติฯ **เอเตสเญฺจวา**ติ เอเตสํ โสฬสนฺนํ หารานํฯ ยถา อสงฺกโร, ตถา เจว ภวติฯ กึ ภวติ? **วิตฺถารตยา** วิตฺถาเรนฯ **นยวิภตฺติ** นเยน อุปาเยน ญาเยน วิภาโคฯ เอเตน ตํ เอว อสงฺกิณฺณตํ วิภาเวติฯ เกจิ ‘‘วิตฺถารนยา’’ติ ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ, อยญฺจ คาถา เกสุจิ โปตฺถเกสุ นตฺถิฯ

๒. เอวํ หาเร อุทฺทิสิตฺวา อิทานิ นเย อุทฺทิสิตุํ **‘‘ตตฺถ กตเม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นยนฺติ สํกิเลเส โวทานานิ จ วิภาคโต ญาเปนฺตีติ **นยา,** นียนฺติ วา ตานิ เอเตหิ , เอตฺถ วาติ **นยา,** นยนมตฺตเมว วาติ **นยา,** นียนฺติ วา สยํ ธมฺมกถิเกหิ อุปนียนฺติ สุตฺตสฺส อตฺถปวิจยตฺถนฺติ **นยา**ฯ อถ วา นยา วิยาติ **นยา**ฯ ยถา หิ เอกตฺตาทโย นยา สมฺมา ปฏิวิชฺฌิยมานา ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ ยถากฺกมํ สมฺพนฺธวิภาคพฺยาปารวิรหานุรูปผลภาวทสฺสเนน อสงฺกรโต สมฺมุติสจฺจปรมตฺถสจฺจานํ สภาวํ ปเวทยนฺตา ปรมตฺถสจฺจปฺปฏิเวธาย สํวตฺตนฺติ, เอวเมเตปิ กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคธมฺมวิภาคทสฺสเนน อวิปรีตสุตฺตตฺถาวโพธาย อภิสมฺภุณนฺตา

เวเนยฺยานํ จตุสจฺจปฺปฏิเวธาย สํวตฺตนฺติฯ อถ วา ปริยตฺติอตฺถสฺส นยนโต สํกิเลสโต ยมนโต จ **นยา** นิรุตฺตินเยนฯ

นนฺทิยาวโฏฺฏติอาทีสุ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส วิย อาวโฏฺฏ เอตสฺสาติ **นนฺทิยาวโฏฺฏ,** ยถา หิ นนฺทิยาวโฏฺฏ อโนฺตฐิเตน ปธานาวยเวน พหิทฺธา อาวฏฺฏติ, เอวมยมฺปิ นโยติ อโตฺถฯ อถ วา นนฺทิยา ตณฺหาย ปโมทสฺส วา อาวโฏฺฏ เอตฺถาติ **นนฺทิยาวโฏฺฏ**ฯ ตีหิ อวยเวหิ โลภาทีหิ สํกิเลสปเกฺข อโลภาทีหิ จ โวทานปเกฺข ปุกฺขโล โสภโนติ **ติปุกฺขโล**ฯ อสนฺตาสนชวปรกฺกมาทิวิเสสโยเคน สีโห ภควา, ตสฺส วิกฺกีฬิตํ เทสนาวจีกมฺมภูโต วิหาโรติ กตฺวา วิปลฺลาสตปฺปฏิปกฺขปริทีปนโต สีหสฺส วิกฺกีฬิตํ เอตฺถาติ **สีหวิกฺกีฬิโต,** นโยฯ พลวิเสสโยคทีปนโต วา สีหวิกฺกีฬิตสทิสตฺตา นโย **สีหวิกฺกีฬิโต**ฯ พลวิเสโส เจตฺถ สทฺธาทิพลํ, ทสพลานิ เอว วาฯ อตฺถนยตฺตยทิสาภาเวน กุสลาทิธมฺมานํ อาโลจนํ **ทิสาโลจนํ**ฯ ตถา อาโลจิตานํ เตสํ ธมฺมานํ อตฺถนยตฺตยโยชเน สมานยนโต องฺกุโส วิย **องฺกุโส**ฯ คาถาสุ ลเณฺชติ ปกาเสติ สุตฺตตฺถนฺติ ลณฺชโก, นโย จ โส ลณฺชโก จาติ **นยลณฺชโกฯ คตา**ติ ญาตา, มตาติ อโตฺถฯ โส เอว วา ปาโฐฯ เสสํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

๓. เอวํ นเยปิ อุทฺทิสิตฺวา อิทานิ มูลปทานิ อุทฺทิสิตุํ **“ตตฺถ กตมานี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ มูลานิ จ ตานิ นยานํ ปฏฺฐานภาคานญฺจ ปติฏฺฐาภาวโต ปทานิ จ อธิคมูปายภาวโต โกฏฺฐาสภาวโต จาติ **มูลปทานิ**ฯ โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน, กุจฺฉิตานํ วา ปาปธมฺมานํ สลนโต วิทฺธํสนโต, กุสานํ วา ราคาทีนํ ลวนโต, กุสา วิย วา ลวนโต, กุเสน วา ญาเณน ลาตพฺพโต ปวเตฺตตพฺพโต **กุสลานิ,** ตปฺปฏิปกฺขโต **อกุสลานี**ติ ปทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ คณนปริเจฺฉทโต ชาติเภทโต จ มูลปทานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สรูปโต ทเสฺสโนฺต สํกิเลสปกฺขํเยว ปฐมํ อุทฺทิสติ **“ตณฺหา”**ติอาทินาฯ ตตฺถ ตสติ ปริตสตีติ **ตณฺหา**ฯ อวินฺทิยํ วินฺทติ, วินฺทิยํ น วินฺทตีติ **อวิชฺชา,** วิชฺชาปฏิปกฺขาติ วา **อวิชฺชา**ฯ ลุพฺภนฺติ เตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา โสติ **โลโภฯ โทสโมเหสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญา **สุภสญฺญาฯ สุขสญฺญา**ทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สงฺคหนฺติ** คณนํฯ **สโมสรณ**นฺติ สโมโรปนํฯ

ปจฺจนีกธเมฺม สเมตีติ **สมโถ**ฯ อนิจฺจาทีหิ วิวิเธหิ อากาเรหิ ปสฺสตีติ **วิปสฺสนาฯ อโลภา**ทโย โลภาทิปฏิปกฺขโต เวทิตพฺพาฯ อสุเภ ‘‘อสุภ’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญา **อสุภสญฺญา,** กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํฯ สญฺญาสีเสน หิ เทสนาฯ **ทุกฺขสญฺญา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทํ อุทฺทานนฺติ อิทํ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส วิปฺปกิณฺณภาเวน นสฺสิตุํ อทตฺวา อุทฺธํ ทานํ รกฺขณํ อุทฺทานํ, สงฺคหวจนนฺติ อโตฺถฯ ‘‘จตฺตาโร วิปลฺลาสา’’ติปิ ปาโฐฯ **กิเลสภูมี**ติ สํกิเลสภูมิ สเพฺพสํ อกุสลธมฺมานํ สโมสรณฏฺฐานตฺตาฯ กุสลานํ ยานิ ตีณิ มูลานิฯ ‘‘กุสลานี’’ติปิ ปฐนฺติฯ **สติปฏฺฐานา**ติ อสุภสญฺญาทโย สนฺธายาหฯ **อินฺทฺริยภูมี**ติ สทฺธาทีนํ วิมุตฺติปริปาจนินฺทฺริยานํ สโมสรณฏฺฐานตฺตา วุตฺตํฯ **ยุชฺชนฺตี**ติ โยชียนฺติฯ **โข**ติ ปทปูรเณ, อวธารณเตฺถ วา นิปาโตฯ เตน เอเต เอวาติ ทเสฺสติฯ อฏฺฐารเสวาติ วาฯ **มูลปทา**ติ มูลปทานิ, ลิงฺควิปลฺลาโส วาฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นิเทฺทสวารวณฺณนา

๔. เอวํ อุทฺทิเฏฺฐ หาราทโย นิทฺทิสิตุํ **“ตตฺถ สเงฺขปโต”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อุเทฺทสปาเฐฯ **สเงฺขปโต เนตฺติ กิตฺติตา**ติ สมาสโต เนตฺติปฺปกรณํ กถิตํฯ หารนยมูลปทานญฺหิ สรูปทสฺสนํ อุเทฺทสปาเฐน กตนฺติฯ เอตฺถ จ หารนยานํ –

> สามญฺญโต วิเสเสน, ปทโตฺถ ลกฺขณํ กโม;
> เอตฺตาวตา จ เหตุวาที, เวทิตพฺพา หิ วิญฺญุนาฯ

เตสุ อวิเสสโต วิเสสโต จ หารนยานํ อโตฺถ ทสฺสิโตฯ ลกฺขณาทีสุ ปน อวิเสสโต สเพฺพปิ หารา นยา จ ยถากฺกมํ พฺยญฺชนตฺถมุเขน นวงฺคสฺส สาสนสฺส อตฺถสํวณฺณนลกฺขณาฯ วิเสสโต ปน ตสฺส ตสฺส หารสฺส นยสฺส จ ลกฺขณํ นิเทฺทเส เอว กถยิสฺสามฯ กมาทีนิ จ ยสฺมา เนสํ ลกฺขเณสุ ญาเตสุ วิเญฺญยฺยานิ โหนฺติ, ตสฺมา ตานิปิ นิเทฺทสโต ปรโต ปกาสยิสฺสามฯ

หารสเงฺขโป

๑. ยา ปน **อสฺสาทาทีนวตา**ติอาทิกา นิเทฺทสคาถา, ตาสุ **อสฺสาทาทีนวตา**ติ อสฺสาโท อาทีนวตาติ ปทวิภาโคฯ อาทีนวตาติ จ อาทีนโว เอวฯ เกจิ ‘‘อสฺสาทาทีนวโต’’ติ ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ ตตฺถ อสฺสาทียตีติ อสฺสาโท, สุขํ โสมนสฺสญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ ปญฺจสฺ อุปาทานกฺขเนฺธสุ อสฺสาโท’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖; สํ. นิ. ๓.๒๖)ฯ ยถา เจตํ สุขํ โสมนสฺสํ, เอวํ อิฏฺฐารมฺมณมฺปิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘โส ตทสฺสาเทติ ตํ นิกาเมตี’’ติ ‘‘รูปํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๔), ‘‘สํโยชนีเยสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๓) จ ฯ อสฺสาเทติ เอตายาติ วา อสฺสาโท, ตณฺหาฯ ตณฺหาย หิ การณภูตาย ปุคฺคโล สุขมฺปิ สุขารมฺมณมฺปิ อสฺสาเทติฯ ยถา จ ตณฺหา, เอวํ วิปลฺลาสาปิฯ วิปลฺลาสวเสน หิ สตฺตา อนิฏฺฐมฺปิ อารมฺมณํ อิฏฺฐากาเรน อสฺสาเทนฺติ, เอวํ เวทนาย สเพฺพสํ เตภูมกสงฺขารานํ ตณฺหาย วิปลฺลาสานญฺจ อสฺสาทวิจาโร เวทิตโพฺพฯ

กถํ ปน ทุกฺขาทุกฺขมสุขเวทนานํ อสฺสาทนียตาติ? วิปลฺลาสโต สุขปริยายสพฺภาวโต จฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘สุขา โข, อาวุโส วิสาข, เวทนา ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขาฯ ทุกฺขา เวทนา ฐิติทุกฺขา วิปริณามสุขา, อทุกฺขมสุขา เวทนา ญาณสุขา อญฺญาณทุกฺขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ ตตฺถ เวทนาย อฏฺฐสตปริยายวเสน, เตภูมกสงฺขารานํ นิเกฺขปกณฺฑรูปกณฺฑวเสน, ตณฺหาย สํกิเลสวตฺถุวิภเงฺค **นิเกฺขปกเณฺฑ** จ ตณฺหานิเทฺทสวเสน, วิปลฺลาสานํ สุขสญฺญาทิวเสน ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตวเสน จ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ

อาทีนโว ทุกฺขา เวทนา ติโสฺสปิ วา ทุกฺขตาฯ อถ วา สเพฺพปิ เตภูมกา สงฺขารา อาทีนโวฯ อาทีนํ อติวิย กปณํ วาติ ปวตฺตตีติ หิ อาทีนโว, กปณมนุโสฺส, เอวํสภาวา จ เตภูมกา ธมฺมา อนิจฺจตาทิโยเคนฯ ยโต ตตฺถ อาทีนวานุปสฺสนา อารทฺธวิปสฺสกานํ ยถาภูตนโยติ วุจฺจติฯ ตถา จ วุตฺตํ – ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อยํ ปญฺจสฺ อุปาทานกฺขเนฺธสุ อาทีนโว’’ติฯ ตสฺมา อาทีนโว ทุกฺขสจฺจนิเทฺทสภูตานํ ชาติยาทีนํ อนิจฺจตาทีนํ ทฺวาจตฺตาลีสาย อาการานญฺจ วเสน วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตโพฺพฯ

นิสฺสรติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ,** อริยมคฺโค นิสฺสรตีติ วา **นิสฺสรณํ** นิพฺพานํฯ อุภยมฺปิ สามญฺญนิเทฺทเสน เอกเสเสน วา ''นิสฺสรณ''นฺติ วุตฺตํฯ **ปิ**-สทฺโท ปุริมานํ ปจฺฉิมานญฺจ สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ ตตฺถ อริยมคฺคปเกฺข สติปฏฺฐานาทีนํ สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมานํ กายานุปสฺสนาทีนญฺจ ตทโนฺตคธเภทานํ วเสน นิสฺสรณํ วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตพฺพํฯ

นิพฺพานปเกฺข ปน กิญฺจาปิ อสงฺขตาย ธาตุยา นิปฺปริยาเยน วิภาโค นตฺถิฯ ปริยาเยน ปน โสปาทิเสสนิรุปาทิเสสเภเทนฯ ยโต วา ตํ นิสฺสฏํ, เตสํ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๓) ทสฺสิตปฺปเภทานํ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ ทฺวารานํ รูปาทีนํ ฉนฺนํ อารมฺมณานํ ตํตํทฺวารปฺปวตฺตานํ ฉนฺนํ ฉนฺนํ วิญฺญาณผสฺสเวทนาสญฺญาเจตนาตณฺหาวิตกฺกวิจารานํ ปถวีธาตุอาทีนํ ฉนฺนํ ธาตูนํ ทสนฺนํ กสิณายตนานํ อสุภานํ เกสาทีนํ ทฺวตฺตึสาย อาการานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ อฎฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ โลกิยานํ อินฺทฺริยานํ กามธาตุอาทีนํ ติสฺสนฺนํ ธาตูนํ กามภวาทีนํ ติณฺณํ ติณฺณํ ภวานํ จตุนฺนํ ฌานานํ อปฺปมญฺญานํ อารุปฺปานํ ทฺวาทสนฺนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานญฺจาติ เอวมาทีนํ สงฺขตธมฺมานํ นิสฺสรณภาเวน จ วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตพฺพํฯ

ผลนฺติ เทสนาผลํฯ กึ ปน ตนฺติ? ยํ เทสนาย นิปฺผาทียติฯ นนุ จ นิพฺพานาธิคโม ภควโต เทสนาย นิปฺผาทียติฯ นิพฺพานญฺจ ''นิสฺสรณ''นฺติ อิมินา วุตฺตเมวาติ? สจฺจเมตํ, ตญฺจ โข ปรมฺปรายฯ อิธ ปน ปจฺจกฺขโต เทสนาผลํ อธิเปฺปตํฯ ตํ ปน สุตมยญาณํฯ อตฺถธมฺมเวทาทิอริยมคฺคสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปตฺติภูตา ฉพฺพิสุทฺธิโยฯ ยญฺจ ตสฺมึ ขเณ มคฺคํ อนภิสมฺภุณนฺตสฺส กาลนฺตเร ตทธิคมการณภูตํ สมฺปตฺติภวเหตุ จ สิยาฯ ตถา หิ วกฺขติ – ''อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ, เอวํ มจฺจุตฺตโร สิยาติ (สุ. นิ. ๑๑๒๕; กถา. ๒๒๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉา ๑๔๔, โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๘; เนตฺติ. ๕; เปฏโก. ๒๒) อิทํ ผล''นฺติ, ''ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจารินฺติ อิทํ ผล''นฺติ (ชา. ๑.๑๐.๑๐๒-๑๐๓; ๑.๑๕.๓๘๕) จฯ เอเตน นเยน เทเวสุ จ มานุเสสุ จ อายุวณฺณพลสุขยสปริวารอาธิปเตยฺยสมฺปตฺติโย อุปธิสมฺปตฺติโย จกฺกวตฺติสิรี เทวรชฺชสิรี จตฺตาริ สมฺปตฺติจกฺกานิ สีลสมฺปทา สมาธิสมฺปทา ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา สาวกโพธิ ปเจฺจกโพธิ สมฺมาสโมฺพธีติ สพฺพาปิ สมฺปตฺติโย ปุญฺญสมฺภารเหตุกา ภควโต เทสนาย สาเธตพฺพตาย ผลนฺติ เวทิตพฺพาฯ

อุปาโยติ อริยมคฺคปทฏฺฐานภูตา ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาฯ สา หิ ปุริมา ปุริมา ปจฺฉิมาย ปจฺฉิมาย อธิคมูปายภาวโต ปรมฺปราย มคฺคนิพฺพานาธิคมสฺส จ เหตุภาวโต อุปาโยฯ ยา จ ปุเพฺพ วุตฺตผลาธิคมสฺส อุปายปฏิปตฺติฯ เกจิ ปน ''สห วิปสฺสนาย มโคฺค อุปาโย''ติ วทนฺติ, เตสํ มเตน นิสฺสรณนฺติ นิพฺพานเมว วุตฺตํ สิยาฯ ผลํ วิย อุปาโยปิ ปุพฺพภาโคติ วุตฺตํ สิยา, ยํ ปน วกฺขติ ''สเพฺพ ธมฺมา…เป…. วิสุทฺธิยาติ (ธ. ป. ๒๗๙; เถรคา. ๖๗๘) อยํ อุปาโย''ติฯ เอตฺถาปิ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทา เอว อุทาหฏาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ยสฺมา ปน ''เต ปหาย ตเร โอฆนฺติ อิทํ นิสฺสรณ''นฺติ อริยมคฺคสฺส นิสฺสรณภาวํ วกฺขติฯ อริยมโคฺค หิ โอฆตรณนฺติฯ

อาณตฺตีติ อาณารหสฺส ภควโต เวเนยฺยชนสฺส หิตสิทฺธิยา ''เอวํ ปฏิปชฺชาหี''ติ วิธานํฯ ตถา หิ วกฺขติ ''สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ, โมฆราชาติ (สุ. นิ. ๑๑๒๕; กถา. ๒๒๖; เนตฺติ. ๕; เปฏโก. ๒๒; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉา ๑๔๔, โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๘) อาณตฺตี''ติฯ

โยคีนนฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาย ยุตฺตปฺปยุตฺตานํ เวเนยฺยานํ, อตฺถายาติ วจนเสโสฯ **เทสนาหาโร**ติ เอเตสํ ยถาวุตฺตานํ อสฺสาทาทีนํ วิภชนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหาโร นามาติ อโตฺถฯ เอตฺถาห – กึ ปเนเตสํ อสฺสาทาทีนํ อนวเสสานํ วจนํ เทสนาหา

โร, อุทาหุ เอกจฺจานนฺติ? นิรวเสสานํเยวฯ ยสฺมิญฺหิ สุเตฺต อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ สรูปโต อาคตานิ, ตตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยตฺถ ปน เอกเทเสน อาคตานิ, น วา สรูเปนฯ ตตฺถ อนาคตํ อตฺถวเสน นิทฺธาเรตฺวา หาโร โยเชตโพฺพฯ อยญฺจ อโตฺถ เทสนาหารวิภเงฺค อาคมิสฺสตีติ อิธ น ปปญฺจิโตฯ

๒. **ยํ ปุจฺฉิต**นฺติ ยา ปุจฺฉา, วิจิยมานาติ วจนเสโสฯ **วิสฺสชฺชิตํ อนุคีตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **วิสฺสชฺชิต**นฺติ วิสฺสชฺชนา, สา เอกํสพฺยากรณาทิวเสน จตุพฺพิธํ พฺยากรณํฯ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน คาถายํ อวุตฺตํ ปทาทิํ สงฺคณฺหาติฯ ตา ปน ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนา กสฺสาติ อาห **‘‘สุตฺตสฺสา’’**ติฯ เอเตน สุเตฺต อาคตํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ วิเจตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **ยา จ อนุคีติ**ติ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส ยา อนุ ปจฺฉา คีติ อนุคีติ, สงฺคหคาถา, ปุจฺฉาย วา อนุรูปา คีติฯ เอเตน ปุพฺพาปรํ คหิตํฯ พฺยากรณสฺส หิ ปุจฺฉานุรูปตา อิธ ปุพฺพาปรํ อธิเปฺปตํฯ ยา ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธี’’ติ วุจฺจติฯ ปุริมํ ‘‘สุตฺตสฺสา’’ติ ปทํ ปุพฺพาเปกฺขนฺติ ปุน **‘‘สุตฺตสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ เตน สุตฺตสฺส นิสฺสยภูเต อสฺสาทาทิเก ปริคฺคณฺหาติฯ เอตฺตาวตา วิจยหารสฺส วิสโย นิรวเสเสน ทสฺสิโต โหติฯ ตถา จ วกฺขติ วิจยหารวิภเงฺค ‘‘ปทํ วิจินติ…เป.… อนุคีติํ วิจินตี’’ติฯ

ตตฺถ สุเตฺต สเพฺพสํ ปทานํ อนุปุเพฺพน อตฺถโส พฺยญฺชนโส จ วิจโย **ปทวิจโย**ฯ ‘‘อยํ ปุจฺฉา อทิฎฺฐโชตนา ทิฎฺฐสํสนฺทนา วิมติเจฺฉทนา อนุมติปุจฺฉา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา สตฺตาธิฎฺฐานา ธมฺมาธิฎฺฐานา เอกาธิฎฺฐานา อเนกาธิฎฺฐานา สมฺมุติวิสยา ปรมตฺถวิสยา อตีตวิสยา อนาคตวิสยา ปจฺจุปฺปนฺนวิสยา’’ติอาทินา **ปุจฺฉาวิจโย** เวทิตโพฺพฯ ‘‘อิทํ วิสฺสชฺชนํ เอกํสพฺยากรณํ วิภชฺชพฺยากรณํ ปฎิปุจฺฉาพฺยากรณํ ฐปนํ สาวเสสํ นิรวเสสํ สอุตฺตรํ อนุตฺตรํ โลกิยํ โลกุตฺตร’’นฺติอาทินา **วิสฺสชฺชนวิจโย**ฯ

‘‘อยํ ปุจฺฉา อิมินา สเมติ, เอเตน น สเมตี’’ติ ปุจฺฉิตตฺถํ อาเนตฺวา วิจโย ปุเพฺพนาปรํ สํสนฺทิตฺวา จ วิจโย **ปุพฺพาปรวิจโย**ฯ ‘‘อยํ อนุคีติ วุตฺตตฺถสงฺคหา อวุตฺตตฺถสงฺคหา ตทุภยตฺถสงฺคหา กุสลตฺถสงฺคหา อกุสลตฺถสงฺคหา’’ติอาทินา **อนุคีติวิจโย**ฯ อสฺสาทาทีสุ สุขเวทนาย ‘‘อิฎฺฐารมฺมณานุภวนลกฺขณา’’ติอาทินา, ตณฺหาย ‘‘อารมฺมณคฺคหณลกฺขณา’’ติอาทินา, วิปลฺลาสานํ ‘‘วิปรีตคฺคหณลกฺขณา’’ติอาทินา, อวสิฎฺฐานํ เตภูมกธมฺมานํ ‘‘ยถาสกลกฺขณา’’ติอาทินา สเพฺพสญฺจ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ ทฺวาจตฺตาลีสาธิเก จ ทุกสเต ลพฺภมานปทวเสน ตํตํอสฺสาทตฺถวิเสสนิทฺธารณํ **อสฺสาทวิจโย**ฯ

ทุกฺขเวทนาย ‘‘อนิฎฺฐานุภวนลกฺขณา’’ติอาทินา, ทุกฺขสจฺจานํ ‘‘ปฎิสนฺธิลกฺขณา’’ติอาทินา, อนิจฺจตาทีนํ อาทิอนฺตวนฺตตาย อนิจฺจนฺติกตาย จ ‘‘อนิจฺจา’’ติอาทินา สเพฺพสญฺจ โลกิยธมฺมานํ สํกิเลสภาคิยหานภาคิยตาทิวเสน อาทีนววุตฺติยา โอการนิทฺธารเณน **อาทีนววิจโย**ฯ นิสฺสรณปเท อริยมคฺคสฺส อาคมนโต กายานุปสฺสนาทิปุพฺพภาคปฺปฎิปทาวิภาควิเสสนิทฺธารณวเสน นิพฺพานสฺส ยถาวุตฺตปริยายวิภาควิเสสนิทฺธารณวเสนาติ เอวํ **นิสฺสรณวิจโย**ฯ **ผลา**ทีนํ ตํตํสุตฺตเทสนาย สาเธตพฺพผลสฺส ตทุปายสฺส ตตฺถ ตตฺถ สุตฺตวิธิวจนสฺส จ วิภาคนิทฺธารณวเสน **วิจโย** เวทิตโพฺพฯ เอวํ ปทปุจฺฉาวิสฺสชฺชนปุพฺพาปรานุคีตีนํ อสฺสาทาทีนญฺจ วิเสสนิทฺธารณวเสเนว วิจยลกฺขโณ ‘‘วิจโย หาโร’’ติ เวทิตโพฺพฯ

๓. **สเพฺพส**นฺติ โสฬสนฺนํฯ **ภูมี**ติ พฺยญฺชนํ สนฺธายาหฯ พฺยญฺชนญฺหิ มูลปทานิ วิย นยานํ หารานํ ภูมิ ปวตฺติฎฺฐานํ, เตสํ พฺยญฺชนวิจารภาวโตฯ วุตฺตญฺหิ – ‘‘หารา พฺยญฺชนวิจโย’’ติ, เปฎเกปิ หิ วุตฺตํ – ‘‘ยตฺถ จ สเพฺพ หารา, สมฺปตมานา นยนฺติ สุตฺตตฺถํฯ พฺยญฺชนวิธิปุถุตฺตา’’ติฯ **โคจโร**ติ สุตฺตโตฺถฯ สุตฺตสฺส หิ ปทตฺถุทฺธารณมุเขน หารโยชนาฯ เตสํ พฺยญฺ

ชนตฺถานํฯ **ยุตฺตายุตฺตปริกฺขา**ติ ยุตฺตสฺส จ อยุตฺตสฺส จ อุปปริกฺขาฯ ‘‘ยุตฺตายุตฺติปริกฺขา’’ติปิ ปาโฐ, ยุตฺติอยุตฺตีนํ วิจารณาติ อโตฺถฯ กถํ ปน เตสํ ยุตฺตายุตฺตชานนา? จตูหิ มหาปเทเสหิ อวิรุชฺฌเนนฯ ตตฺถ พฺยญฺชนสฺส ตาว สภาวนิรุตฺติภาโว อธิเปฺปตตฺถวาจกภาโว จ ยุตฺตภาโวฯ อตฺถสฺส ปน สุตฺตวินยธมฺมตาหิ อวิโลมนํ ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **หาโร ยุตฺตีติ นิทฺทิโฐฺฐ**ติ เอวํ สุเตฺต พฺยญฺชนตฺถานํ ยุตฺตายุตฺตภาววิภาวนลกฺขโณ ยุตฺติหาโรติ เวทิตโพฺพฯ

๔. **ธมฺม**นฺติ ยํ กิญฺจิ สุตฺตาคตํ กุสลาทิธมฺมมาหฯ **ตสฺส ธมฺมสฺสา**ติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส กุสลาทิธมฺมสฺสฯ **ยํ ปทฏฺฐาน**นฺติ ยํ การณํ, โยนิโสมนสิการาทิ สุเตฺต อาคตํ วา อนาคตํ วา สมฺภวโต นิทฺธาเรตฺวา กเถตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อิตี**ติ เอวํ, วุตฺตนเยนาติ อโตฺถฯ **ยาว สพฺพธมฺมา**ติ ยตฺตกา ตสฺมิํ สุเตฺต อาคตา ธมฺมา, เตสํ สเพฺพสมฺปิ ยถานุรูปํ ปทฏฺฐานํ นิทฺธาเรตฺวา กเถตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา **ยาว สพฺพธมฺมา**ติ สุตฺตาคตสฺส ธมฺมสฺส ยํ ปทฏฺฐานํ, ตสฺสปิ ยํ ปทฏฺฐานนฺติ สมฺภวโต ยาว สพฺพธมฺมา ปทฏฺฐานวิจารณา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ **เอโส หาโร ปทฏฺฐาโน**ติ เอวํ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานภูตา ธมฺมา เตสญฺจ ปทฏฺฐานภูตาติ สมฺภวโต ปทฏฺฐานภูตธมฺมนิทฺธารณลกฺขโณ ปทฏฺฐาโน นาม หาโรติ อโตฺถฯ

๕. **วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม**ติ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ วา ยสฺมิํ กิสฺมิญฺจิ เอกธเมฺม, สุเตฺต สรูปโต นิทฺธารณวเสน วา กถิเตฯ **เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจี**ติ เย เกจิ ธมฺมา กุสลาทิภาเวน รูปกฺขนฺธาทิภาเวน วา เตน ธเมฺมน สมานลกฺขณาฯ **วุตฺตา ภวนฺติ สเพฺพ**ติ เต สเพฺพปิ กุสลาทิสภาวา, ขนฺธาทิสภาวา วา ธมฺมา สุเตฺต อวุตฺตาปิ ตาย สมานลกฺขณตาย วุตฺตา ภวนฺติ อาเนตฺวา สํวณฺณนาวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ **เอกลกฺขณา**ติ สมานลกฺขณา วุตฺตาฯ เตน สหจาริตา สมานกิจฺจตา สมานเหตุตา สมานผลตา สมานารมฺมณตาติ เอวมาทีหิ อวุตฺตานมฺปิ วุตฺตานํ วิย นิทฺธารณํ เวทิตพฺพํฯ **โส หาโร ลกฺขโณ นามา**ติ เอวํ สุเตฺต อนาคเตปิ ธเมฺม วุตฺตปฺปกาเรน อาคเต วิย นิทฺธาเรตฺวา ยา สํวณฺณนา, โส ลกฺขโณ นาม หาโรติ อโตฺถฯ

๖. **เนรุตฺต**นฺติ นิรุตฺตํ, ปทนิพฺพจนนฺติ อโตฺถฯ **อธิปฺปาโย**ติ พุทฺธานํ สาวกานํ วา ตสฺส สุตฺตสฺส เทสกานํ อธิปฺปาโยฯ **พฺยญฺชน**นฺติ พฺยญฺชเนน, กรเณ หิ เอตํ ปจฺจตฺตํฯ กามญฺจ สเพฺพ หารา พฺยญฺชนวิจยา, อยํ ปน วิเสสโต พฺยญฺชนทฺวาเรเนว อตฺถปริเยสนาติ กตฺวา ‘‘พฺยญฺชน’’นฺติ วุตฺตํฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘พฺยญฺชเนน สุตฺตสฺส เนรุตฺตญฺจ อธิปฺปาโย จ นิทานญฺจ ปุพฺพาปรานุสนฺธิ จ คเวสิตพฺพา’’ติฯ **อถา**ติ ปทปูรณมตฺตํฯ **เทสนานิทาน**นฺติ นิททาติ ผลนฺติ นิทานํ, การณํ, เยน การเณน เทสนา ปวตฺตา, ตํ เทสนาย ปวตฺตินิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **ปุพฺพาปรานุสนฺธี**ติ ปุเพฺพน จ อปเรน จ อนุสนฺธิฯ ‘‘ปุพฺพาปเรน สนฺธี’’ติปิ ปาโฐ, สุตฺตสฺส ปุพฺพภาเคน อปรภาคํ สํสนฺทิตฺวา กถนนฺติ อโตฺถฯ สงฺคีติวเสน วา ปุพฺพาปรภูเตหิ สุตฺตนฺตเรหิ สํวณฺณิยมานสฺส สุตฺตสฺส สํสนฺทนํ ปุพฺพาปรานุสนฺธิฯ ยญฺจ ปุพฺพปเทน ปรปทสฺส สมฺพนฺธนํ, อยมฺปิ ปุพฺพาปรานุสนฺธิฯ **เอโส หาโร จตุพฺยูโห**ติ เอวํ นิพฺพจนาธิปฺปายาทีนํ จตุนฺนํ วิภาวนลกฺขโณ จตุพฺยูโห หาโร นามาติ อโตฺถฯ

๗. **เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน**ติ เอกสฺมิํ อารมฺภธาตุอาทิเก ปรกฺกมธาตุอาทีนํ ปทฏฺฐานภูเต ธเมฺม เทสนารุเฬฺห สติฯ **ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐาน**นฺติ ตสฺส วิสภาคตาย อคฺคหเณน วา เสสกํ ปมาทาทีนํ อาสนฺนการณตฺตา ปทฏฺฐานภูตํ โกสชฺชาทิกํ ธมฺมนฺตรํ ปริเยสติ ปญฺญาย คเวสติ, ปริเยสิตฺวา จ สํวณฺณนาย โยเชโนฺต เทสนํ **อาวฏฺฏติ ปฏิปเกฺข**ติ วีริยารมฺภาทิมุเขน อารทฺธสุตฺตํ วุตฺตนเยน ปมาทาทิวเสน นิทฺทิสโนฺต เทสนํ ปฏิปกฺขโต อาวเฏฺฏติ นามฯ

อาวโฏฺฏ นาม โส หาโรติ เทสนาย คหิตธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมวเสน อาวฏฺฏนลกฺขโณ อาวโฏฺฏ หาโร นามาติ อโตฺถฯ

๘. **ธมฺม**นฺติ สภาวธมฺมํ, ตํ กุสลาทิวเสน อเนกวิธํฯ **ปทฏฺฐาน**นฺติ ยสฺมิํ ปติฏฺฐิเต อุตฺตริ คุณวิเสส อธิคจฺฉติ, ตํ วิเสสาธิคมนการณํฯ **ภูมิ**นฺติ ปุถุชฺชนภูมิ ทสฺสนภูมีติ เอวมาทิกํ ภูมิํฯ **วิภชฺชเต**ติ วิภาเคน กเถติฯ **สาธารเณ**ติ ทสฺสนปหาตพฺพาทินามวเสน วา ปุถุชฺชนโสตา ปนฺนาทิวตฺถุวเสน วา สาธารเณ อวิสิเฏฺฐ สมาเนติ อโตฺถฯ วุตฺตวิปริยาเยน **อสาธารณา** เวทิตพฺพาฯ **เนโยฺย วิภตฺตี**ติ ยถาวุตฺตธมฺมาทีนํ วิภชโน อยํ หาโร วิภตฺตีติ ญาตโพฺพติ อ โตฺถฯ ตสฺมา สํกิเลสธเมฺม โวทานธเมฺม จ สาธารณาสาธารณโต ปทฏฺฐานโต ภูมิโต จ วิภ ชนลกฺขโณ ‘‘วิภตฺติหาโร’’ติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๙. **นิทฺทิเฏฺฐ**ติ กถิเต สุเตฺต อาคเต, สํวณฺณิเต วาฯ **ภาวิเต**ติ ยถา อุปฺปนฺนสทิสา อุปฺ ปนฺนาติ วุจฺจนฺติ, เอวํ ภาวิตสทิเส ภาเวตเพฺพติ อโตฺถฯ **ปหีเน**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปริ วตฺตติ ปฏิปเกฺข**ติ วุตฺตานํ ธมฺมานํ เย ปฏิปกฺขา, เตสํ วเสน ปริวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เอวํ นิทฺทิฏฺ ฐานํ ธมฺมานํ ปฏิปกฺขโต ปริวตฺตนลกฺขโณ ‘‘ปริวตฺตโน หาโร’’ติ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. วิวิธานิ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ วจนานิ วิวจนานิ, วิวจนานิ เอว **เววจนานิ,** ปริยายสทฺทา ติ อโตฺถฯ ตานิ เววจนานิฯ **พหูนี**ติ อเนกานิฯ **ตุ**-สโทฺท อวธารเณฯ เตน พหู เอว ปริยายสทฺ ทา เววจนหารโยชนายํ กเถตพฺพา, น กติปยาติ ทเสฺสติ ฯ **สุเตฺต วุตฺตานี**ติ นววิธสุตฺตนฺต สงฺขาเต เตปิฏเก พุทฺธวจเน ภาสิตานิฯ เอตฺถาปิ ตุ-สทฺทสฺส อเตฺถ อาเนตฺวา โยเชตโพฺพ, เตน ปาฬิยํ อาคตานิเยว เววจนานิ คเหตพฺพานีติ วุตฺตํ โหติฯ **เอกธมฺมสฺสา**ติ เอกสฺส ปทตฺถสฺสฯ **โย ชานาติ สุตฺตวิทู**ติ ยถา ‘‘สปฺปิสฺส ชานาหี’’ติ วุเตฺต ‘‘สปฺปินา วิจาเรหิ, สปฺปิํ เทหิ, เทถา’’ติ วา อาณาเปตีติ อโตฺถ, เอวํ โย สุตฺตโกวิโท ธมฺมกถิโก เอกสฺส อตฺถสฺส พหูปิ ปริยายสเทฺท วิจาเรติ วิภาเวติ โยเชตีติ อโตฺถฯ **เววจโน นาม โส หาโร**ติ ตสฺส อตฺถสฺส วุตฺตปฺปการปริยายสทฺทโยชนาลกฺขโณ เววจนหาโร นามฯ ตสฺมา เอกสฺมิํ อเตฺถ อเนกปริยายสทฺทโยชนาลกฺขโณ ‘‘เววจนหาโร’’ติ เวทิตพฺพํฯ

๑๑. **ธมฺม**นฺติ ขนฺธาทิธมฺมํฯ **ปญฺญตฺตีหี**ติ ปญฺญาปเนหิ ปกาเรหิ ญาปเนหิ, อสงฺกรโต วา ฐปเนหิฯ **วิวิธาหี**ติ นิเกฺขปปฺปภวาทิวเสน อเนกวิธาหิฯ **โส อากาโร**ติ โย เอก เสฺสวตฺถสฺส นิเกฺขปปฺปภวปญฺญตฺติอาทิวเสน อเนกาหิ ปญฺญตฺตีหิ ปญฺญาปนากาโรฯ **เญ โยฺย ปญฺญตฺติ นาม หาโร**ติ ปญฺญตฺติหาโร นามาติ ญาตโพฺพฯ ตสฺมา เอเกกสฺส ธมฺมสฺส อเนกาหิ ปญฺญตฺตีหิ ปญฺญาเปตพฺพาการวิภาวนลกฺขโณ ‘‘ปญฺญตฺติหาโร’’ติ เวทิตพฺพํฯ

๑๒. **ปฏิจฺจุปฺปาโท**ติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ **อินฺทฺริยขนฺธา**ติ อินฺทฺริยานิ จ ขนฺธา จฯ **ธาตุอายตนา**ติ ธาตุโย จ อายตนานิ จฯ **เอเตหี**ติ โย ทฺวาทสปทิโก ปจฺจยากาโร ยานิ จ ทฺ วาวีสตินฺทฺริยานิ เย จ ปญฺจกฺขนฺธา ยา จ อฏฺฐารส ธาตุโย ยานิ จ ทฺวาทสายตนานิ, เอเตหิ สุเตฺต อาคตปทตฺถมุเขน นิทฺธาริยมาเนหิฯ **โอตรติ โย**ติ โย สํวณฺณนานโย โอคาหติ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิเก อนุปวิสตีติ อโตฺถฯ **โอตรโณ นาม โส หาโร**ติ โย ยถาวุโตฺต สํวณฺณ นาวิเสโส, โส โอตรณหาโร นามฯ **จ**-สเทฺทน เจตฺถ สุญฺญตมุขาทีนํ คาถายํ อวุตฺตานมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิมุเขหิ สุตฺตตฺถสฺส โอตรณลกฺขโณ โอตรโณ หาโร นามาติ เวทิตพฺพํฯ

๑๓. **วิสฺสชฺชิตมฺหีติ** พุทฺธาทีหิ พฺยากเตฯ **ปเญฺหติ** ญาตุํ อิจฺฉิเต อตฺเถฯ **คาถายนฺติ** คาถารุเฬฺหฯ **อิทญฺจ ปุจฺฉนฺตา เยภุเยฺยน คาถาพนฺธวเสน ปุจฺฉนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ยมารพฺภาติ** สา ปน คาถา ยํ อตฺถํ อารพฺภ อธิกิจฺจ ปุจฺฉิตา, ตสฺส อตฺถสฺสฯ **สุทฺธาสุทฺธปริกฺขาติ** ปทํ โสธิตํ, อารโมฺภ น โสธิโต, ปทญฺจ โสธิตํ อารโมฺภ จ โสธิโตติ เอวํ ปทาทีนํ โสธิตาโสธิตภาววิจาโร ฯ **หาโร โส โสธโน นามาติ** ยถาวุตฺตวิจาโร โสธโน หาโร นามฯ เอวํ สุเตฺต ปทปทตฺถปญฺหารมฺภานํ โสธนลกฺขโณ ‘‘โสธโน หาโร’’ติ เวทิตพฺพํฯ

๑๔. **เอกตฺตตายาติ** เอกสฺส ภาโว เอกตฺตํ, เอกตฺตเมว เอกตฺตตา, ตาย เอกตฺตตายฯ **เอก**-สโทฺท เจตฺถ สมานสทฺทปริยาโย, ตสฺมา สามเญฺญนาติ อโตฺถฯ วิสิฏฺฐา มตฺตา วิมตฺตา, วิมตฺตาว เวมตฺตํ, ตสฺส ภาโว เวมตฺตตา, ตาย **เวมตฺตตาย,** วิเสเสนาติ อโตฺถฯ **เต น วิกปฺปยิตพฺพาติ** เย ธมฺมา ‘‘ทุกฺขํ สมุทโย’’ติอาทินา สามเญฺญน, ‘‘ชาติ ชรา กามตณฺหา ภวตณฺหา’’ติอาทินา วิเสเสน จ สุเตฺต เทสิตา, เต ‘‘กิเมตฺถ สามญฺญํ, โก วา วิเสโส’’ติ เอวํ สามญฺญวิเสสวิกปฺปนวเสน น วิกปฺปยิตพฺพาฯ กสฺมา? สามญฺญวิเสสกปฺปนาย โวหารภาเวน อนวฏฺฐานโต กาลทิสาวิเสสาทีนํ วิย อเปกฺขาสิทฺธิโต จฯ ยถา หิ ‘‘อชฺช หิโยฺย เสฺว’’ติ วุจฺจมานา กาลวิเสสา อนวฏฺฐิตสภาวา ‘‘ปุริมา ทิสา ปจฺฉิมา ทิสา’’ติ วุจฺจมานา ทิสาวิเสสา จ, เอวํ สามญฺญวิเสสาปิฯ ตถา หิ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ วุจฺจมานํ ชาติอาทิอเปกฺขาย สามญฺญมฺปิ สมานํ สจฺจาเปกฺขาย วิเสโส โหติฯ เอส นโย สมุทยาทีสุปิฯ **เอโส หาโร อธิฏฺฐาโนติ** เอวํ สุตฺตาคตานํ ธมฺมานํ อวิกปฺปนวเสน สามญฺญวิเสสนิทฺธารณลกฺขโณ อธิฏฺฐาโน หาโร นามาติ อโตฺถฯ

๑๕. **เย ธมฺมาติ** เย อวิชฺชาทิกา ปจฺจยธมฺมาฯ **ยํ ธมฺมนฺติ** ยํ สงฺขาราทิกํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมํฯ **ชนยนฺตีติ** นิพฺพเตฺตนฺติฯ **ปจฺจยาติ** สหชาตปจฺจยภาเวนฯ **ปรมฺปรโตติ** ปรมฺปรปจฺจยภาเวน, อนุรูปสนฺตานฆฏนวเสน ปจฺจโย หุตฺวาติ อโตฺถฯ อุปนิสฺสยโกฏฺ หิ อิธาธิเปฺปตาฯ ปุริมสฺมิํ อวสิโฏฺฐ ปจฺจยภาโวฯ **เหตุมวกฑฺฒยิตฺวาติ** ตํ ยถาวุตฺตปจฺจยสงฺขาตํ ชนกาทิเภทภินฺนํ เหตุํ อากฑฺฒิตฺวา สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวา โย สํวณฺณนาสงฺขาโต, **เอโส หาโร ปริกฺขาโรติ** เอวํ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปริกฺขารสงฺขาเต เหตุปจฺจเย นิทฺธาเรตฺวา สํวณฺณนลกฺขโณ ปริกฺขาโร หาโรติ อโตฺถฯ

๑๖. **เย ธมฺมาติ** เย สีลาทิธมฺมาฯ **ยํมูลาติ** เยสํ สมาธิอาทีนํ มูลภูตา, เต เตสํ สมาธิอาทีนํ ปทฏฺฐานภาเวน สมาโรปยิตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ **เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินาติ** เย จ ราควิราคาเจโตวิมุตฺติเสกฺขผลกามธาตุสมติกฺกมนาทิสทฺทา อนาคามิผลตฺถตาย เอกตฺถา พุทฺธมุนินา ปริทีปิตา, เต อญฺญมญฺญเววจนภาเวน สมาโรปยิตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ สมาโรปนเญฺจตฺถ สุเตฺต ยถารุตวเสน นิทฺธารณวเสน วา คยฺหมานสฺส สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺส สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสฺส ปริยายนฺตรวิภาวนมุเขน ภาวนาปาริปูริกถนํ, ภาวนาปาริปูรี จ ปหาตพฺพสฺส ปหาเนนาติ ปหานสมาโรปนาปิ อตฺถโต ทสฺสิตา เอว โหติฯ **เอส สมาโรปโน หาโรติ** เอส สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานเววจนภาวนาปหานสมาโรปนวิจารณลกฺขโณ สมาโรปโน นาม หาโรติ อโตฺถฯ

นยสเงฺขโป

๑๗. เอวํ คาถาพนฺธวเสน โสฬสปิ หาเร นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ นเย นิทฺทิสิตุํ ‘‘**ตณฺหญฺจา**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตณฺหญฺจ อวิชฺชมฺปิ จาติ** สุเตฺต อาคตํ อตฺถโต นิทฺธารณวเสน วา คหิตํ ตณฺหํ อวิชฺชญฺจ โย เนตีติ สมฺพโนฺธฯ โย สํวณฺณนาวิเสโส ตํ เนติ สํกิเลสปกฺขํ ปาเปติ

สํกิเลสวเสน สุตฺตตฺถํ โยเชตีติ อธิปฺปาโยฯ **สมเถนา**ติ สมาธินาฯ **วิปสฺสนายา**ติ ปญฺญาย, โย เนติ โวทานปกฺขํ ปาเปติ, ตถา สุตฺตตฺถํ โยเชตีติ อธิปฺปาโยฯ **สเจฺจหิ โยชยิตฺวา**ติ นย โนฺต จ ตณฺหา จ อวิชฺชา จ ภวมูลกตฺตา สมุทยสจฺจํ, อวเสสา เตภูมกธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, สมถวิ ปสฺสนา มคฺคสจฺจํ, เตน ปตฺตพฺพา อสงฺขตธาตุ นิโรธสจฺจนฺติ เอวํ อิเมหิ จตูหิ สเจฺจหิ โยเชตฺวาฯ **อยํ นโย นนฺทิยาวโฏฺฏ**ติ โย ตณฺหาวิชฺชาหิ สํกิเลสปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส สมถวิปสฺสนาหิ โวทานปกฺขสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส, อยํ นนฺทิยาวโฏฺฏ นโย นามาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ นยสฺส ภูมิ คาถายํ ''นโย''ติ วุตฺตา, ตสฺมา สํวณฺณนาวิเสโสติ วุตฺตํฯ น หิ อตฺถนโย สํวณฺณนา, จตุสจฺจปฏิเวธสฺส อนุรูโป ปุพฺพภาเค อนุคาหณนโย อตฺถนโยฯ ตสฺส ปน ยา อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ วเสน ตณฺหาทิมุเขน นยภูมิรจนา, ตตฺถ นยโวหาโรฯ

๑๘. **อกุสเล**ติ ทฺวาทสจิตฺตุปฺปาทสงฺคหิเต สเพฺพปิ อกุสเล ธเมฺมฯ **สมูเลหี**ติ อตฺตโน มูเลหิ, โลภโทสโมเหหีติ อโตฺถฯ **กุสเล**ติ สเพฺพปิ จตุภูมเก กุสเล ธเมฺมฯ **กุสลมูเลหี**ติ กุสเลหิ อโลภาทิมูเลหิ **โย เนติ**ฯ นยโนฺต จ กุสลากุสลํ มายามรีจิอาทโย วิย อภูตํ น โหตีติ **ภูตํ**ฯ ปฐฺฆฎาทโย วิย น สมฺมุติสจฺจมตฺตนฺติ **ตถํ**ฯ อกุสลสฺส อิฏฺฐวิปากตาภาวโต กุสลสฺส จ อนิฏฺฐวิปากตาภาวโต วิปาเก สติ อวิสํวาทกตฺตา **อวิตถํ** เนติฯ เอวเมเตสํ ติณฺณมฺปิ ปทานํ กุสลากุสลวิเสสนตา ทฏฺฐพฺพาฯ อถ วา อกุสลมูเลหิ อกุสลานิ กุสลมูเลหิ จ กุสลานิ นยโนฺต อยํ นโย **ภูตํ ตถํ อวิตถํ** เนติ, จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตีติ อโตฺถฯ ทุกฺขาทีนิ หิ พาธกาทิภาวโต อญฺญถาภาวาภาเวน ภูตานิ, สจฺจสภาวตฺตา ตถานิ, อวิสํวาทนโต อวิตถานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานี''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐)ฯ **ติปุกฺขลํ ตํ นยํ อาหู**ติ โย อกุสลมูเลหิ สํกิเลสปกฺขสฺส กุสลมูเลหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส, ตํ ติปุกฺขลํ นยนฺติ วทนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๙. **วิปลฺลาเสหี**ติ อสุเภ สุภนฺติอาทินยปฺปวเตฺตหิ จตูหิ วิปลฺลาเสหิฯ **กิเลเส**ติ กิลิสฺสนฺติ วิพาธิยนฺตีติ กิเลสา, สํกิลิฏฺฐธมฺมา, สํกิเลสปกฺขนฺติ อโตฺถฯ เกจิ ''สํกิเลเส''ติปิ ปฐนฺติ, กิเลสสหิเตติ อโตฺถฯ **อินฺทฺริเยหี**ติ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิฯ **สทฺธเมฺม**ติ ปฏิปตฺติ ปฏิเวธสทฺธเมฺม, โวทานปกฺขนฺติ อโตฺถฯ **เอตํ นย**นฺติ โย สุภสญฺญาทีหิ วิปลฺลาเสหิ สกลสฺส สํกิเลสปกฺขสฺส สทฺธินฺทฺริยาทีหิ โวทานปกฺขสฺส จตุสจฺจโยชนวเสน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส, เอตํ นยํ **นยวิทู** สทฺธมฺมนยโกวิทา, อตฺถนยกุสลา เอว วา สีหวิกฺกีฬิตํ นยนฺติ วทนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๐. **เวยฺยากรเณสู**ติ ตสฺส ตสฺส อตฺถนยสฺส โยชนตฺถํ กเตสุ สุตฺตสฺส อตฺถวิสฺสชฺชเนสูติ อโตฺถฯ เตเนวาห ''ตหิํ ตหิ''นฺติฯ **กุสลากุสลา**ติ โวทานิยา สํกิเลสิกา จ ตสฺส ตสฺส นยสฺส ทิสาภูตธมฺมาฯ **วุตฺตา**ติ สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวา กถิตาฯ **มนสา โวโลกยเต**ติ เต ยถาวุตฺตธเมฺม จิเตฺตเนว ''อยํ ปฐมา ทิสา อยํ ทุติยา ทิสา''ติอาทินา ตสฺส ตสฺส นยสฺส ทิสาภาเวน อุปปริกฺขติ, วิจาเรตีติ อโตฺถฯ ''โอโลกยเต เต อพฺพหี''ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **เต**ติ เต ยถาวุตฺตธเมฺมฯ **อพฺพหี**ติ อพฺภนฺตรํ, จิเตฺต เอวาติ อโตฺถฯ **ตํ ขุ ทิสาโลจนํ อาหู**ติ โอโลกยเตติ เอตฺถ ยเทตํ โอโลกนํ, ตํ ทิสาโลจนํ นาม นยํ วทนฺติฯ **ขุ**-ติ จ นิปาโต อวธารเณฯ เตน โอโลกนเมว อยํ นโย, น โกจิ อตฺถวิเสโสติ ทเสฺสติฯ

๒๑. **โอโลเกตฺวา**ติ ปฐมาทิทิสาภาเวน อุปปริกฺขิตฺวาฯ **ทิสาโลจเนนา**ติ ทิสาโลจนนเยน กรณภูเตนฯ เยน หิ วิธินา ตสฺส ตสฺส อตฺถนยสฺส โยชนาย ทิสา โอโลกียนฺติ, โส วิธิ ทิสาโลจนนฺติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อุกฺขิปิยา**ติ อุทฺธริตฺวา, ทิสาภูตธเมฺม สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ ''อุกฺขิปิย โย สมาเนตี''ติปิ ปฐนฺติ, ตสฺสโตฺถ – ''โย เตสํ ทิสาภูตธมฺมานํ สมานยนํ กโรตี''ติฯ **ยนฺ**ติ วา กิริยาปรามสนํ ฯ **สมาเนตี**ติ สมํ, สมฺมา วา อาเนติ ตสฺส ตสฺส นยสฺส โยชนาวเสนฯ เก ปน อาเนติ? สเพฺพ กุสลากุสเล ตํตํนยทิสาภูเตฯ **อยํ นโย**ติ สมาเนตีติ เอตฺถ ยเทตํ ตํตํนยทิสาภูตธมฺมานํ สมานยนํ, อยํ **องฺกุโส** นาม นโยติ อโตฺถฯ เอตญฺจ ทฺวยํ ''โวหารนโย, กมฺมนโย''ติ จ วุจฺจติฯ

๒๒. เอวํ หาเร นเย จ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ เนสํ โยชนกฺกมํ ทเสฺสโนฺต **''โสฬส หารา ปฐม''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปฐมํ โสฬส หารา ''โยเชตพฺพา''ติ วจนเสโสฯ หารสํวณฺณนา ปฐมํ กาตพฺพา พฺยญฺชนปริเยฎฺฐิภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **ทิสโลจนโต**ติ ทิสาโลจเนน, อยเมว วา ปาโฐฯ **องฺกุเสน หี**ติ **หิ**-สทฺโท นิปาตมตฺตํฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

ทฺวาทสปทํ

๒๓. อิทานิ เยสํ พฺยญฺชนปทานํ อตฺถปทานญฺจ วเสน ทฺวาทส ปทานิ สุตฺตนฺติ วุตฺตํ, ตานิ ปทานิ นิทฺทิสิตุํ **''อกฺขรํ ปท''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อปริโยสิเต ปเท วโณฺณ **อกฺขรํ** ปริยายวเสน อกฺขรณโต อสญฺจรณโตฯ น หิ วณฺณสฺส ปริยาโย วิชฺชติ, อถ วโณฺณติ เกนเฎฺฐน วโณฺณ? อตฺถสํวณฺณนเฎฺฐนฯ วโณฺณ เอว หิ อิตฺตรขณตาย อปราปรภาเวน ปวโตฺต ปทาทิภาเวน คยฺหมาโน ยถาสมฺพนฺธํ ตํ ตํ อตฺถํ วทติ ฯ เอกกฺขรํ วา ปทํ **อกฺขรํ,** เกจิ ปน ''มนสา เทสนาวาจาย อกฺขรณโต อกฺขร''นฺติ วทนฺติฯ

ปทนฺติ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ ปทํ, ตํ นามปทํ อาขฺยาตปทํ อุปสคฺคปทํ นิปาตปทนฺติ จตุพฺพิธํฯ ตตฺถ ''ผโสฺส เวทนา จิตฺต''นฺติ เอวมาทิกํ สตฺวปฺปธานํ นามปทํฯ ''ผุสติ เวทยติ วิชานาตี''ติ เอวมาทิกํ กิริยาปธานํ อาขฺยาตปทํฯ กิริยาวิเสสคฺคหณนิมิตฺตํ ''ป'' อิติ เอวมาทิกํ อุปสคฺคปทํฯ กิริยาย สตฺวสฺส จ สรูปวิเสสปฺปกาสนเหตุภูตํ ''เอว''นฺติ เอวมาทิกํ นิปาตปทํฯ

พฺยญฺชนนฺติ สเงฺขปโต วุตฺตํ ปทาภิหิตํ อตฺถํ พฺยญฺชยตีติ พฺยญฺชนํ, วากฺยํฯ ตํ ปน อตฺถโต ปทสมุทาโยติ ทฎฺฐพฺพํฯ ปทมตฺตสวเนปิ หิ อธิการาทิวเสน ลพฺภมาเนหิ ปทนฺตเรหิ อนุสนฺธานํ กตฺวาว อตฺถสมฺปฏิปตฺติ โหตีติ วากฺยเมว อตฺถํ พฺยญฺชยติฯ **นิรุตฺตี**ติ อาการาภิหิตํ นิพฺพจนํ นิรุตฺติฯ

นิเทฺทโสติ นิพฺพจนวิตฺถาโร นิรวเสสเทสนตฺตา นิเทฺทโสฯ ปเทหิ วากฺยสฺส วิภาโค อาการโรฯ ยทิ เอวํ ปทโต อาการสฺส โก วิเสโสติ? อปริโยสิเต วาเกฺย อวิภชฺชมาเน วา ตทวยโว ปทํฯ อุจฺจารณวเสน ปริโยสิเต วาเกฺย วิภชฺชมาเน วา ตทวยโว อาการโรติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ฉฎฺฐํ วจนํ ฉฎฺฐวจนํฯ อาการโร ฉฎฺฐวจนํ เอตสฺสาติ **อาการฉฎฺฐวจนํ,** พฺยญฺชนปทํฯ เอตฺถ จ พฺยญฺชนนฺติ อิมสฺส ปทสฺส อนนฺตรํ วตฺตพฺพํ อาการปทํ นิเทฺทสปทานนฺตรํ วทเนฺตน ''อาการฉฎฺฐวจน''นฺติ วุตฺตํ, ปทานุปุพฺพิกํ ปน อิจฺฉเนฺตหิ ตํ พฺยญฺชนปทานนฺตรเมว กาตพฺพํฯ ตถา หิ วกฺขติ ''อปริมาณา พฺยญฺชนา อปริมาณา อาการาติ, พฺยญฺชเนหิ วิวรติ อาการเรหิ วิภชตี''ติ จฯ เกจิ ปน ''อาการปทพฺยญฺชนนิรุตฺติโย จ นิเทฺทโส''ติ ปฐนฺติฯ **เอตฺตาว พฺยญฺ**

ชนํ สพฺพนฺติ ยานิมานิ อกฺขราทีนิ นิทฺทิฏฺฐานิ, เอตฺตกเมว สพฺพํ พฺยญฺชนํ, เอเตหิ อสงฺคหิตํ พฺยญฺชนํ นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ

๒๔. **สงฺกาสนา**ติ สํขิเตฺตน กาสนาฯ **ปกาสนา**ติ ปฐมํ กาสนา, กาสียติ ทีปียตีติ อโตฺถฯ อิมินา หิ อตฺถปททฺวเยน อกฺขรปเทหิ วิภาวิยมาโน อตฺถากาโร คหิโตฯ ยสฺมา อกฺขเรหิ สุยฺยมาเนหิ สุณนฺตานํ วิเสสวิธานสฺส กตตฺตา ปทปริโยสาเน ปทตฺถสมฺปฏิปตฺติ โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ ปเทหิ ปกาเสตีติ, อกฺขเรหิ ปเทหิ จ อุคฺฆาเฏตี’’ติ จฯ

วิวรณาติ วิตฺถารณาฯ วิภชนา จ อุตฺตานีกมฺมญฺจ ปญฺญตฺติ จ **วิภชนุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺติ**ฯ ตตฺถ **วิภชนา**ติ วิภาคกรณํ, อุภเยนาปิ นิทฺทิสนมาหฯ อิธ ปุริมนเยเนว พฺยญฺชนากาเรหิ นิทฺทิสิยมาโน อตฺถากาโร ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุตฺตานีกมฺมํ** ปากฏกรณํฯ ปกาเรหิ ญาปนํ **ปญฺญตฺติ**ฯ ทฺวเยนาปิ ปฏินิทฺทิสนํ กเถติฯ เอตฺถาปิ นิรุตฺตินิเทฺทสสงฺขาเตหิ พฺยญฺชนปเทหิ นิทฺทิสิยมาโน อตฺถากาโร วุโตฺต, โย ปฏินิทฺทิสียตีติ วุจฺจติฯ **เอเตหี**ติ เอเตหิ เอว สงฺกาสนาทิวินิมุตฺตสฺส เทสนาตฺถสฺส อภาวโตฯ **อโตฺถ**ติ สุตฺตโตฺถฯ **กมฺม**นฺติ อุคฺฆฏนาทิกมฺมํฯ สุตฺตเตฺถน หิ เทสนาย ปวตฺติยมาเนน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิเวเนยฺยานํ จิตฺตสนฺตานสฺส ปโพธนกิริยานิปฺผตฺติฯ โส จ สุตฺตโตฺถ สงฺกาสนาทิอากาโรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อโตฺถ กมฺมญฺจ นิทฺทิฏฺฐ’’นฺติฯ

๒๕. **ตีณี**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, ตโยติ วุตฺตํ โหติฯ **นวหิ ปเทหี**ติ นวหิ โกฏฺฐาเสหิ ฯ **อโตฺถ สมายุโตฺต**ติ อโตฺถ สมฺมา ยุโตฺต น วินา วตฺตติฯ สพฺพสฺส หิ พุทฺธวจนสฺส จตุสจฺจปฺปกาสนโต อตฺถนยานญฺจ จตุสจฺจโยชนวเสน ปวตฺตนโต สโพฺพ ปาฬิอโตฺถ อตฺถนยตฺตยสงฺคหิโต สงฺกาสนาทิอาการวิเสสวุตฺติ จาติฯ

๒๖. อิทานิ ยถานิทฺทิเฏฺฐ เทสนาหาราทิเก เนตฺติปฺปกรณสฺส ปทเตฺถ สุขคฺคหณตฺถํ คณนวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทเสฺสนฺโต **‘‘อตฺถสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จตฺพฺพีสา**ติ โสฬส หารา ฉ พฺยญฺชนปทานิ เทฺว กมฺมนยาติ เอวํ จตุพฺพีสฯ **อุภย**นฺติ ฉ อตฺถปทานิ ตโย อตฺถนยาติ อิทํ นววิธํ ยถาวุตฺตํ จตุพฺพีสวิธญฺจาติ เอตํ อุภยํฯ **สงฺกลยิตฺวา**ติ สมฺปิเณฺฑตฺวาฯ ‘‘สเงฺขปยโต’’ติปิ ปาโฐ, เอกโต กโรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **เอตฺติกา**ติ เอตปฺปมาณา, อิโต วินิมุโตฺต โกจิ เนตฺติปทตฺถา นตฺถีติ อโตฺถฯ

เอวํ เตตฺติํสปทตฺถาย เนตฺติยา สุตฺตสฺส อตฺถปริเยสนาย โย ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติ นเยหิ ปฐมํ หารา สํวเณฺณตพฺพาติ หารนยานํ สํวณฺณนากฺกโม ทสฺสิโต, สฺวายํ หารนยานํ เทสนากฺกเมเนว สิโทฺธฯ เอวํ สิเทฺธ สติ อยํ อารโมฺภ อิมมตฺถํ ทีเปติ – สเพฺพปิเม หารา นยา จ อิมินา ทสฺสิตกฺกเมเนว สุเตฺตสุ สํวณฺณนาวเสน โยเชตพฺพา, น อุปฺปฏิปาฏิยาติฯ

กึ ปเนตฺถ การณํ, ยเทเต หารา นยา จ อิมินาว กเมน เทสิตาติ? ยทิปิ นายมนฺโยโค กตฺถจิ อนุกฺกเม นิวิสติ, อปิ จ ธมฺมเทสนาย นิสฺสยผลตทุปายสรีรภูตานํ อสฺสาทาทีนํ วิภาวนสภาวตฺตา ปกติยา สพฺพสุตฺตานุรูปาติ สุวิเญฺญยฺยภาวโต ปเรสญฺจ สํวณฺณนาวิเสสานํ วิจยหาราทีนํ ปติฏฺฐาภาวโต ปฐมํ เทสนาหาโร ทสฺสิโตฯ

ปทปุจฺฉาวิสฺสชฺชนปุพฺพาปรานุคีตีหิ สทฺธึ เทสนาหารปทตฺถานํ ปวิจยสภาวตาย ตสฺส อนนฺตรํ วิจโยฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ปทํ วิจินติ…เป.… อาณตฺติํ วิจินติ อนุคีติํ วิจินตี’’ติฯ

วิจเยน หาเรน ปวิจิตานํ อตฺถานํ ยุตฺตายุตฺติวิจารณา ยุตฺตาติ ยุตฺติวิจารณภาวโต วิจยานนฺตรํ ยุตฺติหาโร วุตฺโตฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพ’’นฺติฯ

ยุตฺตายุตฺตานํเยว อตฺถานํ อุปปตฺติอนุรูปํ การณปรมฺปราย นิทฺธารณลกฺขณํ ปทฏฺฐานจินฺตนํ กตฺตพฺพนฺติ ยุตฺติหารานนฺตรํ ปทฏฺฐานหาโร ทสฺสิโตฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘โย โกจิ อุปนิสฺสโย โย โกจิ ปจฺจโย จ, สโพฺพ โส ปทฏฺฐาน’’นฺติฯ

ยุตฺตายุตฺตานํ การณปรมฺปราย ปริคฺคหิตสภาวานํเยว จ ธมฺมานํ อวุตฺตานมฺปิ เอกลกฺขณตาย คหณํ กาตพฺพนฺติ ทสฺสนตฺถํ ปทฏฺฐานานนฺตรํ ลกฺขโณ หาโร วุตฺโตฯ ตถา หิ ลกฺขณหารวิภงฺเค ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวา ‘‘เอวํ เย ธมฺมา เอกลกฺขณา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

อตฺถโต นิทฺธาริตานมฺปิ ธมฺมานํ นิพฺพจนาทีนิ วตฺตพฺพานิ, น สุเตฺต สรูปโต อาคตานเมวาติ ทสฺสนตฺถํ ลกฺขณานนฺตรํ จตุพฺยูโห วุตฺโตฯ เอวญฺหิ นิรวเสสโต อตฺถาวโพโธ โหติ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ยทา หิ ภิกฺขุ อตฺถสฺส จ นามํ ชานาติ ธมฺมสฺส จ นามํ ชานาติ ตถา ตถา นํ อภินิโรเปตี’’ติ อนวเสสปริยาทานํ วกฺขติฯ ตถา ‘‘ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปตี’’ติ เอตฺถ ‘‘เย ชรามรเณน อฏฺฏียิตุกามา ภวิสฺสนฺติ , เต ภวิสฺสนฺติ โภชเน มตฺตญฺญุโน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารา’’ติอาทินา สมฺมาปฏิปตฺตึ อธิปฺปายภาเวน วกฺขติฯ

นิพฺพจนาธิปฺปายนิทานวจเนหิ สทฺธึ สุเตฺต ปทตฺถานํ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนสงฺขาเต ปุพฺพาปรวิจาเร ทสฺสิเต เตสํ สภาควิสภาคธมฺมนฺตราวฏฺฏนํ สุเขน สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ จตุพฺยูหานนฺตรํ อาวโฏฺฏ วุตฺโตฯ เตเนว หิ ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติ คาถายํ อารมฺภนิกฺกมนพุทฺธสาสนโยคธุนเนหิ วีริยสมาธิปญฺญินฺทฺริยานิ นิทฺธาเรตฺวา ตทนุโยคสฺส มูลํ ‘‘ปมาโท’’ติ สุตฺตนฺตเร ทสฺสิโต ปมาโท อาวฏฺฏิโตฯ

สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏเน นิโยชิเต สาธารณาสาธารณวเสน สํกิเลสโวทานธมฺมานํ ปทฏฺฐานโต ภูมิโต จ วิภาโค สกฺกา สุเขน โยชิตุนฺติ อาวฏฺฏานนฺตรํ วิภตฺติหาโร วุตฺโตฯ ยโต วิภตฺติหารวิภงฺเค ‘‘กตเม ธมฺมา สาธารณา? เทฺว ธมฺมา สาธารณา, นามสาธารณา วตฺถุสาธารณา จา’’ติ อารภิตฺวา ‘‘มิจฺฉตฺตนิยตานํ สตฺตานํ อนิยตานญฺจ สตฺตานํ ทสฺสนปฺปหาตพฺพา กิเลสา สาธารณา, ปุถุชฺชนสฺส โสตาปนฺนสฺส จ กามราคพฺยาปาทา สาธารณา’’ติอาทินา สภาควิสภาคปริยายวเนฺตเยว ธเมฺม วิภชิสฺสติฯ

สาวชฺชานวชฺชธมฺมานํ สปฺปฏิภาคาภาวโต เตสํ วิภาเค กเต สุตฺตาคเต ธเมฺม อกสิเรน ปฏิปกฺขโต ปริวเตฺตตุํ สกฺกาติ วิภตฺติอนนฺตรํ ปริวตฺตนหาโร วุตฺโตฯ ตถา หิ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวตี’’ติ ปฏิวิภตฺตสภาเว เอว ธเมฺม ปริวตฺตนหารวิภงฺเค อุทาหริสฺสติฯ

ปฏิปกฺขโต ปริวตฺติตาปิ ธมฺมา ปริยายวจเนหิ โพเธตพฺพา, น สุเตฺต อาคตาเยวาติ ทสฺสนตฺถํ ปริวตฺตนานนฺตรํ เววจนหาโร วุตฺโตฯ

เอวํ เต ธมฺมา ปริยายสทฺทโตปิ วิภาวิตา โหนฺตีติ ปริยายโต ปกาสิตานํ ธมฺมานํ ปเภทโต ปญฺญตฺติวเสน วิภชนํ สุเขน สกฺกา ญาตุนฺติ เววจนหารานนฺตรํ ปญฺญตฺติหาโร วุตฺโตฯ

ตถา หิ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปริยายปญฺญตฺติวิภาคํ สุโพธนญฺจ ปญฺญตฺติหารวิภงฺเค วกฺขติฯ

ปภาวปริญฺญาทิปญฺญตฺติวิภาคมุเขน ปฏิจฺจสมุปฺปาทสจฺจาทิธมฺมวิภาเค กเต สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิมุเขน อวธารณํ สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ ปญฺญตฺติอนนฺตรํ โอตรโณ หาโร วุโตฺตฯ ตถา หิ ''อุทฺธํ อโธ''ติ คาถํ อุทฺทิสิตฺวา ''วิปฺปมุโตฺต''ติ ปเทน อเสกฺขํ วิชฺชํ นิทฺธาเรตฺวา ''วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ''ติอาทินา ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ อุทาหริสฺสติฯ

ธาตายตนาทีสุ โอตาริตานํ สุเตฺต ปทตฺถานํ ปุจฺฉารมฺภวิโสธนํ สกฺกา สุเขน สมฺปาเทตุนฺติ โอตรณานนฺตรํ โสธโน หาโร วุโตฺตฯ ตถา หิ วกฺขติ – ''ยตฺถ เอวํ สุโทฺธ อารโมฺภ, โส ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต ภวตี''ติอาทิฯ

วิโสธิเตสุ สุเตฺต ปทปทเตฺถสุ ตตฺถ ลพฺภมานสามญฺญวิเสสภาโว สุกโร โหตีติ ทเสฺสตุํ โสธนานนฺตรํ อธิฏฺฐาโน หาโร ทสฺสิโตฯ โสธโน หิ อธิฏฺฐานสฺส พหูปกาโร, ตโต เอว หิ ''ยถา ยถา วา ปน ปุจฺฉิตํ, ตถา ตถา วิสฺสชฺชยิตพฺพ''นฺติ วกฺขติฯ

สามญฺญวิเสสภูเตสุ สาธารณาสาธารเณสุ ธเมฺมสุ ปเวทิเตสุ ปริกฺขารสงฺขาตสฺส สาธารณาสาธารณรูปสฺส ปจฺจยเหตุราสิสฺส ปเภโท สุวิเญฺญโยฺยติ อธิฏฺฐานานนฺตรํ ปริกฺขาโร วุโตฺต ฯ ตถา หิ วกฺขติ ''อสาธารณลกฺขโณ เหตุ, สาธารณลกฺขโณ ปจฺจโยฯ ยถา กึ ภเว, ยถา องฺกุรสฺส นิพฺพตฺติยา พีชํ อสาธารณํ, ปถวี อาโป จ สาธารณา''ติอาทิฯ

อสาธารเณ สาธารเณ จ การเณ ทสฺสิเต ตสฺส อตฺตโน ผเลสุ การณาการโร เตสํ เหตุผลานํ ปเภทโต เทสนาการโร ภาเวตพฺพปหาตพฺพธมฺมานํ ภาวนาปหานานิ จ นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมานานิ สมฺมา สุตฺตสฺส อตฺถํ ตถตฺตาวโพธาย สํวตฺตนฺตีติ ปริกฺขารานนฺตรํ สมาโรปโน หาโร ทสฺสิโตติฯ อิทํ หารานํ อนุกฺกมการณํฯ

นยานํ ปน เวเนยฺยตฺตยปฺปโยชิตตฺตา อตฺถนยตฺตยูปเทสสฺส ตทนุกฺกเมเนว นนฺทิยาวฏฺฏาทีนํ ติณฺณํ อตฺถนยานํ กโม เวทิตโพฺพฯ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทโย หิ ตโย เวเนยฺยา นนฺทิยาวฏฺฏาทโย ปโยเชนฺติฯ ตสฺมา เต อุเทฺทสนิเทฺทสปฏินิเทฺทสา วิย ยถากฺกมํ เตสํ อุปการาย สํวตฺตนฺตีติฯ ตถา หิ เนสํ จตฺตาโร ฉ อฏฺฐ จ มูลปทา นิทฺทิฏฺฐาฯ อิตรสฺส ปน นยทฺวยสฺส อตฺถนยตฺตยสฺส ภูมิยา อาโลจนํ ตสฺส ตตฺถ สมานยนญฺจาติ อิมินา การเณน อุเทฺทสกฺกโม เวทิตโพฺพฯ น หิ สกฺกา อโนโลเกตฺวา สมาเนตุนฺติฯ

เอตปรมตา จ หารานํ เอตฺตเกหิ ปการวิเสเสหิ อตฺถนยตฺตยสหิเตหิ สุตฺตสฺส อโตฺถ นิทฺธาริยมาโน เวเนยฺยานํ อลมนุตฺตราย ปฐมาย ภูมิยา สมธิคมายาติ เวทิตโพฺพฯ ทสฺสนภูมิสมนุปฺปตฺติอตฺถา หิ เนตฺติปฺปกรณเทสนาติฯ อถ วา เอตทโนฺตคธตฺตา สเพฺพสํ สุตฺตสฺส สํวณฺณนาวิเสสานํ เอตฺตาวตา หารานํ ทฏฺฐพฺพาฯ ยตฺตกา หิ สุตฺตสฺส สํวณฺณนาวิเสสา, สเพฺพ เต เนตฺติอุปเทสายตฺตาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ

ตถา หิ เย เกจิ สุตฺตสฺส สํวณฺณนาปการา นิทฺทิสียนฺติฯ เสยฺยถิทํ – สุตฺตสฺส สมุฏฺฐานํ วตฺตพฺพํ, อธิปฺปาโย วิภาเวตโพฺพ, อเนกธา ปทโตฺถ สํวเณฺณตโพฺพ, วิธิ อนุวาโท จ เวทิตโพฺพ, วิโรโธ สมาธาตโพฺพ, อนุสนฺธิยา อนุรูปํ นิคเมตพฺพนฺติฯ ตถา สุตฺตสฺส ปโยชนํ ปิณฺฑโตฺถ ปทโตฺถ อนุสนฺธิ โจทนา ปริหาโร จ อตฺถํ วทเนฺตน วตฺตพฺพาติฯ ตถา อุโปคฺฆาฏปทวิคฺคหปทตฺถจาลนาปจฺจุปฏฺฐานานิ วตฺตพฺพานีติฯ

ตถา ติโสฬส กถา เอกนาฬิกา จตุรสฺสา นิสินฺนวตฺติกาฯ ตตฺถ ปาฬึ วตฺวา เอเกกปทสฺส อตฺถกถนํ **เอกนาฬิกา** นามฯ

ปฏิปกฺขํ ทเสฺสตฺวา ปฏิปกฺขสฺส อุปมํ ทเสฺสตฺวา สปกฺขํ ทเสฺสตฺวา สปกฺขสฺส อุปมํ ทเสฺสตฺวา กถนํ **จตุรสฺสา** นามฯ

วิสภาคธมฺมวเสเนว ปริโยสานํ คนฺตฺวา ปุน สภาคธมฺมวเสเนว ปริโยสานคมนํ **นิสินฺนวตฺติกา** นามฯ

เภทกถาย ตตฺวกถาย ปริยายวจเนหิ จ สุตฺตํ สํวเณฺณตพฺพนฺติ จ เอวมาทโยฯ เตสมฺปิ เอเตฺถว อวโรโธ, ยสฺมา เต อิธ กติปยหารสงฺคหิตาติฯ

นยานํ ปน ยสฺมา อุคฺฆฏิตญฺญุอาทโย ตโย เอว เวเนยฺยา สจฺจาภิสมยภาคิโน ตทตฺถาย จ อตฺถนยเทสนา, ตสฺมา สติปิ สํกิเลสโวทานธมฺมานํ ยถาวุตฺตมูลปทเภทโต วเฑฺฒตฺวา วิภชิตพฺพปฺปกาเร ตถา มูลปทานิ อวเฑฺฒตฺวา เวเนยฺยตฺตยวเสเนว เอตปรมตา วุตฺตาฯ นวสุ นวสุ เอว หิ มูลปเทสุ สเพฺพสํ สํกิเลสโวทานธมฺมานํ อโนฺตคธภาวโต น ตานิ วเฑฺฒตพฺพานิ เวเนยฺยตฺตยาธิการโต น หาเปตพฺพานีติ นยานํ เอตปรมตา ทฏฺฐพฺพาฯ

กมฺมนยานํ ปน อาโลจนสมานยนโต อญฺญสฺส ปการนฺตรสฺส อสมฺภวโต เอตปรมตาฯ **เหตุวาที**ติ เอตฺถ อาทิสเทฺทน ผลภูมิอุปนิสาสภาควิสภาคลกฺขณนยาทโย ปริคฺคหิตาฯ เตสุ **เหตู**ติ การณํ, โย ธโมฺมติปิ วุจฺจติ, โส ปน ปจฺจยภาเวน เอกวิโธฯ การโก สมฺปาปโกติ ทุวิโธฯ ปุน การโก ญาปโก สมฺปาปโกติ ติวิโธฯ เหตุเหตุ ปจฺจยเหตุ อุตฺตมเหตุ สาธารณเหตูติ จตุพฺพิโธฯ ปจฺจยธโมฺม กุสโล อกุสโล สโทฺท อริยมโคฺคติ ปญฺจวิโธฯ ตถา สภาคเหตุ อสภาคเหตุ อชฺฌตฺติกเหตุ พาหิรเหตุ ชนกเหตุ ปริคฺคาหกเหตุ สาธารณเหตุ อสาธารณเหตุ สมนนฺตรเหตุ ปรมฺปรเหตุ สหชาตเหตุ อสหชาตเหตุ สาสวเหตุ อนาสวเหตูติอาทินา อเนกวิโธ จาติ เวทิตโพฺพฯ

ผลมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน เอกวิธํฯ อธิคนฺตพฺพโตปิ สมฺปาปกเหตุวเสน ผลปริยาโย ลพฺภตีติ นิพฺพเตฺตตพฺพอธิคนฺตพฺพภาวโต ทุวิธํฯ ญาเปตพฺพนิพฺพเตฺตตพฺพปตฺตพฺพโต ติวิธํฯ ปจฺจยุปฺปนฺนวิปากกิริยาวจนตฺถนิพฺพานวเสน ปญฺจวิธํฯ สภาคเหตุนิพฺพตฺตํ อสภาคเหตุนิพฺพตฺตนฺติ เอวมาทิวเสน อเนกวิธญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ ตถา โลกิยํ โลกุตฺตรนฺติฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ จตฺตาริ สามญฺญผลานิฯ โลกิยผลํ ทุวิธํ กายิกํ มานสญฺจ ฯ ตตฺถ กายิกํ ปญฺจทฺวาริกํ, อวสิฏฺฐํ มานสํฯ ยญฺจ ตาย ตาย สุตฺตเทสนาย สาเธตพฺพํ, ตทปิ ผลนฺติฯ

ภูมีติ สาสวภูมิ อนาสวภูมิ สงฺขตภูมิ อสงฺขตภูมิ ทสฺสนภูมิ ภาวนาภูมิ ปุถุชฺชนภูมิ เสกฺขภูมิ อเสกฺขภูมิ สาวกภูมิ ปเจฺจกพุทฺธภูมิ สมฺมาสมฺพุทฺธภูมิ ฌานภูมิ อสมาหิตภูมิ ปฏิปชฺชมานภูมิ ปฏิปนฺนภูมิ ปฐมาภูมิ ยาว จตุตฺถีภูมิ กามาวจรภูมิ ยาว โลกุตฺตรภูมีติ พหุวิธาฯ ตตฺถ สาสวภูมิ ปริตฺตมหคฺคตา ธมฺมาฯ อนาสวภูมิ อปฺปมาณา ธมฺมาฯ สงฺขตภูมิ นิพฺพานวชฺชา สเพฺพ สภาวธมฺมาฯ อสงฺขตภูมิ อปฺปจฺจยา ธมฺมาฯ ทสฺสนภูมิ ปฐมมคฺคผลธมฺมาฯ ภาวนาภูมิ อวสิฏฺฐมคฺคผลธมฺมาฯ ปุถุชฺชนภูมิ หีนมชฺฌิมา ธมฺมาฯ เสกฺขภูมิ จตฺตาโร อริยมคฺคธมฺมา เหฏฺฐิมา จ ตโย ผลธมฺมาฯ อเสกฺขภูมิ อคฺคผลธมฺมาฯ สาวกปเจฺจกพุทฺธพุทฺธธมฺมา สาวกาทิภูมิโยฯ ฌานภูมิ ฌานธมฺมาฯ อสมาหิตภูมิ ฌานวชฺชิตา ธมฺมาฯ ปฏิปชฺชมานภูมิ มคฺคธมฺมาฯ ปฏิปนฺนภูมิ ผลธมฺมาฯ ปฐมาทิภูมิโย สห ผเลน จตฺตาโร มคฺคา อปริยา

ปนฺนา ธมฺมา ‘‘ปฐมาย ภูมิยา ปตฺติยา’’ติอาทิวจนโตฯ กามาวจราทิภูมิโย กามาวจราทิธมฺมาฯ เย จ ธมฺมา เตสํ เตสํ หารนยานํ ปติฎฺฐานภาเวน สุเตฺตสุ นิทฺธารียนฺติ, เตปิ ภูมิโยติ วิญฺญาตพฺพาฯ

อุปนิสาติ พลวการณํ, โย อุปนิสฺสยปจฺจโยติ วุจฺจติฯ ยญฺจ สนฺธาย สุเตฺต ‘‘ทุกฺขูปนิสา สทฺธา สทฺธูปนิสํ ‘สีล’นฺติ ยาว วิมุตฺตูปนิสํ วิมุตฺติญาณทสฺสน’’นฺติ วุตฺตํฯ อปิ จ อุปนิสาติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สมเย สิทฺธเนฺต หทยภูตํ อพฺภนฺตรํ วุจฺจติฯ อิธาปิ เนตฺติหทยํ, ยํ สมฺมา ปริคฺคณฺหนฺตา ธมฺมกถิกา ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต อาคตธมฺมมฺมุเขน สพฺพหารนยโยชนาย สมตฺถา โหนฺติฯ กิํ ปเนตํ เนตฺติหทยํ? ยทิทํ เอตเสฺสว เตตฺติํสวิธสฺส ปกรณปทตฺถโสฬสสฺส อฎฺฐวีสติวิธปฎฺฐาน วิภงฺคสหิตสฺส วิสโย สห นิมิตฺตวิภาเคน อสงฺกรโต ววตฺถิโตฯ

เสยฺยถิทํ – เทสนาหารสฺส อสฺสาทาทโย วิสโย, ตสฺส อสฺสาทาทิวิภาวนลกฺขณตฺตาฯ ตสฺส อสฺสาโท สุขํ โสมนสฺสนฺติ เอวมาทิวิภาโค, ตสฺส นิมิตฺตํ อิฎฺฐารมฺมณาทิ, อยญฺจ อโตฺถ เทสนาหารวิจยหารนิเทฺทสวณฺณนายํ วิตฺถารโต ปกาสิโต เอวฯ สุเตฺต อาคตธมฺมสฺส สภาค วิสภาคธมฺมาวฎฺฎนวิสโย อาวฎฺฎหาโร, ตทุภยอาวฎฺฎนลกฺขณตฺตาฯ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปจฺจนีกธมฺมวิสโย ปริวตฺตนหาโร, ปฎิปกฺขธมฺมปริวตฺตนลกฺขณตฺตาฯ ปทฎฺฐานปริกฺขาเรสุ อาสนฺนการณํ อุปนิสฺสยการณญฺจ ปทฎฺฐานํ, เหตุ ปริกฺขาโรติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

สภาควิสภาคธมฺมา จ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อนุกูลปฎิกูลธมฺมา ยถากฺกมํ เวทิตพฺพาฯ ยถา – สมฺมาทิฎฺฐิยา สมฺมาสงฺกโปฺป สภาโค, มิจฺฉาสงฺกโปฺป วิสภาโคติ อิมินา นเยน สพฺพํ สภาควิสภาคโต เวทิตพฺพํฯ

ลกฺขณนฺติ สภาโวฯ โส หารนยานํ นิเทฺทเส วิภาวิโต เอวฯ

ยํ ปเนตํ เหตุอาทิวิเสสวินิมุตฺตํ หารนยานํ โยชนานิพนฺธนํ, โส นโยฯ ยถาห – **ลกฺขณหาเร** ‘‘เอวํ เย ธมฺมา เอกลกฺขณา กิจฺจโต จ ลกฺขณโต จ สามญฺญโต จา’’ติอาทิฯ ตถา วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพาติฯ ตถา โสธนหาราทีสุ สุโทฺธ อารโมฺภ โหติ, โส ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต ภวตีติ เอวมาทิฯ เอกตฺตาทโยปิ นยา อิธ นโยติ คเหตพฺพาฯ

เอวํ เหตุผลาทีนิ อุปธาเรตฺวา เนสํ วเสน ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต ลพฺภมานปทตฺถนิทฺธารณมุเขน ยถาลกฺขณํ เอเต หารา นยา จ โยเชตพฺพาฯ วิเสสโต ปน ปทฎฺฐานปริกฺขารา เหตุวเสนฯ เทสนาวิจยจตุพฺยูหสมาโรปนา เหตุผลวเสนฯ ตถา เววจนปญฺญตฺติโอตรณโสธนา ผลวเสเนวาติ เกจิฯ วิภตฺติ เหตุภูมิวเสนฯ ปริวโตฺต วิสภาควเสนฯ อาวโฎฺฎ สภาควิสภาควเสนฯ ลกฺขณยุตฺติอธิฎฺฐานา นยวเสน โยเชตพฺพาติฯ เอตฺตาวตา จ ยํ วุตฺตํ –

> ‘‘สามญฺญโต วิเสเสน, ปทโตฺถ ลกฺขณํ กโม;
> เอตฺตาวตา จ เหตฺวาที, เวทิตพฺพา หิ วิญฺญุนา’’ติฯ

อยํ คาถา วุตฺตตฺถา โหติฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปฏินิเทฺทสวารวณฺณนา

๑. เทสนาหารวิภงฺควณฺณนา

๕. เอวํ หาราทโย สงฺคหณตฺถํ คาถาพนฺธวเสน สรูปโต นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ เตสุ หาเร ตาว ปฏินิเทฺทสวเสน วิภชิตุํ **''ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กตโม**ติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **เทสนาหาโร**ติ ปุจฺฉิตพฺพธมฺมนิทสฺสนํฯ กิญฺจาปิ เทสนาหาโร นิเทฺท สวาเร สรูปโต ทสฺสิโต, ปฏินิเทฺทสสฺส ปน วิสยํ ทเสฺสนฺโต **''อสฺสาทาทีนวตา''**ติ คาถํ เอก เทเสน ปจฺจามสติฯ อยํ เทสนาหาโร ปุพฺพาปราเปกฺโขฯ ตตฺถ ปุพฺพาเปกฺขเตฺต ''กตโม เท สนาหาโร''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''อสฺสาทาทีนวตา''ติ สรูปโต ทสฺสิตสฺส นิคมนํ โหติฯ ปราเปกฺขเตฺต ปน ''อยํ เทสนาหาโร กึ เทสยตี''ติ เทสนากิริยาย กตฺตุนิเทฺทโส โหติฯ เตน เทสนาหารสฺส อนฺวตฺถสญฺญตํ ทเสฺสติฯ **เทสยตี**ติ สํวเณฺณติ, วิตฺถาเรตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ อเนน เทเสตพฺพธเมฺม สรูปโต ทเสฺสนฺโต **''อสฺสาท''**นฺติอาทิมาห, ตํ ปุเพฺพ วุตฺ ตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ ตสฺมา อิโต ปรมฺปิ อวุตฺตเมว วณฺณยิสฺสามฯ ''กตฺถ ปน อาคเต อสฺ สาทาทิเก อยํ หาโร สํวเณฺณตี''ติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา เทสนาหาเรน สํวเณฺณตพฺพธมฺมํ ท เสฺสนฺโต **''ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี''**ติอาทิกํ สพฺพปริยตฺติธมฺมสงฺคาหกํ ภควโต ฉ ฉกฺกเทสนํ เอกเทเสน ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **ธมฺม**นฺติ อยํ **ธมฺม**-สโทฺท ปริยตฺติสจฺจสมาธิปญฺญาปกติปุญฺญาปตฺติเญยฺยาทีสุ พหูสุ อเตฺถสุ ทิฏฺฐปฺปโยโคฯ ตถา หิ ''อิธ, ภิกฺขุ, ธมฺมํ ปริยาปุณาตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๗๓) ปริยตฺติธเมฺม ทิสฺสติฯ ''ทิฏฺฐธโมฺม ปตฺตธโมฺม''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๙๙; มหาว. ๑๘) สเจฺจฯ ''เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓, ๑๔๕) สมาธิมฺหิฯ ''สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค''ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๑.๑.๕๗; ๑.๒.๑๔๗-๑๔๘) ปญฺญายํฯ ''ชาติธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺ ตาน''นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๙๘; ม. นิ. ๑.๑๓๑) ปกติยํ ฯ ''ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี''นฺ ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๐.๑๐๒; ๑.๑๕.๓๘๕) ปุเญฺญฯ ''จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา''ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๒๓๓) อาปตฺติยํฯ ''กุสลา ธมฺมา อกุสลาธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑) เญเยฺยฯ อิธ ปน ปริยตฺติยํ ทฏฺฐโพฺพติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา; ธ. ส. อฏฺฐ. จิตฺตุปฺปาทกณฺฑ ๑; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๑.๑)ฯ

โวติ ปน อยํ **โว**-สโทฺท ''หนฺท ทานิ, ภิกฺขเว, ปวาเรมิ โว''ติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๕) เอตฺถ อุป โยคเตฺถ อาคโตฯ ''สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณีย''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๗๓) กรณ เตฺถฯ ''เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา''ติอาทีสุ ปทปูรเณฯ ''อาโรจยามิ โว, ภิกฺขเว''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๗๒) สมฺปทานเตฺถฯ อิธาปิ สมฺปทานเตฺถ เอวาติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ภิกฺขนสีลตาทิคุณโยเคน ภิกฺขู, ภินฺนกิเลสตาทิคุณโยเคน วาฯ อถ วา สํสาเร ภยํ อิกฺ ขนฺตีติ ภิกฺขูฯ **ภิกฺขเว**ติ เตสํ อาลปนํฯ เตน เต ธมฺมสฺสวเน นิโยเชโนฺต อตฺตโน มุขาภิมุขํ ก โรติฯ **เทเสสฺสามี**ติ กเถสฺสามิฯ เตน นาหํ ธมฺมิสฺสรตาย ตุเมฺห อญฺญํ กิญฺจิ กาเรยฺยามิ, อ นาวรณญาเณน สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ปจฺจกฺขการิตาย ปน ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ อิทานิ ปวตฺติ ยมานํ ธมฺมเทสนํ ปฏิชานาติฯ **อาทิกลฺยาณ**นฺติอาทีสุ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ **อาทิกลฺยาณํ,** อาทิกลฺยาณเมตสฺสาติ วา **อาทิกลฺยาณํ**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ สีเลน อาทิกลฺ ยาณํฯ สมาธินา มเชฺฌกลฺยาณํฯ ปญฺญาย ปริโยสานกลฺยาณํฯ พุทฺธสุพุทฺธตาย วา อาทิกลฺ

ยาณํฯ ธมฺมสุธมฺมตาย มชฺฌกลฺยาณํฯ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาณํฯ อถ วา อุคฺฆฏิตญฺญุวินยเนน อาทิกลฺยาณํฯ วิปญฺจิตญฺญุวินยเนน มชฺฌกลฺยาณํ เนยฺยปุคฺคลวินยเนน ปริโยสานกลฺยาณํฯ อยเมวโตฺถ อิธาธิเปฺปโตฯ

อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ**ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํ**ฯ สงฺกาสนาทิฉอตฺถปทสมาโยคโต วา **สาตฺถํ**ฯ อกฺขราทิฉพฺยญฺชนปทสมาโยคโต **สพฺยญฺชนํ**ฯ อยเมวโตฺถ อิธาธิเปฺปโตฯ อุปเนตพฺพาภาวโต เอกเนฺตน ปริปุณฺณนฺติ **เกวลปริปุณฺณํ**ฯ อปเนตพฺพาภาวโต **ปริสุทฺธํ**ฯ สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยา วา **ปริปุณฺณํ**ฯ จตุโรฆนิตฺถรณาย ปวตฺติยา โลกามิสนิรเปกฺขตาย จ **ปริสุทฺธํ**ฯ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ พฺรหฺมูนํ วา เสฏฺฐานํ อริยานํ จริยํ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนํ **พฺรหฺมจริยํ ปกาสยิสฺสามิ** ปริทีปยิสฺสามีติ อโตฺถฯ

เอวํ ภควตา เทสิโต ปกาสิโต จ สาสนธโมฺม เยสํ อสฺสาทาทีนํ ทสฺสนวเสน ปวโตฺต, เต อสฺสาทาทโย เทสนาหารสฺส วิสยภูตา ยตฺถ ยตฺถ ปาเฐ สวิเสสํ วุตฺตา, ตโต ตโต นิทฺธาเรตฺวา อุทาหรณวเสน อิธาเนตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ กตโม อสฺสาโท”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กามนฺ**ติ มนาปิยรูปาทิํ เตภูมกธมฺมสงฺขาตํ วตฺถุกามํฯ **กามยมานสฺสา**ติ อิจฺฉนฺตสฺสฯ **ตสฺส เจตํ สมิชฺฌตี**ติ ตสฺส กามยมานสฺส สตฺตสฺส ตํ กามสงฺขาตํ วตฺถุ สมิชฺฌติ เจ, สเจ โส ตํ ลภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธา ปีติมโน โหตี**ติ เอกํเสน ตุฏฺฐจิโตฺต โหติฯ **ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ **มโจฺจ**ติ สโตฺตฯ **ยทิจฺฉตี**ติ ยํ อิจฺฉติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **นิเทฺทเส** (มหานิ. ๑) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **อยํ อสฺสาโท**ติ ยายํ อธิปฺปายสมิชฺฌนา อิจฺฉิตลาเภ ปีติมนตา โสมนสฺสํ, อยํ อสฺสาเทตพฺพโต อสฺสาโทฯ

ตสฺส เจ กามยานสฺสาติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส กาเม อิจฺฉมานสฺส, กาเมน วา ยายมานสฺสฯ **ฉนฺทชาตสฺสา**ติ ชาตตณฺหสฺสฯ **ชนฺตุโน**ติ สตฺตสฺสฯ **เต กามา ปริหายนฺตี**ติ เต วตฺถุกามา เกนจิ อนฺตราเยน วินสฺสนฺติ เจฯ **สลฺลวิโทฺธว รุปฺปตี**ติ อถ อโยมยาทินา สเลฺลน วิโทฺธ วิย ปีฬียตีติ อโตฺถฯ **อยํ อาทีนโว**ติ ยายํ กามานํ วิปริณามญฺญถาภาวา กามยานสฺส สตฺตสฺส รุปฺปนา โทมนสฺสุปฺปตฺติ, อยํ อาทีนโวฯ

โย กาเม ปริวเชฺชตีติ โย ภิกฺขุ ยถาวุเตฺต กาเม ตตฺถ ฉนฺทราคสฺส วิกฺขมฺภเนน วา สมุจฺฉินฺทเนน วา สพฺพภาเคน วเชฺชติฯ ยถา กิํ? **สปฺปเสฺสว ปทา สิโร**ติ, ยถา โกจิ ปุริโส ชีวิตุกาโม กณฺหสปฺปํ ปฏิปเถ ปสฺสิตฺวา อตฺตโน ปาเทน ตสฺส สิรํ ปริวเชฺชติ, **โสมํ...เป.... สมติวตฺตตี**ติ โส ภิกฺขุ สพฺพํ โลกํ วิสริตฺวา ฐิตตฺตา โลเก วิสตฺติกาสงฺขาตํ อิมํ ตณฺหํ สติมา หุตฺวา สมติกฺกมตีติฯ **อิทํ นิสฺสรณ**นฺติ ยทิทํ วิสตฺติกาสงฺขาตาย ตณฺหาย นิพฺพานารมฺมเณน อริยมเคฺคน สมติวตฺตนํ, อิทํ นิสฺสรณํฯ

เขตฺตนฺติ เกทาราทิเขตฺตํฯ **วตฺถุ**นฺติ ฆรวตฺถุอาทิวตฺถุํฯ **หิรญฺญํ วา**ติ กหาปณสงฺขาตํ สุวณฺณสงฺขาตญฺจ หิรญฺญํฯ **วา**-สโทฺท วิกปฺปนโตฺถ, โส สพฺพปเทสุ โยเชตโพฺพฯ **ควาสฺส**นฺติ คาโว จ อเสฺส จาติ ควาสฺสํฯ **ทาสโปริส**นฺติ ทาเส จ โปริเส จาติ ทาสโปริสํฯ **ถิโย**ติ อิตฺถิโยฯ **พนฺธู**ติ ญาติพนฺธโวฯ **ปุถู กาเม**ติ อเญฺญปิ วา มนาปิยรูปาทิเก พหู กามคุเณฯ **โย นโร อนุคิชฺฌตี**ติ โย สโตฺต อนุ อนุ อภิกงฺขติ ปเตฺถตีติ อโตฺถฯ **อยํ อสฺสาโท**ติ ยทิทํ เขตฺตาทีนํ อนุคิชฺฌนํ, อยํ อสฺสาเทติ วตฺถุกาเม เอเตนาติ อสฺสาโทฯ

อพลา นํ พลียนฺตีติ เขตฺตาทิเภเท กาเม อนุคิชฺฌนฺตํ ตํ ปุคฺคลํ กุสเลหิ ปหาตพฺพตฺตา อพลสงฺขาตา กิเลสา พลียนฺติ อภิภวนฺติ, สทฺธาพลาทิวิรเหน วา อพลํ ตํ ปุคฺคลํ อพลา

กิเลสา พลียนฺติ, อพลตฺตา อภิภวนฺตีติ อโตฺถฯ **มทฺทเนฺตนํ ปริสฺสยา**ติ เอนํ กามคิทฺธํ กาเม ปริเยสนฺตํ รกฺขนฺตญฺจ สีหาทโย จ ปากฏปริสฺสยา กายทุจฺจริตาทโย จ อปากฏปริสฺสยา มทฺทนฺติฯ **ตโต นํ...เป.... ทก**นฺติ ตโต เตหิ ปากฏาปากฏปริสฺสเยหิ อภิภูตํ ตํ ปุคฺคลํ ชาติอาทิทุกฺขํ สมุเทฺท ภินฺนนาวํ อุทกํ วิย อเนฺวติ อนุคจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อยํ อาทีนโว**ติ ยฺวายํ ตณฺหาทุจฺจริตสํกิเลสเหตุโก ชาติอาทิทุกฺขานุพโนฺธ, อยํ อาทีนโวฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา กามคิทฺธสฺส วุตฺตนเยน ทุกฺขานุพโนฺธ วิชฺชติ, ตสฺมาฯ **ชนฺตู**ติ สโตฺตฯ **สทา สโต**ติ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยเคน สโต หุตฺวาฯ **กามานิ ปริวชฺชเย**ติ วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน จ รูปาทีสุ วตฺถุกาเมสุ สพฺพปฺปการํ กิเลสกามํ อนุปฺปาเทโนฺต กามานิ ปริวชฺชเย ปชเหยฺยฯ **เต ปหาย ตเร โอฆ**นฺติ เอวํ เต กาเม ปหาย ตปฺปหานกรอริยมเคฺคเนว จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตเรยฺย, ตริตุํ สกฺกุเณยฺยาติ อโตฺถฯ **นาวํ สิตฺวาว ปารคู**ติ ยถา ปุริโส อุทกคฺคหเณน ครุภารํ นาวํ อุทกํ พหิ สิญฺจิตฺวา ลหุกาย นาวาย อปฺปกสิเรเนว ปารคู ภเวยฺย, ปารํ คเจฺฉยฺย, เอวเมว อตฺตภาวนาวํ กิเลสูทกครุกํ สิญฺจิตฺวา ลหุเกน อตฺตภาเวน ปารคู ภเวยฺย, ปารํ นิพฺพานํ อรหตฺตปฺปตฺติยา คเจฺฉยฺย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพาเนนาติ อโตฺถฯ **อิทํ นิสฺสรณ**นฺติ ยํ กามปฺปหานมุเขน จตุโรฆํ ตริตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา นิพฺพานํ, อิทํ สพฺพสงฺขตนิสฺสรณโต นิสฺสรณนฺติฯ

ธโมฺมติ ทานาทิปุญฺญธโมฺมฯ **หเว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **รกฺขติ ธมฺมจาริ**นฺติ โย ตํ ธมฺมํ อปฺปมโตฺต จรติ, ตํ ธมฺมจาริํ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเภเทน ทุวิธโตปิ อนตฺถโต รกฺขติ ปาเลติฯ **ฉตฺตํ มหนฺตํ ยถ วสฺสกาเล**ติ วสฺสกาเล เทเว วสฺสเนฺต ยถา มหนฺตํ ฉตฺตํ กุสเลน ปุริเสน ธาริตํ ตํ วสฺสเตมนโต รกฺขติฯ ตตฺถ ยถา ตํ ฉตฺตํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา อตฺตานํ รกฺขนฺตํ ฉาเทนฺตญฺจ วสฺสาทิโต รกฺขติ, เอวํ ธโมฺมปิ อตฺตสมฺมาปณิธาเนน อปฺปมโตฺต หุตฺวา ธมฺมจริยาย อตฺตานํ รกฺขนฺตํเยว รกฺขตีติ อธิปฺปาโยฯ **เอสา...เป.... จารี**ติ เอเตน วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **อิทํ ผล**นฺติ ทิฎฺฐธมฺมิเกหิ สมฺปรายิเกหิ จ อนเตฺถหิ ยทิทํ ธมฺมสฺส รกฺขณํ วุตฺตํ รกฺขาวสานสฺส จ อพฺภุทยสฺส นิปฺผาทนํ, อิทํ นิสฺสรณํ อนามสิตฺวา เทสนาย นิพฺพเตฺตตพฺพตาย ผลนฺติฯ

สเพฺพ ธมฺมาติ สเพฺพ สงฺขตา ธมฺมาฯ **อนตฺตา**ติ นตฺถิ เอเตสํ อตฺตา การกเวทกสภาโว, สยํ วา น อตฺตาติ อนตฺตาติฯ **อิตี**ติ เอวํฯ **ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี**ติ ยสฺมิํ กาเล วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺต อนตฺตานุปสฺสนาสงฺขาตาย ปญฺญาย ปสฺสติฯ **อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข**ติ อถ อนตฺตานุปสฺสนาย ปุเพฺพ เอว อนิจฺจตาทุกฺขตานํ สุปริทิฎฺฐตฺตา นิพฺพิทานุปสฺสนาวเสน วิปสฺสนาโคจรภูเต ปญฺจกฺขนฺธทุเกฺข นิพฺพินฺทติ นิเพฺพทํ อาปชฺชติฯ **เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา**ติ ยา วุตฺตลกฺขณา นิพฺพิทานุปสฺสนา สพฺพกิเลสวิสุชฺฌนโต วิสุทฺธิสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส อจฺจนฺตวิสุทฺธิยา วา อมตธาตุยา มโคฺค อุปาโยฯ **อยํ อุปาโย**ติ ยทิทํ อนตฺตานุปสฺสนามุเขน สพฺพสฺมิํ วฎฺฎสฺมิํ นิพฺพินฺทนํ วุตฺตํ, ตํ วิสุทฺธิยา อธิคมเหตุภาวโต อุปาโยฯ

“**จกฺขุมา...เป.... ปริวชฺชเย**”ติ อิมิสฺสา คาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา จกฺขุมา ปุริโส สรีเร วหเนฺต วิสมานิ ภูมิปฺปเทสานิ จณฺฑหตาย วา วิสเม หตฺถิอาทโย ปริวเชฺชติ, เอวํ โลเก สปฺปโญฺญ ปุริโส สปฺปญฺญตาย หิตาหิตํ ชานโนฺต ปาปานิ ลามกานิ ทุจฺจริตานิ ปริวเชฺชยฺยาติฯ **อยํ อาณตฺตี**ติ ยา อยํ ‘‘ปาปานิ ปริวเชฺชตพฺพานี’’ติ ธมฺมราชสฺส ภควโต อาณา, อยํ อาณตฺตีติฯ

เอวํ วิสุํ วิสุํ สุเตฺตสุ อาคตา ผลูปายาณตฺติโย อุทาหรณภาเวน ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตา เอกโต อาคตา ทเสฺสตุํ **“สุญฺญโต”**ติ คาถมาหฯ

ตตฺถ **สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ, โมฆราชาติ อาณตฺตี**ติ ‘‘โมฆราช, สพฺพมฺปิ สงฺขาร โลกํ อวสวตฺติตาสลฺลกฺขณวเสน วา ตุจฺฉภาวสมนุปสฺสนวเสน วา สุโญฺญติ ปสฺสา’’ติ อิทํ ธมฺมราชสฺส วจนํ วิธานภาวโต อาณตฺติฯ สพฺพทา สติกิริยาย ตํสุญฺญตาทสฺสนํ สมฺปชฺชตีติ **“สทา สโตติ อุปาโย”**ติ วุตฺตํฯ **อตฺตานุทิฏฺฐิํ อูหจฺจา**ติ วีสติวตฺถุกํ สกฺกายทสฺสนํ อุทฺธริตฺวา สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ **เอวํ มจฺจุตโร สิยาติฯ อิทํ ผล**นฺติ ยํ เอวํ วุเตฺตน วิธินา มจฺจุตรณํ มจฺจุโน วิสยาติกฺกมนํ ตสฺส ยํ ปุพฺพภาคปฏิปทาปฏิปชฺชนํ, อิทํ เทสนาย ผลนฺติ อโตฺถฯ ยถา ปน อสฺสาทาทโย สุเตฺต กตฺถจิ สรูปโต กตฺถจิ นิทฺธาเรตพฺพตาย กตฺถจิ วิสุํ วิสุํ กตฺถจิ เอกโต ทสฺสิตา, น เอวํ ผลาทโยฯ ผลาทโย ปน สพฺพตฺถ สุเตฺต คาถาสุ วา เอกโต ทเสฺสตพฺพาติ อิมสฺส นยสฺส ทสฺสนตฺถํ วิสุํ วิสุํ อุทาหริตฺวาปิ ปุน ‘‘สุญฺญโต โลก’’นฺติอาทินา เอกโต อุทาหรณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๖. เอวํ อสฺสาทาทโย อุทาหรณวเสน สรูปโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปุคฺคลวิภาเคน เทสนาวิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ อุคฺฆฏิตํ ฆฏิตมตฺตํ อุทฺทิฏฺฐมตฺตํ ยสฺส นิเทฺทสปฏินิเทฺทสา น กตา, ตํ ชานาตีติ อุคฺฆฏิตญฺญูฯ อุเทฺทสมเตฺตน สปฺปเภทํ สวิตฺถารมตฺถํ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถ, อุคฺฆฏิตํ วา อุจฺจลิตํ อุฏฺฐปิตนฺติ อโตฺถ, ตํ ชานาตีติ อุคฺฆฏิตญฺญูฯ ธโมฺม หิ เทสิยมาโน เทสกโต เทสนาภาชนํ สงฺกมโนฺต วิย โหติ, ตเมส อุจฺจลิตเมว ชานาตีติ อโตฺถ, จลิตเมว วา อุคฺฆฏิตํฯ สสฺสตาทิอาการสฺส หิ เวเนยฺยานํ อาสยสฺส พุทฺธาเวณิกา ธมฺมเทสนา ตงฺขณปติตา เอว จลนาย โหติ, ตโต ปรมฺปรานุวตฺติยา, ตตฺถายํ อุคฺฆฏิเต จลิตมเตฺตเยว อาสเย ธมฺมํ ชานาติ อวพุชฺฌตีติ อุคฺฆฏิตญฺญู, ตสฺส **อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส นิสฺสรณํ เทสยติ,** ตตฺตเกเนว ตสฺส อตฺถสิทฺธิโตฯ วิปญฺจิตํ วิตฺถาริตํ นิทฺทิฏฺฐํ ชานาตีติ วิปญฺจิตญฺญู, วิปญฺจิตํ วา มนฺทํ สณิกํ ธมฺมํ ชานาตีติ วิปญฺจิตญฺญู, ตสฺส **วิปญฺจิตญฺญุสฺส อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ เทสยติ,** นาติสเงฺขปวิตฺถาราย เทสนาย ตสฺส อตฺถสิทฺธิโตฯ เนตโพฺพ ธมฺมสฺส ปฏินิทฺทิเสน อตฺถํ ปาเปตโพฺพติ เนโยฺย, มุทินฺทฺริยตาย วา ปฏิโลมคฺคหณโต เนตโพฺพ อนุเนตโพฺพติ เนโยฺย, ตสฺส **เนยฺยสฺส อสฺสาทํ อาทีนวํ นิสฺสรณญฺจ เทสยติ,** อนวเสเสตฺวาว เทสเนน ตสฺส อตฺถสิทฺธิโตฯ ตตฺถายํ ปาฬิ –

‘‘กตโม จ ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญู? ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุทาหฏเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญูฯ

‘‘กตโม จ ปุคฺคโล วิปญฺจิตญฺญู? ยสฺส ปุคฺคลสฺส สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน ธมฺมาภิสมโย โหติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล วิปญฺจิตญฺญูฯ

‘‘กตโม จ ปุคฺคโล เนโยฺย? ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุเทฺทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโสมนสิกโรโต กลฺยาณมิเตฺต เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต เอวํ อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล เนโยฺย’’ติ (ปุ. ป. ๑๔๘-๑๕๐)ฯ

ปทปรโม ปเนตฺถ เนตฺติยํ ปฏิเวธสฺส อภาชนนฺติ น คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ อสฺสาโท, อาทีนโว, นิสฺสรณํ, อสฺสาโท จ อาทีนโว จ, อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจ, อาทีนโว จ นิสฺ

สรณญฺจ, อสฺสาโท จ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจาติ เอเต สตฺต ปฏฺฐานนยาฯ

เตสุ ตติยฉฏฺฐสตฺตมา เวเนยฺยตฺตยวินยเน สมตฺถตาย คหิตา, อิตเร จตฺตาโร น คหิตาฯ น หิ เกวเลน อสฺสาเทน อาทีนเวน ตทุภเยน วา กถิเตน เวเนยฺยวินยนํ สมฺภวติ, กิเลสานํ ปหานาวจนโตฯ ปญฺจโมปิ อาทีนวาวจนโต นิสฺสรณสฺส อนุปาโย เอวฯ น หิ วิมุตฺติรสา ภควโต เทสนา วิมุตฺตึ ตทุปายญฺจ อนามสนฺตี ปวตฺตติฯ ตสฺมา เอเต จตฺตาโร นยา อนุทฺธฏาฯ สเจ ปน ปทปรมสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน ปวตฺตํ สํกิเลสภาคิยํ วาสนาภาคิยํ ตทุภยภาเค ฐิตํ เทสนํ สุเตฺตกเทสํ คาถํ วา ตาทิสํ เอเตสํ นยานํ อุทาหรณภาเวน อุทฺธรติ, เอวํ สติ สตฺตนฺนมฺปิ นยานํ คหณํ ภเวยฺยฯ เวเนยฺยวินยนํ ปน เตสํ สนฺตาเน อริยมคฺคสฺส อุปฺปาทนํฯ ตํ ยถาวุเตฺตหิ เอว นเยติ, นาวเสเสหีติ อิตเร อิธ น วุตฺตาฯ ยสฺมา ปน **เปฏเก** (เปฏโก. ๒๓) –

‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ อาทีนโว จ?

ยานิ กโรติ ปุริโส, ตานิ อตฺตนิ ปสฺสติ;
กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปก’’นฺติฯ

ตตฺถ ยํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปจฺจนุโภติ, อยํ อสฺสาโทฯ ยํ ปาปการี ปาปํ ปจฺจนุโภติ, อยํ อาทีนโวฯ

อฏฺฐิเม , ภิกฺขเว, โลกธมฺมาฯ กตเม อฏฺฐ? ลาโภติอาทิ (อ. นิ. ๘.๖)ฯ ตตฺถ ลาโภ ยโส สุขํ ปสํสา, อยํ อสฺสาโทฯ อลาโภ อยโส ทุกฺขํ นินฺทา, อยํ อาทีนโวฯ

ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจ?

‘‘สุโข วิปาโก ปุญฺญานํ, อธิปฺปาโย จ อิชฺฌติ;
ขิปฺปญฺจ ปรมํ สนฺตึ, นิพฺพานมธิคจฺฉตี’’ติฯ (เปฏโก. ๒๓);

อยํ อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจฯ

ทฺวตฺตึสิมานิ, ภิกฺขเว, มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณานิ, เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส เทฺวว คติโย ภวนฺติ อนญฺญา…เป…. วิวฏจฺฉโทติ สพฺพํ **ลกฺขณสุตฺตํ,** (ที. นิ. ๓.๑๙๙) อยํ อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจฯ

ตตฺถ กตโม อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจ?

‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา, ภารหาโร จ ปุคฺคโล;
ภาราทานํ ทุขํ โลเก, ภารนิเกฺขปนํ สุขํฯ

‘‘นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ, อญฺญํ ภารํ อนาทิย;
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต’’ติฯ (สํ. นิ. ๓.๒๒);

อยํ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจฯ

ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจ?

‘‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ;
ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราช, อปณฺณกํ สามญฺญเมว เสยฺโยฯ (ม. นิ. ๒.๓๐๗;
เถรคา. ๗๘๗-๗๘๘; เปฏโก. ๒๓);

อยํ อสฺสาโท จ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจา’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา เตปิ นยา อิธ นิทฺธาเรตฺวา เวทิตพฺพาฯ ผลาทีสุปิ อยํ นโย ลพฺภติ เอวฯ ยสฺมา **เปฏเก** (เปฏโก. ๒๒) ‘‘ตตฺถ กตมํ ผลญฺจ อุปาโย จ? สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ’’ติ คาถา (สํ. นิ. ๑.๒๓), อิทํ ผลญฺจ อุปาโย จฯ

ตตฺถ กตมํ ผลญฺจ อาณตฺติ จ?

‘‘สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส, สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ;
มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ, อาวิ วา ยทิ วา รโหติฯ (อุทา. ๔๔);

อิทํ ผลญฺจ อาณตฺติ จฯ

ตตฺถ กตโม อุปาโย จ อาณตฺติ จ?

‘‘กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา, นครูปมํ จิตฺตมิทํ ฐเปตฺวา;
โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน, ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสโน สิยา’’ติฯ (ธ. ป. ๔๐);

อยํ อุปาโย จ อาณตฺติ จฯ เอวํ ผลาทีนํ ทุกวเสนปิ อุทาหรณํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ โย นิสฺสรณเทสนาย วิเนตโพฺพ, โส อุคฺฆฏิตญฺญูติอาทินา ยถา เทสนาวิภาเคน ปุคฺคลวิภาคสิทฺธิ โหติ, เอวํ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ภควา นิสฺสรณํ เทเสตีติอาทินา ปุคฺคลวิภาเคน เทสนาวิภาโค สมฺภวตีติ โส ตถา ทสฺสิโตฯ

เอวํ เยสํ ปุคฺคลานํ วเสน เทสนาวิภาโค ทสฺสิโต, เต ปุคฺคเล ปฏิปทาวิภาเคน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘จตโสฺส ปฏิปทา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฏิปทาภิญฺญากโต วิภาโค ปฏิปทากโต โหตีติ อาห – ‘‘จตโสฺส ปฏิปทา’’ติฯ ตา ปเนตา จ สมถวิปสฺสนาปฏิปตฺติวเสน ทุวิธา โหนฺติฯ กถํ? สมถปเกฺข ตาว ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารํ อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวตฺตา สมถภาวนา ‘‘ปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ อุปจารโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อปฺปนา ตาว ปวตฺตา ปญฺญา ‘‘อภิญฺญา’’ติ วุจฺจติฯ

สา ปนายํ ปฏิปทา เอกจฺจสฺส ทุกฺขา โหติ นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมสมุทาจารคหณตาย กิจฺฉา อสุขเสวนาติ อโตฺถ, เอกจฺจสฺส ตทภาเวน สุขาฯ อภิญฺญาปิ เอกจฺจสฺส ทนฺธา โหติ มนฺทา อสีฆปฺปวตฺติ, เอกจฺจสฺส ขิปฺปา อมนฺทา สีฆปฺปวตฺติฯ ตสฺมา โย อาทิโต กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต ทุเกฺขน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมโนฺต วิกฺขเมฺภติ, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา โหติฯ โย ปน วิกฺขมฺภิตกิเลโส อปฺปนาปริวาสํ วสโนฺต จิเรน องฺคปาตุภาวํ ปาปุณาติ, ตสฺส ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ โย ขิปฺปํ องฺคปาตุภาวํ ปาปุณาติ, ตสฺส ขิปฺปาภิญฺญา นาม โหติฯ โย กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต สุเขน อกิลมโนฺต วิกฺขเมฺภติ, ตสฺส สุขา ปฏิปทา นาม โหติฯ

วิปสฺสนาปเกฺข ปน โย รูปารูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสโนฺต จตฺตาริ มหาภูตานิ ปริคฺคเหตฺวา อุปาทารูปํ ปริคฺคณฺหาติ อรูปํ ปริคฺคณฺหาติ, รูปารูปํ ปน ปริคฺคณฺหโนฺต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต ปริคฺคเหตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา นาม โหติฯ ปริคฺคหิตรูปารูปสฺส ปน วิปสฺ

สนาปริวาเส มคฺคปาตุภาวทนฺธตาย ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ โยปิ รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา นามรูปํ ววตฺถเปนฺโต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมนฺโต ววตฺถเปติ, ววตฺถปิเต จ นามรูเป วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทตุํ สโกฺกติฯ ตสฺสาปิ ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ

อปโร นามรูปมฺปิ ววตฺถเปตฺวา ปจฺจเย ปริคฺคณฺหนฺโต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมนฺโต ปริคฺคณฺหาติ, ปจฺจเย จ ปริคฺคเหตฺวา วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติฯ เอวมฺปิ **ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา** นาม โหติฯ

อปโร ปจฺจเยปิ ปริคฺคเหตฺวา ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌนฺโต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมนฺโต ปฏิวิชฺฌติ, ปฏิวิทฺธลกฺขโณ จ วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติฯ เอวมฺปิ **ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา** นาม โหติฯ

อปโร ลกฺขณานิปิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา วิปสฺสนาญาเณ ติเกฺข สูเร สุปฺปสเนฺน วหเนฺต อุปฺปนฺนํ วิปสฺสนานิกนฺตึ ปริยาทิยมาโน ทุเกฺขน กสิเรน กิลมนฺโต ปริยาทิยติ, นิกนฺติญฺจ ปริยาทิยิตฺวา วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติฯ เอวมฺปิ **ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา** นาม โหติฯ อิมินาวุปาเยน อิตราปิ ติโสฺส ปฏิปทา เวทิตพฺพาฯ วิปสฺสนาปกฺขิกา เอว ปเนตฺถ จตโสฺส ปฏิปทา ทฎฺฐพฺพาฯ

จตฺตาโร ปุคฺคลาติ ยถาวุตฺตปฏิปทาวิภาเคน จตฺตาโร ปฏิปนฺนกปุคฺคลาฯ ตํ ปน ปฏิปทาวิภาคํ สทฺธึ เหตุปายผเลหิ ทเสฺสตุํ **“ตณฺหาจริโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **จริต**นฺติ จริยา, วุตฺตีติ อโตฺถฯ ตณฺหาย นิพฺพตฺติตํ จริตํ เอตสฺสาติ **ตณฺหาจริโต,** ตณฺหาย วา ปวตฺติโต จริโต **ตณฺหาจริโต,** โลภชฺฌาสโยติ อโตฺถฯ **ทิฎฺฐิจริโต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **มโนฺท**ติ มนฺทิยํ วุจฺจติ อวิชฺชา, ตาย สมนฺนาคโต มโนฺท, โมหาธิโกติ อโตฺถฯ

สตินฺทฺริเยนาติ สติยา อาธิปจฺจํ กุรุมานายฯ สตินฺทฺริยเมว หิสฺส วิสทํ โหติฯ ยสฺมา ตณฺหาจริตตาย ปุพฺพภาเค โกสชฺชาภิภเวน น วีริยํ พลวํ โหติ, โมหาธิกตาย น ปญฺญา พลวตีฯ ตทุภเยนาปิ น สมาธิ พลวา โหติ, ตสฺมา ‘‘สตินฺทฺริยเมว หิสฺส วิสทํ โหตี’’ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห – ‘‘สติปฎฺฐาเนหิ นิสฺสเยหี’’ติฯ ตณฺหาจริตตาย จสฺส กิเลสวิกฺขมฺภนํ น สุกรนฺติ ทุกฺขา ปฏิปทา, อวิสทญาณตาย ทนฺธาภิญฺญาติ ปุเพฺพ วุตฺตนยํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **นิยฺยาตี**ติ อริยมเคฺคน วฎฺฎทุกฺขโต นิคฺคจฺฉติฯ

อุทโตฺถติ อุทอโตฺถ, อุฬารปโญฺญติ อโตฺถฯ ปญฺญาสหายปฏิลาเภน จสฺส สมาธิ ติโกฺข โหติ สมฺปยุเตฺตสุ อาธิปจฺจํ ปวเตฺตติฯ เตเนวาห – ‘‘สมาธินฺทฺริเยนา’’ติฯ วิสทญาณตฺตา **“ขิปฺปาภิญฺญายา”**ติ วุตฺตํฯ สมาธิปธานตฺตา ฌานานํ ฌาเนหิ นิสฺสเยหีติ อยํ วิเสโสฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ ทิฎฺฐิจริโต อนิยฺยานิกมคฺคมฺปิ นิยฺยานิกนฺติ มญฺญมาโน ตตฺถ อุสฺสาหพหุลตฺตา วีริยาธิโก โหติฯ วีริยาธิกตาเยว จสฺส กิเลสวิกฺขมฺภนํ สุกรนฺติ สุขา ปฏิปทา, อวิสทญาณตาย ปน ทนฺธาภิญฺญาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“ทิฎฺฐิจริโต มโนฺท”**ติอาทินาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สเจฺจหีติ อริยสเจฺจหิฯ อริยสจฺจานิ หิ โลกิยานิ ปุพฺพภาคญาณสฺส สมฺมสนฎฺฐานตาย โลกุตฺตรานิ อธิมุจฺจนตาย มคฺคญาณสฺส อภิสมยฎฺฐานตาย จ นิสฺสยานิ โหนฺตีติฯ เสสํ วุตฺ

ตนยเมวฯ เอตฺถ จ ทิฏฺฐิจริโต อุทโตฺถ อุคฺฆฏิตญฺญูฯ ตณฺหาจริโต มโนฺท เนยฺโยฯ อิตเร เทฺวปิ วิปญฺจิตญฺญูติ เอวํ เยน เวเนยฺยตฺตเยน ปุเพฺพ เทสนาวิภาโค ทสฺสิโต, ตเทว เวเนยฺยตฺตยํ อิมินา ปฏิปทาวิภาเคน ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ ตํ เวเนยฺยปุคฺคลวิภาคํ อตฺถนยโยชนาย วิสยํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **"อุโภ ตณฺหาจริตา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตณฺหาย สมาธิปฏิปกฺขตฺตา ตณฺหาจริโต วิสุชฺฌมาโน สมาธิมุเขน วิสุชฺฌตีติ อาห – **"สมถปุพฺพงฺคมายา"**ติฯ ''สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี''ติ (อ. นิ. ๔.๑๗๐; ปฏิ. ม. ๒.๑, ๓) วจนโต ปน สมฺมาทิฏฺฐิสหิเตเนว สมฺมาสมาธินา นิยฺยานํ, น สมฺมาสมาธินา เอวาติ อาห – ''สมถปุพฺพงฺคมาย วิปสฺสนายา''ติฯ ''ราควิราคา เจโตวิมุตฺตีติ อรหตฺตผลสมาธี''ติ สงฺคเหสุ วุตฺตํฯ อิธ ปน อนาคามิผลสมาธีติ วกฺขติฯ โส หิ สมาธิสฺมึ ปริปูรการีติฯ ตตฺถ รณฺชนเฏฺฐน ราโคฯ โส วิรชฺชติ เอตายาติ ราควิราคา, ตาย **ราควิราคาย,** ราคปฺปหายิกายาติ อโตฺถฯ

เจโตวิมุตฺติยาติ **เจโต**ติ จิตฺตํ, ตทปเทเสน เจตฺถ สมาธิ วุจฺจติ ''ยถา จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย''นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓)ฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจตีติ วิมุตฺติ, เตน วา วิมุโตฺต, ตโต วิมุจฺจนนฺติ วา วิมุตฺติ, สมาธิเยวฯ ยถา หิ โลกิยกถายํ สญฺญา จิตฺตญฺจ เทสนาสีสํฯ ยถาห – ''นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน''ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๒, ๓๔๑, ๓๕๗; อ. นิ. ๗.๔๔; ๙.๒๔) ''กึ จิโตฺต ตุวํ, ภิกฺขู''ติ (ปารา. ๑๓๕) จ, เอวํ โลกุตฺตรกถายํ ปญฺญา สมาธิ จฯ ยถาห – ''ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธี''ติ (วิภ. ๘๐๔) จ ''สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี''ติ จฯ เตสุ อิธ ราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกโต สมถปุพฺพงฺคมตาวจนโต จ เจโตคฺคหเณน สมาธิ วุโตฺตฯ ตถา วิมุตฺติวจเนนฯ เตน วุตฺตํ ''สมาธิเยวา''ติฯ เจโต จ ตํ วิมุตฺติ จาติ เจโตวิมุตฺติฯ อถ วา วุตฺตปฺปการเสฺสว เจตโส ปฏิปกฺขโต วิมุตฺติ วิโมโกฺขติ เจโตวิมุตฺติ, เจตสิ วา ผลวิญฺญาเณ วุตฺตปฺปการาว วิมุตฺตีติ เจโตวิมุตฺติ, เจตโส วา ผลวิญฺญาณสฺส ปฏิปกฺขโต วิมุตฺติ วิโมโกฺข เอตสฺมินฺติ เจโตวิมุตฺติ, สมาธิเยวฯ **ปญฺญาวิมุตฺติยา**ติ เอตฺถาปิ อยํ นโย ยถาสมฺภวํ โยเชตโพฺพฯ

ทิฏฺฐิยา สวิสเย ปญฺญาสทิสี ปวตฺตีติ ทิฏฺฐิจริโต วิสุชฺฌมาโน ปญฺญามุเขน วิสุชฺฌตีติ อาห – **"อุโภ ทิฏฺฐิจริตา วิปสฺสนา"**ติอาทิฯ **อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลปญฺญา ฯ สมถคฺคหเณน ตปฺปฏิปกฺขโต ตณฺหํ วิปสฺสนาคฺคหเณน อวิชฺชญฺจ นิทฺธาเรตฺวา ปฐมนยสฺส ภูมึ สกฺกา สุเขน ทเสฺสตุนฺติ อาห – **"เย สมถ...เป.... หาตพฺพา"**ติฯ

ตตฺถ **สมถปุพฺพงฺคมา ปฏิปทา**ติ ปุริมา เทฺว ปฏิปทา, อิตรา **วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมา**ติ ทฏฺฐพฺพาฯ **หาตพฺพา**ติ คเมตพฺพา, เนตพฺพาติ อโตฺถฯ วิปสฺสนาย อนิจฺจทุกฺขอนตฺตสญฺญาภาวโต ทุกฺขสญฺญาปริวารตฺตา จ อสุภสญฺญาย อิมา จตโสฺส สญฺญา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตปฺปฏิปเกฺขน จ จตฺตาโร วิปลฺลาสาติ สกลสฺส สีหวิกฺกีฬิตนยสฺส ภูมึ สุเขน สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ อาห – **"เย วิปสฺสนา...เป.... หาตพฺพา"**ติฯ

๗. เอวํ ปฏิปทาวิภาเคน เวเนยฺยปุคฺคลวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ ญาณวิภาเคน ทเสฺสโนฺต ยสฺมา ภควโต เทสนา ยาวเทว เวเนยฺยวินยนตฺถา, วินยนญฺจ เนสํ สุตมยาทีนํ ติสฺสนฺนํ ปญฺญานํ อนุกฺกเมน นิพฺพตฺตนํ, ยถา ภควโต เทสนาย ปวตฺติภาววิภาวนญฺจ หารนยพฺยาปาโร, ตสฺมา อิมสฺส หารสฺส สมุฏฺฐิตปฺปการํ ตาว ปุจฺฉิตฺวา เยน ปุคฺคลวิภาคทสฺสเนน เทสนาภาชนํ วิภชิตฺวา ตตฺถ เทสนายํ เทสนาหารํ นิโยเชตุกาโม ตํ ทเสฺสตุํ **"สฺวายํ หาโร กตฺถ สมฺภวตี"**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยสฺสา**ติ โย โส อฏฺฐหิ อกฺขเณหิ วิมุตฺโต โสตาวธานปริโยสานาหิ จ สมฺปตฺตีติ สมนฺนาคโต ยสฺสฯ **สตฺถา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสนโต สตฺถาฯ **ธมฺมนฺ**ติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ ธโมฺม, ตํ ธมฺมํฯ **เทสยตี**ติ สเงฺขปวิตฺถารนเยหิ ภาสติ กเถติฯ **อญฺญตโร**ติ ภควโต สาวเกสุ อญฺญตโรฯ **ครุฏฺฐานีโย**ติ สีลสุตาทิคุณวิเสสโยเคน ครุกรณีโยฯ **สพฺรหฺมจารี**ติ พฺรหฺมํ วุจฺจติ เสฏฺฐเฏฺฐน สกลํ สตฺถุ สาสนํฯ สมํ สห วา พฺรหฺมํ จรติ ปฏิปชฺชตีติ สพฺรหฺมจารีฯ **สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา โย เอวรูปสฺส ธมฺมสฺส เทเสตา''ติ ตถาคเต, ''สฺวากฺขาโต วตายํ ธโมฺม โย เอวํ เอกนฺตปริปุโณฺณ เอกนฺตปริสุโทฺธ''ติอาทินา ธเมฺม จ สทฺธํ ลภติ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ ยถาสุเต ยถาปริยเตฺต ธเมฺมฯ **วีมํสา**ติ ปาฬิยา ปาฬิอตฺถสฺส จ วีมํสนปญฺญา ฯ เสสํ ตสฺสา เอว เววจนํฯ สา หิ ยถาวุตฺตวีมํสเน สโงฺกจํ อนาปชฺชิตฺวา อุสฺสหนวเสน **อุสฺสาหนา,** ตุลนวเสน **ตุลนา,** อุปปริกฺขณวเสน **อุปปริกฺขา**ติ จ วุตฺตาฯ อถ วา วีมํสตีติ **วีมํสา,** สา ปทปทตฺถวิจารณา ปญฺญาฯ **อุสฺสาหนา**ติ วีริเยน อุปตฺถมฺภิตา ธมฺมสฺส ธารณปริจยสาธิกา ปญฺญาฯ **ตุลนา**ติ ปเทน ปทนฺตรํ, เทสนาย วา เทสนนฺตรํ ตุลยิตฺวา สํสนฺทิตฺวา คหณปญฺญาฯ **อุปปริกฺขา**ติ มหาปเทเส โอตาเรตฺวา ปาฬิยา ปาฬิอตฺถสฺส จ อุปปริกฺขณปญฺญาฯ อตฺตหิตํ ปรหิตญฺจ อากงฺขเนฺตหิ สุยฺยตีติ สุตํ, กาลวจนิจฺฉาย อภาวโต, ยถา ทุทฺธนฺติฯ กึ ปน ตนฺติ? อธิการโต สามตฺถิยโต วา ปริยตฺติธโมฺมติ วิญฺญายติฯ อถ วา สวนํ สุตํ, โสตทฺวารานุสาเรน ปริยตฺติธมฺมสฺส อุปธารณนฺติ อโตฺถฯ สุเตน เหตุนา นิพฺพตฺตา **สุตมยี**ฯ ปกาเรน ชานาตีติ **ปญฺญา**ฯ ยา วีมํสา, อยํ สุตมยี ปญฺญาติ ปเจฺจกมฺปิ โยเชตพฺพํฯ **ตถา**ติ ยถา สุตมยี ปญฺญา วีมํสาทิปริยายวตี วีมํสาทิวิภาควตี จ, ตถา **จินฺตามยี** จาติ อโตฺถฯ ยถา วา สุตมยี โอรมตฺติกา อนวฏฺฐิตา จ, เอวํ จินฺตามยี จาติ ทเสฺสติฯ

สุเตน นิสฺสเยนาติ สุเตน ปริยตฺติธเมฺมน ปริยตฺติธมฺมสฺสวเนน วา อุปนิสฺสเยน อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํ, ยถาวุตฺตํ สุตํ อุปนิสฺสายาติ อโตฺถฯ **วีมํสา**ติอาทีสุ ''อิทํ สีลํ, อยํ สมาธิ, อิเม รูปารูปธมฺมา, อิเม ปญฺจกฺขนฺธา''ติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สภาววีมํสนภูตา ปญฺญา **วีมํสา**ฯ เตสํเยว ธมฺมานํ วจนตฺถํ มุญฺจิตฺวา สภาวสรสลกฺขณสฺส ตุลยิตฺวา วิย คหณปญฺญา **ตุลนา**ฯ เตสํเยว ธมฺมานํ สลกฺขณํ อวิชหิตฺวา อนิจฺจตาทิรุปฺปนสปฺปจฺจยาทิอากาเร จ ตเกฺกตฺวา วิตเกฺกตฺวา จ อุปปริกฺขณปญฺญา **อุปปริกฺขา,** ตถา อุปปริกฺขิเต ธเมฺม สวิคฺคเห วิย อุปฏฺฐหเนฺต เอวเมเตหิ นิชฺฌานกฺขเม กตฺวา จิเตฺตน อนุ อนุ เปกฺขณา **มนสานุเปกฺขณา**ฯ เอตฺถ จ ยถา สุตมยี ปญฺญา ยถาสุตสฺส ธมฺมสฺส ธารณปริจยวเสน ปวตฺตนโต อุสฺสาหชาตา ''อุสฺสาหนา''ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น เอวํ จินฺตามยีติ อิธ ''อุสฺสาหนา''ติ ปทํ น วุตฺตํฯ จินฺตนํ จินฺตา, นิชฺฌานนฺติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิมาหิ ทฺวีหิ ปญฺญาหีติ ยถาวุตฺตาหิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิ การณภูตาหิฯ สุตจินฺตามยญาเณสุ หิ ปติฏฺฐิโต วิปสฺสนํ อารภตีติฯ ''อิมาสุ ทฺวีสุ ปญฺญาสู''ติปิ ปฐนฺติฯ ''เตหิ ชาตาสุ อุปฺปนฺนาสู''ติ วา วจนเสโส โยเชตโพฺพฯ **มนสิการสมฺปยุตฺตสฺสา**ติ รูปารูปปริคฺคหาทิมนสิกาเรยุตฺตปฺปยุตฺตสฺสฯ **ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชตี**ติ วุตฺตนเยน มนสิการปฺปโยเคน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิกงฺขาวิตรณวิสุทฺธิมคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีนํ สมฺป อาทเนน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกนฺตสฺส ยํ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขาตํ อริยมคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติ, อยํ **ภาวนามยี ปญฺญา**ติ สมฺพโนฺธฯ ตํ ปน ทสฺสนํ ภาวนาติ ทุวิธนฺติ อาห – **''ทสฺสนภูมิยํ วา ภาวนาภูมิยํ วา''**ติฯ ยทิ ทสฺสนนฺติ วุจฺจติ, กถํ ตตฺถ ปญฺญา ภาวนามยีติ? ภาวนามยเมว หิ ตํ ญาณํ, ปฐมํ

นิพฺพานทสฺสนโต ปน ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุตฺตนฺติ สผโล ปฐมมคฺโค ทสฺสนภูมิฯ เสสา เสกฺขาเสกฺขธมฺมา ภาวนาภูมิฯ

๘. อิทานิ อิมา ติโสฺส ปญฺญา ปริยายนฺตเรน ทเสฺสตุํ **‘‘ปรโตโฆสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปรโต**ติ น อตฺตโต, อญฺญโต สตฺถุโต สาวกโต วาติ อโตฺถฯ **โฆสา**ติ เตสํ เทสนาโฆสโต, เทสนาปจฺจยาติ อโตฺถฯ อถ วา ปรโต โฆโส เอติสฺสาติ **ปรโตโฆสา,** ยา ปญฺญา, สา สุตมยีติ โยเชตพฺพํฯ **ปจฺจตฺตสมุฎฺฐิตา**ติ ปจฺจตฺตํ ตสฺส ตสฺส อตฺตนิ สมฺภูตาฯ **โยนิโสมนสิการา**ติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สภาวปริคฺคณฺหนาทินา ยถาวุเตฺตน อุปาเยน ปวตฺตมนสิการาฯ **ปรโต จ โฆเสนา**ติ ปรโตโฆเสน เหตุภูเตนฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิทานิ ยทตฺถํ อิมา ปญฺญา อุทฺธฎา, ตเมว เวเนยฺยปุคฺคลวิภาคํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมา เทฺว**ติ คณนวเสน วตฺวา ปุน ตา **สุตมยี จินฺตามยี จา**ติ สรูปโต ทเสฺสติฯ **อยํ อุคฺฆฎิตญฺญู**ติ อยํ สุตมยจินฺตามยญาเณหิ อาสยปโยคปโพธสฺส นิปฺผาทิตตฺตา อุเทฺทสมเตฺตเนว ชานนโต ‘‘อุคฺฆฎิตญฺญู’’ติ วุจฺจติฯ **อยํ วิปญฺจิตญฺญู**ติ จินฺตามยญาเณน อาสยสฺส อปริกฺขตตฺตา อุเทฺทสนิเทฺทเสหิ ชานนโต วิปญฺจิตญฺญูฯ **อยํ เนโยฺย**ติ สุตมยญาณสฺสาปิ อภาวโต นิรวเสสํ วิตฺถารเทสนาย เนตพฺพโต เนโยฺยฯ

๙. เอวํ เทสนาปฎิปทาญาณวิภาเคหิ เทสนาภาชนํ เวเนยฺยตฺตยํ วิภชิตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปวตฺติตาย ภควโต ธมฺมเทสนาย เทสนาหารํ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตุํ **‘‘สายํ ธมฺมเทสนา’’**ติ อาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **สาย**นฺติ สา อยํฯ ยา ปุเพฺพ ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติอาทินา (เนตฺติ. ๕) ปฎินิเทฺทสวารสฺส อาทิโต เทสนาหารสฺส วิสยภาเวน นิกฺขิตฺตา ปาฬิ, ตเมวตฺถ เทสนาหารํ นิโยเชตุํ ‘‘สายํ ธมฺมเทสนา’’ติ ปจฺจามสติฯ **กิํ เทสยตี**ติ กเถตุกมฺยตาวเสน เทสนาย ปิณฺฑตฺถํ ปุจฺฉิตฺวา ตํ คณนาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา สามญฺญโต ทเสฺสติ **‘‘จตฺตาริ สจฺจานี’’**ติฯ สจฺจวินิมุตฺตา หิ ภควโต เทสนา นตฺถีติฯ ตสฺสา จ จตฺตาริ สจฺจานิ ปิณฺฑโตฺถฯ ปวตฺติปวตฺตกนิวตฺติตทุปายวิมุตฺตสฺส เนยฺยสฺส อภาวโต จตฺตาริ อวิปรีตภาเวน สจฺจานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตานิ **‘‘ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺค’’**นฺติ สรูปโต ทเสฺสติฯ

ตตฺถ อเนกุปทฺทวาธิฎฺฐานภาเวน กุจฺฉิตตฺตา พาลชนปริกปฺปิตธุวสุภสุขตฺตภาววิรเหน ตุจฺฉตฺตา จ **ทุกฺขํ**ฯ อวเสสปจฺจยสมวาเย ทุกฺขสฺส อุปฺปตฺติการณตฺตา **สมุทโย**ฯ สพฺพคติสุญฺญตฺตา นตฺถิ เอตฺถ สํสารจารกสงฺขาโต ทุกฺขโรโธ, เอตสฺมิํ วา อธิคเต สํสารจารกสงฺขาตสฺส ทุกฺขโรธสฺส อภาโวติปิ **นิโรโธ,** อนุปฺปาทนิโรธปจฺจยตฺตา วาฯ มาเรโนฺต คจฺฉติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยตีติ วา **มโคฺค**ฯ ตตฺถ สมุทเยน อสฺสาโท, ทุเกฺขน อาทีนโว, มคฺคนิโรเธหิ นิสฺสรณํฯ เอวํ ยสฺมิํ สุเตฺต จตฺตาริ สจฺจานิ สรูปโต อาคตานิ, ตตฺถ ยถารุตวเสนฯ ยตฺถ ปน สุเตฺต จตฺตาริ สจฺจานิ สรูปโต น อาคตานิ, ตตฺถ อตฺถโต จตฺตาริ สจฺจานิ อุทฺธริตฺวา เตสํ วเสน อสฺสาทาทโย นิทฺธาเรตพฺพาฯ ยตฺถ จ อสฺสาทาทโย สรูปโต อาคตา, ตตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยตฺถ ปน น อาคตา, ตตฺถ อตฺถโต อุทฺธริตฺวา เตสํ วเสน จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาเรตพฺพานิฯ อิธ ปน อสฺสาทาทโย อุทาหรณวเสน สรูปโต ทสฺสิตาติ เตหิ สจฺจานิ นิทฺธาเรตุํ **‘‘อาทีนโว จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ‘‘สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๘๗; ม. นิ. ๑.๑๒๐; ๓.๓๗๓; วิภ. ๒๐๒) วจนโต ตณฺหาวชฺชา เตภูมกธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, เต จ อนิจฺจาทิสภาวตฺตา

อาทีนโว, ผลญฺจ เทสนาย สาเธตพฺพํฯ ตตฺถ ยํ โลกิยํ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ “**ผลญฺจ ทุกฺข**”นฺติฯ อสฺสาโทติ ตณฺหาวิปลฺลาสานมฺปิ อิจฺฉิตตฺตา เต สนฺธาย “**อสฺสาโท สมุทโย**”ติ วุตฺตํฯ สห วิปสฺสนาย อริยมคฺค เทสนา จ เทสนาผลาธิคมสฺส อุปาโยติ กตฺวา “**อุปาโย อาณตฺติ จ มคฺโค**”ติ วุตฺตํฯ นิสฺสรณปเท จาปิ อริยมคฺค นิทฺธาเรตพฺพ, น จายํ สจฺจวิภาโค อากุโลติ ทฏฺฐพฺพฯ ยถา หิ **สจฺจวิภงฺค** (วิภ. ๒๐๘) ‘‘ตณฺหา อวสิฏฺฐา กิเลสา อวสิฏฺฐา อกุสลา ธมฺมา สาสวานิ กุสลมูลานิ สาสวา จ กุสลา ธมฺมา สมุทยสจฺจภาเวน วิภตฺตา’’ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ นเย ตํตํอวสิฏฺฐา เตภูมกธมฺมา ทุกฺขสจฺจภาเวน วิภตฺตา, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ **อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานี**ติ นิคมนํ ฯ **อิทํ ธมฺมจกฺกน**ฺติ ยายํ ภควโต จตุสจฺจวเสน สามุกฺกํสิกา ธมฺมเทสนา, อิทํ ธมฺมจกฺกํฯ

อิทานิ ตสฺสา ธมฺมเทสนาย ธมฺมจกฺกภาวํ **สจฺจวิภงฺคสุตฺตวเสน** (ม. นิ. ๓.๓๗๑ อาท โย) ทเสฺสตุํ “**ยถาห ภควา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิทํ ทุกฺขน**ฺติ อิทํ ชาติอาทิวิภาคํ สงฺเขปโต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธสงฺคหํ ตณฺหาวชฺชํ เตภูมกธมฺมชาตํ ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาเวน ทุกฺขทุกฺขา ทิภาเวน จ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ อโตฺถฯ **เม**ติ ภควา อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **พาราณสิยน**ฺติ พา ราณสีนามกสฺส นครสฺส อวิทูเรฯ ปเจฺจกพุทฺธอิสีนํ อากาสโต โอตรณฏฺฐานตาย **อิสิปตนํ**ฯ มิคานํ ตตฺถ อภยสฺส ทินฺนตฺตา **มิคทายน**ฺติ จ ลทฺธนาเม อสฺสเมฯ อุตฺตรติ อติกฺกมติ, อภิภว ตีติ วา อุตฺตรํ, นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตรนฺติ **อนุตฺตรํ**ฯ อนติสยํ อปฺปฏิภาคํ วาฯ กิญฺจาปิ ภควโต ธมฺมเทสนา อเนกาสุ เทวมนุสฺสปริสาสุ อเนกสตกฺขตฺตุํ เตสํ อริยสจฺจปฺปฏิเวธสมฺปาทนว เสน ปวตฺติตา, ตถาปิ สพฺพปฐมํ อญฺญาสิโกณฺฑญฺญปฺปมุขาย อฏฺฐารสปริมาณาย พฺรหฺม โกฏิยา จตุสจฺจปฺปฏิเวธวิภาวนียา ธมฺมเทสนา, ตสฺสา สาติสยา ธมฺมจกฺกสมญฺญาติ “**ธมฺม จกฺกํ ปวตฺติต**”นฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ สติปฏฺฐานาทิธโมฺม เอว ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํ,** จกฺกนฺติ วา อาณาฯ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจาติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ **ธมฺม จกฺกํ**ฯ ยถาห – ‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฏิ. ม. ๒.๔๑-๔๒)ฯ **อปฺปฏิวตฺติยน**ฺติ ธมฺ มิสฺสรสฺส ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต ธมฺมจกฺกสฺส จ อนุตฺตรภาวโต อปฺปฏิเสธนียํฯ เกน ปน อปฺปฏิวตฺติยนฺติ อาห “**สมเณน วา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **สมเณนา**ติ ปพฺพชฺชํ อุปคเตนฯ **พฺ ราหฺมเณนา**ติ ชาติพฺราหฺมเณนฯ ปรมตฺถสมณพฺราหฺมณานญฺหิ ปฏิโลมนจิตฺตํเยว นตฺถิฯ **เทเวนา**ติ กามาวจรเทเวนฯ **เกนจี**ติ เยน เกนจิ อวสิฏฺฐปาริสเชฺชนฯ เอตฺตาวตา อฏฺฐนฺนมฺปิ ปริสานํ อนวเสสปริยาทานํ ทฏฺฐพฺพํฯ **โลกสฺมิน**ฺติ สตฺตโลเกฯ

ตตฺถาติ ติสฺสํ จตุสจฺจธมฺมเทสนายํฯ **อปริมาณา ปทา, อปริมาณา อกฺขรา**ติ อุปฺปฏิ ปาฏิวจนํ เยภุเยฺยน ปทสงฺคหิตานิ อกฺขรานีติ ทสฺสนตฺถํฯ ปทา อกฺขรา พฺยญฺชนาติ ลิงฺควิ ปลฺลาโส กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อตฺถสฺสา**ติ จตุสจฺจสงฺขาตสฺส อตฺถสฺสฯ **สงฺกาสนา**ติ สงฺกาสิต พฺพากาโรฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อตฺถสฺสาติ จ สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ **อิติปิทน**ฺติ **อิตี**ติ ปการ โตฺถ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, อิมินาปิ อิมินาปิ ปกาเรน อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เวทิตพฺพนฺติ อ โตฺถฯ เตน ชาติอาทิเภเทน ยถาวุตฺตสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส อเนกเภทตํ ตํทีปกานํ อกฺขรปทาทีนํ วุตฺตปฺปการํ อปริมาณตญฺจ สมเตฺถติฯ

อยํ ทุกฺขสมุทโยติ อยํ กามตณฺหาทิเภทา ตณฺหาวฏฺฏสฺส มูลภูตา ยถาวุตฺตสฺส ทุกฺ ขสฺส นิพฺพตฺติเหตุภาวโต ทุกฺขสมุทโยฯ **อยํ ทุกฺขนิโรโธ**ติ อยํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฏา อสงฺขต

ธาตุ ยถาวุตฺตสฺส ทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรธปจฺจยตฺตา ทุกฺขนิโรโธฯ **อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ อยํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิอฏฺฐงฺคสมูโห ทุกฺขนิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ คจฺฉติ อารมฺมณวเสน ตทภิมุขีภูตตฺตา ปฏิปทา จ โหติ ทุกฺขนิโรธปฺปตฺติยาติ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาฯ **อิติ ปิท**นฺติ ปทสฺส ปน สมุทยสเจฺจ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริเตหิ, นิโรธสเจฺจ มทนิมฺมทนาทิปริยาเยหิ, มคฺคสเจฺจ สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺเมหิ อโตฺถ วิภชิตฺวา เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เอวํ ‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’นฺติ คาถาย สกลสฺส สาสนสฺส ฉนฺนํ อตฺถปทานํ ฉนฺนญฺจ พฺยญฺชนปทานํ วเสน ยา ทฺวาทสปทตา วุตฺตา, ตเมว ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติอาทินา เทสนาหารสฺส วิสยทสฺสนวเสน **ฉฉกฺกปริยายํ** (ม. นิ. ๓.๔๒๐ อาทโย) เอกเทเสน อุทฺทิสิตฺวา **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุเตฺตน** (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ตทตฺถสฺส สงฺคหิตภาวทสฺสนมุเขน สพฺพสฺสาปิ ภควโต วจนสฺส จตุสจฺจเทสนาภาวํ ตทตฺถสฺส จ จตุสจฺจภาวํ วิภาเวโนฺต ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ เม, ภิกฺขเว, พาราณสิย’’นฺติอาทินา **สจฺจวิภงฺคสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๓๗๑ อาทโย) อุเทฺทสโต ทเสฺสตฺวา ‘‘ตตฺถ อปริมาณา ปทา’’ติอาทินา พฺยญฺชนตฺถปทานิ วิภชโนฺต ทฺวาทสปทภาวํ ทีเปตฺวา อิทานิ เตสํ อญฺญมญฺญวิสยิวิสยภาเวน สมฺพนฺธภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ปทาวยวคฺคหณมุเขน ปทคฺคหณํ, คหิเต จ ปเท ปทตฺถาวโพโธ คหิตปุพฺพสงฺเกตสฺส โหติฯ ตตฺถ จ ปทาวยวคฺคหเณน วิย ปทคฺคหณสฺส, ปทตฺถาวยวคฺคหเณนาปิ ปทตฺถคฺคหณสฺส วิเสสาธานํ ชายตีติ อาห – **‘‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’**ติฯ ยสฺมา ปน อกฺขเรหิ สํขิเตฺตน ทีปิยมาโน อโตฺถ ปทปริโยสาเน วากฺยสฺส อปริโยสิตตฺตา ปเทเนว ปกาสิโต ทีปิโต โหติ, ตสฺมา **‘‘ปเทหิ ปกาเสตี’’**ติ วุตฺตํฯ วากฺยปริโยสาเน ปน โส อโตฺถ วิวริโต วิวโฏ กโต โหตีติ วุตฺตํ **‘‘พฺยญฺชเนหิ วิวรตี’’**ติฯ ยสฺมา จ ปกาเรหิ วากฺยเภเท กเต ตทโตฺถ วิภโตฺต นาม โหติ, ตสฺมา **‘‘อากาเรหิ วิภชตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา วากฺยาวยวานํ ปเจฺจกํ นิพฺพจนวิภาเค กเต โส อโตฺถ ปากโฏ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกโรตี’’**ติฯ กตนิพฺพจเนหิ วากฺยาวยเวหิ วิตฺถารวเสน นิรวเสสโต เทสิเตหิ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ พุทฺธินิสานญฺจ กตํ โหตีติ อาห – **‘‘นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปตี’’**ติฯ เอตฺถ จ อกฺขเรหิ เอว สงฺกาเสตีติ อวธารณํ อกตฺวา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติเยวาติ เอวํ อวธารณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ อตฺถปทานํ นานาวากฺยวิสยตาปิ สิทฺธา โหติฯ เตน เอกานุสนฺธิเก สุเตฺต ฉเฬว อตฺถปทานิ, นานานุสนฺธิเก ปน อนุสนฺธิมฺหิ อนุสนฺธิมฺหิ ฉ ฉ อตฺถปทานิ นิทฺธาเรตพฺพานิฯ

‘‘อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ อุคฺฆเฏตี’’ติอาทินา พฺยญฺชนปทานํ กิจฺจสาธนํ ทเสฺสติฯ เวเนยฺยตฺตยวินยเมว หิ เตสํ พฺยาปาโรฯ อฏฺฐานภาวโต ปน สจฺจปฺปฏิเวธสฺส ปทปรโม น อิธ วุโตฺตฯ เนยฺยคฺคหเณเนว วา ตสฺสาปิ อิธ คหณํ เสกฺขคฺคหเณน วิย กลฺยาณปุถุชฺชนสฺสาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อกฺขเรหีติอาทีสุ กรณสาธเน กรณวจนํ, น เหตุมฺหิฯ อกฺขราทีนิ หิ อุคฺฆฏนาทิอตฺถานิ, น อุคฺฆฏนาทิอกฺขราทิอตฺถํฯ ยทตฺถา จ กิริยา โส เหตุ, ยถา ‘‘อเนฺนนวสตี’’ติฯ อุคฺฆเฏตีติ โสตาวธานํ กตฺวา สมาหิตจิตฺตานํ เวเนยฺยานํ สงฺกาสนวเสน อกฺขเรหิ วิเสสํ อาทหโนฺต ยถา ปทปริโยสาเน อาสยปฺปฏิโพโธ โหติ, ตถา ยถาธิเปฺปตํ อตฺถํ สเงฺขเปน กเถติ อุทฺทิสตีติ อโตฺถฯ **วิปญฺจยตี**ติ ยถาอุทฺทิฏฺฐํ อตฺถํ นิทฺทิสติฯ **วิตฺถาเรตี**ติ วิตฺถารํ กโรติ, วิตฺถารํ กตฺวา อาจิกฺขติ วา, ปฏินิทฺทิสตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา เจตฺถ อุคฺฆเฏตีติ อุทฺทิสนํ อธิเปฺปตํฯ อุเทฺทโส จ เทสนาย อาทิ, ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘อุคฺฆฏนา อาที’’**ติฯ ตถา วิปญฺจนํ นิทฺทิสนํ, วิตฺถรณํ ปฏินิทฺทิสนํ, นิเทฺทสปฏินิเทฺทสา จ เทสนาย มชฺฌปริโยสานาติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘วิปญฺจนา มเชฺฌ, วิตฺถารณา ปริโยสาน’’**นฺติฯ

เอวํ ‘‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’ติอาทินา ฉนฺนํ พฺยญฺชนปทานํ พฺยาปารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺถปทานํ พฺยาปารํ ทเสฺสตุํ **‘‘โสยํ ธมฺมวินโย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สีลาทิธมฺโม เอว ปริยตฺติอตฺถภูโต เวเนยฺยวินยนโต **ธมฺมวินโย**ฯ **อุคฺฆฏียโนฺต**ติ อุทฺทิสิยมาโนฯ **เตนา**ติ อุคฺฆฏิตญฺญูวินยเนนฯ **วิปญฺจียโนฺต**ติ นิทฺทิสิยมาโนฯ **วิตฺถารียโนฺต**ติ ปฏินิทฺทิสิยมาโนฯ

๑๐. เอตฺตาวตา ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติ อุทฺทิฏฺฐาย ปาฬิยา ติวิธกลฺยาณตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘ฉ ปทานิ อโตฺถ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยํฯ **‘‘เตนาห ภควา’’**ติอาทินา เทสนาหารสฺส วิสยภาเวน อุทฺทิฏฺฐํ ปาฬึ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ **โลกุตฺตร**นฺติอาทิ ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธ’’นฺติ ปทานํ อตฺถวิวรณํฯ ตตฺถ **อุปฏฺฐิตํ สพฺพวิเสสาน**นฺติ สเพฺพสํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสงฺขาตานํ วิเสสานํ อธิสีลสิกฺขาทิวิเสสานํ วา อุปติฏฺฐนฏฺฐานํฯ ‘‘อิทํ เนสํ ปทกฺกนฺต’’นฺติอาทีนํ วิย เอตสฺส สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **‘‘อิทํ วุจฺจติ ตถาคตปทํ อิติปี’’**ติอาทีสุ อิทํ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนพฺรหฺมจริยํ ตถาคตคนฺธหตฺถิโน ปฏิปตฺติเทสนาคมเนหิ กิเลสคหนํ โอตฺถริตฺวา คตมโคฺคติปิฯ เตน โคจรภาวนาเสวนาหิ **นิเสวิตํ** ภชิตนฺติปิฯ ตสฺส มหาวชิรญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณทเนฺตหิ **อารญฺชิตํ** เตภูมกธมฺมานํ อารญฺชนฏฺฐานนฺติปิ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **อโต เจต**นฺติ ยโต ตถาคตปทาทิภาเวน วุจฺจติ, อโต อเนเนว การเณน พฺรหฺมุโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ภควโต, พฺรหฺมํ วา สพฺพเสฏฺฐํ จริยนฺติ **ปญฺญายติ** ยาวเทว มนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิตตฺตา ยถาวุตฺตปฺปกาเรหิ ญายติฯ **เตนาห ภควา**ติ ยถาวุตฺตตฺถํ ปาฬึ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ

อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย ภควโต เทสนาย ยาวเทว อริยมคฺคสมฺปาปนโตฺถ เทสนาหาโรติ ทเสฺสตุํ **‘‘เกสํ อยํ ธมฺมเทสนา’’**ติ ปุจฺฉิตฺวา **‘‘โยคีน’’**นฺติ อาหฯ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาย ยุตฺตปฺปยุตฺตาติ โยคิโนฯ เต หิ อิมํ เทสนาหารํ ปโยเชนฺตีติฯ อิทํ วจนํ เทสนาหารวิภงฺคสฺส ยถานุสนฺธินา สมฺมา ฐปิตภาวํ ทเสฺสตุํ ปกรณํ สงฺคายเนฺตหิ ฐปิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน’’**ติฯ **นิยุโตฺต**ติ ปาฬิโต อสฺสาทาทิปทเตฺถ นิทฺธาเรตฺวา โยชิโตติ อโตฺถฯ

เทสนาหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิจยหารวิภงฺควณฺณนา

๑๑. **ตตฺถ กตโม วิจโย หาโร**ติอาทิ วิจยหารวิภโงฺคฯ ตตฺถายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **กึ วิจินตี**ติ เอตฺถ ‘‘วิจินตี’’ติ เอเตน วิจยสทฺทสฺส กตฺตุนิเทฺทสตํ ทเสฺสติฯ **กิ**นฺติ ปนตฺถสฺส หารสฺส วิสโย ปุจฺฉิโตติ ตํ ตสฺส วิสยํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปทํ วิจินตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปทํ วิจินตี**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว นิคมนา สุตฺตสฺส สพฺพํ ปทํ วิจินติฯ อยญฺจ วิจโย ทุวิโธ สทฺทโต อตฺถโต จฯ เตสุ ‘‘อิทํ นามปทํ, อิทํ อาขฺยาตปทํ, อิทํ อุปสคฺคปทํ, อิทํ นิปาตปทํ, อิทํ อิตฺถิลิงฺคํ, อิทํ ปุริสลิงฺคํ, อิทํ นปุํสกลิงฺคํ, อิทํ อตีตกาลํ, อิทํ อนาคตกาลํ, อิทํ วตฺตมานกาลํ, อิทํ กตฺตุสาธนํ, อิทํ กรณสาธนํ, อิทํ กมฺมสาธนํ, อิทํ อธิกรณสาธนํ, อิทํ ปจฺจตฺตวจนํ, อิทํ อุปโยควจนํ, ยาว อิทํ ภุมฺมวจนํ, อิทํ เอกวจนํ, อิทํ อเนกวจน’’นฺติ เอวมาทิวิภาควจนํ, อยํ สทฺทโต ปทวิจโยฯ โส ปนายํ ปทวิจโย อวิปรีตสภาวนิรุตฺติสลฺลกฺขเณเนว สมฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อตฺถโต ปน วิจโย เตน เตน ปเทน วตฺตพฺพอตฺถสํวณฺณนาฯ สเจ ปน ปทํ ปุจฺฉาทิวเสน ปวตฺตํ, ตสฺส ตทตฺถสฺส จ ปุจฺฉาทิภาโว วิเจตโพฺพติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปญฺหํ วิจินตี’’**ติอาทิมาหฯ

ยสฺมา จ สโพฺพ เทสนาหาโร วิจยหารสฺส วิสโย สุตฺตสฺส วิจโยติ กตฺวา, ตสฺมา วุตฺตํ – **“อสฺสาทํ วิจินตี”**ติอาทิฯ ยสฺมา ปน **อนุคีตี**ติ เอตฺถ อนุรูปา คีติ อนุคีตีติ อยมฺปิ อโตฺถ อิจฺฉิโต, ตสฺมา วิจิยมานสฺส สุตฺตปทสฺส อนุรูปโต สุตฺตนฺตรปทานิปิ อตฺถุทฺธารวเสน วา ปทุทฺธารวเสน วา อาเนตฺวา วิเจตพฺพานีติ ทเสฺสโนฺต **“สเพฺพ นว สุตฺตเนฺต วิจินตี”**ติ อาหฯ **นว สุตฺตเนฺต**ติ สุตฺตเคยฺยาทิเก นว สุเตฺต, ยถาสมฺภวโตติ อธิปฺปาโยฯ อยํ วิจยหารสฺส ปทตฺถนิเทฺทโสฯ

เอวํ นิเทฺทสวาเร วิจยหาโร สเงฺขปโต นิทฺทิโฎฺฐติ ตํ วิภาเคน นิทฺทิสิตฺวา ปฎินิเทฺทสวเสน วิภชโนฺต ยสฺมา ปทวิจโย สุตฺตสฺส อนุปทํ ปวเตฺตตพฺพตาย อติภาริโก น สุกโร จาติ ตํ อนามสิตฺวา ปญฺหวิสฺสชฺชนวิจเย ตาว ทเสฺสโนฺต **“ยถา กึ ภเว”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถา กึ ภเว**ติ เยน ปกาเรน โส วิจโย ปวเตฺตตโพฺพ, ตํ ปการชาตํ กึ ภเว, กีทิสํ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ ‘‘ยถา กึ ภเวยฺยา’’ติปิ ปาโฐฯ ปุน **ยถา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํ **อชิโต**ติ พาวรีพฺราหฺมณสฺส ปริจารกภูตานํ โสฬสนฺนํ อญฺญตโรฯ **ปารายเน**ติ ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตสฺส อธิคมูปายเทสนตฺตา กิญฺจาปิ สพฺพํ ภควโต วจนํ ‘‘ปารายน’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, สงฺคีติการเกหิ ปน วตฺถุคาถานุคีติคาถาทีหิ สทฺธึ **อชิตสุตฺตาทีนํ** (สุ. นิ. ๑๐๓๘ อาทโย; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๕๗ อาทโย, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑ อาทโย) โสฬสนฺนํ สุตฺตานํ อิทํ นามํ กตนฺติ เตสเญฺญว ปารายนสมญฺญาติ อาห ‘‘ปารายเน’’ติฯ เกจิ ‘‘ปารายนิโก’’ติ ปฐนฺติฯ เต กิร ตาปสปพฺพชฺชูปคมนโต ปุเพฺพ ปารายนํ อธียนฺตา วิจรึสุฯ ตสฺมา อยมฺปิ ปารายนํ วเตฺตตีติ ปารายนิโกติ วุโตฺตฯ **ปุจฺฉตี**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปุจฺฉานิพฺพตฺตตฺตา อตีตาติ? สจฺจเมตํ, ปุจฺฉนาการํ ปน พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานํ กตฺวา เอวมาหฯ

ปุจฺฉา จ นาเมสา อทิฎฺฐโชตนาปุจฺฉา ทิฎฺฐสํสนฺทนา วิมติเจฺฉทนา อนุมติปุจฺฉา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา เอกํสพฺยากรณียา วิภชฺชพฺยากรณียา ปฎิปุจฺฉาพฺยากรณียา ฐปนียา ธมฺมาธิฎฺฐานา สตฺตาธิฎฺฐานาติ อเนกวิธาฯ ตสฺมา ‘‘กิมยํ ปุจฺฉา อทิฎฺฐโชตนา’’ติอาทินา ยถาสมฺภวํ ปุจฺฉา วิเจตพฺพาฯ ยถา เจตฺถ ปุจฺฉาวิภาโค, เอวํ วิสฺสชฺชนวิภาโคปิ วิสฺสชฺชนวิจเย ยถาสมฺภวํ วตฺตโพฺพฯ ปุจฺฉาสภาเคน หิ วิสฺสชฺชนนฺติฯ อิธ ปน วิมติเจฺฉทนํ สตฺตาธิฎฺฐานํ ปุจฺฉํ อุทาหริตฺวา ตตฺถ วิจยนาการํ ทเสฺสตุํ **“เกนสฺสุ นิวุโต โลโก”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **เกนา**ติ กตฺตริ กรณวจนํฯ **สู**ติ นิปาตมตฺตํ, **สู**ติ วา สํสเย นิปาโต, เตนสฺส ปญฺหสฺส วิมติเจฺฉทนปุจฺฉาภาวํ ทเสฺสติฯ **นิวุโต**ติ ปฎิจฺฉาทิโตฯ **โลโก**ติ สตฺตโลโกฯ **อิจฺจายสฺมา อชิโต**ติ สงฺคีติการกวจนํฯ **นปฺปกาสตี**ติ น ปญฺญายติฯ **กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี**ติ กึ อสฺส โลกสฺส อภิเลปนํ วทสิฯ ‘‘กึ สฺวาภิเลปน’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส กึ สุ อภิเลปนนฺติ ปทวิภาโคฯ

ปทานีติ ปชฺชติ เอเตหิ อโตฺถติ ปทานิ, วากฺยานิฯ **ปุจฺฉิตานี**ติ ปุจฺฉาภาเวน วุตฺตานีติ อโตฺถฯ **เอโก ปโญฺห**ติ ยทิปิ จตฺตาริ ปทานิ ปุจฺฉนวเสน วุตฺตานิ, ญาตุํ อิจฺฉิโต ปน อโตฺถ เอโก เอวาติ ‘‘เอโก ปโญฺห’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ การณมาห **“เอกวตฺถุปริคฺคหา”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กิญฺจาปิ นิวารณอปฺปกาสนอภิเลปนมหาภยสงฺขาตา ปุจฺฉาย คหิตา จตฺตาโร เอเต อตฺถา, เต ปเนกํ โลกํ ปติคุณภูตา, โลโก ปธานภาเวน คหิโตติ ตพฺพเสน เอโกวายํ ปโญฺหติฯ เตเนวาห **“โลกาธิฎฺฐาน”**นฺติอาทิฯ โก ปน โส โลโกติ? อาห **“โลโก ติวิโธ”**ติอาทิฯ

ตตฺถ ราคาทิกิเลสพหุลตาย กามาวจรสตฺตา **กิเลสโลโก**ฯ ฌานาภิญฺญาปริพุทฺธิยา รูปาวจรสตฺตา **ภวโลโก**ฯ อาเนญฺชสมาธิพหุลตาย วิสทินฺทฺริยตฺตา อรูปาวจรสตฺตา **อินฺทฺริยโลโก**ฯ อถ วา กิลิสฺสนํ กิเลโส, วิปากทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ ตสฺมา ทุกฺขพหุลตาย อปาเยสุ สตฺ

ตา **กิเลสโลโก**ฯ ตทเญฺญ สตฺตา สมฺปตฺติภวภาวโต **ภวโลโก**ฯ ตตฺถ เย วิมุตฺติปริปาจเกหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตา สตฺตา, โส **อินฺทฺริยโลโก**ติ เวทิตพฺพํฯ ปริยาปนฺนธมฺมวเสน โลกสมญฺญาติ อริยปุคฺคลา อิธ น สงฺคยฺหนฺติฯ

อวิชฺชาย นิวุโต โลโกติ จตุรงฺคสมนฺนาคเตน อนฺธกาเรน วิย รถฆฏาทิธมฺมสภาวปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย อวิชฺชาย นิวุโต ปฏิจฺฉาทิโต โลโกฯ **วิวิจฺฉา**ติ วิจิกิจฺฉาเหตุฯ ‘‘วิวิจฺฉา มจฺฉริย’’นฺติ สงฺคเห วุตฺตํฯ **ปมาทา**ติ ปมาทเหตุฯ **ชปฺปาภิเลปน**นฺติ ชปฺปา ตณฺหา อสฺส โลกสฺส มกฺกฏาเลโป วิย มกฺกฏสฺส อภิเลปนํ สิเลโสติ พฺรูมิฯ **ทุกฺข**นฺติ ชาติอาทิกํ วฏฺฏทุกฺขนฺติ อยํ ปทโตฺถฯ เสสํ ปาฬิยา เอว วิญฺญายติฯ **อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ** ปุจฺฉาคาถายํ วุตฺตานิ **‘‘อิเมหี’’**ติ วิสฺสชฺชนคาถายํ วุเตฺตหิ อิเมหิ จตูหิ ปเทหิ วิสฺสชฺชิตานิฯ กถนฺติ อาห **‘‘ปฐม’’**นฺติอาทิํฯ เตน ยถากฺกมํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ตํ ยถากฺกมํ ปุจฺฉํ วิสฺสชฺชนญฺจ สรูปโต ทเสฺสตุํ คาถาย จ อตฺถํ วิวริตุํ **‘‘เกนสฺสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘นีวรเณหี’’ติ ปเทน วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อวิชฺชานีวรณา หิ สเพฺพ สตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทินา สุตฺตนฺตรทสฺสเนน อิมสฺมิํ ปญฺหวิสฺสชฺชนวิจเย อนุคีติวิจยํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ **ปริยายโต**ติ การณโตฯ นีวรณสงฺขาตานํ กามจฺฉนฺทาทีนมฺปิ การณภาวโต ปฏิจฺฉาทนภาวโต จ เอกํเยว นีวรณํ วทามิ, น ปน อเญฺญสํ นีวรณสภาวานํ อภาวาติ อโตฺถฯ ยถา จ อวิชฺชาย สติ นีวรณานํ ภาโว, เอวํ อวิชฺชาย อสติ น สนฺติ นีวรณานีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สพฺพโส’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เตนาติ ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ ปเทนฯ **ปฐมสฺส ปทสฺสา**ติ ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ ปทสฺสฯ **ยุตฺตา**ติ โยชิตา, อนุรูปาติ วา อโตฺถฯ เอเตน ปุจฺฉานุรูปตา วิสฺสชฺชนสฺส ทสฺสิตาติ ปุพฺพาปรวิจโย วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘โย ปุคฺคโล นีวรเณหิ นิวุโต’’ติอาทินา วิวิจฺฉาปมาทานํ อวิชฺชาย ปจฺจยภาวํ ทเสฺสติฯ นิวุโต เอว หิ นปฺปกาสติฯ **วิวิจฺฉา**ติ วิจิกิจฺฉาฯ เตเนวาห – **‘‘วิวิจฺฉา นาม วุจฺจติ วิจิกิจฺฉา’’**ติฯ ตตฺรายํ ปทสิทฺธิ – ยถา มิจฺฉาทิฏฺฐิสมฺมาทิฏฺฐิโย ‘‘นิจฺจํ อนิจฺจ’’นฺติอาทินา เอกํสคฺคาหภาเวน ปวตฺตนฺติ, น เอวมยํฯ อยํ ปน อเนกํสคฺคาหภาวโต ‘‘นิจฺจํ นุ โข อนิจฺจํ นุ โข’’ติอาทินา วิวิธํ วิรุทฺธํ วา อิจฺฉติ เอสตีติ วิวิจฺฉาติ ฯ **‘‘โส วิจิกิจฺฉโนฺต’’**ติอาทินา อปฺปกาสนสฺส วิวิจฺฉาปมาทานํ การณภาวํ วิวรติฯ **สุเกฺก ธเมฺม น อุปฺปาทิยตี**ติ น สมาทาย วตฺตติฯ **นปฺปกาสนฺตี**ติ เต อตฺตโน สนฺตาเน อนุปฺปาทิยมานา กุสลา ธมฺมา ตํ ปุคฺคลํ ปกาสํ โลเก อภิญฺญาตํ น กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **อภิลิมฺปตี**ติ มกฺกฏาเลโป วิย มกฺกฏํ ทารุสิลาทีสุ ปุริสํ รูปาทิวิสเย อลฺลียาเปตีติ อโตฺถฯ **อาสตฺติพหุลสฺสา**ติ อาสงฺคพหุลสฺสฯ **เอวํ อภิชปฺปาติ กริตฺวา**ติ เอวํ ปริยุฏฺฐานฏฺฐายินีติ อิมินา การเณนฯ **ตตฺถา**ติ ตาย ตณฺหายฯ **โลโก อภิลิโตฺต** สิเลเสน มกฺขิโต วิย โหตีติ อโตฺถฯ

ภายติ เอตสฺมาติ ภยํฯ มหนฺตํ ภยํ **มหพฺภยํ**ฯ เตเนวาห – **‘‘ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’**นฺติฯ ทุกฺขํ โทมนสฺสนฺติ ทุกฺขเมว วิภตฺตนฺติ สพฺพํ ทุกฺขํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ติโสฺส ทุกฺขตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โอธโส**ติ กทาจิ อตฺตูปกฺกมมูลาย กทาจิ ปรูปกฺกมมูลายาติอาทินา วิภาเคน ทุกฺขทุกฺขตาย มุจฺจนกา วิเสเสน รูปาวจราฯ **ตถา**ติ โอธโส กทาจิ กรหจีติ เอวํ อากฑฺฒติฯ **วิปริณามทุกฺขตาย** มุจฺจนกา อุเปกฺขาสมาปตฺติพหุลา วิเสเสน อรูปาวจรสตฺตาฯ **อปฺปาพาธา**ติ ปทํ ทุกฺขทุกฺขตาย มุจฺจนสฺส การณวจนํฯ **ทีฆายุกา**ติ วิปริณามทุกฺขตายฯ อรูปเทวา หิ โลเก วิเสสโต ทีฆายุกาติฯ อิทญฺจ มุจฺจนมจฺจนฺติกํฯ ยสฺมา จ ทุกฺขา เวทนาปิ สงฺขตตฺ

ตา อนิจฺจตาทิสงฺขารทุกฺขสภาวา เอว, ตสฺมา ยโต มุจฺจนมจฺจนฺติกํ, ตํ อนวเสสปริยาทานวเสน สงฺคณฺหิตฺวา ทเสฺสตุํ **“สงฺขารทุกฺขตาย ปนา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ อุปาทิยตีติ อุปาทิ, วิปากกฺขนฺธา กฏตฺตา จ รูปํฯ อุปาทิสฺส เสสํ อุปาทิเสสํ, ตํ นตฺถิ เอติสฺสาติ อนุปาทิเสสา, นิพฺพานธาตุ, ตาย **อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา,** อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จายํ กรณนิเทฺทโสฯ นิพฺพานธาตูติ จ นิพฺพายนมตฺตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สกลโลกพฺยาปินี สพฺพสงฺคาหินี จ สงฺขารทุกฺขตา, ตสฺมาฯ **โลกสฺสา**ติ สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ เตน ‘‘ทุกฺขมสฺสา’’ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสติฯ เอวเมตฺถ โลกสฺส นีวรณาทีนิ อชานเนฺตน, สมยนฺตรปริจเยน วา ตตฺถ สํสยปกฺขเนฺทน เอกํเสเนว พฺยากาตพฺพตฺตา สตฺตาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา กตา, สา จ อชานนสฺส, สํสยสฺส วา นีวรณาทิวิสยตาย จตุพฺพิธาฯ ปาฬิยํ ปน นีวรณาทีนํ โลโก อาธารภาเวน คาถายํ วุโตฺตติ เอโก ปโญฺหติ ทสฺสิตนฺติฯ อยเมตฺถ ปุจฺฉาวิจโยฯ วิสฺสชฺชนวิจโยปิ อธิฏฺฐโชตินี วิสฺสชฺชนา วิมติเจฺฉทินี จาติอาทินา ปุจฺฉาวิจเย วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

เอวํ เอกาธารํ ปุจฺฉํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเนกาธารํ ทเสฺสตุํ **“สวนฺติ สพฺพธี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สวนฺตี**ติ สนฺทนฺติฯ **สพฺพธี**ติ สเพฺพสุ รูปาทีสุ อายตเนสุฯ **โสตา**ติ ตณฺหาทิโสตาฯ **กิํ นิวารณ**นฺติ เตสํ กิํ อาวรณํ กา รกฺขาฯ **สํวรํ พฺรูหี**ติ ตํ เนสํ นีวรณสงฺขาตํ สํวรํ กเถหิฯ **เกน โสตา ปิธียเร**ติ เกน ธเมฺมน ตณฺหาทิโสตา ปิธิยฺยนฺติ ปจฺฉิชฺชนฺตีติ อยเมตฺถ ปทโตฺถฯ เสสํ ปาฬิวเสเนว อาวิ ภวิสฺสติฯ

เต เทฺว ปญฺหาติ ยทิปิ อิมิสฺสา คาถาย ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตาย จตฺตาริ ปทานิ จตฺตาริ วากฺยานิฯ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส ปน อตฺถสฺส ทุวิธตฺตา เต เทฺว ปญฺหาฯ กสฺมาติ เจ? **“อิเมหิ พหุวาธิวจเนน ปุจฺฉิตา”**ติ อาหฯ ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – อิเม เอตาย คาถาย คหิตา อตฺถา ยสฺมา พหูนิ อธิกิจฺจ ปวตฺตวจเนน ปุจฺฉิตา, ตสฺมา เต เทฺว ปญฺหาติฯ เอกโต อุปริ พหูติ หิ สาสนโวหาโร, ตเมว ปุจฺฉาย ทุวิธตฺถวิสยตํ วิวริตุํ **“เอว”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ยาหิ ญาติพฺยสนาทิสงฺขาตาหิ ปาณวธาทีหิ เอว วา ทุคฺคติเหตุภูตาหิ อาปทาหิ **สมํ** สห, สพฺพถา วา อยํ โลโก อาปโนฺน อโชฺฌตฺถโฏฯ ตํนิมิเตฺตหิ ทสหิ กิเลสวตฺถูหิ สํกิลิโฏฺฐ จ, ตสฺส ตํ อาปนฺนาการํ สํกิลิฏฺฐาการญฺจ พุทฺธิยํ กตฺวา อาห – **“เอวํ สมาปนฺนสฺส เอวํ สํกิลิฏฺฐสฺสา”**ติฯ โวทายติ สุชฺฌติ เอเตนาติ **โวทานํ,** สมถวิปสฺสนาฯ วุฏฺฐาติ เอเตน นิมิตฺตโต ปวตฺตโต จาติ **วุฏฺฐานํ,** อริยมโคฺคฯ

อสมาหิตสฺสาติ นานารมฺมเณสุ วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺสฯ **สวนฺตี**ติ ปวตฺตนฺติฯ **อภิชฺฌา**ติอาทิ อสมาธานเหตุทสฺสนํฯ เตเนวาห – **“เอวํ อสมาหิตสฺสา”**ติฯ **“ยถาห ภควา”**ติอาทินา อิธาปิ อนุคีติวิจยํ ทเสฺสติฯ โสตานํ สวนํ เยภุเยฺยน อนุโรธวเสเนวาติ อาห – **“สวติ มนาปิเกสุ รูเปสู”**ติฯ เอตฺถ จ จกฺขาทโย โสตานํ ทฺวารภาเวน ปวตฺตมานา อุปจารวเสน สยํ สวนฺตา วิย วุตฺตาฯ **อิตี**ติ เอวํฯ **สพฺพา**ติ สพฺพสฺมาฯ **สพฺพถา**ติ สพฺพปฺปการเรนฯ **อิทํ โวทาน**นฺติ อิทํ ‘‘ปริยุฏฺฐานวิฆาต’’นฺติ วุตฺตํ ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ โวทานํฯ

วิสฺสชฺชนคาถาย **สติ เตสํ นิวารณ**นฺติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมานา เตสํ โสตานํ นิวารณนฺติฯ **โสตานํ สํวรํ พฺรูมี**ติ ตเมว สติํ โสตานํ สํวรํ พฺรูมิฯ **ปญฺญาเยเต ปิธียเร**ติ รูปาทีสุ อนิจฺจตาทิปฏิเวธสาธิกาย มคฺคปญฺญาย เอเต โสตา สพฺพโส ปิธิยฺยนฺติ, อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานวเสน สมุจฺฉิชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ

นาวิญฺฉตีติ อภิชฺฌาทิปฺปวตฺติทฺวารภาเวน จิตฺตสนฺตานํ, ปุคฺคลํ วา นากฑฺฒตีติฯ อนุสยปฺปหานํ อิธ ปิธานํ อธิเปฺปตนฺติ อาห – **“ปญฺญาย อนุสยา ปหียนฺตี”**ติฯ ยสฺมา อนุสยนิมิตฺตํ ปริยุฏฺฐานํ อนุสยาภาเว น โหตีติ อาห **“อนุสเยสู”**ติอาทิฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺต **“ตํ ยถา ขนฺธวนฺตสฺสา”**ติอาทิมาหฯ เอตฺถาปิ โสตานํ นิวารณสงฺขาตํ สํวรํ ปิธานญฺจ อชานเนฺตน ตตฺถ วา สํสยิเตน เอกํสิกตฺตา ธมฺมาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา กตาติ อิธ ปุจฺฉาวิจโย วุตฺตนเยเนว วิสฺสชฺชนวิจโย จ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ เยน อธิปฺปาเยน ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ คาถาย (สุ. นิ. ๑๐๓๘; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๕๗, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑; เนตฺติ. ๔๕) สติปิ นิวารณาทีนํ จตุนฺนํ ปุจฺฉิตพฺพภาเว เอโก ปโญฺหติ วุตฺตํฯ เตน ตาว โสตานํเยว สํวโร ปิธานญฺจ ปุจฺฉิตนฺติ โสเต เอกตฺตวเสน คเหตฺวา ปุจฺฉาย เอกาธิฏฺฐานภาวโต เอโก ปโญฺหติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ โสตานํ วา พหุภาวโต พหูติ ยตฺตกา โสตา, ตตฺตกา ปญฺหาติฯ เยน ปน อธิปฺปาเยน ‘‘สวนฺติ สพฺพธิ โสตา’’ติ คาถายํ (สุ. นิ. ๑๐๔๐; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๕๙, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๓; เนตฺติ. ๔๕) โสเต อนามสิตฺวา สํวรปิธานานํ วเสน ‘‘เทฺว ปญฺหา’’ติ วุตฺตํฯ เตน ปฐมคาถายํ สติปิ นิวารณาทีนํ โลกาธารภาเว โลกํ อนามสิตฺวา นิวารณาทีนํ วิภาเคน จตฺตาโร ปญฺหาติปิ วตฺตพฺพนฺติ อยํ นโย ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ ยสฺมา ปุจฺฉโนฺต น เกวลํ ปุเพฺพ อตฺตนา รจิตนิยาเมเนว ปุจฺฉติ, อถ โข เทสนากาเล วุตฺตธมฺมสฺส อนุสนฺธึ คเหตฺวาปิ ปุจฺฉติ, ตสฺมา ตสฺส อนุสนฺธึ ปุจฺฉาย วิเจตพฺพาการํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ยานิ โสตานี’’ติ คาถาย อนนฺตรํ **“ปญฺญา เจว สติ จา”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยายํ ภควตา วุตฺตา ปญฺญา, ยา จ สติ ยญฺจ ตทวเสสํ นามรูปํ, เอตํ สพฺพมฺปิ กตฺถ นิรุชฺฌติ, เอตํ เม ปุโฏฺฐ ปพฺรูหีติฯ

วิสฺสชฺชนคาถายํ ปนสฺส ยสฺมา ปญฺญาสติโย นาเมเนว สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตา วิสุํ น วุตฺตาฯ อยเญฺจตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยํ มํ ตฺวํ, อชิต, เอตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ – ‘‘กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติ อนนฺตรคาถายํ (สุ. นิ. ๑๐๔๒; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๖๑, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๕; เนตฺติ. ๑๑, ๔๕), ยตฺถ ตํ อเสสํ อุปรุชฺฌติ, ตํ เต วทามิฯ ตสฺส ตสฺส หิ วิญฺญาณสฺส นิโรเธน สเหว อปุพฺพํ อจริมํ เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌติ, เอเตฺถว วิญฺญาณสฺส นิโรเธน นิรุชฺฌติ, เอตํ วิญฺญาณนิโรธํ ตสฺส นิโรโธ นาติวตฺตตีติ วุตฺตํ โหตีติฯ **อยํ ปเญฺห อนุสนฺธึ ปุจฺฉตี**ติ อนนฺตรคาถายํ โสตานํ ปริยุฏฺฐานานุสยปฺปหานกิเจฺจน สทฺธึ สติ ปญฺญา จ วุตฺตา, ตํ สุตฺวา ตปฺปหาเน ปญฺญาสตีสุ ติฏฺฐนฺตีสุ ตาสํ สนฺนิสฺสเยน นามรูเปน ภวิตพฺพํ, ตถา จ สติ วฏฺฏติ เอวฯ กตฺถ นุ โข อิมาสํ สนิสฺสยานํ ปญฺญาสตีนํ อเสสนิโรโธติ อิมินา อธิปฺปาเยน อยํ ปุจฺฉา กตาติ อาห – **“อยํ ปเญฺห…เป…. ธาตุ”**นฺติฯ ตตฺถ อนุสนฺธียติ เทสนา เอตายาติ อนุสนฺธิฯ

ยาย ปฏิปทาย อนุปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํ อธิคจฺฉนฺติ, ตํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาสงฺขาตํ ปฏิปทํ สห วิสเยน ทเสฺสตุํ **“ตีณิ จ สจฺจานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺขตานี**ติ สเมจฺจ สมฺภุย ปจฺจเยหิ กตานีติ สงฺขตานิฯ **นิโรธธมฺมานี**ติ นิรุชฺฌนสภาวานิฯ **ทุกฺขํ สมุทโย มโคฺค**ติ เตสํ สรูปทสฺสนํฯ นิโรโธ ปน กถนฺติ อาห **“นิโรโธ อสงฺขโต”**ติฯ โส หิ เกนจิ ปจฺจเยน น สงฺขโตติ **อสงฺขโต**ฯ สห วิสเยน ปหาตพฺพปหายกสภาเวสุ อริยสเจฺจสุ ปหายกวิภาคมุเขน ปหาตพฺพวิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ สมุทโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อวิชฺชาวเสสา**ติ ทสฺสนมเคฺคน ปหีนาวเสสา อวิชฺชาติ อโตฺถฯ อยเญฺจ เสส-สโทฺท กามจฺฉโนฺท พฺยาปาโท มาโน อุทฺธจฺจนฺติ เอเตฺถาปิ โยเชตโพฺพฯ ยถา หิ อวิชฺชา, เอวํ

เอเตปิ ธมฺมา อปายคมนียสภาวา ปฐมมเคฺคน ปหียนฺติ เอวาติฯ ‘‘อวิชฺชานิรวเสสา’’ติปิ ปาโฐ, เอตฺถาปิ ยถาวุเตฺตสุ กามจฺฉนฺทาทิปเทสุปิ นิรวเสส-สโทฺท โยเชตโพฺพ ฯ สาวเสสญฺหิ ปุริมมคฺคทฺวเยน กามจฺฉนฺทาทโย ปหียนฺติ, อิตเรหิ ปน นิรวเสสนฺติฯ **เตธาตุเก อิมานิ ทส สํโยชนานี**ติ เอตฺถ **เตธาตุเก**ติ สํโยชนานํ วิสยทสฺสนํฯ ตตฺถ หิ ตานิ สํโยชนวเสน ปวตฺตนฺติฯ

๑๒. **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อธิฏฺฐายา**ติ ตํ ปหายกํ ปตฺวาฯ **ยํ ปนา**ติ เอตฺถ **ย**นฺติ เหตุอเตฺถ นิปาโตฯ **อิทํ ขเย ญาณ**นฺติ เยน ญาเณน เหตุภูเตน ‘‘ขีณา เม ชาตี’’ติ อตฺตโน ชาติยา ขีณภาวํ ชานาติ, อิทํ เอวํ ปจฺจเวกฺขณสฺส นิมิตฺตภูตํ อรหตฺตผลญาณํ ขเย ญาณํ นามฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตี**ติ เอตฺถาปิ **ย**นฺติ อาเนตพฺพํ ‘‘ยํ นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตี’’ติฯ **อิทํ อนุปฺปาเท ญาณ**นฺติ อิธาปิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อรหตฺตผลญาณวเสน อโตฺถ โยเชตโพฺพฯ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. จิตฺตุปฺปาทกณฺฑ ๑๓๕-๑๔๒) ปน ‘‘ขเย ญาณํ กิเลสกฺขยกเร อริยมเคฺค ญาณนฺติ วุตฺตํฯ อนุปฺปาเท ญาณํ ปฏิสนฺธิวเสน อนุปฺปาทภูเต ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสานํ อนุปฺปาทปริโยสาเน อุปฺปเนฺน อริยผเล ญาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ อิธ ปน อุภยมฺปิ อรหตฺตผลญาณวเสเนว วิภตฺตํฯ เตเนวาห – **‘‘อิมานิ เทฺว ญาณานิ อญฺญาตาวินฺทฺริย’’**นฺติ, **‘‘อารมฺมณสเงฺกเตน เทฺว นามานิ ลพฺภนฺตี’’**ติ จฯ

อญฺญินฺทฺริยํ เหฏฺฐิเมสุ ตีสุ ผเลสุ, อุปริเมสุ จ ตีสุ มเคฺคสุ อุปฺปตฺติยา ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานมฺปิ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ วิย ปฐมผลุปฺปตฺติยา อคฺคผลุปฺปตฺติยา อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌตีติ อาห – **‘‘ยญฺจ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริย’’**นฺติอาทิฯ เอเตน ปหาตพฺพธมฺมา วิย ทสฺสนภาวนาหิ อคฺคผลุปฺปตฺติยา ตทวเสสผลธมฺมาปิ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌนฺติฯ โก ปน วาโท เตภูมกธมฺมานนฺติ ทเสฺสติ, เอกา ปญฺญา อญฺญาตาวินฺทฺริยตฺตาฯ ยทิ เอกา, กถํ ทฺวิธา วุตฺตาติ อาห **‘‘อปิ จา’’**ติอาทิฯ **อารมฺมณสเงฺกเตนา**ติ ขเย อนุปฺปาเทติ อิมาย อารมฺมณสมญฺญายฯ **สา ปชานนเฏฺฐน ปญฺญา**ติ ยา ปุเพฺพ โสตานํ ปิธานกิจฺจา วุตฺตา ปญฺญา, สา ปชานนสภาเวน ปญฺญาฯ อิตรา ปน **ยถาทิฏฺฐํ** ยถาคหิตํ อารมฺมณํ **อปิลาปนเฏฺฐน** โอคาหนเฏฺฐน **สตี**ติฯ

๑๓. เอวํ ‘‘ปญฺญา เจว สติ จา’’ติ ปทสฺส อตฺถํ วิวริตฺวา อิทานิ ‘‘นามรูป’’นฺติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘ตตฺถ เย ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, อิทํ นามรูป’’**นฺติ อาหฯ นามรูปญฺจ วิภาเคน ทเสฺสโนฺต สุขคฺคหณตฺถํ ปากฏนามรูปเมว วิภาเวตุํ **‘‘ตตฺถ เย’’**ติอาทิมาหฯ ตคฺคหเณเนว หิ สหจรณาทินา ตทเญฺญ จิตฺตเจตสิกา รูปธมฺมา จ คหิตา โหนฺตีติฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ ขนฺธตฺตยเมว คหิตนฺติ **‘‘นามรูปํ วิญฺญาณสมฺปยุตฺต’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปน รูปํ สมฺปยุตฺตนฺติ? นยิทํ สมฺปยุตฺตปจฺจยวเสน วุตฺตํฯ ปจฺรชนสฺส ปน อวิภาเคน คหณียสภาวํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

คาถาย อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ ปุจฺฉิตาติ ตํ จตุริทฺธิปาทมุเขน อริยมคฺคาธิคเมน ปตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต อิทฺธิปาทภาวนามูลภูตานิ อินฺทฺริยานิ สติปญฺญาหิ นิทฺธาเรตุํ **‘‘ตตฺถ สติ จ ปญฺญา จ จตฺตาริ อินฺทฺริยานี’’**ติ อาหฯ กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมานา สติ สิชฺฌนฺตี เอกเนฺตน สมาธึ นิปฺผาเทติฯ สติคฺคหเณน เจตฺถ ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห – **‘‘สติ เทฺว อินฺทฺริยานิ, สตินฺทฺริยญฺจ สมาธินฺทฺริยญฺจา’’**ติฯ ตถา อนุสยสมุคฺฆาตวิธายินี ปญฺญา สิชฺฌมานา น วินา จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยํ สิชฺฌตีติ วุตฺตํ – **‘‘ปญฺญา เทฺว อินฺทฺริยานิ ปญฺญินฺทฺริยญฺจ วีริยินฺทฺริยญฺจา’’**ติฯ

ยา อิเมสุ จตูสุ อินฺทฺริเยสูติ อิเมสุ สติอาทีสุ จตูสุ อินฺทฺริเยสุ นิสฺสยปจฺจยตาย อธิฏฺฐานภูเตสุ ตํสหชาตา เอว ยา สทฺทหนาฯ ''อิเมหิ จตูหิ อินฺทฺริเยหี''ติปิ ปาฬิ, ตสฺสา อิเมหิ จตูหิ อินฺทฺริเยหิ สมฺปยุตฺตาติ วจนเสโส, อารมฺมเณ อภิปฺปสาทลกฺขณา สทฺธา กตฺตุกามตาสภาวสฺส ฉนฺทสฺส วิเสสปจฺจโย โหตีติ อาห – **''ยา สทฺธาธิปเตยฺยา จิตฺตกคฺคตา, อยํ ฉนฺทสมาธี''ติฯ สมาหิเต จิตฺต**ติ วิปสฺสนาสมาธินา สมาหิเต จิตฺเตฯ **อิทํ ปหานน**ฺติ วิกฺขมฺภนปฺปหานสาธโก สมาธิ ปหานนฺติ วุตฺโต ปชหติ เอเตนาติ กตฺวาฯ ''ปธาน''นฺติปิ ปาโฐ, อโคฺคติ อโตฺถฯ ตถา หิ ''สมาธิ เอโกที''ติ วุจฺจติฯ

''อสฺสาสปสฺสาสา''ติอาทินา กายวจีจิตฺตสงฺขารสีเสน ตํสมุฏฺฐาปกา วีริยสงฺขาราว คหิตาฯ เต หิ ยาว ภาวนานิปฺผตฺติ ตาว เอกรเสน สรณโต สงฺกปฺปตพฺพโต จ **สรสงฺกปฺปา''**ติ วุตฺตา ''เอวํ เม ภาวนา โหตู''ติ ยถา อิจฺฉิตา, ตถา ปวตฺติยา เหตุภาวโตฯ **ตทุภย**นฺติ ฉนฺทสมาธิสงฺขาตญฺจ ปธานสงฺขารสงฺขาตญฺจ วีริยนฺติ ตํ อุภยํฯ อุภยเมว หิ อุปจารวเสน อญฺญํ วิย กตฺวา **''ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาท''**นฺติ วุตฺตํฯ อภินฺนมฺปิ หิ อุปจารวเสน ภินฺนํ วิย กตฺวา โวหรนฺติ, ยถา ''สิลาปุตฺตกสฺส สรีร''นฺติฯ

ตตฺถ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา ตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิทฺธิ, ปชฺชติ เอเตนาติ ปาโท, ปฐเมน อเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโท **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ ทุติเยน อเตฺถน อิทฺธิยา ปาโท ปติฏฺฐา อธิคมูปาโยติ **อิทฺธิปาโท**ฯ เตน หิ อุปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทฺธึ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติฯ **วิเวกนิสฺสิต**นฺติ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตญฺจ อิทฺธิปาทํ ภาเวตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ อยํ อิทฺธิปาทภาวนานุยุโตฺต โยคี วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํฯ มคฺคกฺขเณ ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตีติฯ เอส นโย **วิราคนิสฺสิต**นฺติอาทีสุฯ

วิเวกตฺตา เอว หิ วิราคาทโย, เกวลเญฺจตฺถ โวสฺสโคฺค ทุวิโธ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จาติฯ ตตฺถ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค วิปสฺสนากฺขเณ ตทงฺควเสน, มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวเสน กิเลสปฺปหานํฯ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานปกฺขนฺทนํฯ ตทุภยมฺปิ อิมสฺมึ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเก อตฺถสํวณฺณนานเย ยุชฺชติฯ ตถา หิ อยํ ปฐมิทฺธิปาโท ยถาวุเตฺตน ปกาเรน กิเลเส ปริจฺจชติ นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทติฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ อิมินา ปน วจเนน โวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมนฺตํ ปริณตญฺจ ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ อิทฺธิปาทภาวนานุยุโตฺต โยคี ยถา ปฐโม อิทฺธิปาโท กิเลสปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถํ นิพฺพานปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถญฺจ ปริปจฺจติ, ยถา จ ปริปโกฺก โหติ, ตถา นํ ภาเวตีติฯ เสสิทฺธิปาเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – ยถา ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ**ฯ เอวํ วีริยํ จิตฺตํ วีมํสํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาธิ **วีมํสาสมาธี**ติฯ

๑๔. น เกวลํ จตุตฺถอิทฺธิปาโท เอว สมาธิญาณมูลโก, อถ โข สโพฺพปีติ ทเสฺสตุํ **''สโพฺพ สมาธิ ญาณมูลโก ญาณปุพฺพงฺคโม ญาณานุปริวตฺตี''**ติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา โส เอว วีมํสาสมาธีติ วุโตฺตติ? วีมํสํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติตตฺตาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ตตฺถ ปุพฺพภาคปญฺญาย **ญาณมูลโก**ฯ อธิคมปญฺญาย **ญาณปุพฺพงฺคโม**ฯ ปจฺจเวกฺขณปญฺญาย **ญาณานุปริวตฺติ**ฯ อถ วา ปุพฺพภาคปญฺญาย **ญาณมูลโก**ฯ อุปจารปญฺญาย **ญาณปุพฺ**

พงฺคโมฯ อปฺปนาปญฺญาย **ญาณานุปริวตฺติ**ฯ อุปจารปญฺญาย วา **ญาณมูลโก**ฯ อปฺปนาปญฺญาย **ญาณปุพฺพงฺคโม**ฯ อภิญฺญาปญฺญาย **ญาณานุปริวตฺตี**ติ เวทิตพฺพํฯ

ยถา ปุเรติ ยถา สมาธิสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณานุปริวตฺติภาเวน ปุเร ปุเพฺพ อตีตาสุ ชาตีสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุปิ สํวฏฺฏวิวเฏฺฏสุ อตฺตโน ปเรสญฺจ ขนฺธํ ขนฺธูปนิพทฺธญฺจ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ นาม นตฺถิ, ตถา ปจฺฉา สมาธิสฺส อนาคตํสญาณานุปริวตฺติภาเวน อนาคตาสุ ชาตีสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุปิ สํวฏฺฏวิวเฏฺฏสุ อตฺตโน ปเรสญฺจ ขนฺธํ ขนฺธูปนิพทฺธญฺจ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ

ยถา ปจฺฉาติ ยถา สมาธิสฺส เจโตปริยญาณานุปริวตฺติภาเวน อนาคเตสุ สตฺตสุ ทิวเสสุ ปรสตฺตานํ จิตฺตํ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ นาม นตฺถิ, ตถา ปุเร อตีเตสุ สตฺตสุ ทิวเสสุ ปรสตฺตานํ จิตฺตํ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ **ยถา ทิวา**ติ ยถา ทิวสภาเค สูริยาโลเกน อนฺธการสฺส วิธมิตตฺตา จกฺขุมนฺตานํ สตฺตานํ อาปาถคตํ จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปํ สุวิเญฺญยฺยํฯ **ตถา รตฺติ**นฺติ ตถา รตฺติภาเค จตุรงฺคสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร วตฺตมาเน สมาธิสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณานุปริวตฺติตาย ทุปฺปฏิวิชฺฌํ รูปายตนํ นตฺถิฯ

ยถา รตฺติํ ตถา ทิวาติ ยถา จ รตฺติยํ ตถา ทิวาปิ อติสุขุมํ เกนจิ ติโรหิตํ ยญฺจ อติทูเร, ตํ สพฺพรูปํ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ นาม นตฺถิฯ ยถา จ รูปายตเน วุตฺตํ, ตถา สมาธิสฺส ทิพฺพโสตญาณานุปริวตฺติตาย สทฺทายตเน จ เนตพฺพํฯ เตเนวาห **“อิติ วิวเฏน เจตสา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อปริโยนเทฺธนา**ติ อภิญฺญาญาณสฺส ปาริพนฺธกกิเลเสหิ อนโชฺฌตฺถเฏน, อปริโยนทฺธตฺตา เอว สปฺปภาสํ จิตฺตํฯ เอเตเนว สมาธิสฺส อิทฺธิวิธญาณานุปริวตฺติตาปิ วุตฺตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปญฺจินฺทฺริยานี**ติ อิทฺธิปาทสมฺปยุตฺตานิ เสกฺขสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิ อธิเปฺปตานีติ อาห **“กุสลานี”**ติฯ **จิตฺตสหภูนี**ติอาทิ เตสํ วิญฺญาณนิโรเธน นิโรธทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ ตถา **“นามรูปญฺจา”**ติอาทิฯ เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘น เกวลํ ปญฺจินฺทฺริยานิ เอว, อถ โข นามรูปญฺจ วิญฺญาณเหตุกํ วิญฺญาณสฺส นิโรธา นิรุชฺฌตี’’ติฯ

ตสฺสาติ วิญฺญาณสฺสฯ **เหตู**ติ ตณฺหาอวิชฺชาทิโกฯ **อนาหาร**นฺติ ปทสฺส อตฺถวิวรณํฯ **อนภินนฺทิต**นฺติ อภินนฺทนภูตาย ตณฺหาย ปหีนตฺตา เอว อปตฺถิตํฯ ตโต เอว **อปฺปฏิสนฺธิกํ** วิญฺญาณํ ตํ นิรุชฺฌติฯ ยถา จ วิญฺญาณํ, เอวํ นามรูปมฺปิ วิญฺญาณสงฺขาตสฺส เหตุโน ปจฺจยสฺส จ อภาวา ตปฺปจฺจยานํ สงฺขาราทีนํ อภาวา **อเหตุ อปฺปจฺจยํ**ฯ เสสํ ปากฏเมวฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจโยปิ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

เอวํ อนุสนฺธิปุจฺฉมฺปิ ทเสฺสตฺวา เหฏฺฐา สตฺตาธิฏฺฐานา ธมฺมาธิฏฺฐานา จ ปุจฺฉา วิสุํ วิสุํ ทสฺสิตาติ อิทานิ ตา สห ทเสฺสตุํ **“เย จ สงฺขาตธมฺมาเส”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถายํ ปทโตฺถ – **สงฺขาตธมฺมา**ติ อนิจฺจาทิวเสน ปริวีมํสิตธมฺมา, อรหตํ เอตํ อธิวจนํฯ **เสกฺขา**ติ สีลาทีนิ สิกฺขมานา อวเสสา อริยปุคฺคลาฯ **ปุถู**ติ พหู สตฺตชนาฯ **เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุโฎฺฐ ปพฺรูหี**ติ เตสํ เสขาเสขานํ นิปโก ปณฺฑิโต ตุวํ ภควา ปฏิปตฺติํ ปุโฏฺฐ เม พฺรูหีติฯ เสสํ ปาฬิวเสเนว วิญฺญายติฯ

๑๕. **กิสฺสา**ติ กิสฺส เหตุ, เกน การเณนาติ อโตฺถฯ **เสขาเสขวิปสฺสนา ปุพฺพงฺคมปฺปหานโยเคนา**ติ เสเข อเสเข วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมปฺปหาเน จ ปุจฺฉนโยเคน, ปุจฺฉาวิธินาติ อโตฺถฯ

วิสฺสชฺชนคาถายํ **กาเมสุ นาภิคิเชฺฌยฺยา**ติ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน น อภิคิเชฺฌยฺยฯ **มนสานาวิโล สิยา**ติ พฺยาปาทวิตกฺกาทโย กายทุจฺจริตาทโย จ มนโส อาวิลภาวกเร ธมฺเม ปชหนฺโต จิเตฺตน อนาวิโล ภเวยฺยฯ ยสฺมา ปน อเสโกฺข อนิจฺจตาทิวเสน สพฺพธมฺมานํ ปริตุลิตตฺตา กุสโล สพฺพธเมฺมสุ กายานุปสฺสนาสติอาทีหิ จ สโต สพฺพกิเลสานํ ภินฺนตฺตา อุตฺตมภิกฺขุภาวํ ปโตฺต จ หุตฺวา สพฺพอิริยาปเถสุ ปวตฺตติ, ตสฺมา **“กุสโล...เป.... ปริพฺพเช”**ติ อาหาติ อยํ สเงฺขปโตฺถฯ

ตตฺถ ยํ ปุจฺฉาคาถายํ ‘‘นิปโก’’ติ ปทํ วุตฺตํ, ตํ ภควนฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ภควโต จ เนปกฺกํ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตํ อนาวรณญาณทสฺสเนน ทีเปตพฺพนฺติ อนาวรณญาณํ ตาว กมฺมทฺวารเภเทหิ วิภชิตฺวา เสขาเสขปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **“ภควโต สพฺพํ กายกมฺม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณทสฺสเนน ตถาคตสฺส เสขาเสขปฏิปตฺติเทสนาโกสลฺลเมว วิภาเวติฯ ตตฺถ **โก จาติ** กฺว จ, กสฺมิํ วิสเยติ อโตฺถฯ ตํ วิสยํ ทเสฺสติ **“ยํ อนิเจฺจ ทุเกฺข อนตฺตนิ จา”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ญาณทสฺสนํ นาม อุปฺปชฺชมานํ ‘‘สพฺพํ สงฺขตํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปน ตสฺมิํ วิสเย เยน อปฺปวตฺติ, โส ปฏิฆาโตติ, เอเตน ลกฺขณตฺตยปฺปฏิเวธสฺส ทุรภิสมฺภวตํ อนญฺญสาธารณตญฺจ ทเสฺสติฯ ลกฺขณตฺตยวิภาวเนน หิ ภควโต จตุสจฺจปฺปฏิเวธํ สมฺมาสโมฺพธิญฺจ ปณฺฑิตา ปฏิชานนฺติฯ

อญฺญาณํ อทสฺสนนฺติ ตํ ปฏิฆาตํ สรูปโต ทเสฺสติฯ ฉฬารมฺมณสภาวปฺปฏิจฺฉาทโก หิ สโมฺมโห ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโตติฯ ยสฺมิํ วิสเย ญาณทสฺสนํ อุปฺปตฺติรหํ, ตเตฺถว ตสฺส ปฏิฆาเตน ภวิตพฺพนฺติ อาห – ‘‘ยํ อนิเจฺจ ทุเกฺข อนตฺตนิ จา’’ติฯ **ยถา อิธ ปุริโส**ติอาทิ อุปมาทสฺสนํฯ ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ปุริโส วิย สโพฺพ โลโก, ตารกรูปานิ วิย ฉ อารมฺมณานิ, ตสฺส ปุริสสฺส ตารกรูปานํ ทสฺสนํ วิย โลกสฺส จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ ยถารหํ ฉฬารมฺมณชานนํ, ตสฺส ปุริสสฺส ตารกรูปานิ ปสฺสนฺตสฺสาปิ ‘‘เอตฺตกานิ สตานิ, เอตฺตกานิ สหสฺสานี’’ติอาทินา คณนสเงฺกเตน อชานนํ วิย โลกสฺส รูปาทิอารมฺมณํ กถญฺจิ ชานนฺตสฺสาปิ อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตยานวโพโธติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

อิทานิ เยหิ ปเทหิ ภควตา อายสฺมโต อชิตสฺส เสขาเสขปฏิปทา วุตฺตา, เตสํ ปทานํ อตฺถํ วิภชิตุํ **“ตตฺถ เสเขนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ นิปาตมตฺตํ, ตสฺมิํ วา วิสฺสชฺชเนฯ **เสเขนา**ติ สิกฺขา เอตสฺส สีลนฺติ เสโข, เตน เสเขนฯ **ทฺวีสุ ธเมฺมสู**ติ ทฺวิเธสุ ธเมฺมสูติ อธิปฺปาโยฯ **ปริยุฏฺฐานีเยสู**ติ โทเสน ปริยุฏฺฐิเตน ยตฺถ ปริวตฺติตพฺพํ, เตสุ อาฆาตวตฺถูสูติ อโตฺถฯ ‘‘ปฏิฆฏฺฐานีเยสู’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ

เอตฺถ จ เคธปฏิเสธโจทนายํ เคธนิมิโตฺต โทโส เคเธ สติ โหตีติ ตโตปิ จิตฺตสฺส รกฺขิตพฺพตา นิทฺธาเรตฺวา วุตฺตาฯ ยสฺมา ปน ภควตา ‘‘กาเมสุ นาภิคิเชฺฌยฺยา’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๕; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๖๔, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘; เนตฺติ. ๑๕-๑๗) วุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘ตตฺถ ยา อิจฺฉา’’ติอาทินา เคธวเสน นิเทฺทโส กโตฯ อถ วา โทสโต จิตฺตสฺส รกฺขิตพฺพตา คาถาย ทุติยปาเทน วุตฺตาเยวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ทุติยปาเทน หิ เสสกิเลสโวทานธมฺมา ทสฺสิตาฯ ตถา หิ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนเภทโต สมฺมาวายามสฺส วิสยภาเวน สเพฺพ สํกิเลสโวทานธเมฺม จตุธา วิภชิตฺวา สมฺมปฺปธานมุเขน เสขปฏิปทํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสตุํ **“เสโข อภิคิชฺฌโนฺต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนาวิลสงฺกโปฺป**ติ อาวิลานํ กามสงฺกปฺปาทีนํ อภาเวน อนาวิลสงฺกโปฺปฯ ตโต เอว จ **อนภิคิชฺฌโนฺต วายมติ,** วีริยํ ปวเตฺตติฯ กถํ วายมตีติ อาห – **“โส อนุปฺปนฺนาน”**นฺติอาทิฯ

ตตฺถ **โส**ติ อุตฺตริวิเสสตฺถาย ปฏิปชฺชมาโน เสโกฺขฯ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อนิพฺพตฺตานํฯ **ปาปกาน**นฺติ ลามกานํฯ **อกุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อโกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํฯ **อนุปฺปาทายา**ติ น อุปฺปาทนตฺถายฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ กตฺตุกมฺยตาสงฺขาตํ กุสลจฺฉนฺทํ อุปฺปาเทติฯ **วายมตี**ติ ปโยคปรกฺกมํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ กายิกเจตสิกวีริยํ กโรติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ เตเนว สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺขิปติฯ **ปทหตี**ติ ปธานวีริยํ กโรติฯ วายมตีติอาทีนิ ปน จตฺตาริ ปทานิ อาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมสาตจฺจกิริยาหิ โยเชตพฺพานิฯ **อุปฺปนฺนานํ ปาปกาน**นฺติ อนุปฺปนฺนาติ อวตฺตพฺพตํ อาปนฺนานํ ปาปธมฺมานํฯ **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถายฯ **อนุปฺปนฺนานํ กุสลาน**นฺติ อนิพฺพตฺตานํ โกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํฯ **อุปฺปาทายา**ติ อุปฺปาทนตฺถายฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ นิพฺพตฺตานํฯ **ฐิติยา**ติ ฐิตตฺถํฯ **อสมฺโมสาย**ติ อนสฺสนตฺถํ ฯ **ภิยฺโยภาวายา**ติ ปุนปฺปุนํ ภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ภาวนายา**ติ วฑฺฒิยาฯ **ปาริปูริยา**ติ ปริปูรณตฺถายาติ อยํ ตาว ปทโตฺถฯ

๑๖. “**กตเม อนุปฺปนฺนา**”ติอาทิ อกุสลธมฺมา กุสลธมฺมา จ ยาทิสา อนุปฺปนฺนา ยาทิสา จ อุปฺปนฺนา, เต ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อิเม อนุปฺปนฺนา**ติ อิเม กามวิตกฺกาทโย อสมุทาจารวเสน วา อนนุภูตารมฺมณวเสน วา อนุปฺปนฺนา นามฯ อญฺญถา หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนา นาม อกุสลา ธมฺมา นตฺถิฯ วิตกฺกตฺตยคฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อกุสลมูลานี**ติ อนุสยา เอว สเพฺพสํ อกุสลานํ มูลภาวโต เอวํ วุตฺตา, น โลภาทโย เอวฯ อิเม อุปฺปนฺนา อนุสยา ภูมิลทฺธุปฺปนฺนา อสมุคฺฆาฏิตุปฺปนฺนาติอาทิอุปฺปนฺนปริยายสพฺภาวโต นามวเสน อุปฺปนฺนา นาม, น วตฺตมานภาเวนาติ อโตฺถฯ **อิเม อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา**ติ อิเม โสตาปนฺนสฺส สทฺธาทโย โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา นาม, โก ปน วาโท ปุถุชฺชนานนฺติ ทเสฺสติฯ **กุสล**สโทฺท เจตฺถ **พาหิติกสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๓๕๘ อาทโย) วิย อนวชฺชปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **อิเม อุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา**ติ อิเม ปฐมมเคฺค สทฺธาทโย โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา นามฯ

สติปฏฺฐานภาวนาย สุนิคฺคหิโต กามวิตโกฺกติ อาห – “**เยน กามวิตกฺกํ วาเรติ, อิทํ สตินฺทฺริย**”นฺติฯ อนวชฺชสุขปทฏฺฐาเนน อวิเกฺขเปน เจโตทุกฺขสนฺนิสฺสโย วิเกฺขปปจฺจโย พฺยาปาทวิตโกฺก สุนิคฺคหิโตติ วุตฺตํ – “**เยน พฺยาปาทวิตกฺกํ วาเรติ, อิทํ สมาธินฺทฺริย**”นฺติฯ กุสเลสุ ธเมฺมสุ อารทฺธวีริโย ปราปราธํ สุเขน สหตีติ วีริเยน วิหึสาวิตโกฺก สุนิคฺคหิโตติ อาห – “**เยน วิหึสาวิตกฺกํ วาเรติ, อิทํ วีริยินฺทฺริย**”นฺติฯ สมาธิอาทีนมฺปิ ยถาสกํปฏิปกฺขปฺปหานํ ปญฺญวนฺตเสฺสว อิชฺฌตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห – “**เยน อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน**”ติ อาทิฯ

เอเตสํ ยถานิทฺธาริตานํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สวิสเย เชฏฺฐกภาวํ ทเสฺสตุํ “**สทฺธินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพ**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อิเมสญฺจ สทฺธาทีนํ เสขานํ อินฺทฺริยานํ นิพฺพตฺติยา สเพฺพปิ เสขา ธมฺมา มตฺถกปฺปตฺตา โหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต “**เอวํ เสโข**”ติอาทินา เสขปฏิปทํ นิคเมติฯ

๑๗. เอวํ เสขปฏิปทํ วิภชิตฺวา อิทานิ อเสขปฏิปทํ วิภชิตุํ “**กุสโล สพฺพธมฺมาน**”นฺติ อาทิมาห ฯ ตตฺถ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ อิมินา ปเทน วุตฺตธเมฺม ตาว วิภชิตฺวา ตตฺถ อเสกฺขสฺส โกสลฺลํ ทเสฺสตุํ “**โลโก นามา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **กิเลสโลเกน ภวโลโก สมุทาคจฺฉตี**ติ กามาวจรธมฺมํ นิสฺสาย รูปารูปาวจรธเมฺม สมุทาคเมตีติ อโตฺถฯ **โส**ติ โส มหคฺคตธเมฺมสุ, ปริตฺตมหคฺคตธเมฺมสุ วา ฐิโตฯ **อินฺทฺริยานิ นิพฺพเตฺตตี**ติ สีลสมาธโย นิ

เพฺพธภาคิเย กตฺวา วิมุตฺติปริปาจนียานิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ อุปฺปาเทติฯ **อินฺทฺริเยสุ ภาวิยมาเนสู**ติ ยถาวุตฺตอินฺทฺริเยสุ วฑฺฒิยมาเนสุ รูปารูปปริคฺคหาทิวเสน เนยฺยสฺส ปริญฺญา ภวติฯ

ทสฺสนปริญฺญาติ ญาตปริญฺญาฯ **ภาวนาปริญฺญา**ติ ตีรณปริญฺญา ปหานปริญฺญา จฯ “**สา ทุวิเธนา**”ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ “**ยทา หิ เสโข**”ติอาทินา วิวรติฯ ตตฺถ “**นิพฺพิทาสหคเตหิ สญฺญามนสิกาเรหี**”ติ อิมินา พลววิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ ยทา หิ เสโขติ เจตฺถ สิกฺขนสีลตาย กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ เสขปเทน สงฺคหิโตติ กตฺวา “**เทฺว ธมฺมา โกสลฺลํ คจฺฉนฺติ ทสฺสนโกสลฺลญฺจา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – ยทา กลฺยาณปุถุชฺชโน ปุพฺพภาคสิกฺขํ สิกฺขนฺโต นิพฺพิทาสหคเตหิ สญฺญามนสิกาเรหิ เญยฺยํ ปริชานาติ, ตทา ตสฺส เต วิปสฺสนาธมฺมา ทสฺสนโกสลฺลํ ปฐมมคฺคญาณํ คจฺฉนฺติ สมฺปาปุณนฺติ เตน สทฺธึ ฆเฏนฺติฯ ยทา ปน โสตาปนฺนาทิเสโข วุตฺตนเยน เนยฺยํ ปริชานาติ, ตทา ตสฺส เต วิปสฺสนาธมฺมา ภาวนาโกสลฺลํ คจฺฉนฺตีติฯ

ตํ ญาณนฺติ ยา ปุเพฺพ เนยฺยสฺส ปริญฺญา วุตฺตา, ตํ เนยฺยปริชานนญาณํฯ **ปญฺจวิเธน เวทิตพฺพ**นฺติ วิสยเภเทน ตสฺส เภทํ ทเสฺสติฯ **ธมฺมานํ สลกฺขเณ ญาณ**นฺติ รูปารูปธมฺมานํ กกฺขฬผุสนาทิสลกฺขเณ ญาณํฯ ตํ ปน ยสฺมา สพฺพํ เนยฺยํ เหตุเหตุผลเภทโต ทุวิธเมว โหติ, ตสฺมา “**ธมฺมปฏิสมฺภิทา จ อตฺถปฏิสมฺภิทา จา**”ติ นิทฺทิฏฺฐํฯ

ปริญฺญาติ ตีรณปริญฺญา อธิเปฺปตาฯ ยสฺมา ปนสฺส รูปารูปธเมฺม สลกฺขณโต ปจฺจยโต จ อภิชานิตฺวา กุสลาทิวิภาเคหิ เต ปริคฺคเหตฺวา อนิจฺจาทิวเสน ชานนา โหติ, ตสฺมา “**เอวํ อภิชานิตฺวา ยา ปริชานนา, อิทํ กุสล**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํคหิตา**ติ เอวํ อนิจฺจาทิโต กลาปสมฺมสนาทิวเสน คหิตา สมฺมสิตาฯ **อิทํ ผลํ นิพฺพเตฺตนฺตี**ติ อิทํ อุทยพฺพยญาณาทิกํ ผลํ ปฏิปาฏิยา อุปฺปาเทนฺติ , นิมิตฺตสฺส กตฺตุภาเวน อุปจรณโต ยถา อริยภาวกรานิ สจฺจานิ อริยสจฺจานีติฯ **เตส**นฺติ อุทยพฺพยญาณาทีนํ ฯ **เอวํคหิตาน**นฺติ เอวํปวตฺติตานํฯ **อยํ อโตฺถ**ติ อยํ สจฺจานํ อนุโพธปฏิเวโธ อโตฺถฯ ยถา หิ ปริญฺญาปญฺญา สมฺมสิตพฺพธเมฺม สมฺมสนธเมฺม ตตฺถ สมฺมสนาการํ ปริชานาติ, เอวํ สมฺมสนผลมฺปิ ปริชานาตีติ กตฺวา อยํ นโย ทสฺสิโตฯ

เย อกุสลาติ สมุทยสจฺจมาหฯ สเพฺพ หิ อกุสลา สมุทยปกฺขิยาติฯ **เย กุสลา**ติ มคฺคธมฺมา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโยฯ ยทิปิ ผลธมฺมาปิ สจฺฉิกาตพฺพา, จตุสจฺจปฺปฏิเวธสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา “**กตเม ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา, ยํ อสงฺขต**”นฺติ วุตฺตํฯ **อตฺถกุสโล**ติ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ อเตฺถสุ กุสโลฯ **ธมฺมกุสโล**ติ ปจฺจยธเมฺมสุ กุสโลฯ ปาฬิอตฺถปาฬิธมฺมา วา อตฺถธมฺมาฯ **กลฺยาณตากุสโล**ติ ยุตฺตตากุสโล, จตุนยโกวิโทติ อโตฺถ, เทสนายุตฺติกุสโล วาฯ **ผลตากุสโล**ติ ขีณาสวผลกุสโลฯ “**อายกุสโล**”ติอาทีสุ **อาโย**ติ วฑฺฒิฯ สา อนตฺถหานิโต อฏฺฐุปฺปตฺติโต จ ทุวิธาฯ **อปายา**ติ อวฑฺฒิฯ สาปิ อตฺถหานิโต อนฏฺฐุปฺปตฺติโต จ ทุวิธาฯ **อุปาโย**ติ สตฺตานํ อจฺจายิเก กิเจฺจ วา ภเย วา อุปฺปเนฺน ตสฺส ติกิจฺฉนสมตฺถํ ฐานุปฺปตฺติการณํ, ตตฺถ กุสโลติ อโตฺถฯ **ขีณาสโว หิ สพฺพโส อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺต เอเตสุ อายาทีสุ กุสโลติฯ เอวํ อเสขสฺส โกสลฺลํ เอกเทเสน วิภาเวตฺวา ปุน อนวเสสโต ทเสฺสนฺโต “มหตา โกสเลฺลน สมนฺนาคโต”**ติ อาหฯ

ปรินิฏฺฐิตสิกฺขสฺส อเสขสฺส สโตการิตาย อญฺญํ ปโยชนํ นตฺถีติ วุตฺตํ “**ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถ**”นฺติฯ อิทานิ ยถานิทฺทิฏฺฐํ เสขาเสขปฏิปทํ นิคเมโนฺต “**อิมา เทฺว จริยา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โพชฺฌ**นฺติ พุชฺฌิตพฺพํฯ **ตํ จตุพฺพิธ**นฺติ ตํ โพชฺฌํ จตุพฺพิธํ, จตุสจฺจภาวโตฯ **เอวํ**

ชานาตีติ เอวํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน โย ชานาติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อเสโข สติเวปุลฺลปฺป โตฺต นิปฺปริยาเยน **“สโต อภิกฺกมตี”**ติอาทินา วุจฺจตีติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิธาปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจยา ปุเพฺพ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

เอตฺตาวตา จ มหาเถโร วิจยหารํ วิภชโนฺต **อชิตสุตฺตวเสน** (สุ. นิ. ๑๐๗ อาทโย; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๕๗ อาทโย, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑ อาทโย) ปุจฺฉาวิจยํ วิสฺสชฺชนวิจยญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สุตฺตนฺตเรสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจยานํ นยํ ทเสฺสโนฺต **“เอวํ ปุจฺฉิตพฺพํ, เอวํ วิสฺสชฺชิตพฺพ”**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **เอวน**ฺติ อิมินา นเยนฯ **ปุจฺฉิตพฺพน**ฺติ ปุจฺฉา กาตพฺพา, อาจิกฺขิตพฺพา วา, วิเวเจตพฺพาติ อโตฺถฯ **เอวํ วิสฺสชฺชิตน**ฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สุตฺตสฺส จา**ติอาทิ อนุคีติวิจยนิทสฺสนํฯ **อนุคีติ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ สมาเนตพฺพา**ติ สุตฺตนฺตรเทสนาสงฺขาตา อนุคีติ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ สํวณฺณิยมาเนน สุเตฺตน สมานา สทิสี กาตพฺพา, ตสฺมิํ วา สุเตฺต สมฺมา อาเนตพฺพาฯ **อตฺถาปคต**นฺติ อตฺถโต อเปตํ, อสมฺพนฺธตฺถํ วา ทสทาฬิมาทิวจนํ วิยฯ เตเนวาห **“สมฺผปฺปลาปํ ภวตี”**ติฯ เอเตน อตฺถสฺส สมาเนตพฺพตาย การณมาหฯ **ทุนฺนิกฺขิตฺตสฺสา**ติ อสมฺมาวุตฺตสฺสฯ **ทุนฺนโย**ติ ทุเกฺขน เนตโพฺพ, เนตุํ วา อสกฺกุเณโยฺยฯ **พฺยญฺชนุเปต**นฺติ สภาวนิรุตฺติสมฺเปตํฯ

เอวํ อนุคีติวิจยํ ทเสฺสตฺวา นิเทฺทสวาเร ‘‘สุตฺตสฺส โย ปวิจโย’’ติ สํขิเตฺตน วุตฺตมตฺถํ วิภชิตุํ **“สุตฺตญฺจ ปวิจินิตพฺพ”**นฺติ วตฺวา ตสฺส วิจินนาการํ ทเสฺสโนฺต **“กิํ อิทํ สุตฺตํ อาหจฺจวจน”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาหจฺจวจน**นฺติ ภควโต ฐานกรณานิ อาหจฺจ อภิหนฺตฺวา ปวตฺตวจนํ, สมฺมาสมฺพุเทฺธน สามํ เทสิตสุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อนุสนฺธิวจน**นฺติ สาวกภาสิตํฯ ตญฺหิ ภควโต วจนํ อนุสเนฺธตฺวา ปวตฺตนโต ‘‘อนุสนฺธิวจน’’นฺติ วุตฺตนฺติฯ **นีตตฺถ**นฺติ ยถารุตวเสน ญาตพฺพตฺถํฯ **เนยฺยตฺถ**นฺติ นิทฺธาเรตฺวา คเหตพฺพตฺถํฯ **สํกิเลสภาคิย**นฺติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ ปฏฺฐานวารวณฺณนายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ ยสฺมา ปน ภควโต เทสนา โสฬสวิเธ สาสนปฏฺฐาเน เอกํ ภาคํ อภชนฺตี นาม นตฺถิ, ตสฺมา โสปิ นโย วิเจตพฺพภาเวน อิธ นิกฺขิโตฺตฯ

กุหิํ อิมสฺส สุตฺตสฺสาติ อิมสฺส สุตฺตสฺส กสฺมิํ ปเทเส อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุฯ **สพฺพานิ สจฺจานิ ปสฺสิตพฺพานี**ติ ทุกฺขสจฺจํ สุตฺตสฺส ‘‘กุหิํ กสฺมิํ ปเทเส กสฺมิํ วา ปเท ปสฺสิตพฺพํ นิทฺธาเรตฺวา วิเจตุํ, สมุทยสจฺจํ นิโรธสจฺจํ มคฺคสจฺจํ กุหิํ ปสฺสิตพฺพํ ทฏฺฐพฺพํ นิทฺธาเรตฺวา วิเจตุ’’นฺติ เอวํ สพฺพานิ สจฺจานิ อุทฺธริตฺวา วิเจตพฺพานีติ อธิปฺปาโยฯ **อาทิมชฺฌปริโยสาเน**ติ เอวํ สุตฺตํ ปวิเจตพฺพนฺติ อาทิโต มชฺฌโต ปริโยสานโต จ เอวํ อิมินา ปุจฺฉาวิจยาทินเยน สุตฺตํ ปวิจิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนปุพฺพาปรานุคีติวิจยา ปาฬิยํ สรูเปเนว ทสฺสิตาฯ อสฺสาทาทิวิจโย ปน สจฺจนิทฺธารณมุเขน นยโต ทสฺสิโต, โส นิเทฺทสวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ตพฺพิจเยเนว จ ปทวิจโย สิโทฺธติฯ

วิจยหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ยุตฺติหารวิภงฺควณฺณนา

๑๘. ตตฺถ กตโม ยุตฺติหาโรติอาทิ ยุตฺติหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **กิํ โยชยตี**ติ ยุตฺติหารสฺส วิสยํ ปุจฺฉติฯ โก ปเนตสฺส วิสโย? อตฺถากาเรน คยฺหมานา สุตฺตตฺถา วิสโย, เต หิ เตน สาติสยํ ยาถาวโต ยุตฺตินิทฺธารเณน โยเชตพฺพาฯ อิตเรสุปิ อยํ หาโร อิจฺฉิโต เอวฯ ตํ ปน ภูตกถนมตฺตํ โหติฯ ยสฺมา ปนายํ ยุตฺติคเวสนา นาม น มหาปเทเสน วินา, ตสฺมา ยุตฺติหารํ วิภชโนฺต ตสฺส ลกฺขณํ ตาว อุปทิสิตุํ **“จตฺตาโร มหาปเทสา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **มหาปเทสา**ติ มหาอปเทสา, พุทฺธาทโย มหนฺเต อปทิสิตฺวา วุตฺตานิ มหาการณานีติ อโตฺถฯ อถ วา **มหาปเทสา**ติ มหาโอกาสา, มหนฺตานิ ธมฺมสฺส ปติฏฺฐานานีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อปทิสฺสตีติ อปเทโส, พุโทฺธ อปเทโส เอตสฺสาติ **พุทฺธาปเทโส**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ''สมฺมุขา เมตํ ภควโต สุต''นฺติอาทินา เกนจิ อาภตสฺส คนฺถสฺส ธโมฺมติ วา อธโมฺมติ วา วินิจฺฉยเน การณํฯ กิํ ปน ตนฺติ? ตสฺส ตถา อาภตสฺส สุโตฺตตรณาทิ เอวฯ ยทิ เอวํ กถํ จตฺตาโรติ? อปทิสิตปฺปเภทโตฯ ธมฺมสฺส หิ เทฺว สมฺปทาโย ภควา สาวกา จฯ เตสุ สาวกา สงฺฆคณปุคฺคลวเสน ติวิธาฯ ''เอวมฺมุหา มยายํ ธโมฺม ปฏิคฺคหิโต''ติ อปทิสิตพฺพานํ เภเทน จตฺตาโรฯ เตนาห – ''พุทฺธาปเทโส…เป.… เอกเตฺถราปเทโส''ติฯ **ตานิ ปทพฺยญฺชนานี**ติ เกนจิ อาภตสุตฺตสฺส ปทานิ พฺยญฺชนานิ จ, อตฺถปทานิ เจว พฺยญฺชนปทานิ จาติ อโตฺถฯ สํวณฺณเกน วา สํวณฺณนาวเสน อาหริยมานานิ ปทพฺยญฺชนานิฯ **สุเตฺต โอตารยิตพฺพานี**ติ สุเตฺต อนุปฺปเวสิตพฺพานิฯ **สนฺทสฺสยิตพฺพานี**ติ สํสเนฺทตพฺพานิฯ **อุปนิกฺขิปิตพฺพานี**ติ ปกฺขิปิตพฺพานิฯ

สุตฺตาทีนิ ทเสฺสตุํ **''กตมสฺมิ''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺมา ภควโต วจนํ เอกคาถามตฺตมฺปิ สจฺจวินิมุตฺตํ นตฺถิ, ตสฺมา สุเตฺตติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''จตูสุ อริยสเจฺจสู''**ติ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน ตีณิ ปิฏกานิ สุตฺตนฺติ วุตฺตํ, ตํ อิมินา เนตฺติวจเนน อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ เจว สเมติ จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยาวเทว อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถา ภควโต เทสนา, สา เอกเนฺตน ราคาทิกิเลสวูปสมํ วทตีติ **วินเย**ติปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''ราควินเย''**ติอาทิมาหฯ วินโยติ หิ การณํ ราคาทิวูปสมนิมิตฺตํ อิธาธิเปฺปตํฯ ยถาห –

> ''เย โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ, อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ โน วิราคาย, สโญฺญคาย สํวตฺตนฺติ โน วิสโญฺญคาย, อาจยาย สํวตฺตนฺติ โน อปจยาย, มหิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน อปฺปิจฺฉตาย, อสนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน สนฺตุฏฺฐิยา, สงฺคณิกาย สํวตฺตนฺติ โน ปวิเวกาย, โกสชฺชาย สํวตฺตนฺติ โน วีริยารมฺภาย, ทุพฺภรตาย สํวตฺตนฺติ โน สุภรตาย, เอกํเสน โคตมิ ธาเรยฺยาสิ 'เนโส ธโมฺม, เนโส วินโย, เนตํ สตฺถุสาสน'นฺติฯ เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ โน สราคาย, วิสโญฺญคาย สํวตฺตนฺติ โน สโญฺญคาย, อปจยาย สํวตฺตนฺติ โน อาจยาย, อปฺปิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน มหิจฺฉตาย, สนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน อสนฺตุฏฺฐิยา ปวิเวกาย สํวตฺตนฺติ โน สงฺคณิกาย, วีริยารมฺภาย สํวตฺตนฺติ โน โกสชฺชาย, สุภรตาย สํวตฺตนฺติ โน ทุพฺภรตาย, เอกํเสน โคตมิ ธาเรยฺยาสิ 'เอโส ธโมฺม, เอโส วินโย, เอตํ สตฺถุสาสน'''นฺติ (จูฬว. ๔๐๖)ฯ

ธมฺมตายนฺติปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''ปฏิจฺจสมุปฺปาเท''**ติ วุตฺตํฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท หิ ฐิตาว สา ธาตุ ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตาติ (อ. นิ. ๓.๑๓๗) วุโตฺตฯ ''ธมฺมตายํ อุปนิกฺขิปิตพฺพานี''ติ อิทํ **ปาฬิยํ** นตฺถิ, อตฺถทสฺสนวเสน ปน อิธ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ ปวตฺติํ นิวตฺติํ ตทุปายญฺจ พาธกาทิภาเว นิยตํ ปริทีเปโนฺต สุเตฺต โอตรติ นามฯ เอกเนฺตน ราคาทิกิเลสวินยํ วทโนฺต วินเย สนฺทิสฺสติ นามฯ ตถา สสฺสตํ อุเจฺฉทญฺจ วเชฺชตฺวา เอกตฺตนยาทิปริทีปเนน สภาวธมฺมานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาวํ วิภาเวโนฺต ธมฺมตํ น วิโลเมติ นามฯ

เอวํวิโธ จ กามาสวาทิกํ อาสวํ น อุปฺปาเทตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''ยทิ จตูสุ อริยสเจฺจสู''**ติอาทิมาหฯ นนุ จ อนุโลมโต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ปวตฺติ, ปฏิโลมโต นิวตฺตีติ โส จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อนุปวิโฏฺฐ กสฺมา อิธ วิสุํ คหิโตติ? สจฺจเมตํฯ อิธ ปน วิสุํ คหณํ ธมฺมานํ

ปจฺจยายตฺตวุตฺติทสฺสเนน อนิจฺจปจฺจยลกฺขณํ อสมตฺถปจฺจยลกฺขณํ นิรีหปจฺจยลกฺขณญฺจ วิภาเวตฺวา เตสํ อุทยวนฺตตา ตโต เอว วยวนฺตตา ตทุภเยน อนิจฺจตา อุทยพฺพยปฏิปีฬเนน ทุกฺขตา อนตฺตตาติ ติลกฺขณสมาโยคปริทีปนี สพฺพทิฏฺฐิคตกุมติวิทฺธํสนี อนญฺญสาธารณา สาสนสมฺปตฺติ ปกาสิตา โหตีติ ทสฺสนตฺถํฯ

เอตฺถ จ สุตฺตํ สุตฺตานุโลมํ อาจริยวาโท อตฺตโนมตีติ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ – ตตฺถ **สุตฺตํ** นาม ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺหานิ ตีณิ ปิฏกานิฯ **สุตฺตานุโลมํ** นาม มหาปเทสา, ยํ ‘‘อนุโลมกปฺปิย’’นฺติ วุจฺจติฯ **อาจริยวาโท** นาม อฏฺฐกถาฯ **อตฺตโนมติ** นาม นยคฺคาเหน อนุพุทฺธิยา อตฺตโน ปฏิภานํฯ ตตฺถ สุตฺตํ อปฺปฏิพาหิยํ, ตํ ปฏิพาหนฺเตน สตฺถาว ปฏิพาหิโต โหติฯ อนุโลมกปฺปิยํ ปน สุตฺเตน สเมนฺตเมว คเหตพฺพํ, น อิตรํฯ อาจริยวาโทปิ สุตฺเตน สเมนฺโต เอว คเหตโพฺพ, น อิตโรฯ ตถา อตฺตโนมติ, สา ปน สพฺพทุพฺพลาติฯ

อิทานิ ยทตฺถํ อิธ จตฺตาโร มหาปเทสา อาภตา, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘จตูหิ มหาปเทเสหี’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยํ ยนฺ**ติ ยํ ยํ อตฺถชาตญฺจ ธมฺมชาตญฺจฯ **ยุชฺชตี**ติ ยถาวุเตฺตหิ จตูหิ มหาปเทเสหิ ยุชฺชติฯ **เยน เยนา**ติ เยน เยน การเณนฯ **ยถา ยถา**ติ เยน เยน ปกาเรนฯ **ตํ ตํ คเหตพฺพนฺ**ติ สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต อาภเตน การเณน ปสเงฺคน ปกาเรน จ สุตฺตโต อุทฺธริตฺวา สํวณฺณนาวเสน คเหตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เตน จตุมหาปเทสาวิรุทฺธาย ยุตฺติยา สุตฺตโต อเตฺถ นิทฺธาเรตฺวา ยุตฺติหารโยชนา กาตพฺพาติ ทเสฺสติฯ

๑๙. อิทานิ ตํ ยุตฺตินิทฺธารณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปญฺหํ ปุจฺฉิเตนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กติ ปทานี**ติ กิตฺตกานิ ปทานิฯ **ปริโยคาหิตพฺพนฺ**ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘วิเจตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ยตฺตกานิ ปทานิ ยถาธิเปฺปตํ อตฺถํ อภิวทนฺติ, ตตฺตกานิ ปทานิ ตทตฺถเสฺสกสฺส ญาตุํ อิจฺฉิตตฺตา ‘‘เอโก ปโญฺห’’ติ วุจฺจติ, ตานิ ปน เอกคาถายํ ยทิ วา สพฺพานิ ปทานิ ยาว ยทิ วา เอกํ ปทํ เอกํ อตฺถํ อภิวทติ, เอโกเยว โส ปโญฺหติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ยทิ สพฺพานี’’**ติอาทินาฯ **ตนฺ**ติ ตํ ปญฺหํฯ **อญฺญาตพฺพนฺ**ติ อาชานิตพฺพํฯ **กึ อิเม ธมฺมา**ติอาทิ อาชานนาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธมฺมาฯ **นานตฺถา**ติ นานา อตฺถาฯ

ปุจฺฉาคาถายํ อยํ ปทโตฺถ – **เกนสฺสุพฺภาหโต โลโก**ติ อยํ สตฺตโลโก โจโร วิย โจรฆาตเกน เกน อภิหโต วธียตีติ อโตฺถฯ **เกนสฺสุ ปริวาริโต**ติ มาลุวลตาย วิย นิสฺสิตรุโกฺขเกน โลโก อโชฺฌตฺถโฏฯ **เกน สเลฺลน โอติโณฺณ**ติ เกน วิสปีตขุรเปฺปน วิย สรีรพฺภนฺตรนิมฺเคฺคน สเลฺลน อนุปวิโฏฺฐฯ **กิสฺส ธูปายิโต**ติ กิสฺส เกน การเณน ธูปายิโต สนฺตาปิโต โลโกฯ **สทา**ติ ปทํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ **เต**ติ จตฺตาริ ปทานิฯ ปญฺหสทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ ‘‘วิสฺสเชฺชตี’’ติ เอเตน วิสฺสชฺชนโต ตโย ปญฺหาติ ญายตีติ ทเสฺสติฯ

๒๐. **ตตฺถา**ติ วิสฺสชฺชนคาถายํ ทุติยปาเท วุตฺตา **ชรา จ** ปฐมปาเท วุตฺตํ **มรณญฺจา**ติ **อิมานิ เทฺว สงฺขตสฺส** ปญฺจกฺขนฺธสฺส ‘‘สงฺขโต’’ติ ลกฺขียติ เอเตหีติ **สงฺขตลกฺขณานิ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ? อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๗; กถา. ๒๑๔)ฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ชรายํ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ, มรณํ วโย’’**ติฯ เอตฺถ จ ‘‘ฐิตสฺส อญฺญถตฺต’’นฺติ เอเตน ขนฺธปฺปพนฺธสฺส ปุพฺพาปรวิเสโส อิธ ชรา, น ขณฏฺฐิตีติ ทเสฺสติฯ ‘‘มรณํ วโย’’ติ อิมินา จ ‘‘ติโสฺส มโต, ผุโสฺส มโต’’ติ เอวํ โลเก วุตฺตํ สมฺมุติมรณํ ทเสฺสติ, น ขณิกมรณํ, สมุเจฺฉทมรณํ วาฯ

อิทานิ ‘‘เต ตโย ปญฺหา’’ติ วุตฺตมตฺถํ ยุตฺติวเสน ทเสฺสตุํ **“ชราย จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เยภุเยฺยน ชิณฺณสฺส มรณทสฺสนโต ชรามรณานํ นานตฺตํ อสมฺปฏิจฺฉมานํ ปติ เตสํ นานตฺตทสฺสนตฺถํ **“คพฺภคตาปิ หิ มียนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถาธิเปฺปตชราวิรหิตสฺส มรณสฺส ทสฺสนโต อญฺญา ชรา อญฺญํ มรณนฺติฯ เตเนวาห – **“น จ เต ชิณฺณา ภวนฺตี”**ติฯ กิญฺจ ภิโยฺย? เกวลสฺส มรณสฺส ทิฏฺฐตฺตา อญฺญาว ชรา อญฺญํ มรณํ, ยถา ตํ เทวานนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ ‘‘อตฺถิ จ เทวาน’’นฺติอาทินาฯ อนุตฺตริมนุสฺสธเมฺมน จ ติกิจฺฉเนน สกฺกา ชราย ปฏิการํ กาตุํ, น ตถา มรณสฺสาติ เอวมฺปิ ชรามรณานํ อตฺถโต นานตฺตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **“สกฺกเตวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สกฺกเต**ติ สกฺยเต, สกฺกาติ อโตฺถฯ **ปฏิกมฺม**นฺติ ปฏิกรณํฯ นนุ จ มรณสฺสาปิ ปฏิการํ กาตุํ สกฺกา อิทฺธิปาทภาวนาย วสิภาเว สตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห – **“อญฺญเตฺรว อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิวิสยา”**ติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺส กสฺสจิ, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, โส อากงฺขมาโน กปฺปํ วา ติเฏฺฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๖๖, ๑๘๒; สํ. นิ. ๕.๘๒๒; กถา. ๖๒๓; อุทา. ๕๑)ฯ

โก ปเนตฺถ กโปฺป, โก วา กปฺปาวเสโสติ? กโปฺปติ อายุกโปฺป, ยสฺมึ ตสฺมิญฺหิ กาเล ยํ มนุสฺสานํ อายุปฺปมาณํ, ตํ ปริปุณฺณํ กโรเนฺต กปฺปํ ติฏฺฐติ นามฯ ‘‘อปฺปํ วา ภิโยฺย’’ติ (ที. นิ. ๒.๗; อ. นิ. ๗.๗๔) วุตฺตํ ปน วสฺสสตาทิโต อติเรกํ ติฏฺฐโนฺต กปฺปาวเสสํ ติฏฺฐติ นามฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อิทฺธิมโนฺต เจโตวสิปฺปตฺตา ขีณาสวา โลกหิตตฺถํ ตถา น ติฏฺฐนฺตีติ? ขนฺธสงฺขาตสฺส ทุกฺขภารสฺส ปริญฺญาตตฺตา อนุสฺสุกฺกตาย จฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธสพฺพุสฺสุกฺกา หิ เต อุตฺตมปุริสาติฯ วุตฺตเญฺหตํ ธมฺมเสนาปตินา –

> ‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ;
> กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, เวตนํ ภตโก ยถา’’ติฯ (เถรคา. ๖๕๔; มิ. ป. ๒.๒.๔);

ยถา ชรามรณานํ อญฺญมญฺญํ อตฺถโต นานตฺตํ, เอวํ เตหิ ตณฺหาย จ นานเตฺต ทสฺสิเต ‘‘ตโย ปญฺหา’’ติ อิทํ สิชฺฌตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **“ยํ ปนา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ยสฺมา ตณฺหาย อภาเวปิ สติ ชรามรณํ ลพฺภติ ขีณาสวสนฺตาเน, ตสฺมา อญฺญํ ชรามรณํ อญฺญา ตณฺหาติ อิมมตฺถมาห **“ทิสฺสนฺติ วีตราคา ชีรนฺตาปิ มียนฺตาปี”**ติฯ นนุ จ ตณฺหาปิ ชีรณภิชฺชนสภาวาติ? สจฺจํ, น อิทํ ชรามรณํ อิธาธิเปฺปตนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ‘‘ยทิ จา’’ติอาทินา ชรามรณโต ตณฺหาย อนญฺญเตฺต โทสํ ทเสฺสติฯ โยพฺพนฏฺฐาปิ วิคตตณฺหา สิยุํ, น อิทํ ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ชรามรณมฺปิ สิยา ทุกฺขสฺส สมุทโย ตณฺหาย อนญฺญเตฺต สตีติ อธิปฺปาโยฯ น จ สิยา ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมุทโย ชรามรณโต อนญฺญเตฺต สตีติ ภาโวฯ น หิ ชรามรณํ ทุกฺขสฺส สมุทโย, ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมุทโย, ตสฺมา เวทิตพฺพํ เอเตสมตฺถโต นานตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ยถา จ ตณฺหา มคฺควชฺฌา, เอวํ ชรามรณมฺปิ สิยา มคฺควชฺฌํ ตณฺหาย อนญฺญเตฺต สติฯ ยถา จ ชรามรณํ น มคฺควชฺฌํ, ตถา ตณฺหาปิ สิยาติ อยมฺปิ นโย วุเตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อิมาย ยุตฺติยา**ติ อิมาย ยถาวุตฺตาย อุปปตฺติยาฯ **อญฺญมเญฺญหี**ติ อญฺญาหิ อญฺญาหิ การณูปปตฺตีหิ อตฺถโต เจ อญฺญตฺตํ, ตทญฺญมฺปิ พฺยญฺชนโต คเวสิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

อิเมสํ ธมฺมานํ อตฺถโต เอกตฺตนฺติ อิมเมวตฺถํ **“น หิ ยุชฺชตี”**ติอาทินา วิวรติฯ **ตณฺหาย อธิปฺปาเย อปริปูรมาเน**ติ อิจฺฉิตาลาภมาหฯ เตน อิจฺฉาตณฺหานํ อตฺถโต เอกตฺตํ วุตฺตํ โหตีติฯ เอเตน น หิ ยุชฺชติ อิจฺฉาย จ ตณฺหาย จ อตฺถโต อญฺญตฺตนฺติฯ ยถา อิทํ วจนํ สมตฺถนํ โหติ, เอวํ อิจฺฉาวิปริยาเย อาฆาตวตฺถูสุ โกโธ จ อุปนาโห จ อุปฺปชฺชตีติ อิทมฺปิ สมตฺถนํ โหติ, น ตถา ชรามรณวิปริยาเยติ ชรามรณตณฺหานํ อตฺถโต อญฺญตฺตมฺปิ สมตฺถิตํ โหตีติ เอตมตฺถํ ทเสฺสติ ‘‘อิมาย ยุตฺติยา’’ติอาทินาฯ

ยทิ อิจฺฉาตณฺหานํ อตฺถโต อนญฺญตฺตํ, อถ กสฺมา ภควตา อิมิสฺสา คาถาย ทฺวิธา วุตฺตาติ? ตตฺถ ปริหารมาห **“ยํ ปนิท”**นฺติอาทินาฯ ตตฺถ **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํฯ **อภิลปิต**นฺติ วุตฺตํ ยํ อิทํ อภิลปนํ , อิทํ พาหิรานํ รูปาทีนํ วตฺถูนํ อารมฺมณวเสน, อารมฺมณกรณวเสน วา โยเชตพฺพํฯ **ทฺวีหิ ธเมฺมหี**ติ ทฺวีหิ ปกตีหิฯ กา ปน ตา ปกติโยติ? อปฺปตฺตสฺส วิสยสฺส เอสนวเสน อิจฺฉา, ปตฺตสฺส อปฺปตฺตสฺส วา ปาตุกามตาวเสน ตณฺหา, อยเมตาสํ วิเสโสฯ ยทิปิ เอวํ, ตถาปิ สพฺพา ตณฺหา รูปาทิวิสยํ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คหเณน เอกสภาวา เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“สพฺพา หิ ตณฺหา อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณา”**ติ อาหฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย ปกาเสโนฺต **“สโพฺพ อคฺคี”**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อยํ ปน น เกวลํ ตณฺหา อารมฺมเณ ปวตฺติวิเสเสน ทฺวีหิ เอว นาเมหิ วุตฺตา, อถ โข อเนเกหิปิ ปริยาเยหีติ ทสฺสนตฺถํ **“อิจฺฉาอิติปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ อิจฺฉนฺติ ตาย อารมฺมณานีติ **อิจฺฉา**ฯ ตณฺหายนเฏฺฐน **ตณฺหา**ฯ ปีฬาชนนโต ทุรุทฺธารณโต จ วิสปีตํ สลฺลํ วิยาติ **สลฺลํ**ฯ สนฺตาปนเฏฺฐน **ธูปายนา**ฯ อากฑฺฒนเฏฺฐน สีฆโสตา สริตา วิยาติ **สริตา,** อลฺลเฏฺฐน วา **สริตา,** ‘‘สริตานิ สิเนหิตานิ จ, โสมนสฺสานิ ภวนฺติ ชนฺตุโน’’ติ (ธ. ป. ๓๔๑) หิ วุตฺตํฯ อลฺลานิ เจว สินิทฺธานิ จาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **วิสตฺติกา**ติ วิสตาติ วิสตฺติกาฯ วิสฏาติ วิสตฺติกาฯ วิสมาติ วิสตฺติกาฯ วิสาลาติ วิสตฺติกาฯ วิสกฺกตีติ วิสตฺติกาฯ วิสํวาทิกาติ วิสตฺติกา ฯ วิสํหรตีติ วิสตฺติกาฯ วิสมูลาติ วิสตฺติกาฯ วิสผลาติ วิสตฺติกาฯ วิสปริโภคาติ วิสตฺติกาฯ วิสตา วา ปน สา ตณฺหา รูเป สเทฺท คเนฺธ รเส โผฏฺฐเพฺพ ธเมฺม กุเล คเณ วิสตา วิตฺถตาติ วิสตฺติกาฯ

สิเนหนวเสน **สิเนโห**ฯ นานาคตีสุ กิลมถุปฺปาทเนน **กิลมโถ**ฯ ปลิเวฐนเฏฺฐน ลตา วิยาติ **ลตา**ฯ ‘‘ลตา อุปฺปชฺช ติฏฺฐตี’’ติ (ธ. ป. ๓๔๐) หิ วุตฺตํฯ มมนฺติ มญฺญนวเสน **มญฺญนา**ฯ ทูรคตมฺปิ อากฑฺฒิตฺวา พนฺธนเฏฺฐน **พโนฺธ**ฯ อาสีสนเฏฺฐน **อาสา**ฯ อารมฺมณรสํ ปาตุกามตาวเสน **ปิปาสา**ฯ อภินนฺทนเฏฺฐน **อภินนฺทนาฯ อิตี**ติ เอวํ อารมฺมเณ ปวตฺติวิเสเสน อเนเกหิ นาเมหิ คยฺหมานาปิ สพฺพา ตณฺหา อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณาติ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคเมติฯ

ปุน ตณฺหาย อเนเกหิ นาเมหิ คหิตภาวเมว **“ยถา จา”**ติอาทินา อุปจเยน ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เววจเน**ติ เววจนหารวิภเงฺคฯ ‘‘อาสา จ ปีหา’’ติ คาถาย (เนตฺติ. ๓๗; เปฏโก. ๑๑) อตฺถํ ตเตฺถว วณฺณยิสฺสามฯ **อวิคตราคสฺสา**ติอาทีสุ รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** ฉนฺทนเฏฺฐน **ฉโนฺท,** ปิยายนเฏฺฐน **เปมํ,** ปริทหนเฏฺฐน **ปริทาโห**ติ ตณฺหาว วุตฺตาฯ เตเนวาห – **“ตณฺหาเยตํ เววจน”**นฺติฯ **เอวํ ยุชฺชตี**ติ เอวํ อิจฺฉาตณฺหานํ อตฺถโต อนญฺญตฺตา ‘‘ตโย ปญฺหา’’ติ ยํ วุตฺตํ, ตํ ยุชฺชติ ยุตฺติยา สงฺคจฺฉตีติ อโตฺถฯ

๒๑. เอวํ ‘‘เกนสฺสุพฺภาหโต โลโก’’ติ (สํ. นิ. ๑.๖๖) คาถาย ‘‘ตโย ปญฺหา’’ติ ปญฺหตฺตยภาเว ยุตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเญฺญหิ ปกาเรหิ ยุตฺติคเวสนํ ทเสฺสนฺโต **‘‘สโพฺพ ทุกฺขูปจาโร’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทุกฺขูปจาโร**ติ ทุกฺขปฺปวตฺติฯ **กามตณฺหาสงฺขารมูลโก**ติ กามตณฺหาปจฺจยสงฺขารเหตุโกติ ยุชฺชตีติ อธิปฺปาโยฯ **นิพฺพิทูปจาโร**ติ นิพฺพิทาปวตฺติ กามานํ วิปริณามญฺญถาภาวา อุปฺปชฺชมานา อนภิรติ ญาณนิพฺพิทา จฯ **กามตณฺหาปริกฺขารมูลโก**ติ กามตณฺหาย ปริกฺขารภูตวตฺถุกามเหตุโกฯ ตตฺถ อนภิรติสงฺขาตา นิพฺพิทา กามตณฺหาปริกฺขารมูลิกา, น ญาณนิพฺพิทาติ สโพฺพ นิพฺพิทูปจาโร กามตณฺหาปริกฺขารมูลโกติ น ปน ยุชฺชตีติ วุตฺตํฯ **อิมาย ยุตฺติยา**ติ นยํ ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ปญฺหตฺตยภาเว ยุตฺติ วุตฺตา, ยถา จ ทุกฺขูปจารนิพฺพิทูปจาเรสุ, เอวํ อิมาย ยุตฺติยา อิมินา โยเคน นเยน อญฺญมเญฺญหิ การเณหิ ตํตํปาฬิปฺปเทเส อนุรูเปหิ อญฺญถา อเญฺญหิ เหตูหิ ยุตฺติ คเวสิตพฺพาติฯ

อิทานิ ตํ นยทสฺสนํ สํขิตฺตนฺติ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หิ ภควา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – ราคโทสโมหจริตานํ ยถากฺกมํ อสุภเมตฺตาปจฺจยาการกถา ราคาทิวินยนโต สปฺปายาติ อยํ สาสนยุตฺติฯ เอวมวฎฺฐิเต ยทิ ราคจริตสฺส เมตฺตาเจโตวิมุตฺตึ เทเสยฺย, สา เทสนา น ยุชฺชติ อสปฺปายภาวโตฯ ตถา สุขาปฎิปทาทโยติฯ นนุ จ สุขาปฎิปทาทโย ปฎิปตฺติยา สมฺภวนฺติ, น เทสนายาติ? สจฺจเมตํ, อิธ ปน ราคจริโตติ ติพฺพกิเลโส ราคจริโตติ อธิเปฺปโตฯ ตสฺส ทุกฺขาย ปฎิปทาย ภาวนา สมิชฺฌติฯ ยสฺส จ ทุกฺขาย ปฎิปทาย ภาวนา สมิชฺฌติ, ตสฺส ครุตรา อสุภเทสนา สปฺปายา, ยสฺส ครุตรา อสุภเทสนา สปฺปายา, น ตสฺส มนฺทกิเลสสฺส วิย ลหุกตราติ อิมมตฺถํ ทเสฺสนฺโต อาห – **‘‘สุขํ วา ปฎิปทํ…เป. … เทเสยฺย น ยุชฺชติ เทสนา’’**ติฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ ยถาสมฺภวํ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ เอตฺถ จ อยุตฺตปริหาเรน ยุตฺติสมธิคโมติ ยุตฺติวิจารณาย อยุตฺติปิ คเวสิตพฺพาติ วุตฺตํ – **‘‘ยทิ หิ…เป…. น ยุชฺชติ เทสนา’’**ติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **เอวํ ยํ กิญฺจี**ติอาทิ ยุตฺติหารโยชนาย นยทสฺสนเมวฯ

ตตฺถ **เอวน**ฺติ อิมินา นเยนฯ **ยํ กิญฺจี**ติ อญฺญมฺปิ ยํ กิญฺจิฯ **อนุโลมปฺปหาน**นฺติ ปหานสฺส อนุรูปํ, ปหานสมตฺถนฺติ อโตฺถฯ สุเตฺต อนวเสสานํ ปทตฺถานํ อนุปทวิจารณา วิจโย หาโร, วิจยหารสํวณฺณนาย นิทฺธาริเตสุ อเตฺถสุ ยุตฺติคเวสนํ สุกรนฺติ อาห – **‘‘สพฺพํ ตํ วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพ’’**นฺติฯ **ยาวติกา ญาณสฺส ภูมี**ติ สํวเณฺณนฺตสฺส อาจริยสฺส ยํ ญาณํ ยํ ปฎิภานํ, ตสฺส ยตฺตโก วิสโย, ตตฺตโก ยุตฺติหารวิจาโรติ อโตฺถฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อนนฺตนโย สมนฺตภทฺทโก วิมทฺทกฺขโม วิจิตฺตเทสโน จ สทฺธโมฺมติฯ

เอวํ นยทสฺสนวเสเนว ยุตฺติหารโยชนา ทสฺสิตาติ ตํ พฺรหฺมวิหารผลสมาปตฺตินวานุปุพฺพสมาปตฺติวสิภาเวหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘เมตฺตาวิหาริสฺส สโต’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **เมตฺตาวิหาริสฺสา**ติ เมตฺตาวิหารลาภิโนฯ **สโต**ติ สมานสฺส, ตถาภูตสฺสาติ อโตฺถฯ **พฺยาปาโท**ติ ปโทโสฯ **จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตี**ติ จิตฺตํ อภิภวิสฺสติฯ ยสฺมา ปน กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ อปุพฺพํ อจริมํ ปวตฺติ นาม นตฺถิ, ตสฺมา สมาปตฺติโต วุฎฺฐานสฺส อปรภาเคติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘ฐสฺสตี’’**ติ วุตฺตํฯ **น ยุชฺชติ เทสนา**ติ พฺยาปาทปฎิปกฺขตฺตา เมตฺตาย ตาทิสี กถา น ยุตฺตาติ อโตฺถฯ **พฺยาปาโท ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนา**ติ ยถาวุตฺตการณโต เอว อยํ กถา ยุตฺตาติฯ เสสวาเรสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อนุตฺตานํ เอว วณฺณยิสฺสามฯ

อนิมิตฺตวิหาริสฺสาติ อนิจฺจานุปสฺสนามุเขน ปฏิลทฺธผลสมาปตฺติวิหารสฺสฯ **นิมิตฺตานุสารี**ติ สงฺขารนิมิตฺตานุสารีฯ **เตน เตเนวา**ติ นิจฺจาทีสุ ยํ ยํ ปหีนํ, เตน เตเนว นิมิเตฺตนฯ **อสฺมีติ วิคต**นฺติ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ทิฏฺฐิมานวเสน ยํ อสฺมีติ มญฺญิตํ, ตํ วิคตํฯ ตเมวตฺถํ วิวรติ **"อยมหมสฺมีติ น สมนุปสฺสามี"**ติฯ **วิจิกิจฺฉากถํกถาสลฺล**นฺติ วินยกุกฺกุจฺจสฺสาปิ กถํ กถนฺติ ปวตฺติสพฺภาวโต วิจิกิจฺฉาปเทน วิเสสิตํฯ **น ยุชฺชติ เทสนา**ติ วิจิกิจฺฉาย ปหาเน กฏฺฐภาวโต น ยุตฺตายํ กถาฯ

ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺสาติ ปฐมชฺฌานสมงฺคิโนฯ **กามราคพฺยาปาทา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชตี**ติ ยสฺมา นีวรเณสุ อปฺปหีเนสุ ปฐมชฺฌานสฺส อุปจารมฺปิ น สมฺปชฺชติ, ปเคว ฌานํ, ตสฺมา กามราคพฺยาปาทา วิเสสาย ทุติยชฺฌานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุตฺตายํ กถาฯ ยถาลทฺธสฺส ปน ปฐมชฺฌานสฺส กามราคพฺยาปาทา ปริยุฏฺฐานปฺปตฺตา หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนา ยุตฺตา กถาติ, เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา นาม สห อุปจาเรน ทุติยชฺฌานธมฺมา, อารมฺมณกรณโตฺถ เหตฺถ สหคต-สโทฺทฯ **หานายา**ติ ปฐมชฺฌานโต ปริหานายฯ **วิเสสายา**ติ ทุติยชฺฌานายฯ อิมินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ หานนฺติ, วิเสโสติ จ วุตฺตธมฺมา เวทิตพฺพาฯ **วิตกฺกวิจารสหคตา**ติ ปฐมชฺฌานธมฺมา, กามาวจรธมฺมา เอว วาฯ **อุเปกฺขาสุขสหคตา**ติ อุปจาเรน สทฺธิํ ทุติยชฺฌานธมฺมา, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา หิ อิธ อุเปกฺขาติ อธิเปฺปตาฯ **ปีติสุขสหคตา**ติ สห อุปจาเรน ตติยชฺฌานธมฺมาฯ **อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิสหคตา**ติ จตุตฺถชฺฌานธมฺมาฯ

สญฺญูปจาราติ ปฏิสญฺญากิจฺจํ กโรนฺตา เอว เย เกจิ จิตฺตุปฺปาทา, ''อากิญฺจญฺญายตนธมฺมา''ติปิ วทนฺติฯ **สญฺญาเวทยิตนิโรธสหคตา**ติ ''สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามี''ติ ตสฺส ปริกมฺมวเสน ปวตฺตธมฺมาฯ เต ปน ยสฺมา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยํ ฐิเตเนว สกฺกา สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ, น ตโต ปริหีเนน, ตสฺมา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุตฺตา กถาฯ วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ปน ยุตฺตา กถาติ อาห – **"หานาย...เป.... เทสนา"**ติฯ **กลฺลตาปริจิต**นฺติ สมตฺถภาเวน ปริจิตํ, ยถาวุตฺตสมาปตฺตีสุ วสิภาเวน ปริจิตนฺติ อโตฺถฯ เตเนวาห – **"อภินีหารํ ขมตี"**ติฯ เสสํ สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ

อปิ เจตฺถ อปฺปฏิกฺกูลสญฺญามุเขน กามจฺฉโนฺท วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ปฏิกฺกูลสญฺญาปติรูปตาย พฺยาปาโท วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สมาธิมุเขน ถินมิทฺธํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ วีริยารมฺภมุเขน อุทฺธจฺจํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สิกฺขากามตามุเขน กุกฺกุจฺจํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อุภยปกฺขสนฺตีรณมุเขน วิจิกิจฺฉา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อิฏฺฐานิฏฺฐสมุเปกฺขนมุเขน สโมฺมโห วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อตฺตญฺญุตามุเขน อตฺตนิ อปริภวเน มาโน วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ วีมํสามุเขน เหตุปติรูปกปริคฺคเหน มิจฺฉาทิฏฺฐิ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ วิรตฺตตาปติรูปเกน สเตฺตสุ อทยาปนฺนตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อนุญฺญาตปฏิเสวนปติรูปตาย กามสุขลฺลิกานุโยโค วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อาชีวปาริสุทฺธิปติรูปตาย อสํวิภาคสีลตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สํวิภาคสีลตาปติรูปตาย มิจฺฉาชีโว วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อสํสคฺควิหาริตาปติรูปตาย อสงฺคหสีลตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สงฺคหสีลตาปติรูปตาย อนนุโลมิกสํสโคฺค วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สจฺจวาทิตาปติรูปตาย ปิสุณวาจา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อปิสุณวาทิตาปติรูปตาย อนตฺถกามตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ปิยวาทิตาปติรูปตาย จาฏุกมฺยตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ มิตภาณิตาปติรูปตาย อสโมฺมทนสีลตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สโมฺมทนสีลตาปติรูปตาย มายา สาเฐยฺยญฺจ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ นิคฺคยฺหวาทิตาปติรูปตาย ผรุสวาจตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ปาปครหิตาปติรูปตาย ปรวชฺชานุปสฺสิตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ กุลานุทฺทยตา

ปติรูปตาย กุลมจฺฉริยํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อาวาสจิรฏฺฐิติกามตามุเขน อาวาสมจฺฉริยํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ธมฺมปริพนฺธปริหรณมุเขน ธมฺมมจฺฉริยํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ธมฺมเทสนาภิรติมุเขน ภสฺสารามตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อผรุสวาจตาคณานุคฺคหกรณมุเขน สงฺคณิการามตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ปุญฺญกามตาปติรูปตาย กมฺมารามตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สํเวคปติรูเปน จิตฺตสนฺตาโป วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ สทฺธาลุตาปติรูปตาย อปริกฺขตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ วีมํสนาปติรูเปน อสฺสทฺธิยํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อตฺตาธิปเตยฺยปติรูเปน ครูนํ อนุสาสนิยา อปฺปทกฺขิณคฺคาหิตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ ธมฺมาธิปเตยฺยปติรูเปน สพฺรหฺมจารีสุ อคารวํ วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ โลกาธิปเตยฺยปติรูเปน อตฺตนิ ธมฺเม จ ปริภโว วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ เมตฺตายนามุเขน ราโค วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ กรุณายนาปติรูเปน โสโก วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ มุทิตาวิหารปติรูเปน ปหาโส วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ อุเปกฺขาวิหารปติรูเปน กุสเลสุ ธมฺเมสุ นิกฺขิตฺตฉนฺทตา วเณฺจตีติ ยุชฺชติฯ เอวํ อาคมปติรูปกอธิคมปติรูปกาทีนมฺปิ ตถา ตถา วญฺจนสภาโว ยุตฺติโต เวทิตพฺโพฯ เอวํ อาคมานุสาเรน ยุตฺติคเวสนา กาตพฺพาติฯ

ยุตฺติหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปทฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา

๒๒. **ตตฺถ กตโม ปทฏฺฐาโน หาโร**ติอาทิ ปทฏฺฐานหารวิภงฺโคฯ ตตฺถ ยสฺมา ‘‘อิทํ อิมสฺส ปทฏฺฐานํ, อิทํ อิมสฺส ปทฏฺฐาน’’นฺติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานภูตธมฺมวิภาวนลกฺขโณ ปทฏฺฐาโน หาโร, ตสฺมา ปวตฺติยา มูลภูตํ อวิชฺชํ อาทึ กตฺวา สภาวธมฺมานํ ปทฏฺฐานํ อาสนฺนการณํ นิทฺธาเรนฺโต อวิชฺชาย สภาวํ นิทฺทิสติ **‘‘สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺปฏิเวธลกฺขณา อวิชฺชา’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – สเพฺพสํ ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโว น สมฺปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺปฏิเวโธฯ โส ลกฺขณํ เอติสฺสาติ สา ตถา วุตฺตาฯ เอเตน ธมฺมสภาวปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณา อวิชฺชาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา สมฺมา ปฏิเวโธ สมฺปฏิเวโธฯ ตสฺส ปฏิปโกฺข อสมฺปฏิเวโธฯ กตฺถ ปน โส สมฺปฏิเวธสฺส ปฏิปโกฺขติ อาห – ‘‘สพฺพ…เป.… ลกฺขณา’’ติฯ ยสฺมา ปน อสุเภ สุภนฺติอาทิวิปลฺลาเส สติ ตตฺถ สโมฺมโห อุปรูปริ ชายติเยว น หายติ, ตสฺมา **‘‘ตสฺสา วิปลฺลาสา ปทฏฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ

ปิยรูปํ สาตรูปนฺติ ปิยายิตพฺพชาติยํ อิฏฺฐชาติยญฺจ ปทฏฺฐานํฯ ‘‘ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓; วิภ. ๒๐๓) หิ วุตฺตํฯ **อทินฺนาทาน**นฺติ อทินฺนาทานเจตนาฯ สา หิ เอกวารํ อุปฺปนฺนาปิ อนาทีนวทสฺสิตาย โลภสฺส อุปฺปตฺติการณํ โหตีติ ตสฺส ปทฏฺฐานํ วุตฺตํฯ โทสสฺส ปาณาติปาโต ปทฏฺฐานํ, โมหสฺส มิจฺฉาปฏิปทา ปทฏฺฐานนฺติ เอตฺถาปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **วณฺณสณฺฐานพฺยญฺชนคฺคหณลกฺขณา**ติ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคหณลกฺขณาฯ สุขสญฺญาย ผสฺสสฺส อุปคมนลกฺขณตา ผสฺสปจฺจยตาว วุตฺตาฯ ‘‘ผุโฏฺฐ สญฺชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) หิ วุตฺตํ ฯ **อสฺสาโท**ติ ตณฺหาฯ สงฺขตลกฺขณานิ อุปฺปาทวยญฺญถตฺตานิฯ เยภุเยฺยน นิจฺจคฺคหณํ วิญฺญาณาธีนนฺติ นิจฺจสญฺญาย วิญฺญาณปทฏฺฐานตา วุตฺตาฯ ตถา หิ โส ภิกฺขุ ตํเยว วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรตีติ วิญฺญาณวิสยเมว อตฺตโน นิจฺจคฺคาหํ ปเวเทสิฯ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ยทิ อนิจฺจตา ทุกฺขตา จ สุทิฏฺฐา, อตฺตสญฺญา สุขสญฺญา อนวกาสาติ อาห – **‘‘อนิจฺจสญฺญาทุกฺขสญฺญาอสมนุปสฺสนลกฺขณา อตฺตสญฺญา’’**ติฯ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) หิ วุตฺตํฯ

เยภุเยฺยน อตฺตาภินิเวโส อรูปธเมฺมสูติ อาห – **“ตสฺสา นามกาโย ปทฏฺฐาน”**นฺติฯ **สพฺพํ เนยฺย**นฺติ จตฺตาริ สจฺจานิ จตุสจฺจวินิมุตฺตสฺส เญยฺยสฺส อภาวโตฯ **จิตฺตวิเกฺขปปฏิสํหรณํ** อุทฺธจฺจวิกฺขมฺภนํฯ **อสุภา**ติ อสุภานุปสฺสนา, ปฏิภาคนิมิตฺตภูตา อสุภา เอว วา, ตณฺหาปฏิปกฺขตฺตา สมถสฺส อสุภา ปทฏฺฐานนฺติ วุตฺตํฯ อภิชฺฌาย ตนุกรณโต อทินฺนาทานาเวรมณี อโลภสฺส ปทฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ ตถา พฺยาปาทสฺส ตนุกรณโต ปาณาติปาตาเวรมณี อโทสสฺส ปทฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ **วตฺถุอวิปฺปฏิปตฺติ** วิสยสภาวปฏิเวโธ, **สมฺมาปฏิปตฺติ** สีลสมาธิสมฺปทานํ นิพฺพิทาญาเณน อนภิรติญาณเมว วา ตถา ปวตฺตํฯ สพฺพาปิ เวทนา ทุกฺขทุกฺขตาทิภาวโต ทุกฺขนฺติ กตฺวา วุตฺตํ – ‘‘ทุกฺขสญฺญาย เวทนา ปทฏฺฐาน’’นฺติฯ **ธมฺมสญฺญา**ติ ธมฺมมตฺตนฺติ สญฺญาฯ

สตฺตานํ กาเย อวีตราคตา ปญฺจนฺนํ อชฺฌตฺติกายตนานํ วเสน โหตีติ อาห – **“ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปีนิ รูปราคสฺส ปทฏฺฐาน”**นฺติฯ กาโย หิ อิธ รูปนฺติ อธิเปฺปโตฯ วิเสสโต ฌานนิสฺสยภูเต มนายตเน จ นิกนฺติ โหตีติ อาห – **“ฉฏฺฐายตนํ ภวราคสฺส ปทฏฺฐาน”**นฺติฯ เอทิสํ มา รูปํ นิพฺพตฺตตุ, มา เอทิสี เวทนาติ เอวํ ปวตฺตา รูปาทิอภินนฺทนา **นิพฺพตฺตภวานุปสฺสิตาฯ ญาณทสฺสนสฺสา**ติ กมฺมสฺสกตญฺญาณทสฺสนสฺสฯ โยนิโสมนสิการวโต หิ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ กมฺมสฺสกตญฺญาณสฺส การณํ โหติ, น อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตสฺสฯ อิมสฺส จ อตฺถสฺส วิภาวนตฺถํ **มหานารทกสฺสปชาตกํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๑๕๓ อาทโย), **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๓๘ อาทโย) เอกจฺจสสฺสตวาโท จ อุทาหริตโพฺพฯ **“โอกปฺปนลกฺขณา”**ติอาทินา สทฺธาปสาทานํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ โส ปน สทฺธายเยว อวตฺถาวิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ **โอกปฺปนํ** สทฺทหนวเสน อารมฺมณสฺส โอคาหณํ นิจฺฉโยฯ **อนาวิลตา** อสฺสทฺธิยาปคเมน จิตฺตสฺส อกาลุสฺสิยตาฯ **อภิปตฺถิยนา** สทฺทหนเมวฯ **อเวจฺจปสาโท** ปญฺญาสหิโต อายตนคโต อภิปฺปสาโทฯ **อปิลาปนํ** อสโมฺมโส นิมุชฺชิตฺวา วิย อารมฺมณสฺส โอคาหณํ วา, เอตฺถ จ สทฺธาทีนํ ปสาทสทฺธาสมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานฌานงฺคานิ ยถากฺกมํ ปทฏฺฐานนฺติ วทเนฺตน อวตฺถาวิเสสวเสน ปทฏฺฐานภาโว วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ สติสมาธีนํ วา กายาทโย สติปฏฺฐานาติฯ วิตกฺกาทโย จ ฌานานีติ ปทฏฺฐานภาเวน วุตฺตาฯ

อสฺสาทมนสิกาโร สํโยชนีเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิตาฯ **ปุนพฺภววิโรหณา**ติ ปุนพฺภวาย วิโรหณา, ปุนพฺภวนิพฺพตฺตนารหตา วิปากธมฺมตาติ อโตฺถฯ **โอปปจฺจยิกนิพฺพตฺติลกฺขณ**นฺติ อุปปตฺติภวภาเวน นิพฺพตฺตนสภาวํฯ **นามกายรูปกายสงฺฆาตลกฺขณ**นฺติ อรูปรูปกายานํ สมูหิยภาวํฯ **อินฺทฺริยววตฺถาน**นฺติ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ อินฺทฺริยานํ ววตฺถิตภาโวฯ **โอปปจฺจยิก**นฺติ อุปปตฺติกฺขนฺธนิพฺพตฺตกํฯ **อุปธี**ติ อตฺตภาโวฯ อตฺตโน ปิยสฺส มรณํ จิเนฺตนฺตสฺส พาลสฺส เยภุเยฺยน โสโก อุปฺปชฺชตีติ มรณํ โสกสฺส ปทฏฺฐานนฺติ วุตฺตํฯ **อุสฺสุกฺกํ** เจตโส สนฺตาโปฯ **โอทหน**นฺติ อวทหนํฯ อตฺตโน นิสฺสยสฺส สนฺตปนเมว ภวสฺสาติ วุตฺตํ ภวํ ทเสฺสตุํ **“อิมานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ภวสฺส องฺคานิ ภวสงฺขาตานิ จ องฺคานิ ภวงฺคานิฯ เตสุ กิเลสา ภวสฺส องฺคานิฯ กมฺมวิปากวฏฺฏํ ภวสงฺขาตานิ องฺคานิฯ **สมงฺคานี**ติ สพฺพานิฯ ขนฺธายตนาทีนํ อปราปรุปฺปตฺติสํสรณํ สํสาโรฯ ตสฺส ปุริมปุริมชาตินิปฺผนฺนํ กิเลสาทิวฏฺฏํ การณนฺติ อาห – **“ภโว สํสารสฺส ปทฏฺฐาน”**นฺติฯ สมฺปาปกเหตุภาวํ สนฺธาย ‘‘มโคฺค นิโรธสฺส ปทฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ

กมฺมฏฺฐาโนคาหกสฺส โอตรณฏฺฐานตาย พหุสฺสุโต ติตฺถํ นาม, ตสฺส สมฺมาปยิรุปาสนา **ติตฺถญฺญุตา**ฯ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ ปีตํ นาม, สปฺปายธมฺมสฺสวเนน ตํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานสฺส พฺรูหนา **ปีตญฺญุตา,** ภาวนาย โถกมฺปิ ลยาปตฺติยา อุทฺธํปตฺติยา จ ชานนา

ปตฺตญฺญุตาฯ อตฺตโน ปญฺจหิ ปธานิยงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส ชานนา **อตฺตญฺญุตา,** เตสุ ปุริมานํ ปุริมานํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส ปทฏฺฐานภาโว สุวิเญฺญยฺย เอวฯ กตปุญฺญเสฺสว ปติรูปเทสวาโส สมฺภวติ , น อิตรสฺสาติ **“ปุเพฺพกตปุญฺญตา ปติรูปเทสวาสสฺส ปทฏฺฐาน”**นฺติ วุตฺตํฯ **ยถาภูตญาณทสฺสนํ** สห อธิฏฺฐาเนน ตรุณวิปสฺสนาฯ **นิพฺพิทา**ติ พลววิปสฺสนาฯ **วิราโค**ติ มโคฺคฯ **วิมุตฺตี**ติ ผลํฯ **เอวนฺ**ติ ยทิทํ ‘‘ตสฺสา วิปลฺลาสา ปทฏฺฐาน’’นฺติอาทินา อวิชฺชาทีนํ ปทฏฺฐานํ ทสฺสิตํ, อิมินา นเยน อถาปิ โย โกจิ อุปนิสฺสโย พลวปจฺจโยติ โย โกจิ อวเสสปจฺจโย, **สโพฺพ โส ปทฏฺฐานํ** การณนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘เอวํ ยา กาจิ อุปนิสา โยคโต จ ปจฺจยโต จา’’ติปิ ปฐนฺติฯ ตตฺถ **อุปนิสา**ติ การณํ, **โยคโต**ติ ยุตฺติโต, **ปจฺจยโต**ติ ปจฺจยภาวมตฺตโตติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปทฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ลกฺขณหารวิภงฺควณฺณนา

๒๓. **ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หาโร**ติอาทิ ลกฺขณหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **กิํ ลกฺขยตี**ติ ลกฺขณหารสฺส วิสยํ ปุจฺฉติฯ **“เย ธมฺมา”**ติอาทินา ลกฺขณหารํ สเงฺขปโต ทเสฺสตฺวา ตํ อุทาหรเณหิ วิภชิตุํ **“จกฺขุ”**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **“วธกเฎฺฐน เอกลกฺขณานี”**ติ อิมินา อนวฏฺฐิตภาวาทินาปิ เอกลกฺขณตา วุตฺตา เอวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอวํ อายตนวเสน เอกลกฺขณตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ขนฺธาทิวเสน ทเสฺสตุํ **“อตีเต, ราธ, รูเป อนเปโกฺข โหตี”**ติอาทิ สุตฺตํ อาภตํฯ **ยมโกวาทสุเตฺต** (สํ. นิ. ๓.๘๕) **วธกเฎฺฐน เอกลกฺขณา วุตฺตา**ติ ตสฺมิํ สุเตฺต ‘‘วธกํ รูปํ วธกํ รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี’’ติอาทินา อาคตตฺตา วุตฺตํฯ **อิตี**ติ เอวํ, อิมิสฺสํ คาถายํ กายคตาย สติยา วุตฺตาย สติ เวทนาคตา สติ จิตฺตคตา สติ ธมฺมคตา จ สติ วุตฺตา ภวติ สติปฏฺฐานภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **ทิฎฺฐ**นฺติอาทีนํ อตฺถํ ปรโต วณฺณยิสฺสามฯ

กาเย กายานุปสฺสี วิหราหีติ เอตฺถ **กาเย**ติ รูปกาเยฯ รูปกาโย หิ อิธ องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ สมูหเฎฺฐน กาโยติ อธิเปฺปโตฯ ยถา จ สมูหเฎฺฐน, เอวํ กุจฺฉิตานํ อายเฎฺฐนฯ กุจฺฉิตานญฺหิ ปรมเชคุจฺฉานํ โส อาโยติปิ **กาโย, อาโย**ติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อายนฺติ ตโตติ อาโยฯ เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโย, อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโยฯ

กายานุปสฺสีติ กายํ อนุปสฺสนสีโล, กายํ วา อนุปสฺสมาโนฯ ‘‘กาเย’’ติ จ วตฺวา ปุน ‘‘กายานุปสฺสี’’ติ ทุติยํ กายคฺคหณํ อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถํฯ เตน น กาเย เวทนานุปสฺสี จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา, อถ โข กายานุปสฺสี เอวาติ กายสงฺขาเต วตฺถุสฺมิํ กายานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา น กาเย องฺคปจฺจงฺควินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสีฯ

โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิโก ภูตุปาทายสมูหสงฺขาโต กาโย, ตตฺถปิ น ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี , อถ โข รถสมฺภารานุปสฺสโก วิย องฺคปจฺจงฺคสมูหานุปสฺสี, นคราวยวานุปสฺสโก วิย เกสโลมาทิสมูหานุปสฺสี, กทลิกฺขนฺธปตฺตวฏฺฏิวินิพฺภุชฺชโก วิย ริตฺตมุฎฺฐิวินิเวฐโก วิย จ ภูตุปาทายสมูหานุปสฺสี เอวาติ นานปฺปการโต สมูหวเสเนว กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโค ทสฺสิโต โหติฯ น เหตฺถ ยถาวุตฺตสมูหวินิมุโตฺต กาโย วา อโญฺญ วา

โกจิ ธมฺมํ ทิสฺสติ, ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมตฺเต เอว ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐํ, ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสติ;
> อปสฺสํ พชฺฌเต มูโฬฺห, พชฺฌมาโน น มุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๓);

ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถนฺติ อาทิสเทฺทน อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ เอตสฺมิํ กาเย กายานุปสฺสีเยว, น อญฺญธมฺมานุปสฺสีฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อนุทกภูตายปิ มรีจิยา อุทกานุปสฺสิโน โหนฺติ, น เอวํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภภูเต เอว อิมสฺมิํ กาเย นิจฺจสุขอตฺตสุภภาวานุปสฺสี , อถ โข กายานุปสฺสี อนิจฺจทุกฺขอนตฺตอสุภาการสมูหานุปสฺสีติ อโตฺถฯ อถ วา ยฺวายํ **มหาสติปฏฺฐาเน** (ที. นิ. ๒.๓๗๔ อาทโย) อสฺสาสปสฺสาสาทิจุณฺณิกชาตอฏฺฐิกปริโยสาโน กาโย วุโตฺต, โย จ ‘‘อิเธกโจฺจ ปถวีกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, อาโปกายํ เตโชกายํ วาโยกายํ เกสกายํ…เป.… อฏฺฐิมิญฺชกาย’’นฺติ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๓.๓๔ อาทโย) กาโย วุโตฺต, ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมิํเยว กาเย อนุปสฺสนโต กาเย กายานุปสฺสีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อถ วา กาเย อหนฺติ วา มมนฺติ วา คเหตพฺพสฺส กสฺสจิ อนนุปสฺสนโต, ตสฺส ปน เกสโลมาทิกสฺส นานาธมฺมสมูหสฺส อนุปสฺสนโต กาเย เกสาทิธมฺมสมูหสงฺขาเต กายานุปสฺสีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อปิ จ ‘‘อิมสฺมิํ กาเย อนิจฺจโต อนุปสฺสติ โน นิจฺจโต’’ติอาทินา อนุกฺกเมน **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๓.๓๔ อาทโย) อาคตนยสฺส สพฺพเสฺสว อนิจฺจลกฺขณาทิกสฺส อาการสมูหสงฺขาตสฺส กายสฺส อนุปสฺสนโต กาเย กายานุปสฺสีติ อโตฺถฯ

วิหราติ วตฺตาหิฯ **อาตาปี**ติ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตาเปตีติ อาตาโป, โส อสฺส อตฺถีติ อาตาปีฯ **สมฺปชาโน**ติ สมฺปชญฺญสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคโตฯ **สติมา**ติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคโตฯ อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติ, น หิ สติวิรหิตา อนุปสฺสนา อตฺถิ, เตเนวาห – ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ อนาตาปิโน จ อโนฺต สโงฺกโจ อนฺตรายกโร โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา เยสํ ธมฺมานํ อานุภาเวน ตํ สมฺปชฺชติ, ตํ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อาตาปี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **วิเนยฺยา**ติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวาฯ **โลเก**ติ ตสฺมิํเยว กาเยฯ กาโย หิ อิธ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ อธิเปฺปโตฯ อภิชฺฌาคฺคหเณน เจตฺถ กามจฺฉโนฺท, โทมนสฺสคฺคหเณน พฺยาปาโท คหิโตติ นีวรเณสุ พลวธมฺมทฺวยปฺปหานทสฺสเนน นีวรณปฺปหานํ วุตฺตนฺติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานสฺส ปหานงฺคํ ทสฺสิตํฯ ‘‘อาตาปี’’ติอาทินา ปน สมฺปโยคงฺคํ ทสฺสิตนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘อาตาปี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อภิชฺฌาโทมนสฺสานํ สมโถ อุชุปฏิปโกฺขติ อภิชฺฌาโทมนสฺสวินโย วุจฺจมาโน สมาธินฺทฺริยํ ทีเปตีติ อาห – **‘‘วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ สมาธินฺทฺริย’’**นฺติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๓๖๗)ฯ **เอกลกฺขณตฺตา จตุนฺนํ อินฺทฺริยาน**นฺติ ยถา วีริยปญฺญาสมาธินฺทฺริเยหิ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ อิชฺฌติ, เอวํ เวทนาจิตฺตธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานานิปิ เตหิ อิชฺฌนฺตีติ จตุสติปฏฺฐานสาธเน อิเมสํ อินฺทฺริยานํ สภาวเภทาภาวโต สมานลกฺขณตฺตา อิตรานิ สติปฏฺฐานานิปิ วุตฺตานิ เอว โหนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๔. อิทานิ สติปฏฺฐาเนสุ คหิเตสุ สเพฺพสํ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ คหิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“จตูสุ สติปฏฺฐาเนสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โพธงฺคมา**ติ โพธํ อริยมคฺคญาณํ คจฺฉนฺตีติ โพธงฺคมาฯ ยถาวุตฺตสฺส โพธสฺส ปเกฺข ภวาติ **โพธิปกฺขิยาฯ เนยฺยานิกลกฺขเณนา**ติ เอตฺถ นิมิตฺตโต ปวตฺตโต จ วุฏฺฐานํ นิยฺยานํ, นิยฺยาเน นิยุตฺตาติ เนยฺยานิกา, ยถา โทวาริโกติฯ นิยฺยานสงฺขาตํ วา ผลํ อรหนฺตีติ เนยฺยานิกาฯ นิยฺยานํ ปโยชนํ เอเตสนฺติ วา เนยฺยานิกาฯ ‘‘นิยฺยานิกา’’ติปิ ปาโฐ, ตตฺถ นิยฺยานํ เอเตสํ อตฺถีติ นิยฺยานิกาติ อโตฺถฯ ‘‘นิยฺยานิยา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส นิยฺยนฺตีติ นิยฺยานิยาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ นิยฺยานิกลกฺขเณนาติ นิยฺยานิกสภาเวนฯ

เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมาติ ยถา กุสลา ธมฺมา เอกลกฺขณภาเวน นิทฺธาริตา, เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมา เอกลกฺขณเฏฺฐน นิทฺธาเรตพฺพาฯ กถํ? ปหาเนกฏฺฐตาวเสนาติ ทเสฺสโนฺต **“ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี”**ติ อาหฯ อิทานิ ตํ ปหานํ ทเสฺสตุํ **“จตูสุ สติปฏฺฐาเนสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กายานุปสฺสนาทีสุ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ อสุเภ สุภนฺติอาทโย จตฺตาโร วิปลฺลาสา ปหียนฺติ, กพฬีการาหาราทโย จตฺตาโร อาหารา จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ปริชานนสฺส ปริพนฺธิโน กามราคาทโย พฺยนฺตีกตา โหนฺตีติ อโตฺถ, กสฺมา? เตหิ ปหาตพฺพภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ โยเชตโพฺพฯ เตเนวาห – ‘‘เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมา เอกลกฺขณตฺตา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ

อิทานิ อเญฺญนปิ ปริยาเยน ลกฺขณหารสฺส อุทาหรณานิ ทเสฺสตุํ **“ยตฺถ วา ปนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยตฺถา**ติ ยสฺสํ เทสนายํฯ **วา**-สโทฺท วิกปฺปโตฺถฯ **ปนา**ติ ปทปูรโณฯ **รูปินฺทฺริยนฺ**ติ รุปฺปนสภาวํ อฏฺฐวิธํ อินฺทฺริยํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ เทสนายํฯ **รูปธาตู**ติ รุปฺปนสภาวา ทส ธาตุโยฯ **รูปายตนนฺ**ติ รุปฺปนสภาวํ ทสายตนํ, รูปีนิ ทสายตนานีติ อโตฺถฯ รุปฺปนลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา อิมานิ เทสิตานีติ อธิปฺปาโยฯ เทสิตํ ตตฺถ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ สุขเวทนาภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ทุกฺขสมุทโย จ อริยสจฺจนฺติ อิทํ อกุสลสฺส โสมนสฺสสฺส วเสน วุตฺตํ, สาสวกุสลสฺสาปิ วเสน ยุชฺชติ เอวฯ สโพฺพ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโตติ สมฺพโนฺธฯ อวิชฺชานุสยิตตฺตา อทุกฺขมสุขาย เวทนายฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อวิชฺชานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ ตถา จ วุตฺตํ **“อทุกฺขมสุขาย หิ เวทนาย อวิชฺชา อนุเสตี”**ติฯ เอเตน อทุกฺขมสุขาเวทนาคฺคหเณน อวิชฺชา คหิตาติ ทเสฺสติฯ สติ จ อวิชฺชาคฺคหเณ สโพฺพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโตติ ทเสฺสตุํ **“อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส จา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรกโตฺถ, เตน โส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธติ อิมํ วกฺขมานวิเสสํ โชเตติฯ เตสุ อนุโลมโต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ยถาทสฺสิโต สราคสโทสสโมหสํกิเลสปเกฺขน หาตโพฺพติ วุโตฺต, ปฏิโลมโต ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาโท โย ‘‘อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา’’ติ อาทินา **ปาฬิยํ** (ม. นิ. ๓.๑๒๖; มหาว. ๑) วุโตฺต, ตํ สนฺธาย **“วีตราควีตโทสวีตโมหอริยธเมฺมหิ หาตโพฺพ”**ติ วุตฺตํฯ

อิทานิ เอกลกฺขณตาวิภาวเนน ลกฺขณหารโยชนาย นยํ ทเสฺสตุํ **“เอวํ เย ธมฺมา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กิจฺจโต**ติ ปถวีอาทีนํ ผสฺสาทีนญฺจ รูปารูปธมฺมานํ สนฺธารณสงฺฆฏฺฏนาทิกิจฺจโต, เตสํ เตสํ วา ปจฺจยธมฺมานํ ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺส ปจฺจยภาวสงฺขาตกิจฺจโตฯ **ลกฺขณโต**ติ กกฺขฬผุสนาทิสภาวโตฯ **สามญฺญโต**ติ รุปฺปนนมนาทิโต อนิจฺจตาทิโต ขนฺธายตนาทิโต จฯ **จุตูปปาตโต**ติ สงฺขตธมฺมานํ ภงฺคโต อุปฺปาทโต จ, สมานนิโรธโต สมานุปฺปาทโต จาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ สหจรณํ สมานเหตุตา สมานผลตา สมานภูมิตา สมาน

วิสยตา สมานารมฺมณตาติ เอวมาทโยปิ **จ**-สเทฺทน สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ลกฺขณหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. จตุพฺยูหหารวิภงฺควณฺณนา

๒๕. **ตตฺถ กตโม จตุพฺยูโห หาโร**ติ จตุพฺยูหหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **พฺยญฺชเนน สุตฺตสฺส เนรุตฺตญฺจ อธิปฺปาโย จ นิทานญฺจ ปุพฺพาปรสนฺธิ จ คเวสิตโพฺพ**ติ สเงฺขเปน ตาว จตุพฺยูหํ ทเสฺสติฯ **"พฺยญฺชเนนา"**ติ อิมินา หารานํ สุตฺตสฺส พฺยญฺชนวิจยภาวโต พฺยญฺชนมุเขเนว เอเต จตุพฺยูหหารปทตฺถา นิทฺธาเรตพฺพาติ ทเสฺสติฯ **เนรุตฺตน**ฺติ นิรุตฺตํ นิพฺพจนนฺติ อโตฺถฯ นิรุตฺตเมว เนรุตฺตํฯ เตเนวาห – **"ยา นิรุตฺติปทสํหิตา"**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยา นิรุตฺติ, อิทํ เนรุตฺตํฯ กา ปน สา นิรุตฺติ? ปทสํหิตาติ ปเทสุ สํหิตา ยุตฺตา, ลิงฺควจนกาลสาธนปุริสาทิวิเสสโยเคน โย โย อโตฺถ ยถา ยถา วตฺตโพฺพ, ตถา ตถา ปวตฺตสภาวนิรุตฺตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ วุตฺตํ **"ยํ ธมฺมานํ นามโส ญาณ"**นฺติฯ

ตตฺถ **ย**นฺติ เหตุอเตฺถ นิปาโต, ยาย การณภูตายาติ อโตฺถฯ **ธมฺมาน**นฺติ เญยฺยธมฺมานํฯ **นามโส**ติ ปถวี ผโสฺส ขนฺธา ธาตุ ติโสฺส ผุโสฺสติ เอวมาทินามวิเสเสน ญาณํ ปวตฺตติ, อยํ สภาวนิรุตฺติ นามฯ ปถวีติ หิ เอวมาทิกํ สทฺทํ คเหตฺวา ตโต ปรํ สเงฺกตทฺวาเรน ตทตฺถปฎิปตฺติ ตํตํอนิยตนามปญฺญตฺติคฺคหณวเสเนว โหตีติฯ อถ วา ปทสํหิตาติ ปเทน สํหิตา ฯ ปทโต หิ ปทตฺถาวโพโธฯ โส ปนสฺส อเตฺถ ปวตฺตินิมิตฺตภูตาย ปญฺญตฺติยา คหิตาย เอว โหตีติ สา ปน ปญฺญตฺติ นิรุตฺติสงฺขาตปเทน สํหิตา ปทตฺถํ โพเธตีติ ปทสํหิตาติ วุตฺตาฯ **"ยทา หิ ภิกฺขู"**ติอาทินา ''ธมฺมานํ นามโส ญาณ''นฺติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรติฯ

ตตฺถ **อตฺถสฺสา**ติ สทฺทาภิเธยฺยสฺส อตฺถสฺสฯ **นามํ ชานาตี**ติ นามปญฺญตฺติวเสน อยํ นามาติ นามํ ชานาติฯ **ธมฺมสฺสา**ติ สภาวธมฺมสฺสฯ **ตถา ตถา นํ อภินิโรเปตี**ติ โย โย อโตฺถ ธโมฺม จ ยถา ยถา จ โวหริตโพฺพ, ตถา ตถา นํ นามํ โวหารํ อภินิโรเปติ เทเสตีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา จ อยํ ภิกฺขุ อตฺถกุสโล ยาว อเนกาธิวจนกุสโลติ วุจฺจตีติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

ตตฺถ **อตฺถกุสโล**ติ ปาฬิอเตฺถ กุสโลฯ **ธมฺมกุสโล**ติ ปาฬิยํ กุสโลฯ **พฺยญฺชนกุสโล**ติ อกฺขเรสุ จ วาเกฺยสุ จ กุสโลฯ **นิรุตฺติกุสโล**ติ นิพฺพจเน กุสโลฯ **ปุพฺพาปรกุสโล**ติ เทสนาย ปุพฺพาปรกุสโลฯ **เทสนากุสโล**ติ ธมฺมสฺส เทสนาย กุสโลฯ **อตีตาธิวจนกุสโล**ติ อตีตปญฺญตฺติกุสโลฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เอวํ สพฺพานิ กาตพฺพานิ, ชนปทนิรุตฺตานี**ติ ยตฺตกานิ สตฺตโวหารปทานิ, ตานิ สพฺพานิ ยถาสมฺภวํ สุเตฺต นิพฺพจนวเสน กาตพฺพานิ วตฺตพฺพานีติ อโตฺถฯ **สพฺพา จ ชนปทนิรุตฺติโย**ติ สพฺพา จ โลกสมญฺญาโย ยถารหํ กาตพฺพาฯ ''สมญฺญํ นาติธาเวยฺยา''ติ หิ วุตฺตํฯ ตถา หิ สมฺมุติสจฺจมุเขเนว ปรมตฺถสจฺจาธิคโม โหตีติฯ

๒๖. อธิปฺปายกเณฺฑ อนุตฺตานํ นาม นตฺถิฯ

๒๗. นิทานกเณฺฑ **อิมินา วตฺถุนา**ติ อิมินา ปุตฺตควาทิกิตฺตนสงฺขาเตน การเณนฯ การณเญฺหตฺถ วตฺถุ นิทานนฺติ จ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ นิทานนิทฺธารณํ เวทิตพฺพํฯ

กามนฺธาติ กิเลสกาเมน อนฺธาฯ **ชาลสญฺฉนฺนา**ติ ตณฺหาชาลปลิคุณฺฐิตาฯ **ตณฺหาฉทนฉาทิตา**ติ ตณฺหาสงฺขาเตน อนฺธกาเรน ปิหิตาฯ **พนฺธนาพทฺธา**ติ กามคุณสงฺขาเตน

พนฺธเนน พทฺธาฯ ‘‘ปมตฺตพนฺธนา’’ติปิ ปาโฐ, ปมาเทนาติ อโตฺถฯ **ปุพฺพาปเรนา**ติ ปุเพฺพน วา อปเรน วา เทสนนฺตเรนาติ อธิปฺปาโยฯ **ยุชฺชตี**ติ โยคํ อุเปติ, สเมตีติ อโตฺถฯ **อิเมหิ ปเทหิ ปริยุฎฺฐาเนหี**ติ อิเมหิ ยถาวุเตฺตหิ คาถาปเทหิ ตณฺหาปริยุฎฺฐานทีปเกหิฯ **สาเยว ตณฺหา**ติ ยา ปุริมคาถาย วุตฺตา, สาเยว ตณฺหาฯ **‘‘ยญฺจาหา’’**ติอาทินา ทุวินฺนมฺปิ คาถานํ อตฺถสํสนฺทเนน ปุพฺพาปรํ วิภาเวติฯ **ปโยเคนา**ติ สมุทาจาเรนฯ **ตสฺมา**ติ ยตฺถ สยํ อุปฺปนฺนา, ตํ สนฺตานํ นิสฺสริตุํ อเทนฺตี นานารมฺมเณหิ ปโลภยมานา กิเลเสหิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฎฺฐติฯ ตสฺมา กิเลสวเสน จ ปริยุฎฺฐานวเสน จ ตณฺหาพนฺธนํ วุตฺตาฯ

ปปเญฺจนฺติ สํสาเร จิรํ ฐเปนฺตีติ **ปปญฺจา**ฯ ติฎฺฐนฺติ เอตาหีติ **ฐิตี**ฯ พนฺธนเฎฺฐน สนฺทานํ วิยาติ **สนฺทานํ**ฯ นิพฺพานนครปฺปเวสสฺส ปฎิเสธนโต ปลิฆํ วิยาติ **ปลิฆํ**ฯ อนวเสสตณฺหาปหาเนน **นิตฺตโณฺห**ฯ อตฺตหิตปรหิตานํ อิธโลกปรโลกานญฺจ มุนนโต **มุนี**ติ เอวํ คาถาย ปทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปปญฺจาทิอตฺถา ปน **ปาฬิยํ** วิภตฺตา เอวาติฯ ตตฺถ ยเสฺสเต ปปญฺจาทโย อพฺภตฺถํ คตา, ตสฺส ตณฺหาย เลโสปิ น ภวติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘โย เอตํ สพฺพํ สมติกฺกโนฺต, อยํ วุจฺจติ นิตฺตโณฺห’’**ติฯ

๒๘. **ปริยุฎฺฐาน**นฺติ ‘‘ตณฺหาย ปริยุฎฺฐาน’’นฺติ วุตฺตานิ ตณฺหาวิจริตานิฯ **สงฺขารา**ติ ‘‘ตทภิสงฺขตา สงฺขารา’’ติ วุตฺตา ตณฺหาทิฎฺฐิมานเหตุกา สงฺขาราฯ เต ปน ยสฺมา สตฺตสุ ชวนเจตนาสุ ปฐมเจตนา สติ ปจฺจยสมวาเย อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ผลํ เทติฯ ปจฺฉิมเจตนา อนนฺตเร อตฺตภาเวฯ อุภินฺนํ เวมชฺฌเจตนา ยตฺถ กตฺถจิ ผลํ เทติ, ตสฺมา วิปจฺจโนกาสวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ทิฎฺฐธมฺมเวทนียา วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ตํตํเจตนาสมฺปยุตฺตา ตณฺหาปิ เจตนา วิย ทิฎฺฐธมฺมเวทนียาทิวเสน ติธา โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘เอวํ ตณฺหา ติวิธํ ผลํ เทตี’’**ติฯ **ปุพฺพาปเรน ยุชฺชตี**ติ ยํ ปุพฺพํ ปุริมํ สงฺขารานํ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียตาทิวจนํ วุตฺตํ, ตํ อิมินา อปเรน กมฺมสฺส ทิฎฺฐธมฺมเวทนียตาทิวจเนน ยุชฺชติ คโงฺคทกํ วิย ยมุโนทเกน สํสนฺทติ สเมตีติ อโตฺถฯ

สงฺขารา ทสฺสนพเลนาติ จตูสุ ทิฎฺฐิคตสมฺปยุเตฺตสุ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุเตฺต จาติ ปญฺจสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺขารา ปฐมมคฺคปญฺญาพเลนฯ **ฉตฺติํส ตณฺหาวิจริตานิ *ภาวนาพเลนา***ติ ปฐมมเคฺคน ปหีนาวเสสวเสน วุตฺตํ, น สเพฺพสํ วเสนฯ

อนุพโนฺธติ ตณฺหาทีนํ อนุปฺปพเนฺธน ปวตฺติฯ **โย จาปิ ปปโญฺจ**ติอาทินา ‘‘ปปเญฺจตี’’ติอาทินา วุตฺตํ **ราธสุตฺตญฺจ**สํสนฺทติฯ เตเนวาห – **‘‘อิทํ เอกตฺถ’’**นฺติฯ ยทิปิ อตฺถโต เอกํ, เทสนาย ปน วิเสโส วิชฺชตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอว**นฺติ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **สุเตฺตนา**ติ สํวณฺณิยมาเนน สุเตฺตนฯ **สุตฺต**นฺติ สุตฺตนฺตรํฯ **สํสนฺทยิตฺวา**ติ วิมิสฺสิตฺวา อตฺถโต อภินฺนํ กตฺวาฯ **ปุพฺพาปเรน สทฺธิํ โยชยิตฺวา**ติ ปุเพฺพน วา อปเรน วา สุเตฺตน สทฺธิํ อตฺถโต สมฺพนฺธํ โยเชตฺวาฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฎํ กโรติ เตน สุตฺตสฺส อโตฺถ นิทฺทิโฎฺฐ โหติ วิตฺถาริโต สุตฺตนฺตรทสฺสเนนฯ

น เกวลํ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนเมว ปุพฺพาปรสนฺธิ, อถ โข อโญฺญปิ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **‘‘โส จาย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อตฺถสนฺธี**ติ กิริยาการกาทิวเสน อตฺถสฺส สมฺพโนฺธฯ โส ปน ยสฺมา สงฺกาสนาทีนํ ฉนฺนํ อตฺถปทานํเยว โหติ, สพฺพสฺสาปิ ปทตฺถสฺส ตทวโรธโตฯ

สมฺพโนฺธ จ นาม น โกจิ อโตฺถฯ ตสฺมา **‘‘อตฺถสนฺธิ ฉปฺปทานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **พฺยญฺชนสนฺธี**ติ ปทสฺส ปทนฺตเรน สมฺพโนฺธฯ ยสฺมา ปน สพฺพมฺปิ นามาทิปทํ ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ

อสงฺคหิตํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา **“พฺยญฺชนสนฺธิ ฉปฺปทานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เทสนาสนฺธีติ ยถาวุตฺตเทสนนฺตเรน เทสนาย สํสนฺทนํฯ **น จ ปถวึ นิสฺสายา**ติ ปถวึ วิสยสงฺขาตํ นิสฺสยํ กตฺวา, ปถวึ อาลมฺพิตฺวาติ อโตฺถฯ **ฌายี**ติ ผลสมาปตฺติฌาเนน ฌายีฯ โส หิ สพฺพสงฺขารนิสฺสฏฺํ นิพฺพานํ อาลมฺพิตฺวา สมาปชฺชนวเสน ฌายติ, น ปถวึ นิสฺสาย ฌายตีติ วุโตฺตฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ จตูหิ มหาภูเตหิ รูปปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย ส โพฺพ กามภโว รูปภโว จ คหิตาฯ อรูปภโว ปน สรูเปเนว คหิโตติ สพฺพํ โลกํ ปริยาทิยิตฺวา ปุน อเญฺญนปิ ปริยาเยน ตํ ทเสฺสตุํ **“น จ อิมํ โลก”**นฺติอาทิมาหฯ สโพฺพ หิ โลโก อิธโลโก ปรโลโก จาติ เทฺวว โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ ยสฺมา ปน **“อิธโลโก”**ติ วิเสสโต ทิฏฺฐธมฺมภูโต สตฺตสนฺตาโน วุจฺจติฯ ‘‘ปรโลโก’’ติ ภวนฺตรสเงฺขปคโต สตฺตสนฺตาโน ตทุภยวินิมุโตฺต อ นินฺทฺริยพโทฺธ รูปสนฺตาโนฯ ตสฺมา ตํ สนฺธาย **“ยมิทํ อุภยมนฺตเรนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เย ปน ‘‘อุภยมนฺตเรนา’’ติ วจนํ คเหตฺวา อนฺตราภวํ อิจฺฉนฺติ, เตสํ ตํ มิจฺฉาฯ อนฺตราภ โว หิ อภิธเมฺม ปฏิกฺขิโตฺตติฯ **ทิฏฺฐ**นฺติ รูปายตนํ ฯ **สุต**นฺติ สทฺทายตนํฯ **มุต**นฺติ ปตฺวา ค เหตพฺพโต คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนญฺจฯ **วิญฺญาต**นฺติ อวสิฏฺฐํ ธมฺมารมฺมณปริ ยาปนฺนรูปํฯ **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **วิตกฺกิตํ วิจาริต**นฺติ วิตกฺกนวเสน อนุมชฺชนวเสน จ อาลมฺพิตํฯ **มนสานุจินฺ ติต**นฺติ จิเตฺตน อนุ อนุ จินฺติตํฯ **อยํ สเทวเก…เป…. อนิสฺสิเตน จิเตฺตน น ญายติ ฌาย โนฺต**ติ อยํ ขีณาสโว ผลสมาปตฺติฌาเนน ฌายโนฺต ปุเพฺพว ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยานํ สุฏฺฐุ ป หีนตฺตา สเทวเก โลเก…เป…. มนุสฺสาย ยตฺถ กตฺถจิปิ อนิสฺสิเตน จิเตฺตน ฌายติ นามฯ ตโต เอว โลเก เกนจิปิ น ญายติ ‘‘อยํ อิทํ นาม นิสฺสาย ฌายตี’’ติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
> ยสฺส เต นาภิชานาม, กึ ตฺวํ นิสฺสาย ฌายสี’’ติฯ (เนตฺติ. ๑๐๔);

อิทานิ ขีณาสวจิตฺตสฺส กตฺถจิปิ อนิสฺสิตภาวํ **โคธิกสุเตฺตน** (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) **วกฺกลิสุ เตฺตน** (สํ. นิ. ๓.๘๗) จ วิภาเวตุํ **“ยถา มาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิญฺญาณํ สมเนฺวสโนฺต**ติ ปริ นิพฺพานโต อุทฺธํ วิญฺญาณํ ปริเยสโนฺตฯ **“ปปญฺจาตีโต”**ติอาทินา อทสฺสนสฺส การณมาหฯ **อนิสฺสิตจิตฺตา น ญายนฺติ ฌายมานา**ติ น เกวลํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ขีณาสวสฺส จิตฺตคตึ มาราทโย น ชานนฺติ, อปิ จ โข สอุปาทิเสสายปิ นิพฺพานธาตุยา ตสฺส ตํ น ชานนฺตีติ อโตฺถฯ **อยํ เทสนาสนฺธีติ โคธิกสุตฺตวกฺกลิสุตฺตานํ** วิย สุตฺตนฺตานํ อญฺญมญฺญอตฺถสํสนฺทนา เทสนาสนฺธิ นามฯ

นิเทฺทสสนฺธีติ นิเทฺทสสฺส สนฺธิ นิเทฺทสสนฺธิ, นิเทฺทเสน วา สนฺธิ นิเทฺทสสนฺธิฯ ปุริ เมน สุตฺตสฺส นิเทฺทเสน ตเสฺสว ปจฺฉิมสฺส นิเทฺทสสฺส, ปจฺฉิเมน วา ปุริมสฺส สมฺพนฺธนนฺติ อ โตฺถฯ ตํ ทเสฺสตุํ ยสฺมา ภควา เยภุเยฺยน ปฐมํ วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา วิวฏฺฏํ ทเสฺสติ, ตสฺมา **“นิสฺสิตจิตฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นิสฺสิตํ จิตฺตํ เอเตสนฺติ **นิสฺสิตจิตฺตา,** ปุคฺคลา, นิทฺทิสิต พฺพา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนายาติ อธิปฺปาโยฯ ธมฺมาธิฏฺฐานาย ปน นิสฺสิตํ จิตฺตํ เอตฺถาติ **นิสฺสิตจิตฺตา,** นิสฺสิตจิตฺตวโนฺต ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยวเสน ปวตฺตา สุตฺตปเทสาฯ เสสเมตฺถ สพฺพํ ปากฏเมวฯ

จตุพฺยูหหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อาวฏฺฏหารวิภงฺควณฺณนา

๒๙. **ตตฺถ กตโม อาวฏฺโฏ หาโร**ติ อาวฏฺฏหารวิภงฺโคฯ ตตฺถ **อารมฺภถา**ติ อารมฺภธาตุสงฺขาตํ วีริยํ กโรถฯ **นิกฺกมถา**ติ โกสชฺชปกฺขโต นิกฺขนฺตตฺตา นิกฺกมธาตุสงฺขาตํ ตทุตฺตริวีริยํ กโรถฯ **ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน**ติ ยสฺมา สีลสํวโร อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา สติสมฺปชญฺญนฺติ อิเมสุ ธมฺเมสุ ปติฏฺฐิตานํ ชาคริยานุโยควเสน อารมฺภนิกฺกมธาตุโย สมฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ตถาภูตสมถวิปสฺสนาสงฺขาเต ภควโต สาสเน ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหถฯ **ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร**ติ เอวํ ปฏิปชฺชนฺตา จ เตธาตุอิสฺสรสฺส มจฺจุราชสฺส วสํ สเตฺต เนตีติ ตสฺส เสนาสงฺขาตํ อพลํ ทุพฺพลํ ยถา นาม พลูปปนฺโน กุญฺชโร นเฬหิ กตํ อคารํ ขเณเนว วิทฺธํเสติ, เอวเมว กิเลสคณํ ธุนาถ วิธมถ วิทฺธํเสถาติ อโตฺถ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๘๕)ฯ

อิทานิ ยทตฺถํ อยํ คาถา นิกฺขิตฺตา, ตํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **"อารมฺภถ นิกฺกมถาติ วีริยสฺส ปทฏฺฐาน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อารมฺภถ นิกฺกมถา**ติ อิทํ วจนํ **วีริยสฺส ปทฏฺฐานํ** วีริยปโยคสฺส การณํ วีริยารเมฺภ นิโยชนโต, ''โยคา เว ชายตี ภูรี''ติ (ธ. ป. ๒๘๒) วจนโต โยโค ภาวนาฯ ตตฺถ วิปสฺสนาภาวนาย วกฺขมานตฺตา สมาธิภาวนา อิธาธิเปฺปตาติ วุตฺตํ – **"ยุญฺชถ พุทฺธสาสเนติ สมาธิสฺส ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ ''มจฺจุโน เสน''นฺติ วุตฺตาย กิเลสเสนาย สมฺมา ธุนนํ ญาเณเนว โหตีติ อาห – **"ธุนาถ...เป.... ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ ปุน ยถาวุตฺตวีริยสมาธิปญฺญาสมฺปยุเตฺตสุ อาธิปจฺจกิจฺจตาย ปปญฺจปฺปหานสมตฺถา วฏฺฏมูลํ ฉินฺทิตฺวา วิวฏฺฏํ ปาเปนฺติ จาติ ทสฺสนตฺถํ **"อารมฺภถ นิกฺกมถาติ วีริยินฺทฺริยสฺส ปทฏฺฐาน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อิมานิ ปทฏฺฐานานิ เทสนา**ติ ''ยานิมานิ วีริยสฺส ปทฏฺฐาน''นฺติอาทินา วีริยาทีนํ ปทฏฺฐานานิ วุตฺตานิ, สา อารมฺภถ นิกฺกมถาติ อาทิเทสนา, น วีริยารมฺภวตฺถุอาทีนีติ อโตฺถฯ ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ

เอวํ ยถานิกฺขิตฺตาย เทสนาย ปทฏฺฐานวเสน อตฺถํ นิทฺธาเรตฺวา อิทานิ ตํ สภาควิสภาคธมฺมวเสน อาวเฏฺฏตุกาโม ตสฺส ภูมิํ ทเสฺสตุํ **"อยุญฺชนฺตานํ วา สตฺตานํ โยเค ยุญฺชนฺตานํ วา อารโมฺภ"**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โยเค ภาวนายํ ตํ อยุญฺชนฺตานํ วา สตฺตานํ อปริปกฺกญาณานํ วาสนาภาเคน อายติํ วิชานนตฺถํ อยํ เทสนารโมฺภ ยุญฺชนฺตานํ วา ปริปกฺกญาณานนฺติฯ

โส ปมาโท ทุวิโธติ เยน ปมาเทน ภาวนํ นานุยุญฺชนฺติ, โส ปมาโท อตฺตโน การณเภเทน ทุวิโธฯ **อญฺญาเณนา**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ สลกฺขณสามญฺญลกฺขณปฏิจฺฉาทเกน สโมฺมเหนฯ **นิวุโต**ติ ฉาทิโตฯ **เญยฺยฏฺฐาน**นฺติ เญยฺยญฺจ ตํ ''อิติ รูปํ, อิติ รูปสฺส สมุทโย''ติ อาทินา ญาณสฺส ปวตฺตนฏฺฐานญฺจาติ เญยฺยฏฺฐานํฯ อเนกเภทตฺตา ปาปธมฺมานํ ตพฺพเสน อเนกเภโทปิ ปมาโท มูลภูตาย อวิชฺชาย วเสน เอโก เอวาติ อาห – **"เอกวิโธ อวิชฺชายา"**ติฯ ลาภวินิจฺฉยปริคฺคหมจฺฉริยานิ ปริเยสนาอารกฺขาปริโภเคสุ อโนฺตคธานิฯ ฉนฺทราคโชฺฌสานา ตณฺหา เอวาติ ตณฺหามูลเกปิ ธเมฺม เอเตฺถว ปกฺขิปิตฺวา **"ติวิโธ ตณฺหายา"**ติ วุตฺตํฯ

รูปีสุ ภเวสูติ รูปธเมฺมสุฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ ตณฺหาภินิเวโสฯ เอเตน **"ตณฺหาย รูปกาโย ปทฏฺฐาน"**นฺติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรติฯ อนาทิมติ หิ สํสาเร อิตฺถิปุริสา อญฺญมญฺญรูปาภิรามา, อยญฺจโตฺถ **จิตฺตปริยาทานสุเตฺตน** (อ. นิ. ๑.๑-๑๐) ทีเปตโพฺพฯ **อรูปีสุ สโมฺมโห**ติ

ผสฺสาทีนํ อติสุขุมสภาวตฺตา สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนวินิโพฺภคสฺส ทุกฺกรตฺตา จ อรูปธมฺเมสุ สโมฺมโห, สตฺตานํ ปติฏฺฐิโตติ วจนเสโสฯ เอวํ นิทฺธาริเต รูปกายนามกายสงฺขาเต อุปาทานกฺขนฺธปญฺจเก อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตํ ตณฺหญฺจ อวิชฺชญฺจ อวิเสเสน วุตฺตํ จตุปาทานานํ วเสน วิภชิตฺวา เตสํ ขนฺธานํ อุปาทานานญฺจ ทุกฺขสมุทยภาเวน สหปริเญฺญยฺยปหาตพฺพภาวํ ทเสฺสติ **“ตตฺถ รูปกาโย”**ติอาทินาฯ

๓๐. เอวํ ปมาทมุเขน ปุริมสจฺจทฺวยํ นิทฺธาเรตฺวา ปมาทมุเขเนว อปรมฺปิ สจฺจทฺวยํ นิทฺธาเรตุํ **“ตตฺถ โย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ตสฺส ปมาทสฺสฯ **สมฺปฏิเวเธนา**ติ สมฺมาปริชานเนน อสฺสาทาทีนํ ชานเนนฯ **รกฺขณา ปฏิสํหรณา**ติ อตฺตโน จิตฺตสฺส รกฺขณสงฺขาตา ปมาทสฺส ปฏิสํหรณา, ตปฺปฏิปเกฺขน สโงฺกจนา อปฺปมาทานุโยเคน ยา เขปนาฯ **อยํ สมโถ**ติ กิเจฺจน สมาธึ ทเสฺสติฯ อยํ โวทานปกฺขวิสภาคธมฺมวเสน อาวฏฺฏนาฯ **“ยทา ชานาติ กามานํ...เป.... อานิสํส”**นฺติ อิมินา สมถาธิคมสฺส อุปายํ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **กามาน**นฺติ วตฺถุกามานญฺจ กิเลสกามานญฺจฯ **อสฺสาทญฺจ อสฺสาทโต**ติ กาเม ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานํ สุขโสมนสฺสสงฺขาตํ อสฺสาทํ อสฺสาทตาย อสฺสาทมตฺตโตฯ **อาทีนว**นฺติ ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๖) วุตฺตํ อาทีนวํ โทสํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ ปฐมชฺฌานํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺม’’นฺติ (อิติวุ. ๗๒)ฯ **โอการ**นฺติ ลามกภาวํฯ **สํกิเลส**นฺติ สํกิลิสฺสนํฯ กามเหตุ หิ สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติฯ **โวทาน**นฺติ วิสุชฺฌนํฯ **เนกฺขเมฺม จ อานิสํส**นฺติ นีวรณปฺปหานาทิคุณวิเสสโยคํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ยถาวุเตฺต สมเถ สติฯ **ยา วีมํสา**ติ ยา ปญฺญาฯ ‘‘สมาหิโต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๗๑) หิ วุตฺตํฯ ยถา ตณฺหาสหิตาว อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย, เอวํ อวิชฺชาสหิตาว ตณฺหา อุปาทานานํ ปจฺจโยฯ ตาสุ นิรุทฺธาสุ อุปาทานาทีนํ อภาโว เอวาติ ตณฺหาอวิชฺชาปหาเนน สกลวฏฺฏทุกฺขนิโรธํ ทเสฺสโนฺต **“อิเมสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ปหีเนสู”**ติอาทิมาหฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ วิสภาคสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน นิทฺธาริตานีติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ โวทานปกฺขํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส วิสภาคธมฺมวเสน สภาคธมฺมวเสน จ อาวฏฺฏนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สํกิเลสปกฺขํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส วิสภาคธมฺมวเสน สภาคธมฺมวเสน จ อาวฏฺฏนํ ทเสฺสตุํ **“ยถาปิ มูเล”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา นาม ปติฏฺฐาเหตุภาเวน มูลนฺติ ลทฺธโวหาเร ภูมิคเต รุกฺขสฺส อวยเว ผรสุเฉทาทิอนฺตรายาภาเวน อนุปทฺทเว ตโต เอว ทเฬฺห ถิเร สติ ขเนฺธ ฉิเนฺนปิ อสฺสตฺถาทิรุโกฺข รุหติ, เอวเมว ตณฺหานุสยสงฺขาเต อตฺตภาวรุกฺขสฺส มูเล มคฺคญาณผรสุนา อนุปจฺฉิเนฺน ตยิทํ ทุกฺขํ ปุนปฺปุนํ อปราปรภาเวน นิพฺพตฺตติ น นิรุชฺฌตีติฯ กามตณฺหาทินิวตฺตนตฺถํ **“ภวตณฺหายา”**ติ วุตฺตํฯ **เอตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย**ติ เอตสฺส ภวตณฺหาสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺส ภเวสุ อาทีนวปฺปฏิจฺฉาทนาทิวเสน อสฺสาทคฺคหณสฺส ปจฺจโยฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สํโยชนีเยสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๗)ฯ เตเนวาห – **“อวิชฺชาปจฺจยา หิ ภวตณฺหา”**ติฯ อิธ สมโถ วิปสฺสนา จ มคฺคสมาธิ มคฺคปญฺญา จ อธิเปฺปตาติ อาห – **“เยน ตณฺหานุสยํ สมูหนตี”**ติอาทิฯ **อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานี**ติ วิสภาคสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน นิทฺธาริตานีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิทานิ น เกวลํ นิทฺธาริเตเหว วิสภาคสภาคธเมฺมหิ อาวฏฺฏนํ, อถ โข ปาฬิอาคเตหิปิ เตหิ อาวฏฺฏนํ อาวฏฺฏหาโรติ ทสฺสนตฺถํ **“สพฺพปาปสฺส อกรณ”**นฺติ คาถมาห ฯ ตตฺถ **สพฺพปาปสฺสา**ติ สพฺพากุสลสฺสฯ **อกรณ**นฺติ อนุปฺปาทนํฯ **กุสลสฺสา**ติ จตุภูมกกุสลสฺสฯ **อุปสมฺปทา**ติ ปฏิลาโภฯ **สจิตฺตปริโยทาปน**นฺติ อตฺตโน จิตฺตโวทานํ, ตํ ปน อรหเตฺตน โห

ติฯ อิติ สีลสํวเรน สพฺพปาปํ ปหาย สมถวิปสฺสนาหิ กุสลํ สมฺปาเทตฺวา อรหตฺตผเลน จิตฺตํ ปริโยทเปตพฺพนฺติ **เอตํ พุทฺธาน สาสนํ** โอวาโท อนุสิฏฺฐีติ อยํ สงฺเขปโตฺถ, วิตฺถารโต ปน อโตฺถ ปาฬิโต เอว วิญฺญายติฯ

ตตฺถ **"สพฺพปาปํ นามา"**ติอาทีสุ **โทสสมุฏฺฐาน**นฺติ โทโส สมุฏฺฐานเมว เอตสฺสาติ โทสสมุฏฺฐานํ, น โทโส เอว สมุฏฺฐานนฺติฯ โลภสมุฏฺฐานายปิ ปิสุณวาจาย สมฺภวโตฯ กาย ทุจฺจริตนฺติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา ''โทสสมุฏฺฐาน''นฺติ นปุํสกนิเทฺทโสฯ **โลภสมุฏฺฐานํ โมหสมุฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สมฺผปฺปลาโป อุทฺธจฺจจิเตฺตน ปวตฺตยตีติ อธิปฺปาเยน ตสฺส โมหสมุฏฺฐานตา วุตฺตาฯ

เอวํ ทุจฺจริตอกุสลกมฺมปถกมฺมวิภาเคน ''สพฺพปาป''นฺติ เอตฺถ วุตฺตปาปํ วิภชิตฺวา อิทา นิสฺส อกุสลมูลวเสน อคติคมนวิภาคมฺปิ ทเสฺสตุํ **"อกุสลมูล"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อกุสล มูลํ ปโยคํ คจฺฉนฺต**นฺติ โลภาทิอกุสลานิ กายวจีปโยคํ คจฺฉนฺตานิ, กายวจีปโยคํ สมุฏฺฐาเปนฺตานีติ อโตฺถฯ **ฉนฺทา**ติ ฉนฺทเหตุฯ **ยํ ฉนฺทา อคตึ คจฺฉติ, อิทํ โลภสมุฏฺฐาน**นฺติ ฉนฺทา อคตึ คจฺฉตีติ ยเทตํ อคติคมนํ, อิทํ โลภสมุฏฺฐานนฺติฯ เอวํ เสเสสุปิ อโตฺถ ทฏฺฐ โพฺพฯ เอตฺตาวตา ''สพฺพปาปสฺส อกรณ''นฺติ เอตฺถ ปาปํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส อกรณํ ท เสฺสโนฺต **"โลโภ...เป.... ปญฺญายา"**ติ ตีหิ กุสลมูเลหิ ติณฺณํ อกุสลมูลานํ ปหานวเสน สพฺพปาปสฺส อกรณํ อนุปฺปาทนมาหฯ ตถา **โลโภ อุเปกฺขายา**ติอาทินา พฺรหฺมวิหาเรหิฯ ตตฺถ อรตึ วูปสเมนฺตี มุทิตา ตสฺสา มูลภูตํ โมหํ ปชหตีติ กตฺวา วุตฺตํ – **"โมโห มุทิตาย ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตี"**ติฯ

๓๑. อิทานิ อเญฺญนปิ ปริยาเยน ปาปํ ตสฺส อกรณญฺจ ทเสฺสตฺวา เสสปทานญฺจ อตฺถ วิภาวนมุเขน สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนํ ทเสฺสตุํ **"สพฺพปาปํ นาม อฏฺฐ มิจฺฉตฺตานี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อกิริยา อกรณํ อนชฺฌาจาโร**ติ ตีหิปิ ปเทหิ มิจฺฉตฺตานํ อนุปฺปาทนเมว วทติฯ ตถา **กิริยา กรณํ อชฺฌาจาโร**ติ ตีหิปิ ปเทหิ อุปฺปาทนเมว วทติฯ **อชฺฌาจาโร**ติ อธิฏฺฐหิตฺวา อาจรณํฯ **อตีตสฺสา**ติ จิรกาลปฺปวตฺติวเสน ปุราณสฺสฯ **มคฺคสฺสา**ติ อริยมคฺคสฺสฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''ปุราณมคฺคํ ปุราณํ อญฺชสนฺติ โข อริยเสฺสตํ อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจน''นฺติ (สํ. นิ. ๒.๖๕ อตฺถโต สมานํ)ฯ อตีเตน วา วิปสฺสินา ภควตา ยถาธิคตํ เทสิตภาวํ สนฺธาย ''อตีตสฺส มคฺคสฺสา''ติ วุตฺตํฯ วิปสฺสิโน หิ อยํ ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาติโมกฺขุเทฺทสคาถาติฯ

ยํ ปฏิเวเธนาติ ยสฺส ปริญฺญาภิสมเยนฯ **ยํ ปริโยทาปิตํ, อยํ นิโรโธ**ติ ยทิปิ อสงฺขตา ธาตุ เกนจิ สํกิเลเสน น สํกิลิสฺสติ, อธิคจฺฉนฺตสฺส ปน ปุคฺคลสฺส วเสน เอวํ วุตฺตํฯ ตสฺส หิ ยาว สํกิเลสา น วิคจฺฉนฺติ, ตาว อสงฺขตา ธาตุ อปริโยทปิตาติ วุจฺจติฯ ยถา นิพฺพานาธิคเมน เย ขนฺธา วูปสเมตพฺพา, เตสํ เสสภาเวน อเสสภาเวน จ ''สอุปาทิเสสา''ติ จ, ''อนุปาทิเส สา''ติ จ วุจฺจติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิมานิ ปาฬิอาคตธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน นิทฺธาริตานิ จตฺตาริ สจฺจานิ ปุนปิ ปาฬิอาคตธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏเนน อาวฏฺฏหารํ ทเสฺสตุํ **"ธโมฺม หเว รกฺข ตี"**ติ คาถมาหฯ ตสฺสา ปทโตฺถ ปุเพฺพ วุโตฺต เอวฯ **ธโมฺม**ติ ปุญฺญธโมฺม อิธาธิเปฺปโตฯ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **"ธโมฺม นาม ทุวิโธ อินฺทฺริยสํวโร มโคฺค จา"**ติ อาหฯ อินฺทฺริยสํวรสีเสน เจตฺถ สพฺพมฺปิ สีลํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สพฺพา อุปปตฺติโย **ทุคฺคติ** ทุกฺขทุกฺขตาทิโย เคน ทุกฺขา คติโยติ กตฺวาฯ ยถาวุเตฺต ทุวิเธ ธเมฺม ปฐโม ธโมฺม ยถา สุจิโณฺณ โหติ, ยโต จ โส รกฺขติ, ยตฺถ จ ปติฏฺฐาเปติ, ตํ สพฺพํ ทเสฺสตุํ **"ตตฺถ ยา สํวรสีเล อขณฺฑการิตา"**ติ

อาทิ วุตฺตํฯ อิทานิ ตสฺส ธมฺมสฺส อปายโต รกฺขเณ เอกนฺติกภาวํ วิภาเวตุํ คามณิสํยุตฺเต (สํ. นิ. ๔.๓๕๘) **อสิพนฺธกปุตฺตสุตฺตํ** อาภตํฯ

ตตฺถ **เอวนฺ**ติ ปกาเรนฯ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑเน, อิมินาปิ ปกาเรน อยมโตฺถ เวทิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ **อสิพนฺธกปุโตฺต**ติ อสิพนฺธกสฺส นาม ปุโตฺตฯ คาเม เชฎฺฐกตาย **คามณีฯ ปจฺฉาภูมกา**ติ ปจฺฉาภูมิวาสิโนฯ **กามณฺฑลุกา**ติ สกมณฺฑลุโนฯ **เสวาลมาลิกา**ติ ปาโตว อุทกโต เสวาลเณฺจว อุปฺปลาทีนิ จ คเหตฺวา อุทกสุทฺธิภาวชานนตฺถํ มาลํ กตฺวา ปิฬนฺธน กาฯ **อุทโกโรหกา**ติ สายํ ปาตํ อุทกํ โอโรหณกาฯ **อุยฺยาเปนฺตี**ติ อุปริยาเปนฺติฯ **สญฺญาเปนฺตี**ติ สมฺมา ยาเปนฺติฯ **สคฺคํ นาม โอกฺกาเมนฺตี**ติ ปริวาเรตฺวา ฐิตาว ‘‘คจฺฉ, โภ, พฺรหฺมโลกํ, คจฺฉ, โภ, พฺรหฺมโลก’’นฺติ วทนฺตา สคฺคํ ปเวเสนฺติฯ

อนุปริสเกฺกยฺยาติ อนุปริคเจฺฉยฺยฯ **อุมฺมุชฺชา**ติ อุฎฺฐหฯ **อุปฺลวา**ติ ชลสฺส อุปริปฺลวฯ **ถลมุปฺลวา**ติ ถลํ อภิรุหฯ **ตตฺร ยาสฺสา**ติ ตตฺร ยํ อสฺส, ยํ ภเวยฺยฯ **สกฺขรกฐลนฺ**ติ สกฺขรา วา กฐลา วาฯ **สา อโธคามี อสฺสา**ติ สา อโธ คเจฺฉยฺย, เหฎฺฐาคามี ภเวยฺยฯ **อโธ คเจฺฉยฺยา**ติ เหฎฺฐา คเจฺฉยฺยฯ **มคฺคสฺสา**ติ อริยมคฺคสฺสฯ **ติกฺขตา**ติ ติขิณตาฯ สา จ โข น สตฺถกสฺส วิย นิสิตกรณตา, อถ โข อินฺทฺริยานํ ปฎุภาโวติ ทเสฺสตุํ **‘‘อธิมตฺตตา’’**ติ อาหฯ นนุ จ อริยมโคฺค อตฺตนา ปหาตพฺพกิเลเส อนวเสสํ สมุจฺฉินฺทตีติ อติขิโณ นาม นตฺถีติ? สจฺจเมตํ, ตถาปิ โน จ โข ‘‘ยถา ทิฎฺฐิปฺปตฺตสฺสา’’ติ วจนโต สทฺธาวิมุตฺตทิฎฺฐิปฺปตฺตานํ กิเลสปฺปหานํ ปติ อตฺถิ กาจิ วิเสสมตฺตาติ สกฺกา วตฺตุํฯ อยํ ปน วิเสโส น อิธาธิเปฺปโต, สพฺพุปปตฺติสมติกฺกมนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ยสฺมา ปน อริยมเคฺคน โอธิโส กิเลสา ปหียนฺติ, ตญฺจ เนสํ ตถาปหานํ มคฺคธ เมฺมสุ อินฺทฺริยานํ อปาฎวปาฎวตรปาฎวตมภาเวน โหตีติ โย วชิรูปมธเมฺมสุ มตฺถกปฺปตฺตานํ อคฺคมคฺคธมฺมานํ ปฎุตมภาโวฯ อยํ อิธ มคฺคสฺส ติกฺขตาติ อธิเปฺปตาฯ เตเนวาห – **‘‘อยํ ธ โมฺม สุจิโณฺณ สพฺพาหิ อุปปตฺตีหิ รกฺขตี’’**ติฯ **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติอาทินา **สุตฺ ตนฺตเรน** (อุทา. ๓๒) สุคติสญฺญิตานมฺปิ อุปปตฺตีนํ ทุคฺคติภาวํ สาเธติฯ

๓๒. อิทานิ ยถาวุตฺตสฺส ธมฺมสฺส วิสภาคธมฺมานํ ตณฺหาวิชฺชาทีนํ สภาคธมฺมานญฺจ สมถวิปสฺสนาทีนํ นิทฺธารณวเสน อาวฎฺฎหารํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ทุคฺคตีนํ เหตุ ตณฺ หา จ อวิชฺชา จา’’**ติอาทิมาหฯ ตํ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **อิทํ วุจฺจติ พฺรหฺม จริยนฺ**ติ อิทํ อริยํ สมถวิปสฺสนาสงฺขาตํ มคฺคพฺรหฺมจริยนฺติ วุจฺจติฯ **ยํ รกฺขตี**ติ สพฺพาหิ ทุคฺค ตีหิ รกฺขนฺตสฺส อริยมคฺคสฺส อารมฺมณภูโต นิโรโธ รกฺขโนฺต วิย วุโตฺต, นิมิตฺตสฺส กตฺตุภาเวน อุปจริตตฺตาฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ วิสภาคสภาคธมฺมาวฎฺฎนวเสน นิทฺธาริตานีติ อธิปฺปา โยฯ

อาวฎฺฎหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. วิภตฺติหารวิภงฺควณฺณนา

๓๓. ตตฺถ กตโม วิภตฺติหาโรติ วิภตฺติหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ ธมฺมวิภตฺติภูมิวิภตฺติปทฎฺ ฐานวิภตฺตีติ ติวิธา วิภตฺติฯ ตาสุ ยสฺมา ธเมฺมสุ วิภาคโต นิทฺทิเฎฺฐสุ ตตฺถ ลพฺภมาโน ภูมิวิภา โค ปทฎฺฐานวิภาโค จ นิทฺทิสิยมาโน สุวิเญฺญโยฺย โหติ, ตสฺมา ธมฺมวิภตฺตึ ตาว นิทฺทิสโนฺต โสฬสวิเธ ปฎฺฐาเน เยสํ สุตฺตานํ วเสน วิเสสโต วิภชิตพฺพา, ตานิ สุตฺตานิ ทเสฺสตุํ **‘‘เทฺว สุตฺ ตานิ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ วาสนา ปุญฺญภาวนา, ตสฺสา

ภาโค โกฏฺฐาโส วาสนาภาโค, ตสฺส หิตนฺติ **วาสนาภาคิยํ,** สุตฺตํฯ นิพฺพิชฺฌนํ โลภกฺขนฺธาทีนํ ปทาลนํ นิเพฺพโธ, ตสฺส ภาโคติ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ ยสฺมิํ สุเตฺต ตีณิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ เทสิตานิ, ตํ สุตฺตํ วาสนาภาคิยํฯ ยสฺมิํ ปน เสกฺขาเสกฺขา เทสิตา, ตํ นิเพฺพธภาคิยํฯ อยญฺจ อโตฺถ **ปาฬิยํ**เยว อาคมิสฺสติฯ

ปุญฺญภาคิยาติ ปุญฺญภาเค ภวาฯ ตถา **ผลภาคิยา** เวทิตพฺพาฯ **ผล**นฺติ ปน สามญฺญผลํฯ **สํวรสีล**นฺติ ปาติโมกฺขสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติ ปญฺจ สํวราสํวรสีลํฯ **ปหานสีล**นฺติ ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุเจฺฉทปฺปหานํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจปฺปหานานิฯ เตสุ นิสฺสรณปฺปหานวชฺชานํ ปหานานํ วเสน ปหานสีลํ เวทิตพฺพํฯ **โส**ติ โย วาสนาภาคิยสุตฺตสมฺปฏิคฺคาหโก, โสฯ **เตน พฺรหฺมจริเยนา**ติ เตน สํวรสีลสงฺขาเตน เสฏฺฐจริเยน การณภูเตน พฺรหฺมจารี ภวติฯ เอตฺถ จ อฏฺฐสมาปตฺติพฺรหฺมจริยสฺส น ปฏิเกฺขโป, เกจิ ปน ‘‘เตเนว พฺรหฺมจริเยนา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ มเตน สิยา ตสฺส ปฏิเกฺขโปฯ

ปหานสีเล ฐิโตติ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานานํ วเสน ปหานสีเล ฐิโตฯ **เตน พฺรหฺมจริเยนา**ติ เตน ปหานสีเลน วิเสสภูเตน มคฺคพฺรหฺมจริเยนฯ เย ปน ‘‘เตเนว พฺรหฺมจริเยนา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ อยํ ปาโฐ ‘‘วาสนาภาคิยํ นาม สุตฺตํ ทานกถา, สีลกถา, สคฺคกถา, ปุญฺญวิปากกถา’’ติฯ เย ปน ‘‘เตน พฺรหฺมจริเยนา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ อยํ ปาโฐ – ‘‘วาสนาภาคิยํ นาม สุตฺตํ ทานกถา, สีลกถา, สคฺคกถา กามานํ อาทีนโว เนกฺขเมฺม อานิสํโส’’ติฯ ตตฺถ กตโม ปาโฐ ยุตฺตตโรติ? ปจฺฉิโม ปาโฐติ นิฏฺฐํ คนฺตพฺพํฯ ยสฺมา ‘‘นิเพฺพธภาคิยํ นาม สุตฺตํ ยา จตุสจฺจปฺปกาสนา’’ติ วกฺขติ, น หิ มหาเถโร สาวเสสํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสีติฯ

‘‘นตฺถิ ปชานนา’’ติอาทินา อุภินฺนํ สุตฺตานํ สาติสยํ อสงฺกรการณํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปชานนา**ติ อริยมคฺคสฺส ปทฏฺฐานภูตา วุฏฺฐานคามินี วิปสฺสนาปญฺญาฯ **อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานี**ติ อิเมสํ สุตฺตานํ วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยานํ วกฺขมานานญฺจ สํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยานํ วเสน จตฺตาริ สุตฺตานิฯ **เทสนายา**ติ เทสนานเยนฯ **สพฺพโต วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา**ติ สพฺพโตภาเคน เอกาทสสุ ฐาเนสุ ปกฺขิปิตฺวา วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวาฯ **‘‘ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพานี’’**ติ เอเตน วิจยหารยุตฺติหารา วิภตฺติหารสฺส ปริกมฺมฏฺฐานนฺติ ทเสฺสติฯ **‘‘ยาวติกา ญาณสฺส ภูมี’’**ติ อิมินา วิภตฺติหารสฺส มหาวิสยตํ ทเสฺสติฯ

๓๔. เอวํ วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยภาเวหิ ธเมฺม เอกเทเสน วิภชิตฺวา อิทานิ เตสํ กิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยภาเวหิ สาธารณาสาธารณภาเวหิ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตเม ธมฺมา สาธารณา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กตเม ธมฺมา**ติ กตเม สภาวธมฺมาฯ **สาธารณา**ติ อวิสิฏฺฐา, สมานาติ อโตฺถฯ **เทฺว ธมฺมา**ติ ทุเว ปกติโยฯ ปกติอโตฺถ หิ อยํ ธมฺม-สโทฺท ‘‘ชาติธมฺมานํ สตฺตาน’’นฺติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๓๓) วิยฯ **นามสาธารณา**ติ นาเมน สาธารณา, กุสลากุสลาติ สมานนามาติ อโตฺถฯ **วตฺถุสาธารณา**ติ วตฺถุนา นิสฺสเยน สาธารณา, เอกสนฺตติปติตตาย สมานวตฺถุกาติ อโตฺถฯ วิเสสโต สํกิเลสปเกฺข ปหาเนกฏฺฐา นามสาธารณา, สหเชกฏฺฐา วตฺถุสาธารณาฯ **อญฺญมฺปิ เอวํ ชาติย**นฺติ กิจฺจปจฺจยปฏิปกฺขาทีหิ สมานํ สงฺคณฺหาติฯ **มิจฺฉตฺตนิยตานํ อนิยตาน**นฺติ อิทํ ปุถุชฺชนานํ อุปลกฺขณํฯ ตสฺมา สสฺสตวาทา อุเจฺฉทวาทาติ อาทิโก สโพฺพ ปุถุชฺชนเภโท อาหริตฺวา วตฺตโพฺพฯ ทสนปฺปหาตพฺพา กิเลสา สาธารณา มิจฺฉตฺตนิยตานํ อนิยตานํ เอว จ สมฺภวโต สมฺมตฺตนิยตานํ อสมฺภวโต จฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อริยสาวโกติ เสกฺขํ สนฺธาย วทติฯ **สพฺพา สา อวีตราเคหิ สาธารณา**ติ โลกิยสมาปตฺติ รูปาวจรา อรูปาวจรา ทิพฺพวิหาโร พฺรหฺมวิหาโร ปฐมชฺฌานสมาปตฺตีติ เอวมาทีหิ ปริยาเยหิ สาธารณาฯ กุสลสมาปตฺติ ปน อิมินา ปริยาเยน สิยา อสาธารณา , อิมํ ปน โทสํ ปสฺสนฺตา เกจิ ''ยํ กิญฺจิ...เป.... สพฺพา สา อวีตราเคหิ สาธารณา''ติ ปฐนฺติฯ กถํ เต โอธิโส คหิตา, อถ โอธิโส คเหตพฺพา, กถํ สาธารณาติ? อนุโยคํ มนสิกตฺวา ตํ วิโสเธนฺโต อาห – **''สาธารณา หิ ธมฺมา เอวํ อญฺญมญฺญ''**นฺติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา มิจฺฉตฺตนิยตานํ อนิยตานญฺจ สาธารณาติ วุตฺตํ, เอวํ สาธารณา ธมฺมา น สพฺพสตฺตานํ สาธารณตาย สาธารณา, กสฺมา? ยสฺมา **อญฺญมญฺญํ ปรํ ปรํ สกํ สกํ วิสยํ นาติวตฺตนฺติ**ฯ ปฏินิยตญฺหิ เตสํ ปวตฺติฏฺฐานํ, อิตรถา ตถา โวหาโร เอว น สิยาติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา จ เอเต เอว ธมฺมา เอวํ นิยตา วิสยา, ตสฺมา **''โยปิ อิเมหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต น โส ตํ ธมฺมํ อุปาติวตฺตตี''**ติ อาหฯ น หิ มิจฺฉตฺตนิยตานํ อนิยตานญฺจ ทสฺสเนน ปหาตพฺพา กิเลสา น สนฺติ, อเญฺญสํ วา สนฺตีติ เอวํ เสเสปิ วตฺตพฺพํฯ

อสาธารโณ นาม ธโมฺม ตสฺส ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปจฺจตฺตนิยโต อริเยสุ เสกฺขาเสกฺขธมฺมวเสน อนริเยสุ สพฺพาภพฺพปหาตพฺพวเสน คเวสิตโพฺพ, อิตรสฺส ตถา นิทฺทิสิตพฺพภาวาภาวโตฯ โส จ โข สาธารณาวิธุรตาย ตํ ตํ อุปาทาย ตถาวุตฺตเทสนานุสาเรนาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **''กตเม ธมฺมา อสาธารณา ยาว เทสนํ อุปาทาย คเวสิตพฺพา เสกฺขาเสกฺขา ภพฺพา ภพฺพา''**ติ อิมินาฯ **อฏฺฐมกสฺสา**ติ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺสฯ **ธมฺมตา**ติ ธมฺมสภาโว ปฐมสฺส มคฺคฏฺฐตา ทุติยสฺส ผลฏฺฐตาฯ ปฐมสฺส วา ปหียมานกิเลสตาฯ ทุติยสฺส ปหีนกิเลสตาฯ ปุน **อฏฺฐมกสฺสา**ติ อนาคามิมคฺคฏฺฐสฺสฯ **นาม**นฺติ เสกฺขาติ นามํฯ **ธมฺมตา**ติ ตํตํมคฺคฏฺฐตา เหฏฺฐิมผลฏฺฐตา จฯ **ปฏิปนฺนกาน**นฺติ มคฺคสมงฺคีนํฯ **นาม**นฺติ ปฏิปนฺนกาติ นามํฯ เอวํ ''อฏฺฐมกสฺสา''ติอาทินา อริยปุคฺคเลสุ อสาธารณธมฺมํ ทเสฺสตฺวา อิตเรสุ นยทสฺสนตฺถํ **''เอวํ วิเสสานุปสฺสินา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ โลกิยธเมฺมสุ เอว หิ หีนาทิภาโวฯ ตตฺถ **วิเสสานุปสฺสินา**ติ อสาธารณธมฺมานุปสฺสินาฯ มิจฺฉตฺตนิยตานํ อนิยตา ธมฺมา สาธารณา มิจฺฉตฺตนิยตา ธมฺมา อสาธารณาฯ มิจฺฉตฺตนิยเตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ อนิยตา ธมฺมา สาธารณาฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ อสาธารณาติ อิมินา นเยน วิเสสานุปสฺสินา เวทิตพฺพาฯ

เอวํ นานานเยหิ ธมฺมวิภตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภูมิวิภตฺตึ ปทฏฺฐานวิภตฺติญฺจ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **''ทสฺสนภูมี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทสฺสนภูมี**ติ ปฐมมโคฺคฯ ยสฺมา ปน ปฐมมคฺคกฺขเณ อริยสาวโก สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต นาม โหติ, ตโต ปรํ โอกฺกโนฺต , ตสฺมา ''ทสฺสนภูมิ นิยามาวกฺกนฺติยา ปทฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ เหฏฺฐิโม เหฏฺฐิโม มโคฺค อุปริอุปริมคฺคาธิคมสฺส การณํ โหติ, สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ อปฺปหาย กามราคพฺยาปาทาทิปฺปหานสฺส อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ ตถาปิ อริยมโคฺค อตฺตโน ผลสฺส วิเสสการณํ อาสนฺนการณญฺจาติ ทเสฺสตุํ **''ภาวนาภูมิ อุตฺตริกานํ ผลานํ ปตฺติยา ปทฏฺฐาน''**นฺติ วุตฺตํฯ สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ญาณุตฺตรสฺส ตถาวิธปจฺจยสมาโยเค จ โหตีติ สา วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ อิตรา ปน ติโสฺสปิ ปฏิปทา สมถํ อาวหนฺติ เอวฯ ตาสุ สพฺพมุทุตาย ทสฺสิตาย เสสาปิ ทสฺสิตา เอวาติ อาห – **''ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา สมถสฺส ปทฏฺฐาน''**นฺติฯ

ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถูติ ทานเมว ทานมยํ, ปุชฺชผลนิพฺพตฺตนเฏฺฐน ปุญฺญํ, ตเทว กตฺตพฺพโต กิริยา, ปโยคสมฺปตฺติยาทีนํ อธิฏฺฐานภาวโต วตฺถุ จาติ ทานมยปุญฺญกิริยวตฺถุฯ **ปรโตโฆสสฺสา**ติ ธมฺมสฺสวนสฺสฯ **สาธารณ**นฺติ น พีชํ วิย องฺกุรสฺส, ทสฺสนภูมิอาทโย วิย วา นิยามาวกฺกนฺติอาทีนํ อาเวณิกํ, อถ โข สาธารณํ, ตทญฺญการเณหิปิ ปรโตโฆสสฺส ปวตฺตน

โตติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ เกจิ ทายกสฺส ทานานุโมทนํ อาจิณฺณนฺติ ทานํ ปรโตโฆสสฺส การณนฺติ วทนฺติฯ ทายโก ปน ทกฺขิณาวิสุทฺธึ อากงฺขโนฺต ทานสีลาทิคุณวิเสสานํ สวเน ยุตฺตปฺปยุโตฺต โหตีติ ทานํ ธมฺมสฺสวนสฺส การณํ วุตฺตํฯ

สีลสมฺปโนฺน วิปฺปฏิสาราภาเวน สมาหิโต ธมฺมจินฺตาสมโตฺถ โหตีติ สีลํ จินฺตามยญาณสฺส การณนฺติ อาห **“สีลมย”**นฺติอาทิฯ **ภาวนามย**นฺติ สมถสงฺขาตํ ภาวนามยํฯ **ภาวนามยิยา**ติ อุปริฌานสงฺขาตาย วิปสฺสนาสงฺขาตาย จ ภาวนามยิยาฯ ปุริมํ ปุริมญฺหิ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส ปทฏฺฐานํฯ อิทานิ ยสฺมา ทานํ สีลํ โลกิยภาวนา จ น เกวลํ ยถาวุตฺตปรโตโฆสาทีนํเยว, อถ โข ยถากฺกมํ ปริยตฺติพาหุสจฺจกมฺมฏฺฐานานุโยคมคฺคสมฺมาทิฏฺฐีนมฺปิ ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา ตมฺปิ นยํ ทเสฺสตุํ ปุน **“ทานมย”**นฺติอาทินา เทสนํ วเฑฺฒสิฯ ตถา ปติรูปเทสวาสาทโย กายวิเวกจิตฺตวิเวกาทีนํ การณํ โหตีติ อิมํ นยํ ทเสฺสตุํ **“ปติรูปเทสวาโส”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุสลวีมํสายา**ติ ปฏิสงฺขานุปสฺสนายฯ **อกุสลปริจฺจาโค**ติ อิมินา ปหานปริญฺญา วุตฺตาติฯ **สมาธินฺทฺริยสฺสา**ติ มคฺคสมาธินฺทฺริยสฺสฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วิภตฺติหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปริวตฺตนหารวิภงฺควณฺณนา

๓๕. **ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน หาโร**ติ ปริวตฺตนหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ ยสฺมา สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต ยถานิทฺทิฏฺฐานํ กุสลากุสลธมฺมานํ ปฏิปกฺขภูเต อกุสลกุสลธเมฺม ปหาตพฺพภาวาทิวเสน นิทฺธารณํ ปฏิปกฺขโต ปริวตฺตนํ, ตสฺมา **“สมฺมาทิฏฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวตี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ สมฺมา ปสตฺถา, สุนฺทรา ทิฏฺฐิ เอตสฺสาติ สมฺมาทิฏฺฐิ, ตสฺสฯ สา ปนสฺส สมฺมาทิฏฺฐิตา ปุพฺพภาคสมฺมาทิฏฺฐิยา วา โลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิยา วา เวทิตพฺพาฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวตี**ติ ปุริมนเย วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิยา ปหีนา โหติ, วิกฺขมฺภิตาติ อโตฺถฯ ปจฺฉิมนเย ปฐมมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา ปหีนา สมุจฺฉินฺนาติ อโตฺถฯ

เย จสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยาติ มิจฺฉาภินิเวสเหตุ เย อริยานํ อทสฺสนกามตาทโย โลภาทโย ปาณาติปาตาทโย จ **อเนเก** ลามกเฏฺฐน **ปาปกา** อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน **อกุสลา** ธมฺมา อุปฺปเชฺชยฺยุํฯ อิมสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส อริยสฺส จฯ **ธมฺมา**ติ สมถวิปสฺสนาธมฺมา, สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมา วา อนุปฺปนฺนา วา สมฺภวนฺติ อุปฺปนฺนา, ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ **สมฺมาสงฺกปฺปสฺสา**ติอาทีนมฺปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – สมฺมาวิมุตฺติอาทีนํ มิจฺฉาวิมุตฺติ อวิมุตฺตาว สมานา ‘‘วิมุตฺตา มย’’นฺติ เอวํสญฺญิโน อวิมุตฺติยํ วา วิมุตฺติสญฺญิโนฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – มิจฺฉา ปาปิกา วิมุตฺติ วิโมโกฺข เอตสฺสาติ **มิจฺฉาวิมุตฺติ**ฯ อฏฺฐงฺคา จ มิจฺฉาวิมุตฺติ ยถาวุเตฺตนากาเรน มิจฺฉาภินิเวสวเสน จ ปวตฺตา อนฺตทฺวยลกฺขณาฯ **สมฺมาวิมุตฺติ** ปน ผลธมฺมา, มิจฺฉาทิฏฺฐิเก สมาเสวโต มิจฺฉาวิโมโกฺข วา มิจฺฉาวิมุตฺติฯ **มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปน มิจฺฉาวิโมเกฺข มิจฺฉาทิฏฺฐิยา จ สารนฺติ คหณวเสน ปวโตฺต อกุสลจิตฺตุปฺปาโท อนฺตมโส ปาปํ กตฺวา ‘‘สุกตํ มยา’’ติ ปจฺจเวกฺขโต อุปฺปนฺนโมโห จฯ **สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนสฺสา**ติ เอตฺถ เสกฺขานํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ อุตฺตริภาวนาปาริปูริยา สํวตฺตติฯ

๓๖. เอวํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิมุเขน มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทึ ทเสฺสตฺวา ปุน ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉาจาราทิโต เวรมณิยาทีหิ ปาณาติปาตาทีนํ ปริวตฺตนํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺสา”**ติ

อาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กาลวาทิสฺสาติ** ลกฺขณวจนํฯ กาเลน สาปเทสํ ปริยนฺตวตึ อตฺถสญฺหิตนฺติ โส สมฺผปฺปลาปสฺส ปหานาย ปฏิปนฺโน โหตีติ วุตฺตํฯ

ปุน **"เย จ โข เกจี"**ติอาทินา สมฺมาทิฏฺฐิอาทิมุเขเนว มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทีหิ เอว ปริวตฺตนํ ปการนฺตเรน ทเสฺสติฯ ตตฺถ **สนฺทิฏฺฐิกา**ติ ปจฺจกฺขาฯ **สหธมฺมิกา**ติ สการณาฯ **คารยฺหา**ติ ครหิตพฺพยุตฺตาฯ **วาทานุวาทา**ติ วาทา เจว อนุวาทา จฯ "วาทานุปาตา"ติปิ ปาโฐ, วาทานุปวตฺติโยติ อโตฺถฯ **ปุชฺชา**ติ ปูชนียาฯ **ปาสํสา**ติ ปสํสิตพฺพาฯ

ปุน **"เย จ โข เกจี"**ติอาทินา มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา อนฺตทฺวยปริวตฺตนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ภุญฺชิตพฺพา**ติอาทีนิ จตฺตาริ ปทานิ วตฺถุกามวเสน โยเชตพฺพานิฯ **ภาวยิตพฺพา พหุลีกาตพฺพา**ติ ปททฺวยํ กิเลสกามวเสนฯ **เตสํ อธโมฺม**ติ ภาเวตโพฺพ นาม ธโมฺม สิยา, กามา จ เตสํ ภาเวตพฺพา อิจฺฉิตา, กาเมหิ จ เวรมณี กามานํ ปฏิปโกฺข, อิติ สา เตสํ อธโมฺม อาปชฺชตีติ อธิปฺปาโยฯ

นิยฺยานิโก ธโมฺมติ สห วิปสฺสนาย อริยมโคฺคฯ **ทุโกฺข**ติ ปาปํ นิชฺชราเปสฺสามาติ ปวตฺติตํ สรีรตาปนํ วทติฯ **สุโข**ติ อนวชฺชปจฺจยปริโภคสุขํฯ เอเตสุปิ วาเรสุ วุตฺตนเยเนว อธมฺมภาวาปตฺติ วตฺตพฺพาฯ อิทานิ อสุภสญฺญาทิมุเขน สุภสญฺญาทิปริวตฺตนํ ทเสฺสตุํ **"ยถา วา ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อารทฺธวิปสฺสกสฺส กิเลสาสุจิปคฺฆรณวเสน เตภูมกสงฺขารา อสุภโต อุปฏฺฐหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํ **"สพฺพสงฺขาเรสุ อสุภานุปสฺสิโน วิหรโต"**ติฯ **"ยํ ยํ วา ปนา"**ติอาทินา ปฏิปกฺขสฺส ลกฺขณํ วิภาเวติฯ ตตฺถ **อชฺฌาปโนฺน**ติ อธิอาปโนฺน, อภิอุปคโต ปริญฺญาโตติ อโตฺถฯ

ปริวตฺตนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เววจนหารวิภงฺควณฺณนา

๓๗. ตตฺถ กตโม เววจโน หาโรติ เววจนหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ ยถา เววจนนิเทฺทโส โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"เอกํ ภควา ธมฺมํ อญฺญมเญฺญหิ เววจเนหิ นิทฺทิสตี"**ติ วุตฺตํฯ **เววจเนหี**ติ ปริยายสเทฺทหีติ อโตฺถฯ ปทโตฺถ ปุเพฺพ วุโตฺต เอวฯ กสฺมา ปน ภควา เอกํ ธมฺมํ อเนกปริยาเยหิ นิทฺทิสตีติ? วุจฺจเต – เทสนากาเล อายตึ จ กสฺสจิ กถญฺจิ ตทตฺถปฏิโพโธ สิยาติ ปริยายวจนํ, ตสฺมึ ขเณ วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ อญฺญวิหิตานํ อเญฺญน ปริยาเยน ตทตฺถาวโพธนตฺถํ ปริยายวจนํฯ เตเนว ปเทน ปุน วจเน ตทเญฺญสํ ตตฺถ อธิคตตา สิยาติ มนฺทพุทฺธีนํ ปุนปฺปุนํ ตทตฺถสลฺลกฺขเณ อสโมฺมสนตฺถํ ปริยายวจนํฯ อเนเกปิ อตฺถา สมานพฺยญฺชนา โหนฺตีติ ยา อตฺถนฺตรปริกปฺปนา สิยา, ตสฺสา ปริวชฺชนตฺถมฺปิ ปริยายวจนํ อนญฺญสฺส วจเน อเนกาหิ ตาหิ ตาหิ สญฺญาหิ เตสํ เตสํ อตฺถานํ ญาปนตฺถมฺปิ ปริยายวจนํ เสยฺยถาปิ นิฆณฺฑุสเตฺถฯ ธมฺมกถิกานํ ตนฺติอตฺถุปนิพนฺธนปราวโพธนานํ สุขสิทฺธิยาปิ ปริยายวจนํฯ อตฺตโน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาปฺปตฺติยา วิภาวนตฺถํ, เวเนยฺยานํ ตตฺถ พีชาวาปนตฺถํ วา ปริยายวจนํ ภควา นิทฺทิสติฯ

กึ พหุนา ยสฺสา ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธา ยถา สพฺพสฺมึ อเตฺถ อปฺปฏิหตญาณาจารา, ตถา สพฺพสฺมึ สทฺทโวหาเรติ เอกมฺปิ อตฺถํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ โพเธติ, น ตตฺถ ทนฺธายิตตฺตํ วิตฺถายิตตฺตํ อตฺถสฺสฯ นาปิ ธมฺมเทสนาหานิ, อาเวณิโกวายํ พุทฺธธโมฺมติ ปริยายเทสนํ ทเสฺสโนฺต **"อาสา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อาสา นาม วุจฺจติ ยา ภวิสฺสสฺส อตฺถสฺสา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภวิสฺสสฺส อตฺถสฺสา**ติ อนาคตสฺส

อิจฺฉิตพฺพสฺส อตฺถสฺสฯ **“อวสฺสํ อาคมิสฺสตี”**ติอาทินา ตสฺสา ปวตฺติยาการํ ทเสฺสติฯ อนาคตตฺถวิสยา ตณฺหา **อาสา**ฯ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนตฺถวิสยา ตณฺหา **ปิหา**ติ อยเมตาสํ วิเสโสฯ

อตฺถนิปฺผตฺติปฏิปาลนาติ ยาย อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส นิปฺผตฺตึ ปฏิปาเลติ อาคเมติ, ยาย วา นิปฺผนฺนํ อตฺถํ ปฏิปาเลติ รกฺขติฯ อยํ **อภินนฺทนา** นาม, ยถาลทฺธสฺส อตฺถสฺส เกลายนา นามาติ อโตฺถฯ ตํ อตฺถนิปฺผตฺตึ สตฺตสงฺขารวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ปิยํ วา ญาติ”**นฺติ อาทิมาห ฯ ตตฺถ **ธมฺม**นฺติ รูปาทิอารมฺมณธมฺมํ, อติอิฏฺฐารมฺมณํ อภินนฺทติ, อนิฏฺฐารมฺมเณหิปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อปฺปฏิกฺกูลโต วา อภินนฺทตี”**ติ วุตฺตํฯ ปฏิกฺกูเลปิ หิ วิปลฺลาสวเสน สตฺตํ, สงฺขารํ วา อปฺปฏิกฺกูลโต อภินนฺทติฯ

ยาสุ อเนกธาตูสุ ปวตฺติยา ตณฺหา ‘‘อเนกธาตูสุ สรา’’ติ วุตฺตา, ตา ธาตุโย วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“จกฺขุธาตู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ **ธาตุวิภงฺคา**ทีสุ (วิภ. ๑๗๒ อาทโย) กามธาตุอาทโย อญฺญาปิ อเนกธาตุโย อาคตา, ตาสมฺปิ เอเตฺถว สมวโรโธติ ทสฺสนตฺถํ อฏฺฐารเสเวตฺถ ทสฺสิตาฯ **เกจิ รูปาธิมุตฺตา**ติอาทิ ตาสุ ธาตูสุ ตณฺหาย ปวตฺติทสฺสนํฯ ตตฺถ ยสฺมา ปญฺจ อชฺฌตฺติกา ธาตุโย สตฺต จ วิญฺญาณธาตุโย ธมฺมธาตุ จ ธมฺมารมฺมเณเนว สงฺคหิตา, ตสฺมา อฏฺฐารส ธาตุโย อุทฺทิสิตฺวา ฉเฬว ตณฺหาย ปวตฺติฏฺฐานานิ วิภตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตณฺหาปกฺขา เนกฺขมฺมสฺสิตาปิ โทมนสฺสุปวิจารา ตสฺส อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต อุปฺปชฺชติ ‘‘ปิหปจฺจยา โทมนสฺส’’นฺติ วจนโต, โก ปน วาโท เคหสฺสิเตสุ โทมนสฺสุปวิจาเรสูติ อิมานิ จตุวีสติ ปทานิ **“ตณฺหาปโกฺข”**ติ วุตฺตํฯ เคหสฺสิตา ปน อุเปกฺขา อญฺญาณุเปกฺขตาย ยถาภินิเวสสฺส ปจฺจโย โหตีติ **“ยา ฉ อุเปกฺขา เคหสฺสิตา, อยํ ทิฏฺฐิปโกฺข”**ติ วุตฺตํฯ

๓๘. อิทานิ เตสํ อุปวิจารานํ ตณฺหาปริยายํ ทเสฺสโนฺต **“สาเยว ปตฺถนาการาเรน ธมฺมนนฺที”**ติอาทิมาหฯ ปุน จิตฺตํ ปญฺญา ภควา ธโมฺม สโงฺฆ สีลํ จาโคติ อิเมสํ ปริยายวจนนิทฺธารเณน เววจนหารํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“จิตฺตํ มโน วิญฺญาณ”**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **“อญฺญมฺปิ เอวํ ชาติย”**นฺติ อิมินา ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญารตนํ อโมโหติ (มหานิ. ๑๔๙) เอวมาทีนมฺปิ ปญฺญาย ปริยายสทฺทานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานีติ ขเย ญาณนฺติอาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานิ, โลกุตฺตรปญฺญาย เววจนานีติ อโตฺถฯ **สพฺพา ปญฺญา**ติ อิตเรหิ เววจเนหิ วุตฺตา สพฺพา ปญฺญา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสิกาติ อโตฺถฯ **“อปิ จา”**ติอาทินา อิมินาปิ ปริยาเยน เววจนํ วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **อาธิปเตยฺยเฏฺฐนา**ติ อธิโมกฺขลกฺขเณ อาธิปเตยฺยเฏฺฐนฯ **ยถา จ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺต**นฺติ ยถา **พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓) ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ปาฬิยา โส ภควา อิติปิ อรหํ…เป…. อิติปิ ภควาติ อเนเกหิ เววจเนหิ ภควา อนุสฺสริตโพฺพติ วุตฺตํฯ อิมินาว นเยน พลนิปฺผตฺติคโต เวสารชฺชปฺปโตฺต ยาว ธโมฺมภาสปโชฺชตกโรติ, เอเตหิ ปริยาเยหิ พุทฺธสฺส ภควโต เววจนํ พุทฺธานุสฺสติยํ วตฺตพฺพนฺติ ปทํ อาหริตฺวา สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ เอตานิปิ กติปยานิ เอว ภควโต เววจนานิฯ อสเงฺขฺยยฺยา หิ พุทฺธคุณา คุณเนมิตฺตกานิ จ ภควโต นามานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘อสเงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;

คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นาม สหสฺสโต’’ติฯ (อุทา. อฏฺฐ. ๕๓);

ธมฺมานุสฺสติยํ **‘‘อสงฺขต’’**นฺติอาทีสุ น เกนจิ ปจฺจเยน สงฺขตนฺติ **อสงฺขตํ**ฯ นตฺถิ เอตสฺส อโนฺต วินาโสติ **อนนฺตํ**ฯ อาสวานํ อนารมฺมณโต **อนาสวํ**ฯ อวิปรีตสภาวตฺตา **สจฺจํ**ฯ สํสารสฺส ปรตีรภาวโต **ปารํ**ฯ นิปุณญาณวิสยตฺตา **สุขุมสภาวตฺตา จ นิปุณํ**ฯ อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ ทฏฺฐุํ น สกฺกาติ **สุทุทฺทสํ**ฯ อุปฺปาทชราหิ อนพฺภาหตตฺตา **อชชฺชรํ**ฯ ถิรภาเวน **ธุวํ**ฯ ชรามรเณหิ อปลุชฺชนโต **อปโลกิตํ**ฯ มํสจกฺขุนา ทิพฺพจกฺขุนา จ อปสฺสิตพฺพตฺตา **อนิทสฺสนํ**ฯ ราคาทิปปญฺจาภาเวน **นิปฺปปญฺจํ**ฯ กิเลสาภิสงฺขารานํ วูปสมเหตุตาย **สนฺตํ**ฯ

อมตเหตุตาย ภงฺคาภาวโต จ **อมตํ**ฯ อุตฺตมเฏฺฐน อตปฺปกเฏฺฐน จ **ปณีตํ**ฯ อสิวานํ กมฺมกิเลสวิปากวฏฺฏานํ อภาเวน **สิวํ**ฯ จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทวภาเวน **เขมํ**ฯ ตณฺหา ขียติ เอตฺถาติ **ตณฺหกฺขโย**ฯ กตปุเญฺญหิปิ กทาจิเทว ปสฺสิตพฺพตฺตา **อจฺฉริยํ**ฯ อภูตปุพฺพตฺตา **อพฺภุตํ**ฯ อนนฺตรายตฺตา **อนีติกํ**ฯ อนนฺตรายภาวเหตุโต **อนีติกธมฺมํ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๓๗๗-๔๐๙)ฯ

อนิพฺพตฺติสภาวตฺตา **อชาตํ**ฯ ตโต เอว **อภูตํ**ฯ อุภเยนาปิ อุปฺปาทรหิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เกนจิ อนุปทฺทุตตฺตา **อนุปทฺทวํ**ฯ น เกนจิ ปจฺจเยน กตนฺติ **อกตํ**ฯ นตฺถิ เอตฺถ โสโกติ **อโสกํ**ฯ โสกเหตุวิคเมน **วิโสกํ**ฯ เกนจิ อนุปสชฺชิตพฺพตฺตา **อนุปสคฺคํ**ฯ อนุปสคฺคภาวเหตุโต **อนุปสคฺคธมฺมํ**ฯ

คมฺภีรญาณโคจรโต **คมฺภีรํ**ฯ สมฺมาปฏิปตฺตึ วินา ปสฺสิตุํ ปตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา **ทุปฺปสฺสํ**ฯ สพฺพโลกํ อุตฺตริตฺวา ฐิตนฺติ **อุตฺตรํ**ฯ นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตรนฺติ **อนุตฺตรํ**ฯ สมสฺส สทิสสฺส อภาเวน **อสมํ**ฯ ปฏิภาคาภาเวน **อปฺปฏิสมํ**ฯ อุตฺตมเฏฺฐน **เชฏฺฐํ,** ปาสํสตมตฺตา วา **เชฏฺฐํ**ฯ สํสารทุกฺขฏฺฏิเตหิ เลตพฺพโต **เลณํ**ฯ ตโต รกฺขณโต **ตาณํ**ฯ รณาภาเวน **อรณํ**ฯ องฺคณาภาเวน **อนงฺคณํ**ฯ นิโทฺทสตาย **อกาจํ**ฯ ราคาทิมลาปคเมน **วิมลํ**ฯ จตูหิ โอเฆหิ อนโชฺฌตฺถรณียโต **ทีโป**ฯ สํสารวูปสมสุขตาย **สุขํ**ฯ ปมาณกรธมฺมาภาวโต **อปฺปมาณํ,** คเณตุํ เอตสฺส น สกฺกาติ จ **อปฺปมาณํ**ฯ สํสารสมุเทฺท อโนสีทนฏฺฐานตาย **ปติฏฺฐา**ฯ ราคาทิกิญฺจนาภาเวน ปริคฺคหาภาเวน จ **อกิญฺจน**นฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สงฺฆานุสฺสติยํ **สตฺตานํ สาโร**ติ สีลสาราทิสารคุณโยคโต สเตฺตสุ สารภูโตฯ **สตฺตานํ มโณฺฑ**ติ โครเสสุ สปฺปิมโณฺฑ วิย สเตฺตสุ มณฺฑภูโตฯ สารคุณวเสเนว สเตฺตสุ อุทฺธริตพฺพโต **สตฺตานํ อุทฺธาโร**ฯ นิจฺจลคุณตาย **สตฺตานํ เอสิกา**ฯ คุณโสภาสุรภิภาเวน **สตฺตานํ ปสูนํ สุรภิ** กุสุมนฺติ อโตฺถฯ

คุเณสุ อุตฺตมงฺคํ ปญฺญา ตสฺสา อุปโสภาเหตุตาย สีลํ **อุตฺตมโงฺคปโสภนํ** วุตฺตํฯ สีเลสุ ปริปูรการิโน อนิชฺฌนฺตา นาม คุณา นตฺถีติ **‘‘นิธานญฺจ สีลํ สพฺพโภคคฺคสมติกฺกมนเฏฺฐนา’’**ติ วุตฺตํฯ อยญฺจ อโตฺถ **อากเงฺขยฺยสุเตฺตน** (ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ – ‘‘อิชฺฌติ, ภิกฺขเว, สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๗; สํ. นิ. ๔.๓๕๒; อ. นิ. ๘.๓๕)ฯ **สิปฺป**นฺติ ธนุสิปฺปํฯ **ธญฺญ**นฺติ ธนายิตพฺพํฯ **ธมฺมโวโลกนตายา**ติ สมถวิปสฺสนาทิธมฺมสฺส โวโลกนภาเวน ฯ **โวโลกนเฏฺฐนา**ติ สตฺตภูมกาทิปาสาเท วิย สีเล ฐตฺวา อภิญฺญาจกฺขุนา โลกสฺส โวโลเกตุํ สกฺกาติ วุตฺตํฯ **สพฺพภูมานุปริวตฺติ** จ สีลํ จตุภูมกกุสลสฺสาปิ ตทนุวตฺตนโตฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารวิภงฺควณฺณนา

๓๙. **ตตฺถ กตโม ปญฺญตฺติหาโร**ติ ปญฺญตฺติหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ กา ปนายํ ปญฺญตฺตีติ? อาห **“ยา ปกติกถาย เทสนา”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา เทสนาหาราทโย วิย อสฺสาทาทิปทตฺถวิเสสนิทฺธารณํ อกตฺวา ภควโต สาภาวิกธมฺมกถาย เทสนาฯ ยา ตสฺสา ปญฺญาปนา, อยํ ปญฺญตฺติหาโรฯ ยสฺมา ปน สา ภควโต ตถา ตถา เวเนยฺยสนฺตาเน ยถาธิเปฺปตมตฺถํ นิกฺขิปตีติ นิเกฺขโปฯ ตสฺส จายํ หาโร ทุกฺขาทิสงฺขาเต ภาเค ปกาเรหิ ญาเปติ, อสงฺกรโต วา ฐเปติ, ตสฺมา **“นิเกฺขปปญฺญตฺตี”**ติ วุโตฺตฯ อิติ ปกติกถาย เทสนาติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน วิภชิตุํ **“กา จ ปกติกถาย เทสนา”**ติ ปุจฺฉิตฺวา **“จตฺตาริ สจฺจานี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อิทํ ทุกฺขนฺติ อยํ ปญฺญตฺตี**ติ กกฺขฬผุสนาทิสภาเว รูปารูปธเมฺม อตีตาทิวเสน อเนกเภทภิเนฺน อภินฺทิตฺวา ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามฏฺฐตาสามเญฺญน ยา กุจฺฉิตภาวาทิมุเขน เอกชฺฌํ คหณสฺส การณภูตา ปญฺญตฺติ, กา ปน สาติ? นามปญฺญตฺตินิพนฺธนา ตชฺชาปญฺญตฺติฯ ‘‘วิญฺญตฺติวิการสหิโต สโทฺท เอวา’’ติ อปเรฯ อิมินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญตฺติอโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **“ปญฺจนฺนํ ขนฺธาน”**นฺติอาทินา ตสฺสา ปญฺญตฺติยา อุปาทานํ ทเสฺสติฯ **ทสนฺนํ อินฺทฺริยาน**นฺติ อฏฺฐ รูปินฺทฺริยานิ มนินฺทฺริยํ เวทนินฺทฺริยนฺติ เอวํ ทสนฺนํฯ อนุภวนสามเญฺญน หิ เวทนา เอกมินฺทฺริยํ กตา, ตถา สทฺธาทโย จ มคฺคปกฺขิยาติฯ

กพฬํ กรียตีติ **กพฬีกาโร**ติ วตฺถุวเสน อยํ นิเทฺทโสฯ ยาย โอชาย สตฺตา ยาเปนฺติ, ตสฺสาเยตํ อธิวจนํฯ สา หิ โอชฏฺฐมกสฺส รูปสฺส อาหรณโต **อาหาโรฯ อตฺถี**ติ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนตาย วิชฺชติฯ **ราโค**ติ รญฺชนเฏฺฐน ราโคฯ นนฺทนเฏฺฐน **นนฺที**ฯ ตณฺหายนเฏฺฐน **ตณฺหา**ฯ สพฺพาเนตานิ โลภเสฺสว นามานิฯ **ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺห**นฺติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาย ปติฏฺฐิตเญฺจว วิญฺญาณํ วิรุฬฺหญฺจฯ **ยตฺถา**ติ เตภูมกวเฏฺฏ ภุมฺมํ, สพฺพตฺถ วา ปุริมปุริมปเท เอตํ ภุมฺมํฯ **อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธี**ติ เย อิมสฺมิํ วิปากวเฏฺฏ ฐิตสฺส อายติํ วฑฺฒนเหตุกา สงฺขารา, เต สนฺธาย วุตฺตํ – **“ยตฺถ อตฺถิ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี”**ติ ยสฺมิํ ฐาเน อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ อตฺถิฯ **อตฺถิ ตตฺถ อายติํ ชาติชรามรณ**นฺติ ยตฺถ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ, ตตฺถ ขนฺธานํ อภินิพฺพตฺติลกฺขณา ชาติ, ปริปากลกฺขณา ชรา, เภทนลกฺขณํ มรณญฺจ อตฺถิฯ **อยํ ปภาวปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส จ สมุทยสฺส จา**ติ อยํ ยถาวุตฺตา เทสนา ทุกฺขสจฺจสฺส สมุทยสจฺจสฺส จ สมุฏฺฐานปญฺญตฺติ, วิปากวฏฺฏสฺส สงฺขารานญฺจ ตณฺหาปจฺจยนิเทฺทสโตติ อธิปฺปาโยฯ

นตฺถิ ราโคติ อคฺคมคฺคภาวนาย สมุจฺฉินฺนตฺตา นตฺถิ เจ ราโคฯ **อปฺปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ อวิรุฬฺห**นฺติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตายาภาเวน อปฺปติฏฺฐิตเญฺจว อวิรุฬฺหญฺจาติ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

“อยํ ปริญฺญาปญฺญตฺตี”ติอาทินา เอกาภิสมยวเสเนว มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ จตูสุ อริยสเจฺจสุ ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ **อยํ ภาวนาปญฺญตฺตี**ติ อยํ ทฺวาราธมฺมเณหิ ฉทฺวารปฺปวตฺตนธมฺมานํ อนิจฺจานุปสฺสนา มคฺคสฺส ภาวนาปญฺญตฺติฯ **นิโรธปญฺญตฺติ นิโรธสฺสา**ติ โรธสงฺขาตาย ตณฺหาย มเคฺคน อนวเสสนิโรธปญฺญตฺติฯ **อุปฺปาทปญฺญตฺตี**ติ อุปฺปนฺนสฺส ปญฺญาปนาฯ **โอกาสปญฺญตฺตี**ติ ฐานสฺส ปญฺญาปนาฯ **อาหฏนาปญฺญตฺตี**ติ นีหรณปญฺญตฺติฯ **อาสาฏิกาน**นฺติ คุนฺนํ วเณสุ นีลมกฺขิกาหิ ฐปิตอณฺฑกา อาสาฏิกา นามฯ เอตฺถ ยสฺส อุปฺปนฺ

นา, ตสฺส สตฺตสฺส อนยพฺยสนเหตุตาย อาสาฏิกา วิยาติ อาสาฏิกา, กิเลสา, เตสํ อาสาฏิกานํฯ **อภินิฆาตปญฺญตฺตี**ติ สมุคฺฆาตปญฺญตฺติฯ

๔๑. เอวํ วฏฺฏวิวฏฺฏมุเขน สมฺมสนอุปาทานกฺขนฺธมุเขเนว สเจฺจสุ ปญฺญตฺติวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตปริวฏฺฏวเสน ทเสฺสตุํ **“อิทํ ‘ทุกฺข’นฺติ เม, ภิกฺขเว”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ทสฺสนเฏฺฐน **จกฺขุ**ฯ ยถาสภาวโต ชานนเฏฺฐน **ญาณํ**ฯ ปฏิวิชฺฌนเฏฺฐน **ปญฺญา**ฯ วิทิตกรณเฏฺฐน **วิชฺชา**ฯ โอภาสนเฏฺฐน **อาโลโก**ฯ สพฺพํ ปญฺญาเววจนเมวฯ อยํ เววจนปญฺญตฺติฯ **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺตี**ติ ปจฺจกฺขกรณปญฺญตฺติฯ

ตุลมตุลญฺจาติ คาถาย ปจฺจุรชนานํ ปจฺจกฺขภาวโต ตุลิตํ ปริจฺฉินฺนนฺติ **ตุลํ,** กามาวจรํฯ น ตุลนฺติ **อตุลํ,** ตุลํ วา สทิสมสฺส อญฺญํ โลกิยกมฺมํ นตฺถีติ **อตุลํ,** มหคฺคตกมฺมํฯ กามาวจรรูปาวจรกมฺมํ วา **ตุลํ,** อรูปาวจรํ **อตุลํ,** อปฺปวิปากํ วา **ตุลํ**ฯ พหุวิปากํ **อตุลํ**ฯ สมฺภวติ เอเตนาติ **สมฺภวํ,** สมฺภวเหตุภูตํฯ **ภวสงฺขารํ** ปุนพฺภวสงฺขรณกํฯ **อวสฺสชี**ติ วิสฺสเชฺชสิฯ **มุนี**ติ พุทฺธมุนิฯ **อชฺฌตฺตรโต**ติ นิยกชฺฌตฺตรโต ฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิโตฯ **อภินฺทิ กวจมิวา**ติ กวจํ วิย ภินฺทิฯ **อตฺตสมฺภวน**ฺติ อตฺตนิ สญฺชาตํ กิเลสํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สวิปากเฏฺฐน สมฺภวํ ภวาภิสงฺขรณเฏฺฐน ภวสงฺขารนฺติ จ ลทฺธนามํ ตุลาตุลสงฺขาตํ โลกิยกมฺมญฺจ โอสฺสชิ, สงฺคามสีเส มหาโยโธ กวจํ วิย อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต หุตฺวา อภินฺทีติฯ

อถ วา **ตุลน**ฺติ ตุลยนฺโต ตีเรนฺโตฯ **อตุลญฺจ สมฺภวน**ฺติ นิพฺพานเญฺจว สมฺภวญฺจฯ **ภวสงฺขารน**ฺติ ภวคามิกมฺมํฯ **อวสฺสชิ มุนี**ติ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา, เตสํ นิโรโธ นิพฺพานํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๓๘ อตฺถโต สมานํ) นเยน ตุลยนฺโต พุทฺธมุนิ ภเว อาทีนวํ นิพฺพาเน อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ตํ ขนฺธานํ มูลภูตํ ภวสงฺขารํ กมฺมกฺขยกเรน อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ กถํ? อชฺฌตฺตรโตฯ โส หิ วิปสฺสนาวเสน **อชฺฌตฺตรโต** สมถวเสน **สมาหิโต กวจมิว** อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ อตฺตนิ สมฺภวตฺตา **“อตฺตสมฺภว”**นฺติ ลทฺธนามํ สพฺพํ กิเลสชาตํ **อภินฺทิ,** กิเลสาภาเว กมฺมํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อวสฺสฏฺฐํ นาม โหติ, กิเลสาภาเวน กมฺมํ ชหีติ อโตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๖๙; อุทา. อฏฺฐ. ๕๑)ฯ

สงฺขตาสงฺขตธาตุวินิมุตฺตสฺส อภิเญฺญยฺยสฺส อภาวโต วุตฺตํ **“ตุล...เป.... ธมฺมาน”**นฺติฯ เตน ธมฺมปฏิสมฺภิทา วุตฺตา โหตีติ อาห – **“นิเกฺขปปญฺญตฺติ ธมฺมปฏิสมฺภิทายา”**ติฯ ภวสงฺขาเร สมุทยปกฺขิยํ สนฺธายาห **“ปริจฺจาคปญฺญตฺตี”**ติฯ ทุกฺขสจฺจปกฺขิยวเสน **“ปริญฺญาปญฺญตฺตี”**ติฯ สมาธานวิสิฏฺฐสฺส อชฺฌตฺตรตภาวสฺส วเสน **“ภาวนาปญฺญตฺติ กายคตาย สติยา”**ติ วุตฺตํฯ อชฺฌตฺตรตตาวิสิฏฺฐสฺส ปน สมาธานสฺส วเสน **“ฐิติปญฺญตฺติ จิเตฺตกคฺคตายา”**ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อภินิพฺพิทาปญฺญตฺติ จิตฺตสฺสา**ติ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนวเสน จิตฺตสฺส อภินีหรณปญฺญตฺติฯ **อุปาทานปญฺญตฺตี**ติ คหณปญฺญตฺติฯ **สพฺพญฺญุตายา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสฺสฯ เอเตน อสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนํ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ กิเลสาภาเวน ภควา กมฺมํ ชหตีติ ทเสฺสนฺโต **“ปทาลนาปญฺญตฺติ อวิชฺชณฺฑโกสาน”**นฺติ อาหฯ

โย ทุกฺขมทฺทกฺขิ ยโตนิทานนฺติ โย อารทฺธวิปสฺสโก สพฺพํ เตภูมกํ ทุกฺขํ อทกฺขิ ปสฺสิ, ตญฺจ **ยโตนิทานํ** ยํ เหตุกํ, ตมฺปิสฺส การณภาเวน ตณฺหํ ปสฺสิฯ **กาเมสุ โส ชนฺตุ กถํ นเมยฺยา**ติ โส เอวํ ปฏิปโนฺน ปุริโส สวตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมสุ เยน ปกาเรน นเมยฺย อภินเมยฺย, โส ปกาโร นตฺถิฯ กสฺมา? **กามา หิ โลเก สโงฺคติ ญตฺวา**ฯ ยสฺมา อิมสฺมึ โลเก กามสทิสํ

พนฺธนํ นตฺถิฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา ‘‘น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา’’ติอาทิ (ธ. ป. ๓๔๕; สํ. นิ. ๑.๑๒๑; เนตฺติ. ๑๐๖; เปฏโก ๑๕), ตสฺมา สงฺขาเร อาสชฺชนเฏฺฐน สโงฺคติ วิทิตฺวาฯ **เตสํ สตีมา วินยาย สิเกฺข**ติ กายคตาสติโยเคน สติมา เตสํ กามานํ วูปสมาย ตีสุปิ สิกฺขาสุ อปฺปมโตฺต สิเกฺขยฺยาติ อโตฺถฯ

เววจนปญฺญตฺตีติ ขนฺธาทีนํ เววจนปญฺญตฺติฯ อทกฺขีติ ปน ปเทน สมฺพนฺธตฺตา วุตฺตํ – **‘‘ทุกฺขสฺส ปริญฺญาปญฺญตฺติ จา’’**ติฯ **ปจฺจตฺถิกโต ทสฺสนปญฺญตฺตี**ติ อนตฺถชนนโต ปจฺจตฺถิกโต ทสฺสนปญฺญตฺติฯ **ปาวกกปฺปา**ติ ชลิตอคฺคิกฺขนฺธสทิสาฯ **ปปาตอุรโคปมา**ติ ปปาตูปมาอุรโคปมา จฯ

โมหสมฺพนฺธโน โลโกติ อยํ โลโก อวิชฺชาเหตุเกหิ สํโยชเนหิ พโนฺธฯ **ภพฺพรูโปว ทิสฺสตี**ติ วิปนฺนชฺฌาสโยปิ มายาย สาเฐยฺเยน จ ปฎิจฺฉาทิตสภาโว ภพฺพชาติกํ วิย อตฺตานํ ทเสฺสติฯ **อุปธิพนฺธโน พาโล, ตมสา ปริวาริโต**ติ ตสฺส ปน พาลสฺส ตถา ทสฺสเน สโมฺมห ตมสา ปริวาริตตฺตา กามคุเณสุ อนาทีนวทสฺสิตาย กิเลสาภิสงฺขาเรหิ พนฺธตฺตาฯ ตถา ภูโต จายํ พาโล ปณฺฑิตานํ **อสฺสิรี วิย ขายติ** อลกฺขิโก เอว หุตฺวา อุปฎฺฐาติฯ ตยิทํ สพฺพํ พาลสฺส สโต ราคาทิกิญฺจนโตฯ ปณฺฑิตสฺส ปน ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจนนฺติ อยํ สเงฺขปโตฺถฯ โมหสีเสน วิปลฺลาสา คหิตาติ อาห – **‘‘เทสนาปญฺญตฺติ วิปลฺลาสาน’’**นฺติฯ **วิปรีตปญฺญตฺตี**ติ วิปรีตากาเรน อุปฎฺฐหมานสฺส ปญฺญาปนาฯ

อตฺถิ นิพฺพานนฺติ สมณพฺราหฺมณานํ วาจาวตฺถุมตฺตเมวฯ นตฺถิ นิพฺพานนฺติ ปรมตฺถโต อลพฺภมานสภาวตฺตาติ วิปฺปฎิปนฺนานํ มิจฺฉาวาทํ ภญฺชิตุํ ภควตา วุตฺตํ – **‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต’’**นฺติฯ ตตฺถ เหตุํ ทเสฺสตุํ **‘‘โน เจตํ, ภิกฺขเว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺส โตฺถ – ภิกฺขเว, ยทิ อสงฺขตา ธาตุ น อภวิสฺส, น อิธ สพฺพสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ สิยาฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานา สมฺมาทิฎฺฐิอาทโย มคฺคธมฺมา อนวเสสกิเลเส สมุจฺฉินฺทนฺติ, ตโต ติวิธสฺสปิ วฎฺฎสฺส อปฺปวตฺตีติฯ

ตตฺถายมธิปฺปาโย – ยถา ปริเญฺญยฺยตาย สอุตฺตรานํ กามานํ รูปานญฺจ ปฎิปกฺขภูตํ ตพฺพิธุรสภาวํ นิสฺสรณํ ปญฺญายติ, เอวํ ตํสภาวานํ สงฺขตธมฺมานํ ปฎิปกฺขภูเตน ตพฺพิธุรตาสภาเวน นิสฺสรเณน ภวิตพฺพํ, ยญฺจ ตํ นิสฺสรณํฯ สา อสงฺขตา ธาตุฯ กิญฺจ ภิโยฺย? สงฺขตธมฺมารมฺมณํ วิปสฺสนาญาณํฯ อปิ จ อนุโลมญาณํ กิเลเส น สมุเจฺฉทวเสน ปชหิตุํ สโกฺกติฯ สมฺมุติสจฺจารมฺมณมฺปิ ปฐมชฺฌานาทีสุ ญาณํ วิกฺขมฺภนมตฺตเมว กโรติ, กิเลสานํ น สมุเจฺฉทํ, สมุเจฺฉทปฺปหานกรญฺจ อริยมคฺคญาณํ, ตสฺส สงฺขตธมฺมสมฺมุติสจฺจวิปรีเตน อารมฺมเณน ภวิตพฺพํ, สา อสงฺขตา ธาตุฯ ตถา นิพฺพาน-สโทฺท กตฺถจิ วิสเย อวิปรีตโตฺถ เวทิตโพฺพ, อุปจารวุตฺติสพฺภาวโต, ยถา ตํ ‘‘สีหสโทฺท’’ติฯ

อถ วา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต’’นฺติ (อุทา. ๗๓) วจนํ อวิปรีตตฺถํ, ภควตา ภาสิตตฺตาฯ ยญฺหิ ภควตา ภาสิตํ, ตํ อวิปรีตตฺถํฯ ยถา ตํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา, สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา, สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๕๓, ๓๕๖; กถา. ๗๕๓; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔; ปฎิ. ม. ๑.๓๑; เนตฺติ. ๕; ธ. ป. ๒๗๗-๒๗๙), เอวมฺปิ ยุตฺติวเสน อสงฺขตาย ธาตุยา ปรมตฺถโต สพฺภาโว เวทิตโพฺพฯ กิํ วา เอตาย ยุตฺติจินฺตาย? ยสฺมา ภควตา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตนฺติ (อุทา. ๗๓), อปฺปจฺจยา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมาติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๗-๘) จ, อสงฺขตญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ อสงฺขตคามินิญฺจ ปฎิปท’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๓๖๖-๓๖๗, ๓๗๗) จ อเนเกหิ **สุตฺตปเทหิ** นิพฺพานธาตุยา

ปรมตฺถโต สพฺภาโว เทสิโตติฯ ตตฺถ **อุปนยนปญฺญตฺตี**ติ ปฏิปกฺขโต เหตุอุปนยนสฺส ปญฺญาปนาฯ **โชตนาปญฺญตฺตี**ติ ปฏิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส สิทฺธิยา ปกาสนาปญฺญตฺติฯ เสสํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปญฺญตฺติหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. โอตรณหารวิภงฺควณฺณนา

๔๒. **ตตฺถ กตโม โอตรโณ หาโร**ติ โอตรณหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **อเสกฺขา วิมุตฺตี**ติ อยํ เตธาตุเก วีตราคตา อเสกฺขา ผลวิมุตฺติฯ **ตานิเยวา**ติ ตานิ อเสกฺขายํ วิมุตฺติยํ สทฺธาทีนิ ฯ **อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณา**ติ อเสกฺขาย วิมุตฺติยา นิทฺธาริเตหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สํวณฺณนาย โอตรณาฯ

ปญฺจินฺทฺริยานิ วิชฺชาติ สมฺมาสงฺกโปฺป วิย สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปการกตฺตา ปญฺญากฺขเนฺธ สทฺธาทีนิ จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ วิชฺชาย อุปการกตฺตา สงฺคณฺหนวเสน วุตฺตานิฯ **สงฺขารปริยาปนฺนานี**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สงฺขารกฺขเนฺธ อโนฺตคธานิฯ **เย สงฺขารา อนาสวา**ติ ตํ สงฺขารกฺขนฺธํ วิเสเสติ, อคฺคผลสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตโต เอว จ **โน ภวงฺคาฯ ธมฺมธาตุสงฺคหิตา**ติ อฏฺฐารสธาตูสุ ธมฺมธาตุสงฺคหิตาฯ ยทิปิ ปุเพฺพ วีตราคตา อเสกฺขา วิมุตฺติ ทสฺสิตา, ตสฺสา ปน ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ ‘‘อยํ อหมสฺมีติ อนานุปสฺสี’’ติ ทสฺสนมโคฺค อิธ วุโตฺตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อยํ อหมสฺมีติ อนานุปสฺสี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สพฺพํ วุตฺตนยเมวฯ

๔๓. **นิสฺสิตสฺส จลิต**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน กมฺมํ อนวฏฺฐานํฯ **จุตูปปาโต**ติ อปราปรํ จวนํ อุปฺปตนญฺจฯ นิสฺสิตปเท ลพฺภมานํ นิสฺสยนํ อุทฺธรโนฺต อาห – **‘‘นิสฺสโย นามา’’**ติฯ **ตณฺหานิสฺสโย**ติ ตณฺหาภินิเวโสฯ โส หิ ตณฺหาจริตสฺส ปติฏฺฐาภาเวน ตถา วุโตฺตฯ เอวํ **ทิฏฺฐินิสฺสโย**ปิ ทฏฺฐโพฺพฯ **รตฺตสฺส เจตนา**ติ เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ เจตนาสีเสน ตณฺหํ เอว วทติฯ เตเนวาห – **‘‘อยํ ตณฺหานิสฺสโย’’**ติฯ ยสฺมา ปน วิปรีตาภินิเวโส โมหสฺส พลวภาเว เอว โหติ, ตสฺมา **‘‘ยา มูฬฺหสฺส เจตนา, อยํ ทิฏฺฐินิสฺสโย’’**ติ วุตฺตํฯ

เอวํ เจตนาสีเสน ตณฺหาทิฏฺฐิโย วตฺวา อิทานิ ตตฺถ นิปฺปริยาเยน เจตนํเยว คณฺหโนฺต **‘‘เจตนา ปน สงฺขารา’’**ติ อาหฯ **ยา รตฺตสฺส เวทนา, อยํ สุขา เวทนา**ติ สุขาย เวทนาย ราโค อนุเสตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตถา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อวิชฺชา อนุเสตีติ อาห – **‘‘ยา สมฺมูฬฺหสฺส เวทนา, อยํ อทุกฺขมสุขา เวทนา’’**ติฯ อิธ เวทนาสีเสน เจตนา วุตฺตาฯ **ตณฺหายา**ติ ตณฺหํฯ **ทิฏฺฐิยา**ติ ทิฏฺฐึฯ ยถา วา เสสธมฺมานํ ตณฺหาย นิสฺสยภาเว ปุคฺคโล ตณฺหาย นิสฺสิโตติ วุจฺจติฯ เอวํ ตณฺหาย เสสธมฺมานํ ปจฺจยภาเว ปุคฺคโล ตณฺหาย นิสฺสิโตติ วุจฺจตีติ อาห – **‘‘ตณฺหาย อนิสฺสิโต’’**ติฯ

ปสฺสทฺธีติ ทรถปฏิปฺปสฺสมฺภนาฯ **กายิกา**ติ กรชกายสนฺนิสฺสิตาฯ **เจตสิกา**ติ จิตฺตสนฺนิสฺสิตาฯ ยสฺมา ปน สา ทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิ กายจิตฺตานํ สุเข สติ ปากฏา โหติ, ตสฺมา **‘‘ยํ กายิกํ สุข’’**นฺติอาทินา ผลูปจาเรน วุตฺตาย ปสฺสทฺธิยา นติอภาวสฺส การณภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปสฺสทฺธกาโย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส**ติ เอวํ วิมุตฺตจิโตฺต ขีณาสโวฯ **รูปสงฺขเย วิมุโตฺต**ติ รูปานํ สงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน วิมุโตฺตฯ **อตฺถีติปิ น อุเปตี**ติ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติปิ ตณฺหาทิฏฺฐิอุปเยน น อุเปติ น คณฺหาติฯ **นตฺถี**ติ อสสฺสโตติฯ **อตฺถิ นตฺถี**ติ เอกจฺจํ สสฺสตํ

เอกจฺจํ อสสฺสตนฺติฯ **เนวตฺถิ โน นตฺถีติ** อมราวิเกฺขปวเสนฯ **คมฺภีโร**ติ อุตฺตานภาวเหตูนํ กิเลสานํ อภาเวน คมฺภีโรฯ **นิพฺพุโต**ติ อตฺถีติอาทินา อุปคมนกิเลสานํ วูปสเมน ปรินิพฺพุโต สีติภูโตฯ

อิธาคตีติ ปรโลกโต อิธ อาคติฯ **คตี**ติ อิธโลกโต ปรโลกคมนํฯ ตํ ปน ปุนพฺภโวติ อาห **“เปจฺจภโว”**ติฯ อิธ **หุร**นฺติ ทฺวารารมฺมณธมฺมา ทสฺสิตาติ **“อุภยมนฺตเรนา”**ติ ปเทน ทฺวารปฺปวตฺตธมฺเม ทเสฺสโนฺต **“ผสฺสสมุทิเตสุ ธเมฺมสู”**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ผเสฺสน สทฺธึ ผเสฺสน การณภูเตน จ สมุทิเตสุ สมฺภูเตสุ วิญฺญาณเวทนาสญฺญาเจตนาวิตกฺกวิจาราทิธเมฺมสุฯ **อตฺตานํ น ปสฺสตี**ติ เตสํ ธมฺมานํ อนตฺตภาเวเนว ตตฺถ อตฺตานํ น ปสฺสติฯ วิรชฺชติ วิราคา วิมุจฺจตีติ ปเทหิ โลกุตฺตรธมฺมานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทภาวํ ทเสฺสโนฺต ตทตฺถตาย สีลาทีนมฺปิ ปริยาเยน ตพฺภาวมาห **“โลกุตฺตโร”**ติอาทินาฯ

๔๔. **นามสมฺปยุโตฺต**ติ นาเมน มิสฺสิโตฯ **สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตู**ติ อรหตฺตผลํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺจ ปญฺญาปธานนฺติ อาห – **“สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ วิชฺชา**ติฯ เสสํ สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ

โอตรณหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. โสธนหารวิภงฺควณฺณนา

๔๕. **ตตฺถ กตโม โสธโน หาโร**ติ โสธนหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **ภควา ปทํ โสเธตี**ติ ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๓๙; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๕๘, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒) วทโนฺต ภควา – ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๓๘; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๕๗, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑) อายสฺมตา อชิเตน ปุจฺฉาวเสน วุตฺตํ ปทํ โสเธติ นาม, ตทตฺถสฺส วิสฺสชฺชนโตฯ **โน จ อารมฺภ**นฺติ น ตาว อารมฺภํ โสเธติ, ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส อปริโยสิตตฺตาฯ **สุโทฺธ อารโมฺภ**ติ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส ปโพธิตตฺตา โสธิโต อารโมฺภติ อโตฺถฯ อญฺญาณปกฺขนฺทานํ เทวฟุ้หกชาตานํ วา ปุจฺฉนกาเล ปุจฺฉิตานํ ปุจฺฉาวิสโย อวิชฺฌํ มหาคหนํ วิย มหาทุคฺคํ วิย จ อนฺธการํ อวิภูตํ โหติฯ ยทา จ ภควตา ปณฺฑิเตหิ วา ภควโต สาวเกหิ อปเท ปทํ ทเสฺสเนฺตหิ นิชฺชฏํ นิคฺมุพํ กตฺวา ปเณฺห วิสฺสชฺชิเต มหตา คนฺธหตฺถินา อภิภวิตฺวา โอภคฺคปทาลิโต คหนปฺปเทโส วิย วิคตนฺธกาโร วิภูโต อุปฏฺฐหมาโน วิโสธิโต นาม โหติฯ

โสธนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. อธิฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา

๔๖. **ตตฺถ กตโม อธิฏฺฐาโน หาโร**ติ อธิฏฺฐานหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **ตถา ธารยิตพฺพา**ติ เอกตฺตเวมตฺตตาสงฺขาตสามญฺญวิเสสมตฺตโต ธารยิตพฺพา, น ปน ตตฺถ กิญฺจิ วิกเปฺปตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ อวิกเปฺปตพฺพตาย การณํ **นิเทฺทสวารวณฺณนายํ** วุตฺตเมวฯ ตํ ตํ ผลํ มคฺคติ คเวสตีติ **มโคฺค,** ตทตฺถิเกหิ มคฺคียติ คเวสียตีติ วา **มโคฺค**ฯ นิรติยเฏฺฐน นิรสฺสาทเฏฺฐน จ **นิรโย**ฯ อุทฺธํ อนุคนฺตฺวา ติริยํ อญฺจิตาติ ติรจฺฉานาฯ ติรจฺฉานาว **ติรจฺฉานโยนิ**ฯ เปตตาย เปตฺติ, อิโต เปจฺจ คตภาโวติ อโตฺถฯ เปตฺติ เอว **เปตฺติวิสโย**ฯ น สุรนฺติ น ภาสนฺติ น ทิพฺพนฺตีติ อสุราฯ อสุรา เอว **อสุรโยนิ**ฯ ทิเพฺพหิ รูปาทีหิ สุฏฺฐุ อคฺคาติ **สคฺคา**ฯ มนสฺส

อุสฺสนฺนตาย **มนุสฺสา**ฯ วานํ วุจฺจติ ตณฺหา, ตํ ตตฺถ นตฺถีติ **นิพฺพานํ**ฯ นิรยํ คจฺฉตีติ **นิรยคามี**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อสุรโยนิโย**ติ อสุรโยนิยา หิโต, อสุรชาตินิพฺพตฺตนโกติ อตฺโถฯ สคฺคํ คเมตีติ **สคฺคคามิโยฯ มนุสฺสคามี**ติ มนุสฺสโลกคามีฯ **ปฏิสงฺขานิโรโธ**ติ ปฏิสงฺขาย ปฏิปกฺขภาวนาย นิโรโธ, ปฏิปเกฺข วา ตถา อปฺปวเตฺต อุปฺปชฺชนารหสฺส ปฏิปกฺขวุตฺติยา อนุปฺปาโทฯ **อปฺปฏิสงฺขานิโรโธ**ติ สงฺขตธมฺมานํ สรสนิโรโธ, ขณิกนิโรโธติ อโตฺถฯ

๔๗. รูปนฺติ เอกตฺตตาฯ ภูตานํ อุปาทายาติ เวมตฺตตาฯ อุปาทารูปนฺติ เอกตฺตตาฯ จกฺขายตนํ…เป…. กพฬีกาโร อาหาโรติ เวมตฺตตาฯ ตถา ภูตรูปนฺติ เอกตฺตตาฯ ปถวีธาตุ …เป…. วาโยธาตูติ เวมตฺตตาฯ ปถวีธาตูติ เอกตฺตตาฯ วีสติ อาการา เวมตฺตตาฯ อาโปธาตูติ เอกตฺตตาฯ ทฺวาทส อาการา เวมตฺตตาฯ เตโชธาตูติ เอกตฺตตาฯ จตฺตาโร อาการา เวมตฺตตาฯ วาโยธาตูติ เอกตฺตตาฯ ฉ อาการา เวมตฺตตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ทฺวีหิ อากาเรหิ ธาตุโย ปริคฺคณฺหาตี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **เกสา**ติ เกสา นาม อุปาทินฺนกสรีรฏฺฐกา กกฺขฬลกฺขณา อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก ปถวีธาตุโกฏฺฐาโสฯ **โลมา** นาม…เป…. **มตฺถลุงฺคํ** นาม สรีรฏฺฐกํ กกฺขฬลกฺขณํ อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโสติ อยํ เวมตฺตตาฯ **อาโปธาตู**ติอาทิโกฏฺฐาเสสุ ปิตฺตาทีสุ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – **เยน จา**ติ เยน เตโชธาตุนา กุปิเตนฯ **สนฺตปฺปตี**ติ อยํ กาโย สนฺตปฺปติ เอกาหิกชราทิภาเวน อุสฺมชาโต โหติฯ **เยน จ ชีรียตี**ติ เยน อยํ กาโย ชรียติฯ อินฺทฺริยเวกลฺลตํ พลกฺขยํ วลิตฺตจปลิตาทิญฺจ ปาปุณาติฯ **เยน จ ปริฑยฺหตี**ติ เยน กุปิเตน อยํ กาโย ฑยฺหติ, โส จ ปุคฺคโล ‘‘ฑยฺหามิ ฑยฺหามี’’ติ กนฺทโนฺต สตโธตสปฺปิโคสีตจนฺทนาทิเลปนํ ตาลวณฺฏวาตญฺจ ปจฺจาสีสติฯ **เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉตี**ติ อสิตํ วา โอทนาทิ, ปีตํ วา ปานกาทิ, ขายิตํ วา ปิฏฺฐขชฺชกาทิ, สายิตํ วา อมฺพปกฺกมธุผาณิตาทิ สมฺมา ปริปากํ คจฺฉติ, รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปุริมา ตโย เตโชธาตู จตุสมุฏฺฐานาฯ ปจฺฉิโม กมฺมสมุฏฺฐาโนวฯ

อุทฺธงฺคมา วาตาติ อุคฺคารหิกฺการาทิปวตฺตกา อุทฺธํ อาโรหนวาตาฯ **อโธคมา วาตา**ติ อุจฺจารปสฺสาวาทินีหรณกา อโธ โอโรหนวาตาฯ **กุจฺฉิสยา วาตา**ติ อนฺตานํ พหิวาตาฯ **โกฏฺฐาสยา วาตา**ติ อนฺตานํ อโนฺตวาตาฯ **องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา**ติ ธมนิชาลานุสาเรน สกลสรีเร องฺคมงฺคานิ อนุสฏา สมิญฺชนปสารณาทินิพฺพตฺตกา วาตาฯ **อสฺสาโส**ติ อโนฺตปวิสนนาสิกวาโตฯ **ปสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสิกวาโตฯ เอตฺถ จ ปุริมา สเพฺพ จตุสมุฏฺฐานาฯ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฏฺฐานา เอวฯ เอวํ เวมตฺตตาทสฺสนวเสน วิภาเคน อุทาหฏาจตโสฺส ธาตุโย ปฏิกฺกูลมนสิการวเสน อุปสํหรโนฺต **“อิเมหิ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น คยฺหูปค**นฺติ น คหณโยคฺคํฯ **สภาวภาวโต**ติ สภาวลกฺขณโตฯ

เอวํ ปฏิกฺกูลมนสิการํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตตฺถ สมฺมสนจารํ ปาฬิวเสเนว ทเสฺสตุํ **“เตนาห ภควา ยา เจว โข ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

๔๘. เอวํ สจฺจมคฺครูปธมฺมวเสน อธิฏฺฐานหารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อวิชฺชาวิชฺชาทีนมฺปิ วเสน ตํ ทเสฺสตุํ **“อวิชฺชาติ เอกตฺตตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **“ทุเกฺข อญฺญาณ”**นฺติอาทีสุ ยสฺมา อวิชฺชา ทุกฺขสจฺจสฺส ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ ตถา ยสฺมา ทุกฺขสมุทยสฺส ทุกฺขนิโรธสฺส ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา **“ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อญฺญาณ”**นฺติ วุจฺจติฯ **ปุพฺพ**

โนฺต อตีตทฺธภูตา ขนฺธายตนธาตุโยฯ **อปรโนฺต** อนาคตทฺธภูตาฯ **ปุพฺพนฺตาปรโนฺต** ตทุภยํฯ **อิทปฺปจฺจยตา** สงฺขาราทีนํ การณานิ อวิชฺชาทีนิฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ธมฺมา** อวิชฺชาทีหิ นิพฺพตฺตา สงฺขาราทิธมฺมาฯ

ตตฺถายํ อวิชฺชา ยสฺมา อตีตานํ ขนฺธาทีนํ ยาว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ''ปุพฺพเนฺต อญฺญาณํ ยาว ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ อญฺญาณ''นฺติ วุจฺจติ, เอวายํ อวิชฺชา กิจฺจโต ชาติโตปิ กถิตาฯ อยญฺหิ อิมานิ อฏฺฐ ฐานานิ ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทตีติ กิจฺจโต กถิตาฯ อุปฺปชฺชมานาปิ อิเมสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อุปฺปชฺชตีติ ชาติโต กถิตาฯ เอวํ กิจฺจโต ชาติโต จ กถิตาปิ ลกฺขณโต กถิเต เอว สุกถิตา โหตีติ ลกฺขณโต ทเสฺสตุํ **''อญฺญาณ''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ญาณํ อตฺถานตฺถํ การณาการณํ จตุสจฺจธมฺมํ วิทิตํ ปากฏํ กโรติฯ อยํ ปน อวิชฺชา อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ วิทิตํ ปากฏํ กาตุํ น เทตีติ ญาณปจฺจนีกโต อญฺญาณํฯ ทสฺสนนฺติปิ ปญฺญา, สา หิ ตํ อาการํ ปสฺสติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ปสฺสิตุํ น เทตีติ **อทสฺสนํ**ฯ อภิสมโยติปิ ปญฺญา, สา ตํ อาการํ อภิสเมติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ อภิสเมตุํ น เทตีติ **อนภิสมโย**ฯ อนุโพโธ สโมฺพโธ ปฏิเวโธติปิ ปญฺญา, สา ตํ อาการํ อนุพุชฺฌติ สมฺพุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ อนุพุชฺฌิตุํ สมฺพุชฺฌิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทตีติ **อนนุโพโธ อสโมฺพโธ อปฺปฏิเวโธ**ฯ ตถา สลฺลกฺขณํ อุปลกฺขณํ ปจฺจุปลกฺขณํ สมเปกฺขณนฺติปิ ปญฺญา, สา ตํ อาการํ สลฺลกฺขติ อุปลกฺขติ ปจฺจุปลกฺขติ สมํ สมฺมา จ อเปกฺขติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตสฺส ตถา กาตุํ น เทตีติ **อสลฺลกฺขณํ อนุปลกฺขณํ อปจฺจุปลกฺขณํ อสมเปกฺขณ**นฺติ จ วุจฺจติฯ

นาสฺส กิญฺจิ ปจฺจกฺขกมฺมํ อตฺถิ, สยญฺจ อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวา กตกมฺมนฺติ **อปฺปจฺจกฺขกมฺมํ**ฯ ทุเมฺมธานํ ภาโว **ทุเมฺมชฺฌํ**ฯ พาลานํ ภาโว **พาลฺยํ**ฯ สมฺปชญฺญนฺติ ปญฺญา, สา อตฺถานตฺถํ การณาการณํ จตุสจฺจธมฺมํ สมฺปชานาติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ การณํ ปชานิตุํ น เทตีติ **อสมฺปชญฺญํ**ฯ โมหนวเสน **โมโห**ฯ ปโมหนวเสน **ปโมโห**ฯ สโมฺมหนวเสน **สโมฺมโห**ฯ อวินฺทิยํ วินฺทติ, วินฺทิยํ น วินฺทตีติ **อวิชฺชา**ฯ วฏฺฏสฺมิํ โอหนติ โอตรตีติ **อวิโชฺชโฆ**ฯ วฏฺฏสฺมิํ โยเชตีติ **อวิชฺชาโยโค**ฯ อปฺปหีนเฏฺฐน เจว ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต จ **อวิชฺชานุสโย**ฯ มเคฺค ปริยุฏฺฐิตโจรา วิย อทฺธิเก กุสลจิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติ วิลุปฺปตีติ **อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ**ฯ ยถา นครทฺวาเร ปลิฆสงฺขาตาย ลงฺคิยา ปติตาย มนุสฺสานํ นครปฺปเวโส ปจฺฉิชฺชติ, เอวเมว ยสฺส สกฺกายนคเร อยํ ปติตา, ตสฺส นิพฺพานสมฺปาปกํ ญาณคมนํ ปจฺฉิชฺชตีติ **อวิชฺชาลงฺคี** นาม โหติฯ อกุสลญฺจ ตํ มูลญฺจ, อกุสลานํ วา มูลนฺติ อกุสลมูลํฯ ตํ ปน น อญฺญํ, อิธาธิเปฺปโต โมโหติ **โมโห อกุสลมูล**นฺติ อยํ เอกปทิโก อวิชฺชาย อตฺถุทฺธาโรฯ **อยํ เวมตฺตตา**ติ อยํ อวิชฺชาย เวมตฺตตาฯ

วิชฺชาติ วินฺทิยํ วินฺทตีติ วิชฺชา, วิชฺฌนเฏฺฐน วิชฺชา, วิทิตกรณเฏฺฐน วิชฺชาฯ **''ทุเกฺข ญาณ''**นฺติอาทีสุ ทุกฺขสจฺจสฺส ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานาติ ปสฺสติ ปฏิวิชฺฌตีติ ทุเกฺข อริยสเจฺจ วิสยภูเต ญาณํ ''ทุเกฺข ญาณ''นฺติ วุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปญฺญา**ติ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ปากฏกรณสงฺขาเตน ปญฺญาปนเฏฺฐน ปญฺญา, เตน เตน วา อนิจฺจาทินา ปกาเรน ธเมฺม ชานาตีติ ปญฺญาฯ ปชานนากาโร **ปชานนา**ฯ อนิจฺจาทีนิ วิจินตีติ **วิจโย**ฯ ปกาเรหิ วิจินตีติ **ปวิจโย**ฯ จตุสจฺจธเมฺม วิจินตีติ **ธมฺมวิจโย**ฯ อนิจฺจาทีนํ สลฺลกฺขณวเสน **สลฺลกฺขณา**ฯ เตสํเยว ปติ ปติ อุปลกฺขณวเสน **ปจฺจุปลกฺขณา**ฯ ปณฺฑิตภาโว **ปณฺฑิจฺจํ**ฯ กุสลภาโว **โกสลฺลํ**ฯ นิปุณภาโว **เนปุญฺญํ**ฯ อนิจฺจาทีนํ วิภาวนวเสน **เวภพฺยา**ฯ เตสํเยว จินฺตนวเสน **จินฺ**

ตาฯ อนิจฺจาทีนิ อุปปริกฺขตีติ **อุปปริกฺขา**ฯ **ภูรี**ติ ปถวิยา นามํ, อยมฺปิ สณฺหเฏฺฐน วิตฺถตเฏฺฐน จ ภูรี วิยาติ ภูรีฯ เตน วุตฺตํ – ''ภูรี วุจฺจติ ปถวี, ตาย ปถวิสมาย วิตฺถตาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตติ ภูริปโญฺญ''ติ (มหานิ. ๒๗)ฯ อปิ จ ภูรีติ ปญฺญาเยเวตํ อธิวจนํฯ ภูเต อเตฺถ รมตีติ **ภูรี**ฯ

กิเลเส เมธติ หึสตีติ **เมธา,** ขิปฺปํ คหณธารณเฏฺฐน วา **เมธา**ฯ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ สตฺตํ หิตปฏิปตฺติยํ สมฺปยุตฺตํ วา ยาถาวลกฺขณปฏิเวเธ ปริเณตีติ **ปริณายิกา**ฯ อนิจฺจาทิวเสน ธเมฺม วิปสฺสตีติ **วิปสฺสนา**ฯ สมฺมา ปกาเรหิ อนิจฺจาทีนิ ชานาตีติ **สมฺปชญฺญํ**ฯ อุปฺปถปฏิปเนฺน สินฺธเว วีถิอาโรปนตฺถํ ปโตโท วิย อุปฺปเถ ธาวนกูฏจิตฺตํ วีถิอาโรปนตฺถํ วิชฺฌตีติ ปโตโท วิยาติ **ปโตโท**ฯ ทสฺสนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ อินฺทฺริยํ, ปญฺญาสงฺขาตํ อินฺทฺริยํ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อวิชฺชาย น กมฺปตีติ **ปญฺญาพลํ**ฯ กิเลสเจฺฉทนเฏฺฐน ปญฺญาว สตฺถํ **ปญฺญาสตฺถํ**ฯ อจฺจุคฺคตเฏฺฐน ปญฺญาว ปาสาโท **ปญฺญาปาสาโท**ฯ อาโลกนเฏฺฐน ปญฺญาว อาโลโก **ปญฺญาอาโลโก**ฯ

โอภาสนเฏฺฐน ปญฺญาว โอภาโส **ปญฺญาโอภาโส**ฯ ปโชฺชตนเฏฺฐน ปญฺญาว ปโชฺชโต **ปญฺญาปโชฺชโต**ฯ รติกรณเฏฺฐน รติทายกเฏฺฐน รติชนกเฏฺฐน จิตฺตีกตเฏฺฐน ทุลฺลภปาตุภาวเฏฺฐน อตุลเฏฺฐน อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐน จ ปญฺญาว รตนํ **ปญฺญารตนํ**ฯ น เตน สตฺตา มุยฺหนฺติ, สยํ วา อารมฺมเณ น มุยฺหตีติ **อโมโห**ฯ ธมฺมวิจยปทํ วุตฺตตฺถเมวฯ กสฺมา ปเนตํ ปุน วุตฺตนฺติ? อโมหสฺส โมหปฏิปกฺขภาวทีปนตฺถํฯ เตเนตํ ทีเปติ – ยฺวายํ อโมโห, โส น เกวลํ โมหโต อโญฺญ ธโมฺม, โมหสฺส ปฏิปโกฺข ธมฺมวิจยสงฺขาโต อโมโหว อิธาธิเปฺปโตติฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ ยาถาวนิยฺยานิกกุสลทิฏฺฐิฯ ธมฺมวิจยสงฺขาโต ปสโตฺถ สุนฺทโร วา โพชฺฌโงฺคติ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ **มคฺคงฺค**นฺติ อริยมคฺคสฺส องฺคํ การณนฺติ มคฺคงฺคํฯ อริยมคฺคสฺส อโนฺตคธตฺตา **มคฺคปริยาปนฺน**นฺติฯ

อสญฺญาสมาปตฺตีติ สญฺญาวิราคภาวนาวเสน ปวตฺติตา อสญฺญภวูปปตฺตินิพฺพตฺตนสมาปตฺติฯ อนุปฺปเนฺน หิ พุเทฺธ เอกเจฺจ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตฺวา วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานา วุฏฺฐาย สญฺญาย โทสํ ปสฺสนฺติ, สญฺญาย สติ หตฺถเจฺฉทาทิทุกฺขเญฺจว สพฺพภยานิ จ โหนฺติ, ''อลํ อิมาย สญฺญาย, สญฺญาภาโว สโนฺต''ติ เอวํ สญฺญาย โทสํ ปสฺสิตฺวา สญฺญาวิราควเสน จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลํ กตฺวา อสญฺญีสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ จิตฺตํ เนสํ จุติจิตฺตนิโรเธเนว อิธ นิวตฺตติ, รูปกฺขนฺธมตฺตเมว ตตฺถ นิพฺพตฺตติฯ

เต ยถา นาม ชิยาเวคุกฺขิโตฺต สโร ยตฺตโก ชิยาเวโค, ตตฺตกเมว อากาเส คจฺฉติ, เอวเมวํ ฌานเวคุกฺขิตฺตา อุปปชฺชิตฺวา ยตฺตโก ฌานเวโค, ตตฺตกเมว กาลํ ติฏฺฐนฺติฯ ฌานเวเค ปน ปริกฺขีเณ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ อนฺตรธายติ, อิธ ปฏิสนฺธิสญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''อสญฺญภวูปปตฺตินิพฺพตฺตนสมาปตฺตี''ติฯ **วิภูตสญฺญาสมาปตฺตี**ติ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติฯ สา หิ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณสฺส ปฐมารุปฺปสญฺญายปิ วิภาวนโต ''วิภูตสญฺญา''ติ วุจฺจติฯ เกจิ ''วิภูตรูปสญฺญา''ติ ปฐนฺติ, เตสํ มเตน วิภูตรูปสมาปตฺติ นาม เสสารุปฺปสมาปตฺติโยฯ เสสา สมาปตฺติโย สุวิเญฺญยฺยาวฯ

เนวเสกฺขนาเสโกฺข ฌายีติ ฌานลาภี ปุถุชฺชโนฯ **อาชานิโย ฌายี**ติ อรหา, สเพฺพปิ วา อริยปุคฺคลาฯ **อสฺสขลุโงฺก ฌายี**ติ ขลุงฺกสฺสสทิโส ฌายีฯ ตถา หิ ขลุโงฺก อโสฺส ทมถํ น อุเปติ อิโต จิโต จ ยถารุจิ ธาวติ, เอวเมวํ โย ปุถุชฺชโน อภิญฺญาลาภี, โส อภิญฺญา อสฺสา

เหตฺวา ‘‘อลเมตฺตาวตา, กตเมตฺตาวตา’’ติ อุตฺตริทมถาย อปริสกฺกโนฺต อภิญฺญาจิตฺตวเสน อิโต จิโต จ ธาวติ ปวตฺตติ, โส ‘‘อสฺสขลุโงฺก ฌายี’’ติ วุโตฺตฯ **ทิฎฺธุตฺตโร ฌายี**ติ ฌานลาภี ทิฎฺฐิคติโกฯ **ปญฺญุตฺตโร ฌายี**ติ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌายี, สโพฺพ เอว วา ปญฺญาธิโก ฌายีฯ

สรโณ สมาธีติ อกุสลจิเตฺตกคฺคตา, สโพฺพปิ วา สาสโว สมาธิฯ **อรโณ สมาธี**ติ สโพฺพ กุสลาพฺยากโต สมาธิ, โลกุตฺตโร เอว วาฯ **สเวโร สมาธี**ติ ปฎิฆจิเตฺตสุ เอกคฺคตาฯ **อเวโร สมาธี**ติ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติฯ อนนฺตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สามิโส สมาธี**ติ โลกิยสมาธิฯ โส หิ อนติกฺกนฺตวฎฺฎามิสโลกามิสตาย สามิโสฯ **นิรามิโส สมาธี**ติ โลกุตฺตโร สมาธิฯ **สสงฺขาโร สมาธี**ติ ทุกฺขาปฎิปโท ทนฺธาภิโญฺญ สุขาปฎิปโท จ ทนฺธาภิโญฺญฯ โส หิ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน จิเตฺตน ปจฺจนีกธเมฺม กิเจฺฉน กสิเรน นิคฺคเหตฺวา อธิคนฺตโพฺพฯ อิตโร **อสงฺขาโร สมาธิฯ เอกํสภาวิโต สมาธี**ติ สุกฺขวิปสฺสกสฺส สมาธิฯ **อุภยํสภาวิโต สมาธี**ติ สมถยานิกสฺส สมาธิฯ **อุภยโต ภาวิตภาวโน สมาธี**ติ กายสกฺขิโน อุภโตภาควิมุตฺตสฺส จ สมาธิฯ โส หิ อุภยโต ภาเคหิ อุภยโต ภาวิตภาวโนฯ

อาคาฬฺหปฎิปทาติ กามานํ โอโรหนปฎิปตฺติ, กามสุขานุโยโคติ อโตฺถฯ **นิชฺฌามปฎิปทา**ติ กามสฺส นิชฺฌาปนวเสน เขทนวเสน ปวตฺตา ปฎิปตฺติ, อตฺตกิลมถานุโยโคติ อโตฺถฯ **อกฺขมา ปฎิปทา**ติอาทีสุ ปธานกรณกาเล สีตาทีนิ อสหนฺตสฺส ปฎิปทา, ตานิ นกฺขมตีติ อกฺขมาฯ สหนฺตสฺส ปน ตานิ ขมตีติ **ขมา**ฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔; ๖.๕๘) นเยน มิจฺฉาวิตเกฺก สเมตีติ **สมา**ฯ มนจฺฉฎฺฐานิ อินฺทฺริยานิ ทเมตีติ **ทมา ปฎิปทา**ฯ

เอวนฺติ อิมินา วุตฺตนเยนฯ **โย ธโมฺม**ติ โย โกจิ ชาติอาทิธโมฺมฯ **ยสฺส ธมฺมสฺสา**ติ ตโต อญฺญสฺส ชราทิธมฺมสฺสฯ **สมานภาโว**ติ ทุกฺขาทิภาเวน สมานภาโวฯ **เอกตฺตตายา**ติ สมานตาย ทุกฺขาทิภาวานํ เอกีภาเวนฯ **เอกี ภวตี**ติ อเนโกปิ ‘‘ทุกฺข’’นฺติอาทินา เอกสทฺทาภิเธยฺยตาย เอกี ภวติฯ เอเตน เอกตฺตตาย ลกฺขณมาหฯ **เยน เยน วา ปน วิลกฺขโณ**ติ โย ธโมฺม ยสฺส ธมฺมสฺส เยน เยน ภาเวน วิสทิโสฯ **เตน เตน เวมตฺตํ คจฺฉตี**ติ เตน เตน ภาเวน โส ธโมฺม ตสฺส ธมฺมสฺส เวมตฺตตํ วิสทิสตฺตํ คจฺฉติ, ทุกฺขภาเวน สมาโนปิ ชาติอาทิโก อภินิพฺพตฺติอาทิภาเวน ชราทิกสฺส วิสิฎฺฐตํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ อิมินา เวมตฺตตาย ลกฺขณมาหฯ

อิทานิ ตาว เอกตฺตเวมตฺตตาวิสเย นิโยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สุเตฺต วา เวยฺยากรเณ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปุจฺฉิต**นฺติ ปุจฺฉาวเสน เทสิตสุตฺตวเสน วุตฺตํ, น ปน อธิฎฺฐานหารสฺส ปุจฺฉาวิสยตายฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

อธิฎฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๕. ปริกฺขารหารวิภงฺควณฺณนา

๔๙. **ตตฺถ กตโม ปริกฺขาโร หาโร**ติ ปริกฺขารหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **โย ธโมฺม ยํ ธมฺมํ ชนยติ, ตสฺส โส ปริกฺขาโร**ติ สเงฺขปโต ปริกฺขารลกฺขณํ วตฺวา ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘กึลกฺขโณ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิโนติ อตฺตโน ผลํ ปฎิการณภาวํ คจฺฉตีติ **เหตุ**ฯ ปฎิจฺจ เอตสฺมา ผลํ เอตีติ **ปจฺจโย**ฯ กิญฺจาปิ เหตุปจฺจยสเทฺทหิ การณเมว วุจฺจติ, ตถาปิ ตตฺถ วิ

เสสํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“อสาธารณลกฺขโณ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สภาโว เหตู**ติ สมานภาโว พีชํ เหตุฯ นนุ จ พีชํ องฺกุราทิสทิสํ น โหตีติ? โน น โหติ, อญฺญโต หิ ตาทิสสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ

“ยถา วา ปนา”ติอาทินาปิ อุทาหรณนฺตรทสฺสเนน เหตุปจฺจยานํ วิเสสเมว วิภาเวติฯ ตตฺถ **ทุทฺธ**นฺติ ขีรํฯ **ทธิ ภวตี**ติ เอกตฺตนเยน อเภโทปจาเรน วา วุตฺตํ, น อญฺญถาฯ น หิ ขีรํ ทธิ โหติฯ เตเนวาห – **“น จตฺถิ เอกกาลสมวธานํ ทุทฺธสฺส จ ทธิสฺส จา”**ติฯ อถ วา ฆเฏ ทุทฺธํ ปกฺขิตฺตํ ทธิ ภวติ, ทธิ ตตฺถ กาลนฺตเร ชายติ ปจฺจยนฺตรสมาโยเคน, ตสฺมา น จตฺถิ เอกกาลสมวธานํ ทุทฺธสฺส จ ทธิสฺส จ รสขีรวิปากาทีหิ ภินฺนสภาวตฺตาฯ **เอวเมว**นฺติ ยถา เหตุภูตสฺส ขีรสฺส ผลภูเตน ทธินา น เอกกาลสมวธานํ, เอวมญฺญสฺสาปิ เหตุสฺส ผเลน น เอกกาลสมวธานํ, น ตถา ปจฺจยสฺส, น หิ ปจฺจโย เอกเนฺตน ผเลน ภินฺนกาโล เอวาติฯ เอวมฺปิ เหตุปจฺจยานํ วิเสโส เวทิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ พาหิรํ เหตุปจฺจยวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อชฺฌตฺติกํ ทเสฺสตุํ **“อยญฺหิ สํสาโร”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘อวิชฺชา อวิชฺชาย เหตู’’ติ วุเตฺต กึ เอกสฺมึ จิตฺตุปฺปาเท อเนกา อวิชฺชา วิชฺชนฺตีติ? อาห **“ปุริมิกา อวิชฺชา ปจฺฉิมิกาย อวิชฺชาย เหตู”**ติฯ เตน เอกสฺมึ กาเล เหตุผลานํ สมวธานํ นตฺถีติ เอตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ ตตฺถ **“ปุริมิกา อวิชฺชา”**ติอาทินา เหตุผลภูตานํ อวิชฺชานํ วิภาคํ ทเสฺสติฯ **“พีชงฺกุโร วิยา”**ติอาทินา อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – ยถา พีชํ องฺกุรสฺส เหตุ โหนฺตํ สมนนฺตรเหตุตาย เหตุ โหติฯ ยํ ปน พีชโต ผลํ นิพฺพตฺตติ, ตสฺส พีชํ ปรมฺปรเหตุตาย เหตุ โหติฯ เอวํ อวิชฺชายปิ เหตุภาเว ทฏฺฐพฺพนฺติฯ

ปุน **“ยถา วา ปนา”**ติอาทินาปิ เหตุปจฺจยวิภาคเมว ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ถาลก**นฺติ ทีปกปลฺลิกาฯ **อนคฺคิก**นฺติ อคฺคึ วินาฯ **ทีเปตุ**นฺติ ชาเลตุํฯ **อิติ สภาโว เหตู**ติ เอวํ ปทีปุชฺชาลนาทีสุ อคฺคิอาทิปทีปสทิสํ การณํ สภาโว เหตุฯ **ปรภาโว ปจฺจโย**ติ ตเตฺถว กปลฺลิกาวฏฺฏิเตลาทิสทิโส อคฺคิโต อโญฺญ สภาโว ปจฺจโยฯ **อชฺฌตฺติโก**ติ นิยกชฺฌตฺติโก นิยกชฺฌเตฺตภโวฯ **พาหิโร**ติ ตโต พหิภูโตฯ **ชนโก**ติ นิพฺพตฺตโกฯ **ปริคฺคาหโก**ติ อุปตฺถมฺภโกฯ **อสาธารโณ**ติ อาเวณิโกฯ **สาธารโณ**ติ อเญฺญสมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ สมาโนฯ

อิทานิ ยสฺมา การณํ ‘‘ปริกฺขาโร’’ติ วุตฺตํ, การณภาโว จ ผลาเปกฺขาย, ตสฺมา การณสฺส โย การณภาโว ยถา จ โส โหติ, ยญฺจ ผลํ โย จ ตสฺส วิเสโส, โย จ การณผลานํ สมฺพโนฺธ, ตํ สพฺพํ วิภาเวตุํ **“อวุปเจฺฉทโตฺถ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ การณผลภาเวน สมฺพนฺธตา **สนฺตติ**ฯ โก จ ตตฺถ สมฺพโนฺธ, โก การณผลภาโว จ? โส เอว อวุปเจฺฉทโตฺถฯ โย ผลภูโต อญฺญสฺส อการณํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ, โส วุปจฺฉิโนฺน นาม โหติ, ยถา ตํ อรหโต จุติจิตฺตํฯ โย ปน อตฺตโน อนุรูปสฺส ผลสฺส เหตุ หุตฺวา นิรุชฺฌติ, โส อนุปจฺฉิโนฺน เอว นาม โหติ, เหตุผลสมฺพนฺธสฺส วิชฺชมานตฺตาติ อาห – ‘‘อวุปเจฺฉทโตฺถ สนฺตติอโตฺถ’’ติฯ

ยสฺมา จ การณโต นิพฺพตฺตํ ผลํ นาม, น อนิพฺพตฺตํ, ตสฺมา **“นิพฺพตฺติอโตฺถ ผลโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ปุริมภเวน อนนฺตรภวปฏิสนฺธานวเสน ปวตฺตา อุปฺปตฺติกฺขนฺธา ปุนพฺภโว, ตสฺมา วุตฺตํ – **“ปฏิสนฺธิอโตฺถ ปุนพฺภวโตฺถ”**ติฯ ตถา ยสฺส ปุคฺคลสฺส กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ ปลิพุเนฺธนฺติ สมฺมา ปฏิปชฺชิตุํ น เทนฺติฯ ยาว จ มเคฺคน อสมุคฺฆาติตา, ตาว อนุเสนฺติ นาม, เตน วุตฺตํ – **“ปลิโพธโตฺถ ปริยุฏฺฐานโตฺถ, อสมุคฺฆาตโตฺถ อนุสยโตฺถ”**ติฯ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริญฺญาเต น กทาจิ ตํ นามรูปงฺกุรสฺส การณํ เหสฺสตีติ อาห – **“อปริญฺญาตโตฺถ วิญฺญาณสฺส พีชโตฺถ”**ติฯ **ยตฺถ อวุปเจฺฉโท ตตฺถ สนฺตตี**ติ ยตฺถ รูปารูป

ปฺปวตฺติยํ ยถาวุโตฺต อวุปเจฺฉโท, ตตฺถ สนฺตติโวหาโร ฯ **ยตฺถ สนฺตติ ตตฺถ นิพฺพตฺตี**ติอาทิ ปจฺจยปรมฺปรทสฺสนํ เหตุผลสมฺพนฺธวิภาวนเมวฯ

“ยถา วา ปน จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจา”ติอาทินา ‘‘สภาโว เหตู’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเคน ท เสฺสติฯ ตตฺถ **สนฺนิสฺสยตายา**ติ อุปนิสฺสยปจฺจยตายฯ **มนสิกาโร**ติ กิริยามโนธาตุฯ สา หิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิญฺญาณภาเวน สมานชาติตาย สภาโว เหตุฯ **สงฺขารา วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย สภาโว เหตู**ติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารา ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย, ตตฺถ โย สภาโว, โส เหตูติฯ **สงฺขารา**ติ เจตฺถ สโพฺพ โลกิโย กุสลากุสลจิตฺตุปฺปาโท อธิเปฺปโตฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอวํ โย โกจิ อุปนิสฺสโย สโพฺพ โส ปริกฺขาโร**ติ ยถาวุตฺตปฺปเภโท โย โกจิ ปจฺจโย, โส สโพฺพ อตฺตโน ผลสฺส ปริกฺขรณโต อภิสงฺขรณโต ปริกฺขาโรฯ ตสฺส นิทฺธาเรตฺวา กถนํ ปริกฺขาโร หาโรติฯ

ปริกฺขารหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. สมาโรปนหารวิภงฺควณฺณนา

๕๐. ตตฺถ กตโม สมาโรปโน หาโรติ สมาโรปนหารวิภโงฺคฯ ตตฺถ **เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน**ติ ยสฺมิํ กิสฺมิญฺจิ เอกสฺมิํ การณภูเต ธเมฺม สุเตฺตน คหิเตฯ **ยตฺตกานิ ปทฏฺฐานานิ โอตรนฺตี**ติ ยตฺตกานิ อเญฺญสํ การณภูตานิ ตสฺมิํ ธเมฺม สโมสรนฺติฯ **สพฺพานิ ตานิ สมาโรปยิตพฺพานี**ติ สพฺพานิ ตานิ ปทฏฺฐานานิ ปทฏฺฐานภูตา ธมฺมา สมฺมา นิทฺธารณวเสน อาเนตฺวา เทสนาย อาโรเปตพฺพา, เทสนารุเฬฺห วิย กตฺวา กเถตพฺพาติ อโตฺถฯ ยถา อาวเฏฺฏ หาเร ‘‘เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน, ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐาน’’นฺติ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร) วจนโต อเนเกสํ ปทฏฺฐานานํ ปริเยสนา วุตฺตา, เอวมิธาปิ พหูนํ ปทฏฺฐานานํ สมาโรปนา กาตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **“ยถา อาวเฏฺฏ หาเร”**ติ อาหฯ น เกวลํ ปทฏฺฐานวเสเนว สมาโรปนา, อถ โข เววจนภาวนาปหานวเสนปิ สมาโรปนา กาตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถ สมาโรปนา จตุพฺพิธา”**ติอาทิมาหฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปทฏฺฐานเววจนานิ คหิตานิ, นนุ ปทฏฺฐานเววจนหาเร เอว อยมโตฺถ วิภาวิโตติ? สจฺจเมตํ, อิธ ปน ปทฏฺฐานเววจนคฺคหณํ ภาวนาปหานานํ อธิฏฺฐานวิสยทสฺสนตฺถเญฺจว เตสํ อธิวจนวิภาคทสฺสนตฺถญฺจฯ เอวญฺหิ ภาวนาปหานานิ สุวิเญฺญยฺยานิ โหนฺติ สุกรานิ จ ปญฺญาเปตุํฯ **อิทํ ปทฏฺฐาน**นฺติ อิทํ ติวิธํ สุจริตํ พุทฺธานํ สาสนสฺส โอวาทสฺส วิสยาธิฏฺฐานภาวโต ปทฏฺฐานํฯ ตตฺถ **“กายิก”**นฺติอาทินา ตีหิ สุจริเตหิ สีลาทโย ตโยขเนฺธ สมถวิปสฺสนา ตติยจตุตฺถผลานิ จ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสติ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ วนียตีติ **วนํ,** วนติ, วนุเต อิติ วา **วนํ**ฯ ตตฺถ ยสฺมา ปญฺจ กามคุณา กามตณฺหาย, นิมิตฺตคฺคาโห อนุพฺยญฺชนคฺคาหสฺส, อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิ ตปฺปฏิพนฺธฉนฺทราคาทีนํ, อนุสยา จ ปริยุฏฺฐานานํ การณานิ โหนฺติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ปญฺจ กามคุณา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๑. อยํ เววจเนน สมาโรปนาติ โย ‘‘ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ เสกฺขผลํ, อนาคามิผลํ, กามธาตุสมติกฺกมน’’นฺติ เอเตหิ ปริยายวจเนหิ ตติยผลสฺส นิเทฺทโส, ตถา โย ‘‘อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อเสกฺขผลํ, อคฺคผลํ อรหตฺตํ, เตธาตุกสมติกฺกมน’’นฺติ เอเตหิ ปริยายวจเนหิ จตุตฺถผลสฺส นิเทฺทโส, โย จ ‘‘ปญฺญินฺทฺริย’’นฺติอาทีหิ ปริยายวจเนหิ ปญฺญาย นิเทฺทโส, อยํ เววจเนหิ จ สมาโรปนาฯ

ตสฺมาติห ตฺวํ, ภิกฺขุ, กาเย กายานุปสฺสี วิหราหีติอาทิ ลกฺขณหารวิภงฺควณฺณนายํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ เกวลํ ตตฺถ เอกลกฺขณตฺตา อวุตฺตานมฺปิ วุตฺตภาวทสฺสนวเสเนว อาคตํ, อิธ ภาวนาสมาโรปนวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ กายานุปสฺสนา วิเสสโต อสุภานุปสฺสนาเอว กามราคตเทกฏฺฐกิเลสานํ เอกนฺตปฏิปกฺขาติ อสุภสญฺญา กพฬีการาหารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสา กามุปาทานํ กามโยโค อภิชฺฌากายคนฺโถ กามาสโว กาโมโฆ ราคสลฺลํ รูปธมฺมปริญฺญาย ปฏิปกฺขกิเลสา รูปธเมฺมสุ ราโค ฉนฺทาคติคมนนฺติ เอเตสํ ปาปธมฺมานํ ปหานาย สํวตฺตตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“กาเย กายานุปสฺสี วิหรนฺโต”**ติอาทินาฯ

ตถา เวทนานุปสฺสนา วิเสสโต ทุกฺขานุปสฺสนาติ, สา –

“โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทกฺขิ นํ อนิจฺจโต”ติฯ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓; อิติวุ. ๕๓) –

อาทิวจนโต สพฺพํ เวทนํ “ทุกฺข”นฺติ ปสฺสนฺตี สุขสญฺญาย เวทนาเหตุปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสานํ โคสีลาทีหิ ภวสุทฺธิ โหตีติ เวทนาสฺสาเทน ปวตฺตสฺส ภวุปาทานสงฺขาตสฺส สีลพฺพตุปาทานสฺส เวทนาวเสน “อนตฺถํ เม อจรี”ติอาทินยปฺปวตฺตสฺส (ที. นิ. ๓.๓๔๐; อ. นิ. ๙.๒๙; ๑๐.๗๙; ธ. ส. ๑๒๓๗; วิภ. ๙๐๙, ๙๖๐) พฺยาปาทกายคนฺถสฺส โทสสลฺลสฺส เวทนาสฺสาทวเสเนว ปวตฺตสฺส ภวโยคภวาภวภโวฆสงฺขาตสฺส ภวราคสฺส ภวปริญฺญาย ปริพนฺธกกิเลสานํ เวทนาวิสยสฺส ราคสฺส โทสาคติคมนสฺส จ ปหานาย สํวตฺตตีติ เอตมตฺถํ ทเสฺสติ **“เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี”**ติอาทินาฯ

ตถา จิตฺตานุปสฺสนา วิเสสโต อนิจฺจานุปสฺสนาติ, สา จิตฺตํ “อนิจฺจ”นฺติ ปสฺสนฺตี ตตฺถ เยภุเยฺยน สตฺตา นิจฺจสญฺญิโนติ นิจฺจสญฺญาย วิญฺญาณาหารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสานํ นิจฺจาภินิเวสปฏิปกฺขโต เอว ทิฏฺฐุปาทานํ ทิฏฺฐิโยคสีลพฺพตปรามาสกายคนฺถทิฏฺฐาสวทิโฏฺฐฆสงฺขาตาย ทิฏฺฐิยา นิจฺจสญฺญานิมิตฺตสฺส “เสโยฺยหมสฺมี”ติอาทินยปฺปวตฺตสฺส (ธ. ส. ๑๒๓๙; วิภ. ๘๓๒, ๘๖๖, ๙๖๒) มานสลฺลสฺส สญฺญาปริญฺญาย ปฏิปกฺขกิเลสานํ สญฺญาย ราคสฺส ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส อปฺปหีนตฺตา อุปฺปชฺชนกสฺส ภยาคติคมนสฺส จ ปหานาย สํวตฺตตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี”**ติอาทินาฯ

ตถา ธมฺมานุปสฺสนา วิเสสโต อนตฺตสญฺญาติ, สา สงฺขาเรสุ อตฺตสญฺญาย มโนสเญฺจตนาหารปริญฺญาย ปฏิปกฺขกิเลสานํ สกฺกายทิฏฺฐิยา “อิทเมว สจฺจ”นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗, ๒๐๒-๒๐๓; ๓.๒๗) ปวตฺตสฺส มิจฺฉาภินิเวสสฺส มิจฺฉาภินิเวสเหตุกาย อวิชฺชาโยคอวิชฺชาสวอวิโชฺชฆโมหสลฺลสงฺขาตาย อวิชฺชาย สงฺขารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสานํ สงฺขาเรสุ ราคสฺส โมหาคติคมนสฺส จ ปหานาย สํวตฺตตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรนฺโต”**ติอาทินาฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

สมาโรปนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ หารวิภงฺควณฺณนาฯ

๑. เทสนาหารสมฺปาตวณฺณนา

เอวํ สุปริกมฺมกตาย ภูมิยา นานาวณฺณานิ มุตฺตปุปฺผานิ ปกิรนฺโต วิย สุสิกฺขิตสิปฺปาจริยวิจาริเตสุ สุรตฺตสุวณฺณาลงฺกาเรสุ นานาวิธรํสิชาลสมุชฺชลานิ วิวิธานิ มณิรตนานิ พนฺธนฺโต

วิย มหาปถวึ ปริวเตฺตตฺวา ปปฺปฏกโภชํ ขาทาเปนฺต วิย โยชนิกมธุคณฺฑํ ปีเฬตฺวา สุมธุรสํ ปาเยนฺต วิย จ อายสฺมา มหากจฺจาโน นานาสุตฺตปเทเส อุทาหรนฺต โสฬส หาเร วิภชิตฺวา อิทานิ เต เอกสฺมึเยว สุเตฺต โยเชตฺวา ทเสฺสนฺต หารสมฺปาตวารํ อารภิฯ อารภนฺต จ ยายํ นิเทฺทสวาเร –

๕๒. โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสโลจนโต ทิสา วิโลเกตฺวาฯ

สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ตีหิ นิทฺทิเส สุตฺต''นฺติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ยสฺมา ตํ หารวิภงฺควาโร นปฺปโยเชติ, วิปฺปกิณฺณวิสยตฺตา, นยวิจารสฺส จ อนฺ ตริตตฺตา ฯ อเนเกหิ สุตฺตปเทเสหิ หารานํ วิภาคทสฺสนเมว หิ หารวิภงฺควาโรฯ หารสมฺปาต วาโร ปน ตํ ปโยเชติ, เอกสฺมึเยว สุตฺตปเทเส โสฬส หาเร โยเชตฺวาว ตทนนฺตรํ นยสมุฏฺ ฐานสฺส กถิตตฺตาฯ ตสฺมา ''โสฬส หารา ปฐม''นฺติ คาถํ ปจฺจามสิตฺวา **''ตสฺสา นิเทฺทโส กุหึ ทฏฺฐโพฺพ, หารสมฺปาเต''**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ''ตสฺสา คาถาย นิเทฺทโส กตฺถ ทฏฺฐ โพฺพ''ติฯ เอเตน สุเตฺตสุ หารานํ โยชนานยทสฺสนํ หารสมฺปาตวาโรติ ทเสฺสติฯ หารสมฺปา ตปทสฺส อโตฺถ วุโตฺต เอวฯ

อรกฺขิเตน จิเตฺตนาติ จกฺขุทฺวาราทีสุ สติอารกฺขาภาเวน อคุเตฺตน จิเตฺตนฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตนา**ติ สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสทูสิเตนฯ **ถินมิทฺธาภิภูเตนา**ติ จิตฺตสฺส กาย สฺส จ อกลฺยตาลกฺขเณหิ ถินมิเทฺธหิ อโชฺฌตฺถเฏฺฐนฯ **วสํ มารสฺส คจฺฉตี**ติ กิเลสมาราทีนํ ยถากามํ กรณีโย โหตีติ อยํ ตาว คาถาย ปทโตฺถฯ

ปมาทนฺติ ''อรกฺขิเตน จิเตฺตนา''ติ อิทํ ปทํ ฉสุ ทฺวาเรสุ สติโวสคฺคลกฺขณํ ปมาทํ กเถ ติฯ **ตํ มจฺจุโน ปท**นฺติ ตํ ปมชฺชนํ คุณมารณโต มจฺจุสงฺขาตสฺส มารสฺส วสวตฺตนฏฺฐานํ, เตน ''อรกฺขิเตน จิเตฺตน, วสํ มารสฺส คจฺฉตี''ติ ปฐมปาทํ จตุตฺถปาเทน สมฺพนฺธิตฺวา ทเสฺสติฯ **โส วิปลฺลาโส**ติ ยํ อนิจฺจสฺส ขนฺธปญฺจกสฺส ''นิจฺจ''นฺติ ทสฺสนํ, โส วิปลฺลาโส วิปริเยสคฺคาโหฯ เตเนวาห – **''วิปรีตคฺคาหลกฺขโณ วิปลฺลาโส''**ติฯ สพฺพํ วิปลฺลาสสามเญฺญน คเหตฺวา ตสฺส อธิฏฺฐานํ ปุจฺฉติ **''กึ วิปลฺลาสยตี''**ติฯ สามญฺญสฺส จ วิเสโส อธิฏฺฐานภาเวน โวหรียตี ติ อาห – **''สญฺญํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิมิตี''**ติฯ ตํ ''วิปลฺลาสยตี''ติ ปเทน สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เตสุ สญฺญาวิปลฺลาโส สพฺพมุทุโก, อนิจฺจาทิกสฺส วิสยสฺส มิจฺฉาวเสน อุปฏฺฐิตาการคฺคหณมตฺตํ มิคโปตกานํ ติณปุริสเกสุ ปุริโสติ อุปฺปนฺนสญฺญา วิยฯ จิตฺตวิปลฺลาโส ตโต พลวตโร, อมณิ อาทิเก วิสเย มณิอาทิอากาเรน อุปฏฺฐหเนฺต ตถา สนฺนิฏฺฐานํ วิย นิจฺจาทิโต สนฺนิฏฺฐาน มตฺตํฯ ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส ปน สพฺพพลวตโร ยํ ยํ อารมฺมณํ ยถา ยถา อุปฏฺฐาติ, ตถา ตถา นํ สสฺสตาทิวเสน ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ อภินิวิสนฺต ปวตฺตติฯ ตตฺถ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาสสฺส การณํ, จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาสสฺส การณํ โหติฯ

อิทานิ วิปลฺลาสานํ ปวตฺติฏฺฐานํ วิสยํ ทเสฺสตุํ **''โส กุหึ วิปลฺลาสยติ, จตูสุ อตฺตภาว วตฺถูสู''**ติ อาหฯ ตตฺถ **อตฺตภาววตฺถูสู**ติ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ เต หิ อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ อตฺตา, ''อตฺตา''ติ ภวติ เอตฺถ พุทฺธิ โวหาโร จาติ อตฺตภาโว, โส เอว สุภา ทีนํ วิปลฺลาสสฺส จ อธิฏฺฐานภาวโต วตฺถุ จาติ ''อตฺตภาววตฺถู''ติ วุจฺจติฯ **''รูปํ อตฺตโต สม นุปสฺสตี''**ติอาทินา เตสํ สพฺพวิปลฺลาสมูลภูตาย สกฺกายทิฏฺฐิยา ปวตฺติฏฺฐานภาเวน อตฺต ภาววตฺถุตํ ทเสฺสตฺวา ปุน วิปลฺลาสานํ ปวตฺติอากาเรน สทฺธึ วิสยํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **''รูปํ ปฐมํ วิปลฺลาสวตฺถุ อสุเภ สุภ''**นฺติ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยํฯ ปุน มูลการณวเสน วิปลฺลา

เส วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“เทฺว ธมฺมา จิตฺตสฺส สํกิเลสา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อวิชฺชา รหิตา ตณฺหา นตฺถิ, อวิชฺชา จ สุภสุขสญฺญานมฺปิ ปจฺจโย เอว, ตถาปิ ตณฺหา เอตาสํ สาติสยํ ปจฺจโยติ ทเสฺสตุํ **“ตณฺหานิวุตํ...เป.... ทุเกฺข สุข”**นฺติ วุตฺตํฯ **ทิฏฺฐินิวุต**นฺติ ทิฏฺฐิสีเสน อวิชฺชา วุตฺตาติ อวิชฺชานิวุตนฺติ อโตฺถฯ กามเญฺจตฺถ ตณฺหารหิตา ทิฏฺฐิ นตฺถิ, ตณฺหาปิ ทิฏฺฐิยา ปจฺจโย เอวฯ ตณฺหาปิ ‘‘นิจฺจํ อตฺตา’’ติ อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตานํ ตถาปวตฺตมิจฺฉาภินิเวสสฺส โมโห วิเสสปจฺจโยติ ทเสฺสตุํ **“ทิฏฺฐินิวุตํ...เป.... อตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ

โย ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสติ ‘‘อนิเจฺจ นิจฺจํ, อนตฺตนิ อตฺตา’’ติ ปวตฺตมฺปิ วิปลฺลาสทฺวยํ สนฺธายาห – **“โส อตีตํ รูปํ...เป.... อตีตํ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี”**ติฯ เอเตน อฏฺฐารสวิโธปิ ปุพฺพนฺตานุกปฺปิกวาโท ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ วิปลฺลาสานํ วเสน โหตีติ ทเสฺสติฯ **ตณฺหาวิปลฺลาโส**ติ ตณฺหามูลโก วิปลฺลาโสฯ ‘‘อสุเภ สุภํ, ทุเกฺข สุข’’นฺติ เอตํ วิปลฺลาสทฺวยํ สนฺธาย วทติฯ **อนาคตํ รูปํ อภินนฺทตี**ติ อนาคตํ รูปํ ทิฏฺฐาภินนฺทนวเสน อภินนฺทติฯ **อนาคตํ เวทนํ, สญฺญํ, สงฺขาเร, วิญฺญาณํ อภินนฺทตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เอเตน จตุจตฺตาลีสวิโธปิ อปรนฺตานุกปฺปิกวาโท เยภุเยฺยน ปุริมานํ ทฺวินฺนํ วิปลฺลาสานํ วเสน โหตีติ ทเสฺสติฯ **เทฺว ธมฺมา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา**ติ เอวํ ปรมสาวชฺชสฺส วิปลฺลาสสฺส มูลการณนฺติ วิเสสโต เทฺว ธมฺมา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา **ตณฺหา จ อวิชฺชา จา**ติ เต สรูปโต ทเสฺสติฯ ตาหิ วิสุชฺฌนฺตํ จิตฺตํ วิสุชฺฌตีติ ปฏิปกฺขวเสนปิ ตาสํ อุปกฺกิเลสภาวํเยว วิภาเวติ, น หิ ตณฺหาอวิชฺชาสุ ปหีนาสุ โกจิ สํกิเลสธโมฺม น ปหียตีติฯ ยถา จ วิปลฺลาสานํ มูลการณํ ตณฺหาวิชฺชา, เอวํ สกลสฺสาปิ วฏฺฏสฺส มูลการณนฺติ ยถานุสนฺธินาว คาถํ นิฏฺฐเปตุํ **“เตส”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตส**นฺติ เยสํ อรกฺขิตํ จิตฺตํ มิจฺฉาทิฏฺฐิหตญฺจ, เตสํฯ **“อวิชฺชานีวรณาน”**นฺติอาทินา มารสฺส วสคมเนน อนาทิมติสํสาเร สํสรณนฺติ ทเสฺสติฯ

ถินมิทฺธาภิภูเตนาติ เอตฺถ **“ถินํ นามา”**ติอาทินา ถินมิทฺธานํ สรูปํ ทเสฺสติฯ เตหิ จิตฺตสฺส อภิภูตตา สุวิเญฺญยฺยยาวาติ ตํ อนามสิตฺวา กิเลสมารคฺคหเณเนว ตํนิมิตฺตา อภิสงฺขารมารขนฺธมารมจฺจุมารา คหิตา เอวาติ **“กิเลสมารสฺส จ สตฺตมารสฺส จา”**ติ **จ**-สเทฺทน วา เตสมฺปิ คหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โส หิ นิวุโต สํสาราภิมุโข**ติ โส มารวสํ คโต, ตโต เอว นิวุโต กิเลเสหิ ยาว น มารพนฺธนํ ฉิชฺชติ, ตาว สํสาราภิมุโขว โหติ, น วิสงฺขาราภิมุโขติ อธิปฺปาโยฯ อิมานิ ภควตา เทฺว สจฺจานิ เทสิตานิฯ กถํ เทสิตานิ?

ตตฺถ ทุวิธา กถา อภิธมฺมนิสฺสิตา จ สุตฺตนฺตนิสฺสิตา จฯ ตาสุ อภิธมฺมนิสฺสิตา นาม **อรกฺขิเตน จิเตฺตนา**ติ รตฺตมฺปิ จิตฺตํ อรกฺขิตํ, ทุฏฺฐมฺปิ จิตฺตํ อรกฺขิตํ, มูฬฺหมฺปิ จิตฺตํ อรกฺขิตํฯ ตตฺถ รตฺตํ จิตฺตํ อฏฺฐนฺนํ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํ, ทุฏฺฐํ จิตฺตํ ทฺวินฺนํ ปฏิฆจิตฺตุปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํ, มูฬฺหํ จิตฺตํ ทฺวินฺนํ โมมูหจิตฺตุปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ ยาว อิเมสํ จิตฺตุปฺปาทานํ วเสน อินฺทฺริยานํ อคุตฺติ อโคปายนา อปาลนา อนารกฺขา สติโวสโคฺค ปมาโท จิตฺตสฺส อสํวโร, เอวํ อรกฺขิตํ จิตฺตํ โหติฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิหตํ นาม จิตฺตํ จตุนฺนํ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํ, ถินมิทฺธาภิภูตํ นาม จิตฺตํ ปญฺจนฺนํ สสงฺขาริกากุสลจิตฺตุปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ เอวํ สเพฺพปิ อคฺคหิตคฺคหเณน ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา โหนฺติฯ เต ‘‘กตเม ธมฺมา อกุสลา? ยสฺมึ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติอาทินา **จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ** (ธ. ส. ๓๖๕) อกุสลจิตฺตุปฺปาทเทสนาวเสน วิตฺถารโต วตฺตพฺพาฯ **มารสฺสา**ติ เอตฺถ ปญฺจ มาราฯ เตสุ กิเลสมารสฺส จตุนฺนํ อาสวานํ จตุนฺนํ โอฆานํ จตุนฺนํ โยคานํ จตุนฺนํ คนฺถานํ จตุนฺนํ อุปาทานานํ อฏฺฐนฺนํ นีวรณานํ ทสนฺนํ กิเลสวตฺถูนํ วเสน **อาสวโคจฺฉกาทีสุ** (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๔-๑๙, ๑๑๐๒) วุตฺตนเยน, ตถา ‘‘ชาติมโท โคตฺตมโท อา

โรคฺยมโท’’ติอาทินา **ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺค** (วิภ. ๘๓๒) อาคตานํ สตฺตนฺนํ กิเลสานญฺจ วเสน วิภาโค เวทิตพฺโพฯ อยํ ตาเวตฺถ อภิธมฺมนิสฺสิตา กถาฯ

สุตฺตนฺตนิสฺสิตา (ม. นิ. ๑.๓๔๗; อ. นิ. ๑๑.๑๗) ปน **อรกฺขิเตน จิเตฺตนา**ติ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหติ อนุพฺยญฺชนคฺคาหี, ยตฺวาธิกรณเมนํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ, ตสฺส สํวราย น ปฏิปชฺชติ, น รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย น สํวรํ อาปชฺชติฯ โสเตน …เป.… ฆาเนน… ชิวฺหาย… กาเยน… มนสา…เป.… มนินฺทฺริเยน สํวรํ อาปชฺชติ (ม. นิ. ๑.๓๔๗, ๔๑๑, ๔๒๑; ๒.๔๑๙; ๓.๑๕, ๗๕)ฯ เอวํ อรกฺขิตํ จิตฺตํ โหติฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิหตํ นาม จิตฺตํ ปุพฺพนฺตกปฺปนวเสน วา อปรนฺตกปฺปนวเสน วา ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปนวเสน วา มิจฺฉาภินิวิสนฺตสฺส อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตสฺส ‘‘สสฺสโต โลโกติ วา…เป.… เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ (วิภ. ๙๓๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๔๐) วา ยา ทิฏฺฐิ, ตาย หตํ อุปหตํฯ ยา จ โข ‘‘อิมา จตฺตาโร สสฺสตวาทา…เป.… ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา’’ติ พฺรหฺมชาเล (ที. นิ. ๑.๓๐ อาทโย) ปญฺจตฺตเย (ม. นิ. ๓.๒๑ อาทโย) จ อาคตา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย, ตาสํ วเสน จิตฺตสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิหตภาโว เวทิตพฺโพฯ

ถินมิทฺธาภิภูเตนาติ **ถินํ** นาม จิตฺตสฺส อกมฺมญฺญตาฯ **มิทฺธํ** นาม เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยสฺส อกมฺมญฺญตาฯ ตถา **ถินํ** อนุสฺสาหสํหนนํฯ **มิทฺธํ** อสตฺติวิฆาโตฯ อิติ ถิเนน มิทฺเธน จ จิตฺตํ อภิภูตํ อโชฺฌตฺถฏํ อุปทฺทุตํ สโงฺกจนปฺปตฺตํ ลยาปนฺนํฯ **วสํ มารสฺส คจฺฉตี**ติ **วโส** นาม อิจฺฉา โลโภ อธิปฺปาโย รุจิ อากงฺขา อาณา อาณตฺติฯ **มาโร**ติ ปญฺจ มารา – ขนฺธมาโร อภิสงฺขารมาโร มจฺจุมาโร เทวปุตฺตมาโร กิเลสมาโรติฯ **คจฺฉตี**ติ เตสํ วสํ อิจฺฉํ…เป.… อาณตฺตึ คจฺฉติ อุปคจฺฉติ อุเปติ วตฺตติ อนุวตฺตติ นาติกฺกมตีติฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘วสํ มารสฺส คจฺฉตี’’ติฯ

ตตฺถ ยถาวุตฺตา อกุสลา ธมฺมา, ตณฺหาวิชฺชา เอว วา สมุทยสจฺจํฯ โย โส ‘‘วสํ มารสฺส คจฺฉตี’’ติ วุโตฺต, โส เย ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญโตฺต, เต ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํฯ เอวํ ภควตา อิธ เทฺว สจฺจานิ เทสิตานิฯ เตเนวาห – **‘‘ทุกฺขํ สมุทโย จา’’**ติฯ เตสํ ภควา ปริญฺญาย จ ปหานาย จ ธมฺมํ เทเสตีติ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย สมุทยสฺส ปหานายา’’**ติ วุตฺตํฯ กถํ เทเสตีติ เจ –

> ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร;
> สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวา, ญตฺวาน อุทยพฺพยํ;
> ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติฯ (อุทา. ๓๒) –

คาถาย ฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา อรกฺขิเตน จิเตฺตน วสํ มารสฺส คจฺฉติ, ตสฺมา สติสํวเรน มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ รกฺขเณน รกฺขิตจิโตฺต อสฺสฯ **สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร**ติ ยสฺมา กามสงฺกปฺปาทิมิจฺฉาสงฺกปฺปโคจโร ตถา ตถา อโยนิโส วิกเปฺปตฺวา นานาวิธานิ มิจฺฉาทสฺสนานิ คณฺหาติฯ ตโต เอว จ มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จิเตฺตน วสํ มารสฺส คจฺฉติ, ตสฺมา โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรโนฺต เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิสมฺมาสงฺกปฺปโคจโร อสฺสฯ **สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวา**ติ สมฺมาสงฺกปฺปโคจรตาย วิธุตมิจฺฉาทสฺสโน กมฺมสฺสกตาลกฺขณํ ยถาภูตญาณลกฺขณญฺจ สมฺมาทิฏฺฐึ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา สีลสมาธีสุ ยุตฺตปฺปยุโตฺตฯ ตโต เอว จ **ญตฺวาน อุทยพฺพยํ** ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สมปญฺญาสาย อากาเรหิ อุปฺปาทํ นิโรธญฺจ ญตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อนุกฺกเมน อริยมคฺเค คณฺหโนฺต อคฺคมคฺเคน **ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ สพฺพา ทุคฺคติโย**

ชเหติ เอวํ สพฺพโส ภินฺนกิเลสตฺตา ภิกฺขุ ขีณาสโว ยถาสมฺภวํ ติวิธทุกฺขตาโยเคน ทุคฺคติสงฺขาตา สพฺพาปิ คติโย ชเหยฺย, ตาสํ ปรภาเค นิพฺพาเน ติฏฺเฐยฺยาติ อโตฺถฯ

ยํ ตณฺหาย อวิชฺชาย จ ปหานํ, อยํ นิโรโธติ ปหานสฺส นิโรธสฺส ปจฺจยภาวโต อสงฺขตธาตุ ปหานํ นิโรโธติ จ วุตฺตาฯ **อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานี**ติ ปุริมคาถาย ปุริมานิ เทฺว, ปจฺฉิมคาถาย ปจฺฉิมานิ เทฺวติ ทฺวีหิ คาถาหิ ภาสิตานิ อิมานิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ เตสุ สมุทเยน อสฺสาโท, ทุกฺเขน อาทีนโว, มคฺคนิโรเธหิ นิสฺสรณํ, สพฺพคติชหนํ ผลํ, รกฺขิตจิตฺตตาทิโก อุปาโย, อรกฺขิตจิตฺตตาทินิเสธนมุเขน รกฺขิตจิตฺตตาทีสุ นิโยชนํ ภควโต อาณตฺตีติฯ เอวํ เทสนาหารปทตฺถา อสฺสาทาทโย นิทฺธาเรตพฺพาฯ เตเนวาห – **“นิยุตฺโต เทสนาหารสมฺปาโต”**ติฯ

เทสนาหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิจยหารสมฺปาตวณฺณนา

๕๓. เอวํ เทสนาหารสมฺปาตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิจยหารสมฺปาตํ ทเสฺสนฺโต ยสฺมา เทสนาหารปทตฺถวิจโย วิจยหาโร, ตสฺมา เทสนาหาเร วิปลฺลาสเหตุภาเวน นิทฺธาริตาย ตณฺหาย กุสลาทิวิภาคปวิจยมุเขน วิจยหารสมฺปาตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ตณฺหา ทุวิธา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กุสลา**ติ กุสลธมฺมารมฺมณาฯ **กุสล**-สทฺโท เจตฺถ **พาหิติกสุตฺเต** (ม. นิ. ๒.๓๕๘ อาทโย) วิย อนวชฺชตฺเถ ทฏฺฐโพฺพฯ กสฺมา ปเนตฺถ ตณฺหา กุสลปริยาเยน อุทฺธฏา? เหฏฺฐา เทสนาหาเร วิปลฺลาสเหตุภาเวน ตณฺหํ อุทฺธริตฺวา ตสฺสา วเสน สํกิเลสปโกฺข ทสฺสิโตฯ วิจิตฺตปฏิภานตาย ปน อิธาปิ ตณฺหามุเขเนว โวทานปกฺขํ ทเสฺสตุํ กุสลปริยาเยน ตณฺหา อุทฺธฏาฯ ตตฺถ สํสารํ คเมตีติ **สํสารคามินี,** สํสารนายิกาติ อโตฺถฯ อปจยํ นิพฺพานํ คเมตีติ **อปจยคามินี**ฯ กถํ ปน ตณฺหา อปจยคามินีติ? อาห **“ปหานตณฺหา”**ติฯ ตทงฺคาทิปฺปหานสฺส เหตุภูตา ตณฺหาฯ กถํ ปน เอกนฺตสาวชฺชาย ตณฺหาย กุสลภาโวติ? เสวิตพฺพภาวโตฯ ยถา ตณฺหา, เอวํ **มาโนปิ ทุวิโธ กุสโลปิ อกุสโลปิ,** น ตณฺหา เอวาติ ตณฺหาย นิทสฺสนภาเวน มาโน วุโตฺตฯ

ตตฺถ มานสฺส ยถาธิเปฺปตํ กุสลาทิภาวํ ทเสฺสตุํ **“ยํ มานํ นิสฺสาย”**ติอาทิมาหฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘มานมหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี’’ติ อาทิฯ **ยํ เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺส**นฺติอาทิ ‘‘กุสลา’’ติ วุตฺตตณฺหาย สรูปทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ นาม –

> ‘‘ตตฺถ กตมานิ ฉ เนกฺขมฺมสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ? รูปานํเตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ‘ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ, สเพฺพเต รูปา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาเปติ ‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา เอตรหิ อายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตี’ติฯ อิติ อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต อุปฺปชฺชติ ปิหา, ปิหาปจฺจยา โทมนสฺสํฯ ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺส’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๐๗) –

เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนุตฺตรวิโมกฺขสงฺขาตอริยผลธเมฺมสุ ปิหํ อุปฏฺฐาเปตฺวา ตทธิคมาย อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ อุปฏฺฐาเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ อสโกฺกนฺตสฺส

‘‘อิมมฺปิ ปกฺขํ อิมมฺปิ มาสํ, อิมมฺปิ สํวจฺฉรํ, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยภูมึ สมฺปาปุณิตุํ นา สกฺขิ’’นฺติ อนุโสจโต อุปฺปนฺนํ โทมนสฺสํ เนกฺขมฺมวเสน วิปสฺสนาวเสน อนุสฺสติวเสน ปฐมชฺฌานาทิวเสน ปฏิปตฺติยา เหตุภาเวน อุปฺปชฺชนโต เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ นามฯ **อยํ ตณฺหา กุสลา**ติ อยํ ‘‘ปิหา’’ติ วุตฺตา ตณฺหา กุสลาฯ กถํ? **ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, ตทารมฺมณา กุสลา**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, น สภาเวน กุสลา, อนวชฺชเฏฺฐน กุสลาฯ ตํ อุทฺทิสฺส ปวตฺติยา ตทารมฺมณา ปน ตณฺหา กุสลารมฺมณตาย กุสลาติฯ **อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ** อนวชฺชเฏฺฐน กุสลาฯ **ตสฺสา**ติ ปญฺญาวิมุตฺติยา ฯ ยายวเสน ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ คาถายํ ‘‘สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติ วุตฺตํฯ

อิติ จิรตรํ วิปสฺสนาปริวาสํ ปริวสิตฺวา ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาย อธิคตาย ปญฺญาวิมุตฺติยา วเสน วิจยหารสมฺปาตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺสา โก ปวิจโย’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยสฺมา ปญฺญาวิมุตฺติ อริยมคฺคมูลิกา, ตสฺมา จตุตฺถชฺฌานปาทเก อริยมคฺคธมฺเม อุทฺทิสิตฺวา เตสํ อาคมนปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **‘‘กตฺถ ทฏฺฐพฺพ, จตุเตฺถ ฌาเน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปารมิตายา**ติ อุกฺกํสคตาย จตุตฺถชฺฌานภาวนายฯ เยหิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ วุตฺตํ, ตานิ องฺคานิ ทเสฺสตุํ **‘‘ปริสุทฺธ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาเวน **ปริสุทฺธํ**ฯ ปริสุทฺธตฺตา เอว **ปริโยทาตํ,** ปภสฺสรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สุขาทีนํ ปจฺจยฆาเตน วีตราคาทิองฺคณตฺตา **อนงฺคณํ**ฯ อนงฺคณตฺตา เอว **วิคตูปกฺกิเลสํ,** องฺคเณน หิ จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสติ, สุภาวิตตฺตา มุทุภูตํ วสิภาวปฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ วเส วตฺตมานญฺหิ จิตฺตํ **‘‘มุทู’’**ติ วุจฺจติฯ มุทุตฺตา เอว จ **กมฺมนิยํ,** กมฺมกฺขมํ กมฺมโยคฺคนฺติ อโตฺถฯ มุทุญฺหิ จิตฺตํ กมฺมนิยํ โหติ , เอวํ ภาวิตํ มุทุญฺจ โหติ กมฺมนิยญฺจ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๒๒)ฯ เอเตสุ ปริสุทฺธภาวาทีสุ ฐิตตฺตา ฐิตํฯ ฐิตตฺตาเยว อาเนญฺชปฺปตฺตํ, อจลํ นิริญฺชนนฺติ อโตฺถฯ มุทุกมฺมญฺญภาเวน วา อตฺตโน วเส ฐิตตฺตา ฐิตํฯ สทฺธาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา อาเนญฺชปฺปตฺตํฯ สทฺธาปริคฺคหิตญฺหิ จิตฺตํ อสฺสทฺธิเยน น อิญฺชติ, วีริยปริคฺคหิตํ โกสเชฺชน น อิญฺชติ, สติปริคฺคหิตํ ปมาเทน น อิญฺชติ, สมาธิปริคฺคหิตํ อุทฺธเจฺจน น อิญฺชติ, ปญฺญาปริคฺคหิตํ อวิชฺชาย น อิญฺชติ, โอภาสคตํ กิเลสนฺธกาเรน น อิญฺชติฯ อิเมหิ ฉหิ ธเมฺมหิ ปริคฺคหิตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติฯ เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ จิตฺตํ อภินีหารกฺขมํ โหติฯ อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานํ ธมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยายฯ

อปโร นโย – จตุตฺถชฺฌานสมาธินา สมาหิตํ จิตฺตํ นีวรณทูรีภาเวน **ปริสุทฺธํ**ฯ วิตกฺกาทิสมติกฺกเมน **ปริโยทาตํ**ฯ ฌานปฏิลาภปจฺจนีกานํ ปาปกานํ อิจฺฉาวจรานํ อภาเวน **อนงฺคณํฯ อิจฺฉาวจรานนฺ**ติ อิจฺฉาย อวจรานํ อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ ปวตฺตานํ นานปฺปการานํ โกปอปจฺจยานนฺติ อโตฺถฯ อภิชฺฌาทีนํ จิตฺตุปกฺกิเลสานํ วิคเมน **วิคตูปกฺกิเลสํ**ฯ อุภยมฺปิ เจตํ **อนงฺคณสุตฺตวตฺถสุตฺตานํ** (ม. นิ. ๑.๕๗ อาทโย; ๗๐ อาทโย) วเสน เวทิตพฺพํฯ วสิปฺปตฺติยา **มุทุภูตํ**ฯ อิทฺธิปาทภาวูปคเมน **กมฺมนิยํ**ฯ ภาวนาปาริปูริยา ปณีตภาวูปคเมน **ฐิตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ**ฯ ยถา อาเนญฺชภาวปฺปตฺตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติ, เอวํ ฐิตนฺติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ จิตฺตํ อภินีหารกฺขมํ โหติฯ อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานํ ธมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย ปาทกํ ปทฏฺฐานภูตํฯ เตเนวาห – **‘‘โส ตตฺถ อฏฺฐวิธํ อธิคจฺฉติ ฉ อภิญฺญา เทฺว จ วิเสเส’’**ติฯ

ตตฺถ **โส**ติ อธิคตจตุตฺถชฺฌาโน โยคีฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ จตุตฺถชฺฌาเน อธิฏฺฐานภูเตฯ **อฏฺฐวิธํ อธิคจฺฉตี**ติ อฏฺฐวิธํ คุณํ อธิคจฺฉติฯ โก ปน โส อฏฺฐวิโธ คุโณติ? อาห **‘‘ฉ อภิ

ญฺญา เทว จ วิเสเส”ติฯ มโนมยิทฺธิ วิปสฺสนาญาณญฺจฯ **ตํ จิตฺต**นฺติ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํฯ **“ยโต ปริสุทฺธํ, ตโต ปริโยทาต**”นฺติอาทินา ปุริมํ ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส การณวจนนฺติ ทเสฺสติฯ **ตทุภย**นฺติ เยสํ ราคาทิองฺคณานํ อภิชฺฌาทิอุปกฺกิเลสานญฺจ อภาเวน ‘‘อนงฺคณํ วิคตูปกฺกิเลส’’นฺติ จ วุตฺตํฯ ตานิ องฺคณานิ อุปกฺกิเลสา จาติ ตํ อุภยํฯ ตทุภยํ ตณฺหาสภาวตฺตา ตณฺหาย อนุโลมนโต จ **ตณฺหาปโกฺขฯ ยา จ อิญฺชนา**ติ ยา จ จิตฺตสฺส อสมาทาเนน ผนฺทนาฯ **อฎฺฐิตี**ติ อนวฎฺฐานํฯ **อยํ ทิฎฺฐิปโกฺข**ติ ยา อิญฺชนา อฎฺฐิติ จ, อยํ มิจฺฉาภินิเวสเหตุตาย ทิฎฺฐิปโกฺขฯ

“จตฺตาริ อินฺทฺริยานี”ติอาทินา เวทนาโตปิ จตุตฺถชฺฌานํ วิภาเวติฯ เอวํ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ อุปริ อภิญฺญาธิคมาย อภินีหารกฺขมํ โหติฯ สา จ อภินีหารกฺขมตา จุทฺทสหิ อากาเรหิ จิณฺณวสิภาวเสฺสว โหติฯ โส จ วสิภาโว อฎฺฐสมาปตฺติลาภิโน, น รูปาวจรชฺฌานมตฺตลาภิโนติ อารุปฺปสมาปตฺติยา มนสิการวิธึ ทเสฺสโนฺต **“โส อุปริมํ สมาปตฺตึ สนฺตโต มนสิกโรตี**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปริมํ สมาปตฺติ**นฺติ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติํฯ **สนฺตโต มนสิกโรตี**ติ องฺคสนฺตตายปิ อารมฺมณสนฺตตายปิ ‘‘สนฺตา’’ติ มนสิกโรติฯ ยโต ยโต หิ อารุปฺปสมาปตฺติํ สนฺตโต มนสิกโรติ, ตโต ตโต รูปาวจรชฺฌานํ อวูปสนฺตํ หุตฺวา อุปฎฺฐาติฯ เตเนวาห – **“ตสฺส อุปริมํ...เป.... สณฺฐหตี**”ติฯ **อุกฺกณฺฐา จ ปฎิฆสญฺญา**ติ ปฎิฆสญฺญาสงฺขาตาสุ ปญฺจวิญฺญาณสญฺญาสุ อนภิรติ สณฺฐหติฯ **“โส สพฺพโส**”ติอาทินา เอกเทเสน อารุปฺปสมาปตฺติํ ทเสฺสติฯ **อภิญฺญาภินีหาโร รูปสญฺญา**ติ รูปาวจรสญฺญา นาเมตา ยาวเทว อภิญฺญตฺถาภินีหารมตฺตํ, น ปน อรูปาวจรสมาปตฺติโย วิย สนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **โวกาโร นานตฺตสญฺญา**ติ นานตฺตสญฺญา นาเมตา นานารมฺมเณสุ โวกาโร, ตตฺถ จิตฺตสฺส อากุลปฺปวตฺตีติ อโตฺถฯ **สมติกฺกมตี**ติ เอวํ ตตฺถ อาทีนวทสฺสี หุตฺวา ตา สมติกฺกมติฯ **ปฎิฆสญฺญา จสฺส อพฺภตฺถํ คจฺฉตี**ติ อสฺส อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติํ อธิคจฺฉนฺตสฺส โยคิโน ทสปิ ปฎิฆสญฺญา วิคจฺฉนฺติฯ อิมินา ปฐมารุปฺปสมาปตฺติมาหฯ

เอวํ สมาหิตสฺสาติ เอวํ อิมินา วุตฺตนเยน รูปาวจรชฺฌาเนน จิเตฺตกคฺคตายปิ สมติกฺกเมน สมาหิตสฺสฯ **สมาหิตสฺสา**ติ อารุปฺปสมาธินา สนฺตวุตฺตินา สมาหิตสฺสฯ **โอภาโส**ติ โย ปุเร รูปาวจรชฺฌาโนภาโสฯ **อนฺตรธายตี**ติ โส รูปาวจรชฺฌาโนภาโส อรูปาวจรชฺฌานสมาปชฺชนกาเล วิคจฺฉติฯ **ทสฺสนญฺจา**ติ รูปาวจรชฺฌานจกฺขุนา ทสฺสนญฺจ อนฺตรธายติฯ **โส สมาธี**ติ โส ยถาวุโตฺต รูปารูปสมาธิฯ **ฉฬงฺคสมนฺนาคโต**ติ อุปการกปริกฺขารสภาวภูเตหิ ฉหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคโตฯ **ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ**ติ ปติ อเวกฺขิตโพฺพ, ปุนปฺปุนํ จิเนฺตตโพฺพติ อโตฺถฯ ปจฺจเวกฺขณาการํ สห วิสเยน ทเสฺสตุํ **“อนภิชฺฌาสหคต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพโลเก**ติ สพฺพสฺมิํ ปิยรูเป สาตรูเป สตฺตโลเก สงฺขารโลเก จฯ เตน กามจฺฉนฺทสฺส ปหานมาหฯ ตถา **“อพฺยาปนฺน**”นฺติอาทินา พฺยาปาทโกสชฺชสารมฺภสาเฐยฺยวิเกฺขปสโมฺมสานํ ปหานํฯ ปุน ตานิ ฉ องฺคานิ สมถวิปสฺสนาวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“ยญฺจ อนภิชฺฌาสหคต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

๕๔. เอตฺตาวตา ‘‘ปญฺญาวิมุตฺตี’’ติ วุตฺตสฺส อรหตฺตผลสฺส สมาธิมุเขน ปุพฺพภาคปฎิปทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อรหตฺตผลสมาธึ ทเสฺสตุํ **“โส สมาธี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โส สมาธี**ติ โย โส สมฺมาสมาธิฯ ปุเพฺพ วุตฺตสฺส อริยมคฺคสมาธิสฺส ผลภูโต สมาธิ **ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพ** อิทานิ วุจฺจมาเนหิ ปญฺจหิ ปจฺจเวกฺขณญาเณหิ อตฺตโน ปจฺจเวกฺขิตพฺพาการสงฺขาเตน ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพฯ **“อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข**”ติอาทีสุ อรหตฺตผลสมาธิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา **ปจฺจุปฺปนฺนสุโข**ฯ ปุริโม ปุริโม ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส สมาธิสุขสฺส

ปจฺจยตฺตา **อายตึ สุขวิปาโก**ฯ กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริโย**ฯ กามามิสวฏฺฏามิสโลกามิสานํ อภาวา **นิรามิโส**ฯ พุทฺธาทีหิ มหาปุริเสหิ เสวิตตฺตา **อกาปุริสเสวิโต**ฯ องฺคสนฺตตาย สพฺพกิเลสทรถสนฺตตาย จ **สนฺโต**ฯ อติตฺติกรเฏฺฐน **ปณีโต**ฯ กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺธตฺตา, กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภาเวน วา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺโธ**ฯ ปสฺสทฺธํ ปสฺสทฺธีติ หิ อิทํ อตฺถโต เอกํฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิกิเลเสน วา อรหตา ลทฺธตฺตาปิ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺโธ** ฯ เอโกทิภาเวน อธิคตตฺตา, เอโกทิภาวเมว วา อธิคตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคโต**ฯ อปฺปคุณสาสวสมาธิ วิย สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน ปจฺจนีกธมฺเม นิคฺคยฺห กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา **นสสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ติฯ

ยโต ยโต ภาคโต ตญฺจ สมาธึ สมาปชฺชนฺโต, ตโต วา วุฏฺฐหนฺโต สติเวปุลฺลปฺปตฺโต สโตว สมาปชฺชติ สโตว วุฏฺฐหติ, ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน วา สโต สมาปชฺชติ สโต วุฏฺฐหติฯ ตสฺมา ยเทตฺถ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปจฺจตฺตเมว อปรปฺปจฺจยญาณํ อุปฺปชฺชติ, อยเมโก อากาโรฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เอวเมเตสํ ปญฺจนฺนํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพาการานํ วเสน สมาธิ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพฯ

ปุน **‘‘โย จ สมาธี’’**ติอาทินา อรหตฺตผเล สมถวิปสฺสนาวิภาคํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ สมาธิสุขสฺส ‘‘สุข’’นฺติ อธิเปฺปตตฺตา **‘‘โย จ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข, โย จ สมาธิ อายตึ สุขวิปาโก, อยํ สมโถ**’’ติ วุตฺตํฯ อริยนิรามิสาทิภาโว ปน ปญฺญานุภาเวน นิปฺผชฺชตีติ อาห – **‘‘โย จ สมาธิ อริโย…เป…. อยํ วิปสฺสนา**’’ติฯ

เอวํ อรหตฺตผลสมาธึ วิภาเคน ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทํ สมาธิวิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘โส สมาธี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โส สมาธี**ติ โย โส อรหตฺตผลสมาธิสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาย ํ วุโตฺต รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสมาธิ, โส สมาธิฯ **ปญฺจวิเธนา**ติ วกฺขมาเนน ปญฺจปฺปกาเรน เวทิตโพฺพฯ **‘‘ปีติผรณตา’’**ติอาทีสุ ปีตึ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **ปีติผรณตา** นามฯ สุขํ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **สุขผรณตา** นามฯ ปเรสํ เจโต ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ เจโตปริยปญฺญา **เจโตผรณตา** นามฯ อาโลกผรเณ อุปฺปชฺชตีติ ทิพฺพจกฺขุปญฺญา **อาโลกผรณตา** นามฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ **ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํ** นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา ปีติผรณตา, ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา สุขผรณตา, ปรจิเตฺต ญาณํ เจโตผรณตา, ทิพฺพจกฺขุ อาโลกผรณตา, ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐิตสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺต’’นฺติ (วิภ. ๘๐๔)ฯ

อิธ สมถวิปสฺสนาวิภาคํ ทเสฺสตุํ **‘‘โย จ ปีติผรโณ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ปญฺญาสีเสน เทสนา กตาติ ปญฺญาวเสน สํวณฺณนา กตาฯ ปญฺญา ปีติผรณตาติอาทีสุ สมาธิสหคตา เอวาติ ตตฺถ สมาธิวเสน สมโถ อุทฺธโฎฯ ตสฺมา ปีติสุขเจโตผรณตา วิเสสโต สมาธิวิปฺผารวเสน อิชฺฌนฺตีติ ตา **‘‘สมโถ’’**ติ วุตฺตาฯ อิตรานิ ญาณวิปฺผารวเสนาติ ตานิ **‘‘วิปสฺสนา’’**ติ วุตฺตานิฯ

๕๕. อิทานิ ตํ สมาธึ อารมฺมณวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ทส กสิณายตนานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กสิณชฺฌานสงฺขาตานิ กสิณานิ จ ตานิ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต, มนายตนธมฺมายตนภาวโต จ อายตนานิ จาติ **กสิณายตนานิฯ ปถวีกสิณ**นฺติ กตปริกมฺมํ ปถวีมณฺฑลมฺปิ, ตตฺถ ปวตฺตํ อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตมฺปิ, ตสฺมึ นิมิเตฺต อุปฺปนฺนชฺฌานมฺปิ วุจฺจติฯ เตสุ ฌานํ อิธาธิเปฺปตํฯ **อากาสกสิณ**นฺติ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตปฐมารุปฺปชฺฌานํฯ **วิญฺญาณกสิณ**นฺติ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณารมฺมณํ ทุติยารุปฺปชฺฌานํฯ ปถวีกสิณาทิเก สุทฺธ

สมถภาวนาวเสน ปวตฺติเต สนฺธาย **“อิมานิ อฏฺฐ กสิณานิ สมโถ”**ติ วุตฺตํฯ เสสกสิณทฺวยํ วิปสฺสนาธิฏฺฐานภาเวน ปวตฺตํ **“วิปสฺสนา”**ติ วุตฺตํฯ

เอวนฺติ อิมินา นเยนฯ **สโพฺพ อริยมโคฺค**ติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิภาเวน อภิโนฺนปิ อริยมโคฺค สติปฏฺฐานาทิปุพฺพภาคปฏิปทาเภเทน อเนกเภทภิโนฺน นิรวเสโส อริยมโคฺคฯ **เยน เยน อากาเรนา**ติ อนภิชฺฌาทีสุ, ปจฺจุปฺปนฺนสุขตาทีสุ จ อากาเรสุ เยน เยน อากาเรน วุโตฺตฯ **เตน เตนา**ติ เตสุ เตสุ อากาเรสุ เย เย สมถวเสน, เย จ เย จ วิปสฺสนาวเสน โยเชตุํ สมฺภวนฺติ, เตน เตน อากาเรน สมถวิปสฺสนาหิ อริยมโคฺค วิจินิตฺวา โยเชตโพฺพฯ **เต**ติ สมถาธิฏฺฐานวิปสฺสนาธมฺมาฯ **ตีหิ ธเมฺมหิ สงฺคหิตา**ติ ตีหิ อนุปสฺสนาธเมฺมหิ สงฺคหิตา, คณนํ คตาติ อโตฺถฯ กตเมหิ ตีหีติ? อาห **“อนิจฺจตาย ทุกฺขตาย อนตฺตตายา”**ติฯ อนิจฺจตาย สหจรณโต วิปสฺสนา ‘‘อนิจฺจตา’’ติ วุตฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

โส สมถวิปสฺสนํ ภาวยมาโน ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยตีติ โส อริยมคฺคาธิคมาย ยุตฺตปฺปยุโตฺต โยคี กาเลน สมถํ สมาปชฺชนวเสน กาเลน วิปสฺสนํ สมฺมสนวเสน วฑฺฒยมาโน อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขาทิสงฺขาตา ติโสฺส อนุปสฺสนา พฺรูเหติฯ **ตโย ขเนฺธ ภาวยตี**ติ ติโสฺส อนุปสฺสนา อุปรูปริวิเสสํ ปาเปโนฺต สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ ปญฺญากฺขโนฺธติ เอเต ตโย ขเนฺธ วเฑฺฒติฯ ยสฺมา ปน ตีหิ ขเนฺธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สงฺคหิโต, ตสฺมา **“ตโย ขเนฺธ ภาวยโนฺต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาวยตี”**ติ วุตฺตํฯ

อิทานิ เยสํ ปุคฺคลานํ ยตฺถ สิกฺขนฺตานํ วิเสสโต นิยฺยานมุขานิ เยสญฺจ กิเลสานํ ปฏิปกฺขภูตานิ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ, เตหิ สทฺธิํ ตานิ ทเสฺสตุํ **“ราคจริโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนิมิเตฺตน วิโมกฺขมุเขนา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนายฯ สา หิ นิจฺจนิมิตฺตาทิสมุคฺฆาฏเนน อนิมิโตฺต, ราคาทีนํ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา วิโมโกฺขติ ลทฺธนามสฺส อริยมคฺคสฺส มุขภาวโต ทฺวารภาวโต ‘‘อนิมิตฺตวิโมกฺขมุข’’นฺติ วุจฺจติฯ **อธิจิตฺตสิกฺขายา**ติ สมาธิสฺมิํฯ **สุขเวทนียํ ผสฺสํ อนุปคจฺฉโนฺต**ติ สุขเวทนาย หิตํ สุขเวทนาการณโต ผสฺสํ ตณฺหาย อนุปคจฺฉโนฺตฯ **สุขํ เวทนํ ปริชานโนฺต**ติ ‘‘อยํ สุขา เวทนา วิปริณามาทินา ทุกฺขา’’ติ ปริชานโนฺต, สวิสยํ ราคํ สมติกฺกโนฺตฯ **“ราคมลํ ปวาเหโนฺต”**ติอาทินา เตหิ ปริยาเยหิ ราคเสฺสว ปหานมาหฯ **“โทสจริโต ปุคฺคโล”**ติอาทีสุปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปญฺญาธิกสฺส สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณาทิฆนวินิโพฺภเคน สงฺขาเรสุ อตฺตสุญฺญตา ปากฏา โหตีติ วิเสสโต อนตฺตานุปสฺสนา ปญฺญาปธานาติ อาห – **“สุญฺญตวิโมกฺขมุขํ ปญฺญากฺขโนฺธ”**ติฯ ตถา สงฺขารานํ สรสปภงฺคุตาย อิตฺตรขณตฺตา อุปฺปนฺนานํ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนํ สมฺมา สมาหิตเสฺสว ปากฏํ โหตีติ วิเสสโต อนิจฺจานุปสฺสนา สมาธิปฺปธานาติ อาห – **“อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ สมาธิกฺขโนฺธ”**ติฯ ตถา สีเลสุ ปริปูรการิโน ขนฺติพหุลสฺส อุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ อรติญฺจ อภิภุยฺย วิหรโต สงฺขารานํ ทุกฺขตา วิภูตา โหตีติ ทุกฺขานุปสฺสนา สีลปฺปธานาติ อาห – **“อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ สีลกฺขโนฺธ”**ติฯ อิติ ตีหิ วิโมกฺขมุเขหิ ติณฺณํ ขนฺธานํ สงฺคหิตตฺตา วุตฺตํ – **“โส ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยโนฺต ตโย ขเนฺธ ภาวยตี”**ติฯ ยสฺมา จ ตีหิ จ ขเนฺธหิ อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส สงฺคหิตตฺตา ตโย ขเนฺธ ภาวยโนฺต **“อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาวยตี”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา เตหิ ตสฺส สงฺคหํ ทเสฺสโนฺต **“ยา จ สมฺมาวาจา”**ติอาทิมาหฯ

ปุน ติณฺณํ ขนฺธานํ สมถวิปสฺสนาภาวํ ทเสฺสตุํ **“สีลกฺขโนฺธ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สีลกฺขนฺธสฺส ขนฺติปธานตฺตา, สมาธิสฺส พหูปการตฺตา จ สมถปกฺขภชนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ภวงฺคานี**ติ

อุปปตฺติภวสฺส องฺคานิฯ **เทฺว ปทานี**ติ เทฺว ปาทาฯ เยภุเยฺยน หิ ปญฺจทส จรณธมฺมา สีลสมาธิสงฺคหิตาติฯ **ภาวิตกาโย**ติ อาภิสมาจาริกสีลสฺส ปาริปูริยา ภาวิตกาโยฯ อาทิพฺรหฺมจริยกสีลสฺส ปาริปูริยา **ภาวิตสีโล**ฯ อถ วา **ภาวิตกาโย**ติ อินฺทฺริยสํวเรน ภาวิตปญฺจทฺวารกาโยฯ **ภาวิตสีโล**ติ อวสิฏฺฐสีลวเสน ภาวิตสีโลฯ สมฺมา กายภาวนาย สติ อจฺจนฺตํ กายทุจฺจริตปฺปหานํ อนวชฺชญฺจ อุฏฺฐานํ สมฺปชฺชติฯ ตถา อนุตฺตเร สีเล สิชฺฌมาเน อนวเสสโต มิจฺฉาวาจาย มิจฺฉาชีวสฺส จ ปหานํ สมฺปชฺชติฯ จิตฺตปญฺญาสุ จ ภาวิตาสุ สมฺมาสติสมฺมาสมาธิสมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปา ภาวนาปาริปูรึ คตา เอว โหนฺติ ตํสภาวตฺตา ตทุภยการณตฺตาจาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“กาเย ภาวิยมาเน”**ติอาทินาฯ

ปญฺจวิธํ อธิคมํ คจฺฉตีติ อริยมคฺคาธิคมเมว อวตฺถาวิเสสวเสน ปญฺจธา วิภชิตฺวา ทเสฺสติฯ อริยมโคฺค หิ ขิปฺปํ สกึ เอกจิตฺตกฺขเณเนว จตูสุ สเจฺจสุ อตฺตนา อธิคนฺตพฺพํ อธิคจฺฉตีติ น ตสฺส โลกิยสมาปตฺติยา วิย วสีภาวนากิจฺจํ อตฺถีติ **ขิปฺปาธิคโม จ** โหติฯ ปชหิตพฺพานํ อจฺจนฺตวิมุตฺติวเสน ปชหนโต **วิมุตฺตาธิคโม จ**ฯ โลกิเยหิ มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ อธิคมนภาวโต **มหาธิคโม จ**ฯ เตสํเยว วิปุลผลานํ อธิคมนโต **วิปุลาธิคโม จ**ฯ อตฺตนา กตฺตพฺพสฺส กสฺสจิ อนวเสสโต **อนวเสสาธิคโม จ โหตี**ติฯ เก ปเนเต อธิคมา? เกจิ สมถานุภาเวน, เกจิ วิปสฺสนานุภาเวนาติ อิมํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ สมเถนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๖. อิติ มหาเถโร ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ คาถาย วเสน อรหตฺตผลวิมุตฺติมุเขน วิจยหารสมฺปาตํ นิทฺทิสนฺโต เทสนากุสลตาย อเนเกหิ สุตฺตปฺปเทเสหิ ตสฺสา ปุพฺพภาคปฏิปทาย ภาวนาวิเสสานํ ภาวนานิสํสานญฺจ วิภชนวเสน นานปฺปการโต วิจยหารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทสนฺนํ ตถาคตพลานมฺปิ วเสน ตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ โย เทสยตี”**ติอาทิมาหฯ **โอวาเทน สาวเก น วิสํวาทยตี**ติ อตฺตโน อนุสิฏฺฐิยา ธมฺมสฺส สวนโต ‘‘สาวกา’’ติ ลทฺธนาเม เวเนเยฺย น วิปฺปลเมฺภติ น วญฺจติ, วิสํวาทนเหตูนํ ปาปธมฺมานํ อริยมเคฺคน โพธิมูเล เอว สุปฺปหีนตฺตาฯ **ติวิธนฺ**ติ ติปฺปการํ, ตีหิ อากาเรหีติ อโตฺถฯ **อิทํ กโรถา**ติ อิมํ สรณคมนํ สีลาทิญฺจ อุปสมฺปชฺช วิหรถฯ **อิมินา อุปาเยน กโรถา**ติ อเนนปิ วิธินา สรณานิ โสเธนฺตา สีลาทีนิ ปริปูเรนฺตา สมฺปาเทถฯ **อิทํ โว กุรุมานานนฺ**ติ อิทํ สรณคมนํ สีลาทิญฺจ ตุมฺหากํ อนุติฏฺฐนฺตานํ ทิฏฺฐธมฺมสมฺปรายนิพฺพานานํ วเสน หิตาย สุขาย จ ภวิสฺสติ, ตานิ สมฺปาเทถาติ อโตฺถฯ

เอวํ โอวทนาการํ ทเสฺสตฺวา ยํ วุตฺตํ – ‘‘โอวาเทน สาวเก น วิสํวาทยตี’’ติ, ตํ ตถาคตพเลหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“โส ตถา โอวทิโต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถา**ติ เตน ปกาเรน ‘‘อิทํ กโรถ, อิมินา อุปาเยน กโรถา’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **โอวทิโต**ติ ธมฺมเทสนาย สาสิโตฯ **อนุสิโฏฺฐ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ตถา กโรโนฺต**ติ ยถานุสิฏฺฐํ ตถา กโรโนฺตฯ **ตํ ภูมินฺ**ติ ยสฺสา ภูมิยา อธิคมตฺถาย โอวทิโต, ตํ ทสฺสนภูมิญฺจ ภาวนาภูมิญฺจฯ **เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ เอตํ การณํ น วิชฺชติฯ การณญฺหิ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ‘‘ฐาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ทุติยวาเร **ภูมินฺ**ติ สีลกฺขเนฺธน ปตฺตพฺพํ สมฺปตฺติภวสงฺขาตํ ภูมิํฯ

อิทานิ ยสฺมา ภควโต จตุเวสารชฺชานิปิ อวิปรีตสภาวตาย ปฐมผลญาณสฺส วิสยวิเสโส โหติ, ตสฺมา ตานิปิ ตสฺส วิสยภาเวน ทเสฺสตุํ **“สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต สโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต สโต**ติ อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, มยา สเพฺพ ธมฺมา อภิสมฺพุทฺธาติ ปฏิชานเนน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต สโตฯ **อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ ‘‘อิเม นาม ตยา ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ โกจิ สหธเมฺมน สเหตุนา สการเณน วจเนน, **สุนกฺขโตฺต** (ที. นิ. ๓.๑ อาทโย; ม. นิ. ๑.๑๔๖ อาทโย) วิย วิปฺปลปโนฺต ปน อปฺปมาณํฯ ตสฺ

มา สหธมฺเมน ปฏิโจเทสฺสตีติ เอตํ การณํ น วิชฺชติฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **ยสฺส เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต**ติ ราคาทีสุ ยสฺส ยสฺส ปหานตฺถาย อสุภภาวนาทิธโมฺม กถิโตฯ **ตกฺกรสฺสา**ติ ตถา ปฏิปนฺนสฺสฯ **วิเสสาธิคม**นฺติ อภิญฺญาปฏิสมฺภิทาทิวิเสสาธิคมํฯ

อนฺตรายิกาติ อนฺตรายกรณํ อนฺตราโย, โส สีลํ เอเตสนฺติ อนฺตรายิกาฯ อนฺตราเย นิยุตฺตา, อนฺตรายํ วา ผลํ อรหนฺติ, อนฺตรายปฺปโยชนาติ วา อนฺตรายิกาฯ เต ปน กมฺมกิเลสาทิเภเทน ปญฺจวิธาฯ **อนิยฺยานิกา**ติ อริยมคฺควชฺชา สเพฺพ ธมฺมาฯ

ทิฎฺฐิสมฺปโนฺนติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมฺปโนฺน โสตาปโนฺน อริยสาวโกฯ **สฺหต**นฺติ อติวธิตํฯ อิทมฺปิ เอกเทสกถนเมวฯ มตกเปตาทิทานมฺปิ โส น กโรติ เอวฯ **ปุถุชฺชโน**ติ ปุถูนํ กิเลสาภิสงฺขาราทีนํ ชนนาทีหิ การเณหิ ปุถุชฺชโนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปุถูนํ ชนนาทีหิ, การเณหิ ปุถุชฺชโน;
> ปุถุชฺชนโนฺตคธตฺตา, ปุถุวายํ ชโน อิตี’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒; อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๕๑; ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๐๐๗; ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๒.๑.๑๓๐);

‘‘มาตร’’นฺติอาทีสุ ชนิกา **มาตา**ฯ ชนโก จ **ปิตา**ฯ มนุสฺสภูโต ขีณาสโว **อรหา**ติ อธิเปฺปโตฯ กึ ปน อริยสาวโก อเญฺญ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ? เอตมฺปิ อฎฺฐานํฯ สเจปิ ภวนฺตรคตํ อริยสาวกํ อตฺตโน อริยสาวกภาวํ อชานนฺตมฺปิ โกจิ เอวํ วเทยฺย ‘‘อิทํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ ชีวิตา โวโรเปตฺวา สกลจกฺกวาฬคเพฺภ จกฺกวตฺติรชฺชํ ปฏิปชฺชาหี’’ติ, เนว โส นํ ชีวิตา โวโรเปยฺยฯ อถาปิ เอวํ วเทยฺยุํ – ‘‘สเจ อิมํ น ฆาเตสฺสสิ, สีสํ เต ฉินฺทิสฺสามา’’ติ, สีสเมวสฺส ฉิเนฺทยฺยุํ, เนว โส ตํ ฆาเตยฺยฯ ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ อริยภาวสฺส จ พลทีปนตฺถํ เอวํ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สาวโชฺช วต ปุถุชฺชนภาโวฯ ยตฺร หิ นาม มาตุฆาตกาทีนิปิ อานนฺตริยานิ กริสฺสติ, มหาพโลว จ อริยภาโว, โย เอตานิ กมฺมานิ น กโรตีติฯ

สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยาติ สมานสํวาสกํ สมานสีมายํ ฐิตํ ปญฺจหิ การเณหิ สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปญฺจหุปาลิ, อากาเรหิ สโงฺฆ ภิชฺชติ กเมฺมน อุเทฺทเสน โวหรโนฺต อนุสฺสาวเนน สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘)ฯ

ตตฺถ **กเมฺมนา**ติ อปโลกนาทีสุ จตูสุ กเมฺมสุ อญฺญตรกเมฺมนฯ **อุเทฺทเสนา**ติ ปญฺจสุ ปาติโมกฺขุเทฺทเสสุ อญฺญตเรน อุเทฺทเสนฯ **โวหรโนฺต**ติ กถยโนฺต, ตาหิ ตาหิ อุปปตฺตีหิ ‘‘อธมฺมํ ธโมฺม’’ติอาทีนิ อฎฺฐารสเภทกรวตฺถูนิ ทีปยโนฺตฯ **อนุสฺสาวเนนา**ติ ‘‘นนุ ตุเมฺห ชานาถ มยฺหํ อุจฺจกุลา ปพฺพชิตภาวํ พหุสฺสุตภาวญฺจ, มาทิโส นาม อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ คาเหยฺยาติ กึ ตุมฺหากํ จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทตุํ ยุตฺตํ, กิมหํ อปายโต น ภายามี’’ติอาทินา นเยน กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา อนุสฺสาวเนนฯ **สลากคฺคาเหนา**ติ เอวํ อนุสฺสาเวตฺวา เตสํ จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภตฺวา อนิวตฺติธมฺมํ กตฺวา ‘‘คณฺหถ อิมํ สลาก’’นฺติ สลากคฺคาเหนฯ

เอตฺถ จ กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณํ, โวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหาปนํ ปน ปุพฺพภาโค ฯ อฎฺฐารสวตฺถุทีปนวเสน หิ โวหรเนฺตน ตตฺถ รุจิชนนตฺถํ อนุสฺสาเวตฺวา สลากาย คาหิตายปิ อภิโนฺน เอว โหติ สโงฺฆฯ ยทา ปน เอวํ จตฺตาโร วา อติเรกา วา สลากํ คาเหตฺวา อาเวณิกํ กมฺมํ วา อุเทฺทสํ วา กโรนฺติ, ตทา สโงฺฆ ภิโนฺน นาม โหติฯ เอวํ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย สงฺฆราชึ วา ชเนยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติฯ

ทุฏฺฐจิโตฺตติ วธกจิเตฺตน ปทุฏฺฐจิโตฺตฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานกสรีเร ขุทฺทก มกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยฯ เอตฺตาวตา หิ มาตุฆาตาทีนิ ปญฺจานนฺตริยกมฺ มานิ ทสฺสิตานิ โหนฺติฯ ยานิ ปุถุชฺชโน กโรติ, น อริยสาวโกฯ **ทุฏฺฐจิโตฺต**ติ วินาสจิเตฺตน ป ทุฏฺฐจิโตฺตฯ **ถูปนฺ**ติ เจติยํฯ **ภินฺทยฺยา**ติ นาเสยฺยฯ

อญฺญํ สตฺถารนฺติ ‘‘อยํ เม สตฺถา สตฺถุ กิจฺจํ กาตุํ สมโตฺถ’’ติ ภวนฺตเรปิ อญฺญํ ติตฺ ถกรํฯ **อปทิเสยฺยา**ติ ‘‘อยํ เม สตฺถา’’ติ เอวํ คเณฺหยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ **อิโต พหิทฺธา อญฺญํ ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยเสยฺยา**ติ สาสนโต พหิทฺธา อญฺญํ พาหิรกํ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา ‘‘อยํ ทกฺขิณารโห, อิมสฺมิํ กตา การา มหปฺผลา ภวิสฺสนฺตี’’ติ อธิปฺปาเยน ตสฺมิํ ปฏิปเชฺชยฺยา ติ อโตฺถฯ **กุตูหลมงฺคเลน สุทฺธิํ ปเจฺจยฺยา**ติ ‘‘อิมินา อิทํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ปวตฺตตฺตา กุตู หลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน อตฺตโน สุทฺธิํ โวทานํ สทฺทเหยฺยฯ

๕๗. **อิตฺถี ราชา จกฺกวตฺตี สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ ยสฺมา อิตฺถิยา โกโสหิตวตฺถ คุยฺหาทีนํ อภาเวน ลกฺขณานิ น ปริปูรนฺติ, อิตฺถิรตนาภาเวน จ สตฺตรตนสมงฺคิตา น สมฺปชฺช ติฯ สพฺพมนุสฺสานมฺปิ จ น อธิโก อตฺตภาโว โหติ, ตสฺมา ‘‘อิตฺถี…เป.… วิชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺ มา สกฺกตฺตาทีนิ ตีณิ ฐานานิ อุตฺตมานิ, อิตฺถิลิงฺคญฺจ หีนํ, ตสฺมา ตสฺสา สกฺกตฺตาทีนิปิ ปฏิ สิทฺธานีติฯ นนุ จ ยถา อิตฺถิลิงฺคํ, เอวํ ปุริสลิงฺคมฺปิ พฺรหฺมโลเก นตฺถิ, ตสฺมา ปุริโส มหาพฺรหฺ มา สิยาติ น วตฺตพฺพนฺติ? โน น วตฺตพฺพํฯ กสฺมา? อิธ ปุริสสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตนโตฯ อิตฺถิโย หิ อิธ ฌานํ ภาเวตฺวา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมปาริสชฺชานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺติ, น มหาพฺรหฺมานํฯ ปุ ริโส ปน กตฺถจิ น อุปฺปชฺชตีติ น วตฺตโพฺพฯ สมาเนปิ ตตฺถ อุภยลิงฺคาภาเว ปุริสสณฺฐานาว ตตฺถ พฺรหฺมาโน, น อิตฺถิสณฺฐานา, ตสฺมา สุวุตฺตเมตํฯ **อิตฺถี ตถาคโต**ติ เอตฺถ ติฏฺฐตุ ตาว สพฺพญฺญุคุเณ นิพฺพเตฺตตฺวา โลกานํ ตารณสมโตฺถ พุทฺธภาโว, ปณิธานมตฺตมฺปิ อิตฺถิยา น สมฺปชฺชติฯ

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

อิมานิ หิ ปณิธานสมฺปตฺติการณานิฯ อิติ ปณิธานมตฺตมฺปิ สมฺปาเทตุํ อสมตฺถาย อิตฺถิยา กุโต พุทฺธภาโวติ **‘‘อิตฺถี ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’**ติ วุตฺตํฯ สพฺพาการปริปูโร ปุญฺญุสฺสโย สพฺพาการปริปูรเมว อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตตีติ ปุริโสว อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา, ยา **ชาติเขตฺตนฺ**ติ วุจฺจติฯ สา หิ ตถาคตสฺส คโพฺภกฺกนฺติกาลาทีสุ กมฺปติฯ **อาณาเขตฺตํ** ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํฯ ยา เอกโต สํวฏฺฏติ จ วิวฏฺฏติ จ, ยตฺถ จ **อาฏานาฏิยปริตฺตา**ทีนํ (ที. นิ. ๓.๒๗๗ อาทโย) อาณา ปวตฺตติฯ **วิสยเขตฺตสฺส** ปริมาณํ นตฺถิฯ พุทฺธานญฺหิ ‘‘ยาวตกํ ญาณํ ตาวตกํ เนยฺยํ, ยาวตกํ เนยฺยํ ตาวตกํ ญาณํ, เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เนยฺย’’นฺติ (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโต อวิสโย นาม นตฺถิฯ อิติ อิเมสุ ตีสุ เขเตฺตสุ ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺเห เตปิฏเก พุทฺธวจเน ‘‘ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ สุตฺตํ นตฺถิ, น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ อปุเร อปจฺฉา เอกโต น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเร วา ปจฺฉา วา อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ คโพฺภกฺกนฺติโต ปุเพฺพ ปุเรติ เวทิตพฺพํฯ ตโต ปฏฺฐาย หิ ทสสหสฺสิจกฺกวาฬกมฺปเนน เขตฺตปริคฺคโห กโต นาม โหติ, อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นตฺถิฯ ธาตุปรินิพฺพานโต ปรํ ปน ปจฺฉา, ตโต เหฏฺฐาปิ อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นตฺถิ, อุทฺธํ น วาริตาฯ

กสฺมา ปน อปุพฺพํ อจริมํ น อุปฺปชฺชนฺตีติ? อนจฺฉริยตฺตาฯ อจฺฉริยมนุสฺสา หิ พุทฺธา ภควโนฺตฯ ยถาห – ''เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุโสฺส''ติ อาทิ (อ. นิ. ๑.๑๗๑)ฯ ยทิ จ อเนเก พุทฺธา เอกโต อุปฺปเชฺชยฺยุํ, อนจฺฉริยา ภเวยฺยุํฯ เทสนาย จ วิเสสาภาวโตฯ ยญฺหิ สติปฏฺฐานาทิเภทํ ธมฺมํ เอโก เทเสติ, อเญฺญนปิ โส เอว เทเสตโพฺพ สิยา, วิวาทภาวโต จฯ พหูสุ หิ พุเทฺธสุ เอกโต อุปฺปเนฺนสุ พหูนํ อาจริยานํ อเนฺตวาสิกา วิย ''อมฺหากํ พุโทฺธ ปาสาทิโก''ติอาทินา เตสํ สาวกา วิวเทยฺยุํฯ กิํ วา เอเตน การณคเวสเนน, ธมฺมตาเวสา ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว ตถาคตา เอกโต น อุปฺปชฺชนฺตีติ (มิ. ป. ๕.๑.๑)ฯ

ยถา นิมฺพพีชโกสาตกิพีชาทีนิ มธุรํ ผลํ น นิพฺพเตฺตนฺติ, อสาตํ อมธุรเมว ผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ, เอวํ กายทุจฺจริตาทีนิ มธุรวิปากํ น นิพฺพเตฺตนฺติ อมธุรเมว นิพฺพเตฺตนฺติฯ ยถา จ อุจฺฉุพีชสาลิพีชาทีนิ มธุรํ สาทุรสเมว ผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ น อสาตํ กฏุกํฯ เอวํ กายสุจริตาทีนิ มธุรเมว วิปากํ นิพฺพเตฺตนฺติ น อมธุรํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''ยาทิสํ วปเต พีชํ, ตาทิสํ หรเต ผลํ;
> กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปก''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕๖; เนตฺติ. ๑๒๒);

ตสฺมา **''ติณฺณํ ทุจฺจริตาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อญฺญตโร สมโณ วา พฺราหฺมโณ วาติ โย โกจิ ปพฺพชฺชามเตฺตน สมโณ วา ชาติมเตฺตน พฺราหฺมโณ วาฯ ปาปิโจฺฉ สมฺภาวนาธิปฺปาเยน วิมฺหาปนโต **กุหโก**ฯ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตาย ปยุตฺตวาจาย วเสน **ลปโก**ฯ ปจฺจยนิพฺพตฺตกนิมิตฺตาวจรโต **เนมิตฺตโก**ฯ **กุหนลปนเนมิตฺตกตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา**ติ กุหนาทิภาวเมว ปุรกฺขตฺวา สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส วิย จรโนฺตฯ **ปญฺจ นีวรเณ**ติ กามจฺฉนฺทาทิเก ปญฺจ นีวรเณฯ **อปฺปหาย** อสมุจฺฉินฺทิตฺวา, **เจตโส อุปกฺกิเลเส**ติ นีวรเณฯ นีวรณา หิ จิตฺตํ อุปกฺกิเลเสนฺติ กิลิฏฺฐํ กโรนฺติ วิพาเธนฺติ อุปตาเปนฺติ จฯ ตสฺมา ''เจตโส อุปกฺกิเลสา''ติ วุจฺจนฺติฯ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ**ติ นีวรเณฯ นีวรณา หิ อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติฯ ตสฺมา ''ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา''ติ วุจฺจนฺติฯ **อนุปฏฺฐิตสฺสตี**ติ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ น อุปฏฺฐิตสฺสติฯ **อภาวยิตฺวา**ติ อวฑฺฒยิตฺวาฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ อรหตฺตปทฏฺฐานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ

ปจฺฉิมวาเร **อญฺญตโร สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา**ติ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตํ สนฺธาย วทติฯ ตตฺถ **สพฺพโทสาปคโต**ติ สเพฺพหิ ปารมิตาปฏิปกฺขภูเตหิ โทเสหิ อปคโตฯ เอเตน ปริปูริตปารมิภาวํ ทเสฺสติฯ สติปฏฺฐานานิ วิปสฺสนา, โพชฺฌโงฺค มโคฺค, อนุตฺตรา สมฺมาสโมฺพธิ อรหตฺตํฯ สติปฏฺฐานานิ วา วิปสฺสนา, โพชฺฌงฺคา มิสฺสกา, สมฺมาสโมฺพธิ อรหตฺตเมวฯ เสสํ อนนฺตรวาเร วุตฺตปฏิปกฺขโต เวทิตพฺพํฯ **ยํ เอตฺถ ญาณ**นฺติ ยํ เอตสฺมิํ ยถาวุเตฺต ฐาเน จ ฐานํ, อฏฺฐาเน จ อฏฺฐานนฺติ ปวตฺตํ ญาณํฯ **เหตุโส**ติ ตสฺส ฐานสฺส อฏฺฐานสฺส จ เหตุโตฯ **ฐานโส**ติ ตงฺขเณ เอว อาวชฺชนสมนนฺตรํฯ **อโนธิโส**ติ โอธิอภาเวน, กิญฺจิ อนวเสเสตฺวาติ อโตฺถฯ

อิติ ฐานาฏฺฐานคตาติอาทีสุ เอวํ ฐานาฏฺฐานภาวํ คตาฯ **สเพฺพ**ติ ขยวยวิรชฺชนนิรุชฺฌนสภาวา สงฺขตธมฺมา, เต เอว จ สตฺตปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตา **เกจิ สคฺคูปคา** เย ธมฺมจาริโน, **เกจิ อปายูปคา** เย อธมฺมจาริโน, **เกจิ นิพฺพานูปคา** เย กมฺมกฺขยกรํ อริยมคฺคํ ปฏิปนฺนาฯ

๕๘. อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิวรนฺโต **"สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺตี"**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตสฺส อตฺถํ **"สเพฺพ สตฺตาติ อริยา จ อนริยา จา"**ติอาทินา สยเมว นิทฺทิสติฯ ตตฺถ **ชีวิตปริยโนฺต มรณปริยโนฺต**ติ ชีวิตสฺส ปริยโนฺต นาม มรณสงฺขาโต อโนฺตฯ **ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺตี**ติ เอตฺถ ยเทตํ สตฺตานํ ยถากมฺมํ คมนํ, อยํ กมฺมสฺสกตาติ อโตฺถ ฯ **กมฺมานํ ผลทสฺสาวิตา จ อวิปฺปวาโส จา**ติ "ปุญฺญปาปผลูปคา"ติ อิมินา วจเนน กมฺมานํ ผลสฺส ปจฺจกฺขการิตา, กตูปจิตานํ กมฺมานํ อตฺตโน ผลสฺส อปฺปทานาภาโว จ ทสฺสิโตติ อโตฺถฯ

กมฺมเมว กมฺมนฺตํ, ปาปํ กมฺมนฺตํ เอเตสนฺติ **ปาปกมฺมนฺตา,** ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"อปุญฺญสงฺขารา"**ติ วุตฺตํฯ อปุโญฺญ สงฺขาโร เอเตสนฺติ **อปุญฺญสงฺขาราฯ ปาปกมฺมนฺตา**ติ วา นิสฺสกฺกวจนํ, ปาปกมฺมนฺตเหตูติ อโตฺถฯ ตถา **ปุญฺญสงฺขารา**ติอาทีสุปิฯ ปุน **"นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา"**ติอาทินา อนฺตทฺวเยน สทฺธิํ มชฺฌิมปฏิปทํ ทเสฺสติฯ ตถา **"อยํ สํกิเลโส"**ติอาทินา วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน อาทีนวสฺสาทนิสฺสรณวเสน เหตุผลวเสน จ คาถายํ ตโย อตฺถวิกปฺปา ทสฺสิตาฯ ปุน **"นิรยํ ปาปกมฺมนฺตาติ อยํ สํกิเลโส"**ติอาทินา โวทานวเสน คาถาย อตฺถํ ทเสฺสติฯ

๕๙. **เตน เตนา**ติ เตน เตน อโชฺฌสิตวตฺถุนา รูปภวอรูปภวาทินาฯ **ฉตฺติํสา**ติ กามตณฺหา ตาว รูปาทิวิสยเภเทน ฉ, ตถา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา จาติ อฏฺฐารสฯ ตา เอว อชฺฌตฺติเกสุ รูปาทีสุ อฏฺฐารส, พาหิเรสุ รูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ เอวํ ฉตฺติํสฯ **เยน เยนา**ติ "สุภํ สุข"นฺติ อาทินาฯ

โวทานํ ติวิธํ ขนฺธตฺตยวเสนาติ ตํ ทเสฺสตุํ **"ตณฺหาสํกิเลโส"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุน **"สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺตี"**ติอาทิ ปฏิปทาวิภาเคน คาถานมตฺถํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **ตตฺถ ตตฺถ คามินี**ติ ตตฺถ ตเตฺถว นิพฺพาเน คามินี, นิพฺพานสฺส คมนสีลาติ อโตฺถฯ

ปุน ตตฺถตตฺถคามินีสพฺพตฺถคามินีนํ ปฏิปทานํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **"ตโย ราสี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยนฺ**ติ ยํ นิรยาทิฯ ตํ ตํ ฐานํ ยถารหํ คเมตีติ **สพฺพตฺถคามินี**ฯ ปฏิปทาสงฺขาเต อปุญฺญกเมฺม ปุญฺญกเมฺม จ กมฺมกฺขยกรณกเมฺม จ วิภาคโส ภควโต ปวตฺตนญาณํฯ อิทํ สพฺพตฺถคามินี ปฏิปทาญาณํ นาม ตถาคตพลํฯ อิมินา หิ ญาเณน ภควา สพฺพมฺปิ ปฏิปทํ ยถาภูตํ ปชานาติฯ

กถํ? สกลคามวาสิเกสุปิ เอกํ สูกรํ วา มิคํ วา มาเรนฺเตสุ สเพฺพสํ เจตนา ปรสฺส ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณาว โหติ, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ อายูหนกฺขเณเยว นานา โหติฯ เตสุ หิ เอโก อาทเรน กโรติ, เอโก "ตฺวมฺปิ กโรหี"ติ ปเรหิ นิปฺปีฬิโต กโรติ , เอโก สมานจฺฉโนฺท วิย หุตฺวา อปฺปฏิพาหมาโน วิจรติฯ เตสุ เอโก เตเนว กเมฺมน นิรเย นิพฺพตฺตติ, เอโก ติรจฺฉานโยนิยํ, เอโก เปตฺติวิสเย, ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณ เอว "อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส ติรจฺฉานโยนิยํ, เอส เปตฺติวิสเย"ติ ชานาติฯ นิรเย นิพฺพตฺตนกมฺปิ "เอส อฏฺฐสุ มหานิรเยสุ นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส โสฬสสุ อุสฺสเทสู"ติ ชานาติฯ ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตนกมฺปิ "เอส อปาทโก ภวิสฺสติ, เอส ทฺวิปาทโก, เอส จตุปฺปาทโก, เอส พหุปฺปาทโก"ติ ชา

นาติฯ เปตฺติวิสเย นิพฺพตฺตนกมฺปิ ‘‘เอส นิชฺฌามตณฺหิโก ภวิสฺสติ, เอส ขุปฺปิปาสิโก, เอส ปรทตฺตูปชีวี’’ติ ชานาติฯ

‘‘เตสุ จ กมฺมสุ อิทํ กมฺมํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิสฺสติ, อิทํ นากฑฺฒิสฺสติ ทุพฺพลํ ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ ตถา สกลคามวาสิเกสุ เอกโต ทานํ ททมาเนสุ สเพฺพสมฺปิ เจตนา เทยฺยธมฺมารมฺมณาว โหติ, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ อายูหนกฺขเณ เอวนานํ โหติฯ เตสุ หิ เกจิ เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, เกจิ มนุสฺสโลเก, ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณ เอว ‘‘อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เทวโลเก’’ติ ชานาติฯ ตตฺถปิ ‘‘เอส ปรนิมฺมิตวสวตฺตีสุ นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส ภุมฺมเทเวสุ นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เชฏฺฐกเทวราชา หุตฺวา, เอส ตสฺส ทุติยํ ตติยํ วา ฐานนฺตรํ กโรนฺโต ปริจารโก หุตฺวา นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ ชานาติฯ

‘‘เตสุ จ กเมฺมสุ อิทํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ สกฺขิสฺสติ, อิทํ น สกฺขิสฺสติ ทุพฺพลํ ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ ตถา ‘‘วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปเนฺตสุ จ เอส อิมินา นีหาเรน วิปสฺสนาย อารทฺธตฺตา อรหา ภวิสฺสติ, เอส อนาคามี, เอส สกทาคามี, เอส โสตาปโนฺน, เอกพีชี โกลํโกโล สตฺตกฺขตฺตุปรโม, เอส มคฺคํ ปตฺตุํ น สกฺขิสฺสติ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนายเมว ฐสฺสติ, เอส ปจฺจยปริคฺคเห, เอส นามรูปปริคฺคเห, อรูปปริคฺคเห จ ฐสฺสติ, เอส มหาภูตมตฺตเมว ววตฺถเปสฺสติ, เอส กิญฺจิ สลฺลเกฺขตุํ น สกฺขิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ ‘‘กสิณปริกมฺมํ กโรเนฺตสุปิ เอส ปริกมฺมมเตฺต เอว ฐสฺสติ, เอส นิมิตฺตํ อุปฺปาเทตุํ สกฺขิสฺสติ, น อปฺปนํฯ เอส อปฺปนมฺปิ อุปฺปาเทสฺสติ, เอส ฌานํ อธิคมิสฺสติ, น อุปริวิเสสํฯ เอส อุปริวิเสสมฺปิ อธิคมิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ

อเนกธาตูติ อเนกา จกฺขาทโย ปถวาทโย จ ธาตุโย เอตสฺสาติ อเนกธาตุ, พหุธาตูติ อโตฺถฯ **โลโก**ติ ขนฺธายตนาทิโลโกฯ **จกฺขุธาตู**ติอาทิ ยาหิ ธาตูหิ ‘‘อเนกธาตู’’ติ โลโก วุโตฺต, ตาสํ สรูปโต ทสฺสนํฯ ตตฺถ สภาวเฏฺฐน นิสฺสตฺตเฏฺฐน จ ธาตุฯ จกฺขุ เอว ธาตุ **จกฺขุธาตุ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **กามธาตู**ติ เอตฺถ เทฺว กามา กิเลสกาโม จ วตฺถุกาโม จฯ กิเลสกามปเกฺข กามปฏิสํยุโตฺต ธาตุ กามธาตุ, กามวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ วตฺถุกามปเกฺข ปน กามาวจรธมฺมา กาโม อุตฺตรปทโลเปน, กาโม จ โส ธาตุ จาติ กามธาตุฯ พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต ธาตุ **พฺยาปาทธาตุ,** พฺยาปาทวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ พฺยาปาโทว ธาตุ พฺยาปาทธาตุ, ทสอาฆาตวตฺถุวิสยสฺส ปฏิฆเสฺสตํ นามํฯ วิหึสาปฏิสํยุโตฺต ธาตุ **วิหึสาธาตุ,** วิหึสาวิตโกฺกฯ วิหึสา เอว วา ธาตุ วิหึสาธาตุ, ปรสตฺตวิเหสนเสฺสตํ นามํฯ **เนกฺขมฺมอพฺยาปาทอวิหึสาธาตุโย** เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย สพฺพกุสลธมฺมา เมตฺตากรุณา จาติ เวทิตพฺพํฯ **รูปธาตู**ติ รูปภโว, สเพฺพ วา รูปธมฺมาฯ **อรูปธาตู**ติ อรูปภโว, อรูปธมฺมา วาฯ **นิโรธธาตู**ติ นิโรธตณฺหาฯ **สงฺขารธาตู**ติ สเพฺพ สงฺขตธมฺมาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

อญฺญมญฺญวิลกฺขณตฺตา นานปฺปการา ธาตุโย เอตสฺมินฺติ **นานาธาตุ,** โลโกฯ เตเนวาห – **‘‘อญฺญา จกฺขุธาตุ** ยาว **อญฺญา นิพฺพานธาตู’’**ติ, ยถา จ อิทํ ญาณํ จกฺขุธาตุอาทิเภเทน อุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺส วเสน อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ปชานาติ, เอวํ อนุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺสปิ วเสน ตํ ปชานาติฯ ปเจฺจกพุทฺธา หิ เทฺว จ อคฺคสาวกา อุปาทินฺนกสงฺขารโลกเสฺสว นานตฺตํ ชานนฺติ, ตมฺปิ เอกเทเสเนว, น นิปฺปเทสโตฯ อนุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺส ปน นานตฺตํ น ชานนฺติฯ ภควา ปน ‘‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส รุกฺขสฺส ขโนฺธ เสโต โหติ, อิมสฺส กาโฬ, อิมสฺส มโฏฺฐ, อิมสฺส ผรุโส, อิมสฺส พหโล, อิมสฺส ตนุตฺต

โจฯ อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส รุกฺขสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํ นาม โหติ, อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺส รุกฺขสฺส ปุปฺผํ นีลํ โหติ ปีตกํ โลหิตกํ โอทาตํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ, อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย ผลํ ขุทฺทกํ มหนฺตํ ทีฆํ วฏฺฏํ สุสณฺฐานํ ทุสฺสณฺฐานํ มฏฺฐํ ผรุสํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ ติตฺตํ มธุรํ กฏุกํ อมฺพิลํ กสาวํ โหติ, อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส รุกฺขสฺส กณฺฏโก ติขิโณ โหติ, อติขิโณ อุชุโก กุฏิโล กโณฺห นีโล โอทาโต โหตี’’ติ เอวํ อนุปาทินฺนสงฺขารโลกสฺสาปิ วเสน อเนกธาตุนานาธาตุภาวํ ชานาติฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ เอว หิ เอตํ พลํ, น อญฺญสํฯ

๖๐. ยํ ยเทว ธาตุนฺติ ยํ กิญฺจิ หีนาทิสภาวํฯ ยสฺมา อธิมุตฺติ นาม อชฺฌาสยธาตุ, ตสฺมา อธิมุจฺจนํ อชฺฌาสยสฺส หีนาทิสภาเวน ปวตฺตนํฯ ตํ ปน ตสฺส ตํ ตํ อธิฏฺฐหนํ อภินิวิสนญฺจ โหตีติ อาห – **“อธิมุจฺจนฺติ, ตํ ตเทว อธิฏฺฐหนฺติ อภินิวิสนฺตี”**ติฯ อธิมุจฺจนสฺส วิสยํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“เกจิ รูปาธิมุตฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **นานาธิมุตฺติกตาญาณ**นฺติ หีนาทิวเสน นานาธิมุตฺติกตาย ญาณํฯ

เต ยถาธิมุตฺตา จ ภวนฺตีติ เต หีนาธิมุตฺติกา ปณีตาธิมุตฺติกา สตฺตา ยถา ยถา อธิมุตฺตา โหนฺติฯ **ตํ ตํ กมฺมสมาทานํ สมาทิยนฺตี**ติ อธิมุตฺติอนุรูปํ ตํ ตํ อตฺตนา สมาทิยิตพฺพํ กตฺตพฺพํ กมฺมํ กโรนฺติ, ตานิ กมฺมสมาทานานิ สมุฏฺฐานวเสน วิภชโนฺต **“เต ฉพฺพิธํ กมฺม”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ เกจิ โลภวเสน กมฺมํ สมาทิยนฺตีติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ตํ วิภชฺชมาน**นฺติ ตํ สมุฏฺฐานวเสน ฉพฺพิธํ ปุน ปวตฺตินิวตฺติวเสน วิภชฺชมานํ ทุวิธํฯ

ยํ โลภวเสน โทสวเสน โมหวเสน จ กมฺมํ กโรตีติ ทสอกุสลกมฺมปถกมฺมํ สนฺธาย วทติฯ ตญฺหิ สํกิลิฏฺฐตาย กาฬกนฺติ **กณฺหํ**ฯ อปาเยสุ นิพฺพตฺตาปนโต กาฬกวิปากนฺติ **กณฺหวิปากํ**ฯ **ยํ สทฺธาวเสน กมฺมํ กโรตี**ติ ทสกุสลกมฺมปถกมฺมํฯ ตญฺหิ อสํกิลิฏฺฐตฺตา ปณฺฑรนฺติ **สุกฺกํ**ฯ สเคฺค นิพฺพตฺตาปนโต ปณฺฑรวิปากตฺตา **สุกฺกวิปากํ**ฯ **ยํ โลภวเสน โทสวเสน โมหวเสน สทฺธาวเสน จ กมฺมํ กโรติ, อิทํ กณฺหสุกฺก**นฺติ โวมิสฺสกกมฺมํฯ **กณฺหสุกฺกวิปาก**นฺติ สุขทุกฺขวิปากํฯ มิสฺสกกมฺมญฺหิ กตฺวา อกุสลวเสน ติรจฺฉานโยนิยํ มงฺคลหตฺถิภาวํ อุปฺปโนฺน กุสเลน ปวเตฺต สุขํ อนุภวติ, กุสเลน ราชกุเล นิพฺพโตฺตปิ อกุสเลน ทุกฺขํ เวทยติฯ **ยํ วีริยวเสน ปญฺญาวเสน จ กมฺมํ กโรติ, อิทํ กมฺมํ อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปาก**นฺติ กมฺมกฺขยกรา จตุมคฺคเจตนาฯ ตญฺหิ ยทิ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺยฯ ยทิ สุกฺกํ ภเวยฺย, สุกฺกอุปปตฺติปริยาปนฺนํ วิปากํ ทเทยฺยฯ อุภยวิปากสฺส ปน อปฺปทานโต อกณฺหอสุกฺกวิปากนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

กมฺมสมาทาเนน ปฐมํ อเจลกปฏิปทา กาเมสุ ปาตพฺยตา, ทุติยํ ติพฺพกิเลสสฺส อสฺสุมุขสฺสาปิ รุทโต ปริสุทฺธพฺรหฺมจริยจรณํ, ตติยํ กาเมสุ อปาตพฺยตา อเจลกปฏิปทา, จตุตฺถํ ปจฺจเย อลภมานสฺสาปิ ฌานวิปสฺสนาสุขสมงฺคิโน สาสนพฺรหฺมจริยจรณํฯ **ยํ เอวํ ชาติยํ กมฺมสมาทาน**นฺติ ยํ อญฺญมฺปิ เอวํปการํ กมฺมํฯ **อิมินา ปุคฺคเลนา**ติอาทิ ตสฺมิํ กมฺมวิปาเก ภควโต ญาณสฺส ปวตฺตนาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **อุปจิต**นฺติ ยถา กตํ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ อุปจิตํฯ **อวิปกฺก**นฺติ น วิปกฺกวิปากํฯ **วิปากาย ปจฺจุปฏฺฐิต**นฺติ วิปากทานาย กโตกาสํฯ **น จ ภโพฺพ อภินิพฺพิธา คนฺตุ**นฺติ กิเลสาภิสงฺขารานํ อภินิพฺพิชฺฌนโต อภินิพฺพิธาสงฺขาตํ อริยมคฺคํ อธิคนฺตุํ น จ ภโพฺพฯ **ตํ ภควา น โอวทตี**ติ ตํ วิปากาวรเณน นิวุตํ ปุคฺคลํ ภควา สจฺจปฏิเวธํ ปุรกฺขตฺวา น โอวทติ, วาสนตฺถํ ปน ตาทิสานมฺปิ ธมฺมํ เทเสติ เอว, อชาตสตฺตุอาทีนํ วิยฯ

อุปจิตนฺติ กาตุํ อารทฺธํฯ เตเนวาห – **“น จ ตาว ปาริปูรึ คต”**นฺติฯ เตน มิจฺฉตฺตนิยามสฺส อสมตฺตตํ ทเสฺสติฯ **ปุรา ปาริปูรึ คจฺฉตี**ติ ปาริปูรึ ผลนิปฺผาทนสมตฺถตํ คจฺฉติ ปุรา อธิคเจฺฉยฺยฯ มิจฺฉตฺตนิยตตาย สชฺชุกํ ผลธมฺมสฺส อภาชนภาวํ นิพฺพตฺตยติ ปุราฯ เตเนวาห – **“ปุรา เวเนยฺยตฺตํ สมติกฺกมตี”**ติฯ ‘‘ปุรา อนิยตํ สมติกฺกมตี’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **อสมเตฺต**ติ กเมฺม อสมฺปุเณฺณ, เต อสมฺปุเณฺณ วาฯ

๖๑. เอวํ กิเลสนฺตรายมิสฺสกํ กมฺมนฺตรายํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อมิสฺสกํ กมฺมนฺตรายํ ทเสฺสตุํ **“อิมสฺส จ ปุคฺคลสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ วุตฺตนยเมวฯ

สเพฺพสนฺติ อิมสฺมึ พลนิเทฺทเส วุตฺตานํ สเพฺพสํ กมฺมานํฯ **มุทฺทุมชฺฌาธิมตฺตตา**ติ มุทุมชฺฌติพฺพภาโวฯ กมฺมานญฺหิ มุทุอาทิภาเวน ตํวิปากานํ มุทุมชฺฌติกฺขภาโว วิญฺญายตีติ อธิปฺปาโยฯ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนีย**นฺติอาทีสุ ทิฎฺฐธเมฺม อิมสฺมึ อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ ผลํ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ อุปฺปเชฺช อนนฺตเร อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ ผลํ **อุปปชฺชเวทนียํ**ฯ อปรสฺมึ อตฺตภาเว อิโต อญฺญสฺมึ ยสฺมึ กสฺมิญฺจิ อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ ผลํ **อปราปริยเวทนียํ**ฯ เอกชวนวารสฺมิญฺหิ สตฺตสุ เจตนาสุ ปฐมเจตนา ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ นามฯ ปริโยสานเจตนา อุปปชฺชเวทนียํ นามฯ มเชฺฌ ปญฺจ เจตนา อปราปริยเวทนียํ นามฯ **วิปากเวมตฺตตาญาณ**นฺติ วิปากเวมตฺตตาย วิปากวิเสเส ญาณํฯ อิมสฺส ปน กมฺมวิปากสฺส คติสมฺปตฺติ คติวิปตฺติ, อุปธิสมฺปตฺติ อุปธิวิปตฺติ, กาลสมฺปตฺติ กาลวิปตฺติ, ปโยคสมฺปตฺติ ปโยควิปตฺติโย การณํฯ โส จ เนสํ การณภาโว ‘‘อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ คติสมฺปตฺติปฎิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตี’’ติ อาทิปาฬิวเสน (วิภ. ๘๑๐) เวทิตโพฺพฯ

๖๒. อนนฺตรพลนิเทฺทเส วุตฺตกมฺมสมาทานปเทเนว ฌานาทีนิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตถา สมาทินฺนานํ กมฺมาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เสกฺขปุถุชฺชนสนฺตาเนสุ ปวตฺตานิ ฌานาทีนิ กมฺมํ โหนฺติฯ ตตฺถ **ตถา สมาทินฺนาน**นฺติ ‘‘สุกฺกํ สุกฺกวิปากํ ปจฺจุปฺปนฺนสุขํ, อายตึ สุขวิปาก’’นฺติ เอวมาทิปฺปกาเรหิ สมาทินฺนสฺส กมฺมสฺสฯ **สํกิเลโส**ติ ปฎิปกฺขธมฺมวเสน กิลิฎฺฐภาโวฯ **โวทานํ** ปฎิปกฺขธเมฺมหิ วิสุชฺฌนํฯ **วุฎฺฐานํ** ปคุณโวทานํ ภวงฺควุฎฺฐานญฺจฯ **เอวํ สํกิลิสฺสตี**ติอาทีสุ อยเมวโตฺถ – อิมินา อากาเรน ฌานาทิ สํกิลิสฺสติ โวทายติ วุฎฺฐหตีติ ชานนญาณํ ภควโต อนาวรณญาณํ, น ตสฺส อาวรณํ อตฺถีติฯ

กติ ฌานานีติอาทิ ฌานาทโย วิภาเคน ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ **จตฺตาริ ฌานานี**ติ จตุกฺกนยวเสน รูปาวจรชฺฌานานิ สนฺธายาหฯ **เอกาทสา**ติ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๑๒๙, ๑๗๔; ๓.๓๓๙, ๓๕๘; ม. นิ. ๒.๒๔๘; ๓.๓๑๒) อฎฺฐนฺนํ ติณฺณญฺจ สุญฺญตวิโมกฺขาทีนํ วเสน วุตฺตํฯ **อฎฺฐา**ติ เตสุ ฐเปตฺวา โลกุตฺตเร วิโมเกฺข อฎฺฐฯ **สตฺตา**ติ เตสุ เอว นิโรธสมาปตฺตึ ฐเปตฺวา สตฺตฯ **ตโย**ติ สุตฺตนฺตปริยาเยน สุญฺญตวิโมกฺขาทโย ตโยฯ **เทฺว**ติ อภิธมฺมปริยาเยน อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺสาสมฺภวโต อวเสสา เทฺวฯ เอตฺถ จ ปฎิปาฎิยา สตฺต อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ วิกฺขมฺภนวเสน ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุจฺจนโต , อารมฺมเณ อธิมุจฺจนโต จ วิโมกฺขาฯ นิโรธสมาปตฺติ ปน สพฺพโส สญฺญาเวทยิเตหิ วิมุตฺตตฺตา อปคมวิโมโกฺข นามฯ โลกุตฺตรา จ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลเสหิ สมุเจฺฉทวเสน วิมุตฺตตฺตา วิโมโกฺขติ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

สมาธีสุ จตุกฺกนยปญฺจกนเยสุ ปฐมชฺฌานสมาธิ **สวิตโกฺก สวิจาโร สมาธิ** นามฯ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ **อวิตโกฺก วิจารมโตฺต สมาธิ** นามฯ จตุกฺกนเย ปญฺจกนเยปิ เสสฌาเนสุ สมาธิ **อวิตโกฺก อวิจาโร สมาธิ** นามฯ

สมาปตฺตีสุ ปฏิปาฏิยา อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ ‘‘สมาธี’’ติปิ นามํ ‘‘สมาปตฺตี’’ติปิฯ กสฺมา? จิเตฺตกคฺคตาสพฺภาวโตฯ นิโรธสมาปตฺติยา ตทภาวโต น ‘‘สมาธี’’ติ นามํฯ **สญฺญาสมาปตฺติ**อาทิ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

หานภาคิโย สมาธีติ อปฺปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิอนุปกฺขนฺทนํ ปฐมชฺฌานาทิสมาธิสฺส หานภาคิยตาฯ ‘‘ปฐมชฺฌานสฺส กามราคพฺยาปาทา สํกิเลโส’’ติ วุตฺตตฺตา ทุติยชฺฌานาทิวเสน โยเชตพฺพํฯ กุกฺกุฏํ วุจฺจติ อชญฺญาชิคุจฺฉนมุเขน ตปฺปรมตาฯ **กุกฺกุฏฌายี**ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ฌานานิ วุตฺตานิ, เทฺว ปฐมทุติยชฺฌานานีติ วุตฺตํ โหติฯ โย ปฐมํ ทุติยํ วา ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ‘‘อลเมตฺตาวตา’’ติ สโงฺกจํ อาปชฺชติ, อุตฺตริ น วายมติ, ตสฺส ตานิ ฌานานิ จตฺตาริปิ ‘‘กุกฺกุฏฌานานี’’ติ วุจฺจนฺติ, ตํสมงฺคีโน จ กุกฺกุฏฌายีฯ เตสุ ปุริมานิ เทฺว อาสนฺนพลวปจฺจตฺถิกตฺตา วิเสสภาคิยตาภาวโต จ สํกิเลสภาเวน วุตฺตานิฯ อิตรานิ ปน วิเสสภาคิยตาภาเวปิ มนฺทปจฺจตฺถิกตฺตา โวทานภาเวน วุตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิเสสภาคิโย สมาธีติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนํ, ปคุณโวทานํ ภวงฺควุฏฺฐานญฺจ ‘‘วุฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติฯ ตสฺมา โวทานมฺปิ ‘‘วุฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ ภวงฺควเสน สพฺพฌาเนหิ วุฏฺฐานํ โหตีติ ภวงฺคญฺจ โวทานํ วุฏฺฐานํฯ ยสฺมา ปน วุฏฺฐานวสิภาเวน ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ สมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา สมาปตฺติวุฏฺฐานโกสลฺลํ อิธ ‘‘วุฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ

๖๓. **ตเสฺสว สมาธิสฺสา**ติ ตสฺส อนนฺตรพลนิเทฺทเส ฌานาทิปริยาเยหิ วุตฺตสมาธิสฺสฯ **ปริวารา**ติ ปริกฺขาราฯ **อินฺทฺริยานี**ติ สทฺธาสติปญฺญินฺทฺริยานิฯ **พลานี**ติ หิโรตฺตปฺปหิ สทฺธึ ตานิเยวฯ วีริยสฺส วิสุํ คหณํ พลานํ พหูปการทสฺสนตฺถํฯ วีริยุปตฺถมฺภเน หิ สทฺธาทโย ปฏิปเกฺขน อกมฺปนิยา โหนฺติฯ เตเนวาห – **‘‘วีริยวเสน พลานิ ภวนฺตี’’**ติฯ **เตส**นฺติ อินฺทฺริยานํฯ **มุทุมชฺฌาธิมตฺตตา**ติ อวิสทํ **มุทุ**ฯ นาติวิสทํ **มชฺฌํ**ฯ อติวิสทํ **อธิมตฺตํ** พลวํ **‘‘ติกฺข’’**นฺติ วุจฺจติฯ

เวเนยฺยานํ อินฺทฺริยานุรูปํ ภควโต เทสนาปวตฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สํขิตฺตวิตฺถาเรนา**ติ สํขิตฺตสฺส วิตฺถาเรนฯ อถ วา **สํขิเตฺตนา**ติ อุทฺทิฏฺฐมเตฺตนฯ **สํขิตฺตวิตฺถาเรนา**ติ อุเทฺทเสน นิเทฺทเสน จฯ **วิตฺถาเรนา**ติ อุเทฺทสนิเทฺทสปฏินิเทฺทเสหิฯ **มุทุก**นฺติ ลหุกํ อปายภยวฏฺฏภยาทีหิ สนฺตชฺชนวเสน ภาริยํ อกตฺวาฯ **มุทุติกฺข**นฺติ นาติติกฺขํฯ สํเวควตฺถูหิ สํเวคชนนาทิวเสน ภาริยํ กตฺวาฯ **สมถํ อุปทิสตี**ติ สมถํ อธิกํ กตฺวา อุปทิสติ, น ตถา วิปสฺสนนฺติ อธิปฺปาโยฯ น หิ เกวเลน สมเถน สจฺจปฺปฏิเวโธ สมฺภวติฯ **สมถวิปสฺสน**นฺติ สมธุรํ สมถวิปสฺสนํฯ **วิปสฺสน**นฺติ สาติสยํ วิปสฺสนํ อุปทิสติฯ ยสฺมา เจตฺถ ติกฺขินฺทฺริยาทโย อุคฺฆฏิตญฺญุอาทโยว, ตสฺมา **‘‘ติกฺขินฺทฺริยสฺส นิสฺสรณํ อุปทิสตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อธิปญฺญาสิกฺขายา**ติ อธิปญฺญาสิกฺขํฯ

ยํ เอตฺถ ญาณนฺติ เอตฺถ อินฺทฺริยานํ มุทุมชฺฌาธิมตฺตตาย ยํ ญาณํ, อิทํ วุจฺจติ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตาญาณนฺติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตสฺส ญาณสฺส ปวตฺตนาการํ ทเสฺสตุํ **‘‘อยํ อิมํ ภูมิ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อยํ อิมํ ภูมึ ภาวนญฺจ คโต**ติ อยํ ปุคฺคโล เอวมิมํ สํกิเลสวาสนํ โวทานํ ภวงฺคญฺจ คโต คจฺฉติ คมิสฺสติ จ, กาลวจนิจฺฉาย อภาวโต, ยถา ทุทฺธนฺติฯ อิมาย เวลาย อิมสฺมึ สมเย อิมาย มุทุมชฺฌติกฺขเภทาย อนุสาสนิ

ยาฯ **เอวํธาตุโก**ติ หีนาทิวเสน เอวํอชฺฌาสโย เอวํอธิมุตฺติโกฯ **อยญฺจสฺส อาสโย**ติ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อยํ สสฺสตุเจฺฉทปฺปกาโร, ยถาภูตญาณานุโลมขนฺติปฺปกาโร วา อาสโยฯ อิทญฺหิ จตุพฺพิธํ อาสยนฺติ เอตฺถ สตฺตา วสนฺตีติ อาสโยติ วุจฺจติฯ อิมํ ปน ภควา สตฺตานํ อาสยํ ชานนฺโต เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ วิปสฺสนาญาณกมฺมสฺสกตญฺญาณานญฺจ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติ เอวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโต’ติฯ กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโต’ติฯ เนกฺขมฺมํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ... พฺยาปาทํ... อพฺยาปาทํ... ถินมิทฺธํ... อาโลกสญฺญํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล ถินมิทฺธครุโก ถินมิทฺธาสโย ถินมิทฺธาธิมุตฺโต’’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

อยํ อนุสโยติ อยํ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส กามราคาทิโก อปฺปหีโนเยว อนุสยิตกิเลโสฯ อปฺปหีโนเยว หิ ถามคโต กิเลโส อนุสโยฯ **ปรสตฺตาน**นฺติ ปธานสตฺตานํฯ **ปรปุคฺคลาน**นฺติ ตโต ปเรสํ สตฺตานํ, หีนสตฺตานนฺติ อโตฺถฯ เอกตฺถเมว วา เอตํ ปททฺวยํ เวเนยฺยวเสน ทฺวิธา วุตฺตํฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตาญาณ**นฺติ ปรภาโว จ อปรภาโว จ ปโรปริยตฺตํ อ-การสฺส โอการํ กตฺวา, ตสฺส เวมตฺตตา ปโรปริยตฺตเวมตฺตตาฯ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปโรปริยตฺตเวมตฺตตาย ญาณํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตาญาณนฺติ ปทวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **ย**นฺติ ยํ อเนกวิหิตสฺส ปุเพฺพนิวาสสฺส อนุสฺสรณวเสน ภควโต ญาณํ, อิทํ อฏฺฐมํ ตถาคตพลนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อเนกวิหิต**นฺติ อเนกวิธํ, อเนเกหิ วา ปกาเรหิ ปวตฺติตํฯ **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ อนุสฺสริตุํ อิจฺฉิตํ อตฺตโน ปเรสญฺจ สมนนฺตราตีตํ ภวํ อาทิํ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นิวุตฺถสนฺตานํฯ **อนุสฺสรตี**ติ ‘‘เอกมฺปิ ชาติํ เทฺวปิ ชาติโย’’ติ เอวํ ชาติปฏิปาฏิยา อนุคนฺตฺวา สรติ, อนุเทว วา สรติ, จิเตฺต อภินินฺนามิตมเตฺต เอว สรตีติ อโตฺถฯ ภควโต หิ ปริกมฺมกิจฺจํ นตฺถิ, อาวชฺชนมเตฺตเนว สรติฯ **เสยฺยถิท**นฺติ อารทฺธปฺปการนิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ **เอกมฺปิ ชาติ**นฺติ เอกมฺปิ ปฏิสนฺธิมูลํ จุติปริโยสานํ เอกภวปริยาปนฺนํ ขนฺธสนฺตานํฯ เอส นโย **เทฺวปิ ชาติโย**ติอาทีสุปิฯ

อเนเกปิ สํวฏฺฏกเปฺปติอาทีสุ ปน ปริหายมาโน กโปฺป **สํวฏฺฏกโปฺป,** วฑฺฒมาโน **วิวฏฺฏกโปฺป**ติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ สํวเฏฺฏน สํวฏฺฏฏฺฐายี คหิโต ตํมูลตฺตา, วิวเฏฺฏน จ วิวฏฺฏฏฺฐายีฯ เอวญฺหิ สติ ยานิ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, กปฺปสฺส อสเงฺขฺยยฺยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? สํวโฏฺฏ สํวฏฺฏฏฺฐายี วิวโฏฺฏ วิวฏฺฏฏฺฐายี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๕๖) วุตฺตานิ , ตานิ สพฺพานิ ปริคฺคหิตานิ โหนฺติฯ **อมุตฺราสิ**นฺติอาทิ สรณาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **อมุตฺราสิ**นฺติ อมุมฺหิ สํวฏฺฏกเปฺป, อมุมฺหิ ภเว วา โยนิยํ วา คติยํ วา วิญฺญาณฏฺฐิติยํ วา สตฺตาวาเส วา สตฺตนิกาเย วาฯ **เอวํนาโม**ติ ติโสฺส วา ผุโสฺส วาฯ **เอวํโคโตฺต**ติ ภคฺคโว วา โคตโม วาฯ **เอวํวโณฺณ**ติ โอทาโต วา สาโม วาฯ **เอวมาหาโร**ติ สาลิมํโสทนาหาโร วา ปวตฺตผลโภชโน วาฯ **เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที**ติ อเนกปฺปกาเรน กายิกเจตสิกานํ สามิสนิรามิสปฺปเภทานํ วา สุขทุกฺขานํ ปฏิสํเวทีฯ **เอวมายุปริยโนฺต**ติ เอวํ วสฺสสตปรมายุปริยโนฺต วา จตุราสีติกปฺปสหสฺสปรมายุปริยโนฺต วาฯ **โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิ**นฺติ โส ตโต ภวโต, สตฺตนิกายโต วา จุโต ปุน อมุกสฺมิํ นาม สตฺตนิกาเย อุทปาทิํฯ อถ วา ตตฺราปิ ภเว วา สตฺตนิกาเย วา อโหสิํฯ **เอวํนาโม**ติอาทิ วุตฺตตฺถเมวฯ

๖๔. **ทิเพฺพนา**ติอาทีสุ ทิพฺพสทิสตฺตา **ทิพฺพํ**ฯ เทวตานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตมฺปิ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธํ อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตฺตา ทูเรปิ อารมฺมณคฺคหณสมตฺถํ ทิพฺพํ

ปสาทจกฺขุ โหติฯ อิทมฺปิ วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺตํ ญาณจกฺขุ ตาทิสเมวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํ, ทิพฺพวิหารวเสน วา ปฏิลทฺธตฺตา, อตฺตนา จ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาปิ ทิพฺพํ, อาโลกปริคฺคเหน มหาชุติกตฺตาปิ ทิพฺพํ, ติโรกุฏฺฏาทิคตรูปทสฺสเนน มหาคติกตฺตาปิ ทิพฺพํฯ ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ ทสฺสนฏฺเฐน **จกฺขุ**ฯ จกฺขุกิจฺจกรเณน จกฺขุมิวาติปิ จกฺขุฯ จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา **วิสุทฺธํ**ฯ โย หิ จุติมตฺตเมว ปสฺสติ, น อุปปาตํ, โส อุจฺเฉททิฏฺฐึ คณฺหาติฯ โย อุปปาตมตฺตเมว ปสฺสติ น จุตึ, โส นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ โย ปน ตทุภยํ ปสฺสติ, โส ยสฺมา ทุวิธมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิคตํ อติวตฺตติฯ ตสฺมาสฺส ตํ ทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุ โหติฯ ตทุภยญฺจ ภควา ปสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา วิสุทฺธ’’นฺติฯ

เอกาทสอุปกฺกิเลสวิรหโต วา วิสุทฺธํฯ ยถาห –

> ‘‘โส โข อหํ อนุรุทฺธา ‘วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส’ติ อิติ วิทิตฺวา วิจิกิจฺฉํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหึฯ ‘อมนสิกาโร จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส… ถินมิทฺธํ… ฉมฺภิตตฺตํ… อุปฺปิลํ… ทุฏฺฐุลฺลํ… อจฺจารทฺธวีริยํ… อติลีนวีริยํ… อภิชปฺปา… นานตฺตสญฺญา… อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส’ติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหิ’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๒๔๒) เอวมาทิฯ

ตเทวํ เอกาทสอุปกฺกิเลสวิรหโต วา วิสุทฺธํฯ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนน **อติกฺกนฺตมานุสกํ,** มํสจกฺขุํ อติกฺกนฺตตฺตา วา อติกฺกนฺตมานุสกํฯ เตน ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกนฯ

สเตฺต ปสฺสตีติ มนุโสฺส มนุสฺสํ มํสจกฺขุนา วิย สเตฺต ปสฺสติ โอโลเกติฯ **จวมาเน อุปปชฺชมาเน**ติ เอตฺถ จุติกฺขเณ อุปปตฺติกฺขเณ วา ทิพฺพจกฺขุนาปิ ทฏฺฐุํ น สกฺกาฯ เย ปน อาสนฺนจุติกา อิทานิ จวิสฺสนฺติ, เย จ คหิตปฏิสนฺธิกา สมฺปติ นิพฺพตฺตา, เต ‘‘จวมานา อุปปชฺชมานา’’ติ อธิเปฺปตาฯ เต เอวรูเป จวมาเน อุปปชฺชมาเนฯ **หีเน**ติ โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา หีนชาติกุลโภคาทิวเสน หีฬิเต ปริภูเตฯ **ปณีเต**ติ อโมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา ตพฺพิปรีเตฯ **สุวเณฺณ**ติ อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อิฏฺฐกนฺตมนาปวณฺณยุเตฺตฯ **ทุพฺพเณฺณ**ติ โทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อนิฏฺฐากนฺตามนาปวณฺณยุเตฺต อภิรูเป วิรูเป วาติ อโตฺถฯ **สุคเต**ติ สุคติคเต, อโลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา อเฑฺฒ มหทฺธเนฯ **ทุคฺคเต**ติ ทุคฺคติคเต, โลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา ทลิเทฺท อปฺปนฺนปานโภชเนฯ **ยถากมฺมูปเค**ติ ยํ ยํ กมฺมํ อุปจิตํ, เตน เตน อุปคเตฯ ตตฺถ ปุริเมหิ ‘‘จวมาเน’’ติอาทีหิ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตํฯ อิมินา ปน ปเทน ยถากมฺมูปคญาณกิจฺจํฯ ยถากมฺมูปคญาณอนาคตํสญาณานิ จ ทิพฺพจกฺขุปาทกาเนว ทิพฺพจกฺขุนา สเหว อิชฺฌนฺติฯ

กายทุจฺจริเตนาติอาทีสุ ทุฏฺฐุ จริตํ, ทุฏฺฐํ วา จริตํ กิเลสปูติกตฺตา ทุจฺจริตํฯ กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา ปวตฺตํ ทุจฺจริตํ **กายทุจฺจริตํ**ฯ เอวํ **วจีมโนทุจฺจริตานิ**ปิ ทฏฺฐพฺพานิฯ **สมนฺนาคตา**ติ สมงฺคีภูตาฯ **อริยานํ อุปวาทกา**ติ พุทฺธาทีนํ อริยานํ, อนฺตมโส คิหิโสตาปนฺนานมฺปิ อนตฺถกาเมน หุตฺวา อนฺติมวตฺถุนา วา คุณปริธํสเนน วา อุปวาทกา อโกฺกสกา ครหกาฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกา**ติ วิปรีตทสฺสนาฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิเหตุภูตสมาทินฺนนานาวิธกมฺมาฯ เย จ มิจฺฉาทิฏฺฐิมูลเกสุ กายกมฺมาทีสุ อเญฺญปิ สมาทเปนฺติฯ ตตฺถ วจีมโนทุจฺจริตคฺคหเณน อริยูปวาทมิจฺฉาทิฏฺฐีสุ คหิตาสุปิ เตสํ ปุน วจนํ มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํฯ มหาสาวโชฺช หิ อริยูปวาโท อานนฺตริยสทิโสฯ ยถาห –

‘‘เสยฺยถาปิ , สาริปุตฺต, ภิกฺขุ สีลสมฺปนฺโน สมาธิสมฺปนฺโน ปญฺญาสมฺปนฺโน ทิเฏฺฐว ธมฺเม อญฺญํ อาราเธยฺย, เอวํสมฺปทมิทํ, สาริปุตฺต, วทามิ ตํ วาจํ อปฺปหาย ตํ จิตฺตํ อปฺปหาย ตํ ทิฏฺฐึ อปฺปฏินิสฺสชฺชิตฺวา ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต เอวํ นิรเย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๙)ฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิโต จ มหาสาวชฺชตรํ นาม อญฺญํ นตฺถิฯ ยถาห –

‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํ มหาสาวชฺชตรํ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมานิ, ภิกฺขเว, วชฺชานี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ

กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหเณฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติโต อุทฺธํฯ **อปาย**นฺติอาทิ สพฺพํ นิรยเววจนํฯ นิรโย หิ สคฺคโมกฺขเหตุภูตา ปุญฺญสมฺมตา อยา อเปตตฺตา, สุขานํ วา อายสฺส อภาวา อปาโยฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ,** โทสพหุลตาย วา ทุเฏฺฐน กมฺมุนา นิพฺพตฺตา คติ ทุคฺคติฯ วิวสา นิปตนฺติ ตตฺถ ทุกฺกฏการิโนติ **วินิปาโต**ฯ นตฺถิ เอตฺถ อสฺสาทสญฺญิโต อโยติ **นิรโย**ฯ

อถ วา อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนึ ทีเปติ, ติรจฺฉานโยนิ หิ อปาโย, สุคติโต อเปตตฺตาฯ น ทุคฺคติ, มเหสกฺขานํ นาคราชาทีนํ สมฺภวโตฯ ทุคฺคติคฺคหเณน เปตฺติวิสยํ ทีเปติ, โส หิ อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สุคติโต อเปตตฺตา, ทุกฺขสฺส จ คติภูตตฺตาฯ น ตุ วินิปาโต อสุรสทิสํ อวินิปติตตฺตาฯ เปตมหิทฺธิกานญฺหิ วิมานานิปิ นิพฺพตฺตนฺติฯ วินิปาตคฺคหเณน อสุรกายํ ทีเปติ, โส หิ ยถาวุเตฺตนเตฺถน อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สุขสมุสฺสเยหิ วินิปาตตฺตา วินิปาโตติ วุจฺจติฯ นิรยคฺคหเณน อวีจิอาทิอเนกปฺปการํ นิรยเมว ทีเปติฯ **อุปปนฺนา**ติ อุปคตา, ตตฺถ อภินิพฺพตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปกฺโข เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสโส – เอตฺถ สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติมฺปิ สงฺคณฺหาติฯ สคฺคคฺคหเณน เทวคตึ เอวฯ ตตฺถ สุนฺทรา คตีติ **สุคติ**ฯ รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อโคฺคติ **สโคฺค**ฯ โส สโพฺพปิ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก**ติ อยํ วจนโตฺถฯ **อมุกาย กปฺปโกฏิยํ อุปจิตํ** เตนายํ เอตรหิ, อนาคเต วา สคฺคูปโค อปายูปโค จาติ อฏฺฐมนวมพลญาณกิจฺจํ เอกชฺฌํ กตฺวา ทสฺสิตํฯ ตถา **กปฺปสตสหเสฺสวา**ติอาทีสุปิฯ เตเนวาห – **‘‘อิมานิ ภควโต เทฺว ญาณานี’’**ติฯ

นิหโต มาโร โพธิมูเลติ นิหโต สมุจฺฉิโนฺน กิเลสมาโร โพธิรุกฺขมูเลฯ **อิทํ ภควโต ทสมํ พลน**ฺติ อิทํ กิเลสมารสฺส หननํ สมุจฺฉินฺทนํ ภควโต ทสมํ พลํฯ เตเนวาห – **‘‘สพฺพาสวปริกฺขยํ ญาณ’’**นฺติฯ ยสฺมา ปน ยทา อรหตฺตมเคฺคน สวาสนา สเพฺพ อาสวา เขปิตา, ตทา ภควตา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อธิคตํ นาม, ตสฺมา **‘‘ยํ สพฺพญฺญุตา ปตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อยํ ตาวเตฺถ อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ ปรวาที ปนาห – ‘‘ทสพลญาณํ นาม ปาฏิเอกฺกํ นตฺถิ, ยสฺมา ‘สพฺพญฺญุตา ปตฺตา วิทิตา สพฺพธมฺมา’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวายํ ปเภโท’’ติ, ตํ น ตถา ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญเมว หิ ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ทสพลญาณญฺหิ สกสกกิจฺจเมว ชานาติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ ชานาติฯ ทสพลญาเณสุ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติฯ ทุติยํ กมฺมปริเจฺฉทเมว, ตติยํ ธาตุนานตฺตการณเมว, จตุตฺถํ อชฺฌาสยาธิมุตฺติเมว, ปญฺจมํ กมฺมวิปากนฺตรเมว, ฉฏฺฐํ ฌานาทีหิ สทฺธึ เตสํ สํกิเลสาทิเมว, สตฺตมํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวเมว, อฏฺฐมํ ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธ

สนฺตติเมว, นวมํ สตฺตานํ จุตูปปาตเมว, ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมวฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริญฺจ ปชานาติฯ เอเตสํ ปน กิจฺจํ สพฺพํ น กโรติ ฯ ตญฺหิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกติ, มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เขเปตุํ น สโกฺกติฯ

อปิจ ปรวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ ‘‘ทสพลญาณํ นาเมตํ สวิตกฺกสวิจารํ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ อวิตกฺกอวิจารํ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกิยํ โลกุตฺตร’’นฺติฯ ชานโนฺต ‘‘ปฏิปาฏิยา สตฺต สวิตกฺกสวิจารานี’’ติ วกฺขติ, ตโต ปรานิ เทฺว อวิตกฺกอวิจารานีติ, อาสวกฺขยญาณํ สิยา สวิตกฺกสวิจารํ, สิยา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ, สิยา อวิตกฺกอวิจารนฺติฯ ตถา ปฏิปาฏิยา สตฺต กามาวจรานิ, ตโต เทฺว รูปาวจรานิ, อวสาเน เอกํ โลกุตฺตรนฺติ วกฺขติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน สวิตกฺกสวิจารเมว กามาวจรเมว โลกิยเมวาติ นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

วิจยหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ยุตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา

๖๕. เอวํ นานานเยหิ วิจยหารสมฺปาตํ วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ ยุตฺติหารสมฺปาตาทีนิ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม ยุตฺติหารสมฺปาโต’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ คาถาย ปทโตฺถ วิตฺถาริโตเยวฯ **รกฺขิตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร ภวิสฺสตีติ ยุชฺชตี**ติ มนจฺฉฏฺฐานิ ทฺวารานิ สติกวาเฏน ปิทหิตฺวา วิหรนฺตสฺส กามวิตกฺกาทีนํ มิจฺฉาสงฺกปฺปานํ อวสโร เอว นตฺถีติ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทิโก สมฺมาสงฺกโปฺป เอว ตสฺส โคจโร ปวตฺติฏฺฐานํ ภวิสฺสตีติ อยมโตฺถ ยุชฺชติฯ ยุตฺติยา ฆเฏติ สํสนฺทติ สเมตีติ อโตฺถฯ **สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร สมฺมาทิฏฺฐิ ภวิสฺสตี**ติ วุตฺตนเยน สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร ปุคฺคโล อวิปรีตเมว วิตกฺกโต สมฺมาทิฏฺฐิ ภวิสฺสติฯ สมฺมาทิฏฺฐิสงฺขาตํ วิปสฺสนาญาณํ ปุรกฺขตฺวา วิหรโนฺต มคฺคญาเณน ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌิสฺสติฯ ตถา ปฏิวิชฺฌโนฺต จ ทุกฺขสภาวตฺตา ทุคฺคติสงฺขาตา สพฺพา ภวคติโย ชหิสฺสติ, ตโต เอว สพฺพํ วินิปาตภยํ สํสารภยญฺจ สมติกฺกมิสฺสตีติ สโพฺพปิ จายมโตฺถ ยุโตฺต เอวาติฯ

ยุตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปทฏฺฐานหารสมฺปาตวณฺณนา

๖๖. สกสมฺปตฺติยา วิย สุสํวิหิตสงฺกโปฺป ภวติฯ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา สุจริตปาริปูริยา อาสนฺนการณนฺติ อาห – **‘‘รกฺขิตจิตฺตสฺสาติ ติณฺณํ สุจริตานํ ปทฏฺฐาน’’**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ อิทํ ติณฺณํ สุจริตานํ ปทฏฺฐานวจนนฺติฯ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิพหุลสฺส กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหานํ สุกรนฺติ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย สมถสฺส อาสนฺนการณนฺติ อาห – **‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโรติ สมถสฺส ปทฏฺฐาน’’**นฺติฯ กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิยํ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนสมฺมาทิฏฺฐิยญฺจ ฐิโต อตฺตาธีนํ สํสารทุกฺขํ ปสฺสโนฺต ตทติกฺกมนุปายํ วิปสฺสนํ อารภตีติ สมฺมาทิฏฺฐิวิปสฺสนาย วิเสสการณนฺติ อาห – **‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโรติ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐาน’’**นฺติฯ อุทยพฺพยทสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมตีติ ตํ ปฐมมคฺคาธิคมสฺส การณนฺติ อาห – **‘‘ญตฺวาน อุทยพฺพยนฺติ ทสฺสนภูมิยา ปทฏฺฐาน’’**นฺติฯ อาโลกสญฺญามนสิการาทีหิ ถินมิทฺธสฺส อภิภวนํ วีริยสฺส อาสนฺนการณนฺติ อาห – **‘‘ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขูติ วีริยสฺส ปทฏฺฐาน’’**นฺติฯ ยทิปิ อริยมคฺคกฺขเณ ปหานภาวนา สมาน

กาลา เอกาภิสมยสฺส อิจฺฉิตตฺตา, ตถาปิ ปหาตพฺพสฺส ปหานาภาเว ภาวนาปาริปูรี นตฺถีติ ปหานนิมิตฺตา วิย กตฺวา ภาวนา วุตฺตา **“สพฺพา ทุคฺคติโย ชเหติ ภาวนาย ปทฏฺฐาน”**นฺติฯ อถ วา ‘‘สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติ อิทํ ภควโต วจนํ โยคีนํ อุสฺสาหชนนตฺถํ อานิสํสกิตฺตนํ โหตีติ ภาวนาย วิเสสการณนฺติ วุตฺตํ ‘‘สพฺพา…เป…. ปทฏฺฐาน’’นฺติฯ

ปทฏฺฐานหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ลกฺขณหารสมฺปาตวณฺณนา

๖๗. อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา สติสํวโร, สติพเลน จ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทิพหุโล โหตีติ วุตฺตํ – **“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจโรติ อิทํ สตินฺทฺริย”**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ เอตฺถ รกฺขิตจิตฺตตาย จ สมฺมาสงฺกปฺปโคจรตา การณูปจาเรน อิทํ สตินฺทฺริยํ, **คหิตานิ ภวนฺติ ปญฺจินฺทฺริยานิ** อินฺทฺริยลกฺขเณน วิมุตฺติปริปาจนภาเวน วา เอกลกฺขณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **คหิโต ภวตี**ติ เอตฺถ มคฺคลกฺขเณน คหณํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ ตํ ฐเปตฺวา การณโต คหณํ ทเสฺสตุํ **“สมฺมาทิฏฺฐิโต หิ สมฺมาสงฺกโปฺป ปภวตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตโต เอว คหิโต ภวติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติ วตฺวา วิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนานิปิ วุตฺตานิฯ

ลกฺขณหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. จตุพฺยูหหารสมฺปาตวณฺณนา

๖๘. รกฺขียตีติ **รกฺขิตํ**ฯ อิทํ ปทวเสน นิพฺพจนํฯ ยสฺมา ปน อตฺถวเสน นิพฺพจเน วุเตฺต ปทวเสน นิพฺพจนํ วุตฺตเมว โหติ, ตสฺมา **“รกฺขิตํ ปริปาลียตีติ เอสา นิรุตฺตี”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทฺยโตฺถ, ปกาเร วาฯ เตน เอวมาทิกา เอวํปการา วา เอสา นิรุตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา จิเนฺตตีติ **จิตฺตํ**ฯ อตฺตโน สนฺตานํ จิโนตีติ จิตฺตํ, ปจฺจเยหิ จิตนฺติ จิตฺตํ, จิตฺตวิจิตฺตเฏฺฐน จิตฺตํ, จิตฺตกรณเฏฺฐน จิตฺตํฯ สมฺมา สงฺกเปฺปตีติ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ติอาทินา นิรุตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยติ ‘‘รกฺขิตจิโตฺต อสฺสา’’ติอาทินา อินฺทฺริยสํวราทโย ทุคฺคติปหานญฺจ วทโต ภควโต เอตฺถ คาถายํ อธิปฺปาโยฯ **โกกาลิโก หี**ติอาทิ นิทานนิเทฺทโสฯ ตตฺถ **หิ**-สโทฺท การเณฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา **โกกาลิโก** (สํ. นิ. ๑.๑๘๑; อ. นิ. ๑๐.๘๙; สุ. นิ. โกกาลิกสุตฺต) อรกฺขิตจิตฺตตาย อคฺคสาวเกสุ จิตฺตํ ปโทเสตฺวา ปทุมนิรยํ อุปปโนฺน, ตสฺมา ทุคฺคติโย ชหิตุกาโม รกฺขิตจิโตฺต อสฺสาติ ภควา สติอารเกฺขน เจตสา สมนฺนาคโต สพฺพา ทุคฺคติโย ชหตีติ อโตฺถฯ **สุตฺตมฺหิ วุตฺตํ “สติยา จิตฺตํ รกฺขิตพฺพ”**นฺติ เทสนานุสนฺธิทสฺสนํฯ

จตุพฺยูหหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อาวฏฺฏหารสมฺปาตวณฺณนา

๖๙. เนกฺขมฺมสงฺกปฺปพหุโล กสิณวเสน เมตฺตาทิวเสน วา ลทฺธาย จิเตฺตกคฺคตาสงฺขาตาย จิตฺตมญฺชูสาย จิตฺตํ ฐเปตฺวา สมาธิํเยว วา ยถาลทฺธํ สํกิเลสโต รกฺขิตจิโตฺต นาม โหตีติ วุตฺตํ – **“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจโรติ อยํ สมโถ”**ติฯ ปญฺญาปธานา วิ

ปสฺสนาติ อาห – **“สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโรติ อยํ วิปสฺสนา”**ติฯ อริยมคฺเคน ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาเต อุทยพฺพยทสฺสนํ มตฺถกปฺปตฺตํ นาม โหตีติ วุตฺตํ – **“ญตฺวาน อุทยพฺพยนฺติ ทุกฺขปริญฺญา”**ติฯ ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติ หิ มคฺคญาณสฺส ปวตฺติทสฺสนาติฯ **อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานี**ติ จตุสจฺจธมฺมวเสน อาวฏฺฏนํ นิฏฺฐเปติฯ ตตฺถ ปุริเมน สจฺจทฺวยฏฺฐปเนน วิสภาคธมฺมวเสน, ปจฺฉิเมน สภาคธมฺมวเสน อาวฏฺฏนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อาวฏฺฏหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วิภตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา

๗๐. **กุสลปกฺโข กุสลปเกฺขน นิทฺทิสิตโพฺพ**ติ **รกฺขิตจิตฺตสฺสา**ติ สติสํวโร, โส ฉพฺพิโธ ทฺวารวเสน จกฺขุทฺวารสํวโร ยาว มโนทฺวารสํวโรติฯ สมฺมาสงฺกโปฺป ติวิโธ – เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป, อพฺยาปาทสงฺกโปฺป, อวิหิํสาสงฺกโปฺปติฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อฏฺฐวิธา ทุเกฺข ญาณํ…เป.… อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ ญาณนฺติฯ อุทยพฺพยญาณํ ปญฺญาสวิธํ อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย…เป.… วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ ถินมิทฺธาภิภวนํ จตุพฺพิธํ จตุมคฺควเสนฯ ตตฺถ สติสํวโร โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธฯ เตสุ โลกิโย กามาวจโรว, โลกุตฺตโร ทสฺสนภาวนาเภทโต ทุวิโธฯ เอกเมโก เจตฺถ จตุสติปฏฺฐานเภทโต จตุพฺพิโธฯ เอส นโย สมฺมาสงฺกปฺปาทีสุปิฯ

อยํ ปน วิเสโส – สมฺมาสงฺกโปฺป ปฐมชฺฌานวเสน รูปาวจโรติปิ นีหริตโพฺพฯ ปทฏฺฐานวิภาโค ปทฏฺฐานหารสมฺปาเต วุตฺตนเยน วตฺตโพฺพ ฯ อกุสลปเกฺข อสํวโร จกฺขุอสํวโร…เป.… กายอสํวโร, โจปนกายอสํวโร, วาจาอสํวโร, มโนอสํวโรติ อฏฺฐวิโธฯ มิจฺฉาสงฺกโปฺป กามวิตกฺกาทิวเสน ติวิโธฯ อญฺญาณํ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทินา อฏฺฐวิธา วิภตฺตํฯ สมฺมาทิฏฺฐิปฏิปกฺขโต มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทฺวาสฏฺฐิวิเธน เวทิตพฺพาฯ ถินมิทฺธํ อุปฺปตฺติภูมิโต ปญฺจวิธนฺติ เอวํ อกุสลปเกฺข วิภตฺติ เวทิตพฺพาฯ

วิภตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปริวตฺตนหารสมฺปาตวณฺณนา

๗๑. ปริวตฺตนหาเร อาวฏฺฏหาเร วุตฺตนเยน สมถวิปสฺสนานิทฺธารณํ อกตฺวา **“สมถวิปสฺสนาย ภาวิตายา”**ติ อาหฯ โลกิยา เจตฺถ สมถวิปสฺสนา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปฏิปเกฺขนา**ติ ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติ คาถาย ปฏิปเกฺขนาติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา วิภตฺติหาเร นิทฺทิฏฺฐสฺส อกุสลปกฺขสฺส ปฏิปเกฺขนาติ อโตฺถฯ

ปริวตฺตนหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เววจนหารสมฺปาตวณฺณนา

๗๒. ‘‘มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ มโนวิญฺญาณธาตู’’ติ (ธ. ส. ๖) จ จิตฺตสฺส เววจนํฯ ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา’’ติ จ สมฺมาสงฺกปฺปสฺสฯ ‘‘ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๖) สมฺมาทิฏฺฐิยาฯ ‘‘ถินํ ถิยนา ถิยิตตฺตํ จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา โอนาโห ปริโนโห อโนฺตสโงฺกโจ’’ติ ถินสฺสฯ ‘‘อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา กายาลสิยํ สุปฺปํ สุปฺปนา สุปิตตฺต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๑๖๓)

มิทฺธสฺส๚ ‘‘ภิกฺขโก ภิกฺขู’’ติอาทินา (ปารา. ๔๕) ภิกฺขุปทสฺส๚ ‘‘ทุคฺคติ อปาโย วินิปาโต วฏฺฏทุกฺขํ สํสาโร’’ติอาทินา ทุคฺคติยา เววจนํ เวทิตพฺพํ๚

เววจนหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตา๚

๑๑. ปณฺณตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา

๗๓. อธิฏฺฐหิตฺวา รกฺขนฺติยา สติยา รกฺขิยมานํ จิตฺตํ ตสฺสา อธิฏฺฐานํ วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ – **‘‘รกฺขิตจิตฺตสฺสาติ ปทฏฺฐานปณฺณตฺติ สติยา’’**ติ๚ เสสํ อิมสฺมึ ปณฺณตฺติหารสมฺปาเต อิโต ปเรสุ โอตรณโสธนหารสมฺปาเตสุปิ อปุพฺพํ นตฺถิ๚ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมว๚

ปณฺณตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตา๚

๑๔. อธิฏฺฐานหารสมฺปาตวณฺณนา

๗๖. อธิฏฺฐานหารสมฺปาเต **สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ยํ ทุเกฺข ญาณ**นฺติอาทินา จตุสจฺจเหตุ เหตุสมุปฺปนฺนปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนสงฺขาตสฺส วิสยสฺส วเสน เวมตฺตตํ ทเสฺสตฺวา ปุน **ยํ ตตฺถ ตตฺถ ยถาภูตํ ญาณทสฺสน**นฺติ ปาฬิปาฬิอตฺถานํ อวสิฏฺฐวิสยวเสเนว เวมตฺตตํ ทีเปติ๚ ตตฺถ **ยํ สจฺจาคมน**นฺติ ยํ สจฺจโต อวิปรีตโต วิสยสฺส อาคมนํ, อธิคโมติ อโตฺถ๚ ‘‘ยํ ปจฺจาคมน’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส ยํ ปฏิปาฏิวิสยสฺส อาคมนํ, ตํตํวิสยาธิคโมติ อโตฺถ ๚ เสสเมตฺถ ปริกฺขารสมาโรปนหารสมฺปาเตสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมว๚

อธิฏฺฐานหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตา๚

มิสฺสกหารสมฺปาตวณฺณนา

อปิ เจตฺถ หารสมฺปาตนิเทฺทโส อิมินาปิ นเยน เวทิตโพฺพ –

> ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฏฺฐา มโนมยา;
> มนสา เจ ปสเนฺนน, ภาสติ วา กโรติ วา;
> ตโต นํ สุขมเนฺวติ, ฉายาว อนปายินี’’ติ๚ (ธ. ป. ๒);

ตตฺถ กตโม **เทสนาหารสมฺปาโต? มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา**ติ **มโน**ติ ขนฺธววตฺถาเนน วิญฺญาณกฺขนฺธํ เทเสติ๚ อายตนววตฺถาเนน มนายตนํ , ธาตุววตฺถาเนน วิญฺญาณธาตุํ, อินฺทฺริยววตฺถาเนน มนินฺทฺริยํ๚ กตเม ธมฺมา ปุพฺพงฺคมา? ฉ ธมฺมา ปุพฺพงฺคมา, กุสลานํ กุสลมูลานิ, อกุสลานํ อกุสลมูลานิ, สาธิปติกานํ อธิปติ, สพฺพจิตฺตุปฺปาทานํ อินฺทฺริยานิ๚ อปิ จ อิมสฺมึ สุเตฺต มโน อธิเปฺปโต๚ ยถา พลคฺคสฺส ราชา ปุพฺพงฺคโม, เอวเมวํ ธมฺมานํ มโน ปุพฺพงฺคโม๚ ตตฺถ ติวิเธน มโน ปุพฺพงฺคโม เนกฺขมฺมฉเนฺทน อพฺยาปาทฉเนฺทน อวิหึสาฉเนฺทน๚ ตตฺถ อโลภสฺส เนกฺขมฺมฉเนฺทน มโนปุพฺพงฺคมํ, อโทสสฺส อพฺยาปาทฉเนฺทน มโนปุพฺพงฺคมํ, อโมหสฺส อวิหึสาฉเนฺทน มโนปุพฺพงฺคมํ๚

มโนเสฏฺฐาติ มโน เตสํ ธมฺมานํ เสฏฺฐํ วิสิฏฺฐํ อุตฺตมํ ปวรํ มูลํ ปมุขํ ปาโมกฺขํ, เตน วุจฺจติ ‘‘มโนเสฏฺฐา’’ติ๚ **มโนมยา**ติ มเนน กตา, มเนน นิมฺมิตา, มเนน นิพฺพตฺตา, มโน เตสํ ปจฺจโย, เตน วุจฺจติ ‘‘มโนมยา’’ติ๚ เต ปน ธมฺมา ฉนฺทสมุฏฺฐานิตา อนาวิลสงฺกปฺปสมุฏฺฐานา

ผสฺสสโมธานา เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธฯ **มนสา เจ ปสเนฺนนา**ติ ยา สทฺธา สทฺทหนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโทฯ อิติ อิมินา ปสาเทน อุเปโต สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ ‘‘ปสเนฺนนา’’ติ อิทํ มโนกมฺมํ ฯ **ภาสติ วา**ติ วจีกมฺมํฯ **กโรติ วา**ติ กายกมฺมํฯ อิติ ทสกุสลกมฺมปถา ทสฺสิตาฯ

ตโตติ ทสวิธสฺส กุสลกมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตาฯ **นนฺ**ติ โย โส กตปุโญฺญ กตกุสโล กตภีรุตฺตาโณ, ตํ ปุคฺคลํฯ **สุข**นฺติ ทุวิธํ สุขํ กายิกํ เจตสิกญฺจฯ **อเนฺวตี**ติ อนุคจฺฉติฯ

อิธสฺสุ ปุริโส อปฺปหีนานุสโย สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทํ อนุปสฺสติ, โส สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทํ อนุปสฺสโนฺต ยถาทิฎฺฐํ ยถาสุตํ สมฺปตฺติภวํ ปเตฺถติฯ อิจฺจสฺส อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ อนุพทฺธา โหนฺติ, โส ยถาทิฎฺฐํ ยถาสุตํ สมฺปตฺติภวํ ปเตฺถโนฺต ปสาทนียวตฺถุสฺมิํ จิตฺตํ ปสาเทติ สทฺทหติ โอกเปฺปติฯ โส ปสนฺนจิโตฺต ติวิธํ ปุญฺญกิริยวตฺถุํ อนุติฎฺฐติ ทานมยํ สีลมยํ ภาวนามยํ กาเยน วาจาย มนสาฯ โส ตสฺส วิปากํ ปจฺจนุโภติ ทิเฎฺฐว ธเมฺม อุปปเชฺชวา อปราปเร วา ปริยาเยฯ อิติ โข ปนสฺส อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา สุขเวทนีโย ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนาติ เอวํ สนฺตํ ตํ สุขมเนฺวติฯ ตเสฺสวํ เวทนาย อปราปรํ ปริวตฺตมานาย อุปฺปชฺชติ ตณฺหาฯ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ…เป…. สมุทโย โหตีติฯ

ตตฺถ ยํ มโน, เย จ มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, ยญฺจ สุขํ, อิเม วุจฺจนฺติ ปญฺจกฺขนฺธา, เต **ทุกฺขสจฺจํ**ฯ เตสํ ปุริมการณภูตา อวิชฺชา ภวตณฺหา จ **สมุทยสจฺจํ**ฯ เตสํ ปริญฺญาย ปหานาย ภควา ธมฺมํ เทเสติ, ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย สมุทยสฺส ปหานายฯ เยน ปริชานาติ, เยน ปชหติ, อยํ **มโคฺค**ฯ ยตฺถ จ มโคฺค ปวตฺตติ, อยํ **นิโรโธ**ฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอวํ อายตนธาตุอินฺทฺริยมุเขนาปิ นิทฺธาเรตพฺพานิฯ ตตฺถ สมุทเยน อสฺสาโท, ทุเกฺขน อาทีนโว, มคฺคนิโรเธหิ นิสฺสรณํ, สุขสฺส อนฺวโย ผลํ, มนสา ปสเนฺนน กายวจีสมีหา อุปาโย, มโนปุพฺพงฺคมตฺตา ธมฺมานํ อตฺตโน สุขกาเมน ปสเนฺนน มนสา วจีกมฺมํ กายกมฺมญฺจ ปวเตฺตตพฺพนฺติ อยํ ภควโต อาณตฺติฯ อยํ เทสนาหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **วิจยหารสมฺปาโต**? มนนโต อารมฺมณวิชานนโต **มโน**ฯ มนนลกฺขเณ สมฺปยุเตฺตสุ อาธิปจฺจกรณโต ปุพฺพงฺคโม อีหาภาวโต นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฎฺฐน **ธมฺมา**ฯ คาเมสุ คามณิ วิย ปธานเฎฺฐน มโน เสโฎฺฐ เอเตสนฺติ **มโนเสฎฺฐา**ฯ สหชาตาทิปจฺจยภูเตน มนสา นิพฺพตฺตาติ **มโนมยา**ฯ อกาลุสฺสิยโต, อารมฺมณสฺส โอกปฺปนโต จ ปสเนฺนน วจีวิญฺญตฺติวิปฺผารโต ตถา สาทิยนโต จ **ภาสติ**ฯ โจปนกายวิปฺผารโต ตถา สาทิยนโต จ **กโรติ**ฯ ตถา ปสุตตฺตา อนญฺญตฺตา จ ‘‘ตโต’’ติ วุตฺตํฯ สุขนโต สาตภาวโต อิฎฺฐภาวโต จ ‘‘สุข’’นฺติ วุตฺตํฯ กตูปจิตตฺตา อวิปกฺกวิปากตฺตา จ ‘‘อเนฺวตี’’ติ วุตฺตํฯ การณายตฺตวุตฺติโต อสงฺกนฺติโต จ ‘‘ฉายาว อนปายินี’’ติ วุตฺตํฯ อยํ อนุปทวิจยโต วิจยหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **ยุตฺติหารสมฺปาโต**? มนสฺส ธมฺมานํ อาธิปจฺจโยคโต ปุพฺพงฺคมตา ยุชฺชติฯ ตโต เอว เตสํ มนสฺส อนุวตฺตนโต ธมฺมานํ มโนเสฎฺฐตา ยุชฺชติฯ สหชาตาทิปจฺจยวเสน มนสา นิพฺพตฺตตฺตา ธมฺมานํ มโนมยตา ยุชฺชติฯ มนสา ปสเนฺนน สมุฎฺฐานานํ กายวจีกมฺมานํ กุสลภาโว ยุชฺชติฯ เยน กุสลกมฺมํ อุปจิตํ, ตํ ฉายา วิย สุขํ อเนฺวตีติ ยุชฺชติฯ อยํ ยุตฺติหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **ปทฏฺฐาโน หารสมฺปาโต**? มโน มโนปวิจารานํ ปทฏฺฐานํฯ มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา สพฺพสฺส กุสลปกฺขสฺส ปทฏฺฐานํฯ **“*ภาสตี*”**ติ สมฺมาวาจา, ‘‘กโรตี’’ติ สมฺมากมฺมนฺโต, เต สมฺมาอาชีวสฺส ปทฏฺฐานํฯ สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายามสฺส ปทฏฺฐานํฯ สมฺมาวายาโม สมฺมาสติยา ปทฏฺฐานํฯ สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิสฺส ปทฏฺฐานํฯ ‘‘มนสา ปสนฺเนนา’’ติ เอตฺถ ปสาโท สทฺธินฺทฺริยํ, ตํ สีลสฺส ปทฏฺฐานํฯ สีลํ สมาธิสฺส ปทฏฺฐานํฯ สมาธิ ปญฺญายาติ ยาว วิมุตฺติญาณทสฺสนา โยเชตพฺพํฯ อยํ ปทฏฺฐานหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **ลกฺขโณ หารสมฺปาโต**? ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ มโนปุพฺพงฺคมตาวจเนน ธมฺมานํ ฉนฺทปุพฺพงฺคมตาปิ วีริยปุพฺพงฺคมตาปิ วีมํสาปุพฺพงฺคมตาปิ วุตฺตา โหติ อาธิปเตยฺยลกฺขเณน ฉนฺทาทีนํ มนสา เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา เนสํ สทฺธาทิปุพฺพงฺคมตาปิ วุตฺตา โหติ อินฺทฺริยลกฺขเณน สทฺธาทีนํ มนสา เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘มนสา เจ ปสนฺเนนา’’ติ ยถา มนสฺส ปสาทสมนฺนาคโม ตํสมุฏฺฐานานํ กายวจีกมฺมานํ อนวชฺชภาวลกฺขณํฯ เอวํ จิตฺตสฺส สติอาทิสมนฺนาคโมปิ เนสํ อนวชฺชภาวลกฺขณํ โยนิโสมนสิการสมุฏฺฐานภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘สุขมเนฺวตี’’ติ สุขานุคมนวจเนน สุขสฺส ปจฺจยภูตานํ มนาปิยรูปาทีนํ อนุคโม วุตฺโต โหติ เตสมฺปิ กมฺมปจฺจยตาย เอกลกฺขณตฺตาติฯ อยํ ลกฺขณหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **จตุพฺยูโห หารสมฺปาโต**? ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติอาทีสุ ‘‘มโน’’ติอาทีนํ ปทานํ นิพฺพจนํ นิรุตฺตํ, ตํ ปทตฺถนิเทฺทสวเสน เวทิตพฺพํฯ ปทโตฺถ จ วุตฺตนเยน สุวิเญฺญยฺโยวฯ เย สุเขน อตฺถิกา, เตหิ ปสนฺเนน มนสา กายวจีมโนกมฺมานิ ปวเตฺตตพฺพานีติ อยเมตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ ปุญฺญกิริยาย อเญฺญสมฺปิ ปุพฺพงฺคมา หุตฺวา ตตฺถ เตสํ สมฺมา อุปเนตาโร อิมิสฺสา เทสนาย นิทานํฯ ‘‘ฉทฺวาราธิปตี ราชา (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๘๑ เอรกปตฺตนาคราชวตฺถุ), จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๖๒; ๑๒๐๕-๑๒๐๖), จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส, สเพฺพว วสมนฺวคู’’ติ (สํ. นิ. ๑.๖๒) เอวมาทิสมานยเนน อิมิสฺสา เทสนาย สํสนฺทนา เทสนานุสนฺธิฯ ปทานุสนฺธิโย ปน สุวิเญฺญยฺยาวาติฯ อยํ จตุพฺยูโห หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **อาวโฏฺฏ หารสมฺปาโต**? ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ ตตฺถ ยานิ ตีณิ กุสลมูลานิ, ตานิ อฏฺฐนฺนํ สมฺมตฺตานํ เหตุฯ เย สมฺมตฺตา, อยํ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ ยํ มโนสหชนามรูปํ, อิทํ ทุกฺขํฯ อสมุจฺฉินฺนา ปุริมนิปฺผนฺนา อวิชฺชา ภวตณฺหา, อยํ สมุทโยฯ ยตฺถ เตสํ ปหานํ, อยํ นิโรโธติ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ อยํ อาวโฏฺฏ หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **วิภตฺติหารสมฺปาโต**? ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มนสา เจ ปสนฺเนน, ตโต นํ สุขมเนฺวตี’’ติ นยิทํ ยถารุตวเสน คเหตพฺพํฯ โย หิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ปาณาติปาติมฺหิ มิจฺฉาทิฏฺฐิเก มิจฺฉาปฏิปเนฺน สกํ จิตฺตํ ปสาเทติ, ปสเนฺนน จ จิเตฺตน อภูตคุณาภิตฺถวนวเสน ภาสติ วา นิปจฺจการํ วาสฺส ยํ กโรติ, น ตโต นํ สุขมเนฺวติฯ ทุกฺขเมว ปน ตํ ตโต จกฺกํว วหโต ปทมเนฺวติฯ อิติ หิ อิทํ วิภชฺชพฺยากรณียํฯ ยํ มนสา เจ ปสเนฺนน ภาสติ วา กโรติ วา, ตเญฺจ วจีกมฺมํ กายกมฺมญฺจ สุขเวทนียนฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สมฺมตฺตคเตหิ สุขเวทนียํ มิจฺฉาคเตหิ ทุกฺขเวทนียนฺติฯ กถํ ปนายํ ปสาโท ทฏฺฐโพฺพ? นายํ ปสาโท, ปสาทปติรูปโก ปน มิจฺฉาธิโมโกฺขติ วทามิฯ อยํ วิภตฺติหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **ปริวตฺตโน หารสมฺปาโต**? มโนปุพฺพงฺคมาติอาทิฯ ยํ มนสา ปทุเฏฺฐน ภาสติ วา กโรติ วา ทุกฺขสฺสานุคามีฯ อิทญฺหิ สุตฺตํ เอตสฺส อุชุปฏิปโกฺขฯ อยํ ปริวตฺตโน หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **เววจโน หารสมฺปาโต**? ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติ มโน จิตฺตํ มนายตนํ มนินฺทฺริยํ มโนวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณธาตูติ ปริยายวจนํฯ ปุพฺพงฺคมา ปุเรจาริโน ปุเรคามิโนติ ปริยายวจนํฯ ธมฺมา อตฺตา สภาวาติ ปริยายวจนํฯ เสฏฺฐํ ปธานํ ปวรนฺติ ปริยายวจนํฯ มโนมยา มโนนิพฺพตฺตา มโนสมฺภูตาติ ปริยายวจนํฯ ปสนฺเนน สทฺทหนฺเตน โอกปฺเปนฺเตนาติ ปริยายวจนํฯ สุขํ สาตํ เวทยิตนฺติ ปริยายวจนํฯ อเนฺวติ อนุคจฺฉติ อนุพนฺธตีติ ปริยายวจนํฯ อยํ เววจโน หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต**? มโนปุพฺพงฺคมาติ อยํ มนโส กิจฺจปญฺญตฺติฯ ธมฺมาติ สภาวปญฺญตฺติ, กุสลกมฺมปถปญฺญตฺติฯ มโนเสฏฺฐาติ ปธานปญฺญตฺติฯ มโนมยาติ สหชาตปญฺญตฺติฯ ปสนฺเนนาติ สทฺธินฺทฺริเยน สมนฺนาคตปญฺญตฺติ, อสฺสทฺธิยสฺส ปฏิเกฺขปปญฺญตฺติฯ ภาสติ วา กโรติ วาติ สมฺมาวาจาสมฺมากมฺมนฺตานํ นิเกฺขปปญฺญตฺติฯ ตโตนํ สุขมเนฺวตีติ กมฺมสฺส ผลานุพนฺธปญฺญตฺติ, กมฺมสฺส อวินาสปญฺญตฺตีติฯ อยํ ปญฺญตฺติหารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **โอตรโณ หารสมฺปาโต**? มโนติ วิญฺญาณกฺขโนฺธฯ ธมฺมาติ เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺธาฯ ภาสติ วา กโรติ วาติ กายวจีวิญฺญตฺติโยฯ ตาสํ นิสฺสยา จตฺตาโร มหาภูตาติ รูปกฺขโนฺธติ อยํ ขเนฺธหิ โอตรโณฯ มโนติ อภิสงฺขารวิญฺญาณนฺติ มโนคฺคหเณน อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา คหิตาติฯ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ…เป.… สมุทโย โหตีติ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทน โอตรโณติฯ อยํ โอตรโณ หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **โสธโน หารสมฺปาโต**? มโนติ อารโมฺภ เนว ปทสุทฺธิ, น อารมฺภสุทฺธิฯ มโนปุพฺพงฺคมาติ ปทสุทฺธิ, น อารมฺภสุทฺธิฯ ตถา ธมฺมาติ ยาว สุขนฺติ ปทสุทฺธิ, น อารมฺภสุทฺธิฯ สุขมเนฺวตีติ ปน ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จาติฯ อยํ โสธโน หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **อธิฏฺฐาโน หารสมฺปาโต**? มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฏฺฐา มโนมยาติ เอกตฺตตาฯ มนสา เจ ปสเนฺนนาติ เวมตฺตตา, ตถา มนสา เจ ปสเนฺนนาติ เอกตฺตตาฯ ภาสติ วา กโรติ วาติ เวมตฺตตา, ตถา มนสา เจ ปสเนฺนนาติ เอกตฺตตาฯ โส ปสาโท ทุวิโธ อชฺฌตฺตญฺจ พฺยาปาทวิกฺขมฺภนโต, พหิทฺธา จ โอกปฺปนโตฯ ตถา สมฺปตฺติภวเหตุภูโตปิ วฏฺฏเหตุภูโตวาติ อยํ เวมตฺตตาฯ ตยิทํ สุตฺตํ ทฺวีหิ อากาเรหิ อธิฏฺฐาตพฺพํ เหตุนา จ โย ปสนฺนมานโส, วิปาเกน จ โย สุขเวทนีโยติฯ อยํ อธิฏฺฐาโน หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **ปริกฺขาโร หารสมฺปาโต**? มโนปุพฺพงฺคมาติ เอตฺถ มโนติ กุสลวิญฺญาณํฯ ตสฺส จ ญาณสมฺปยุตฺตสฺส อโลโภ อโทโส อโมโหติ ตโย สมฺปยุตฺตา เหตู, ญาณวิปฺปยุตฺตสฺส อโลโภ อโทโสติ เทฺว สมฺปยุตฺตา เหตูฯ สเพฺพสํ อวิเสเสน โยนิโสมนสิกาโร เหตุ, จตฺตาริ สมฺปตฺติจกฺกานิ ปจฺจโยฯ ตถา สทฺธมฺมสฺสวนํ, ตสฺส จ ทานาทิวเสน ปวตฺตมานสฺส เทยฺยธมฺมาทโย ปจฺจโยฯ ธมฺมาติ เจตฺถ เวทนาทีนํ อิฏฺฐารมฺมณาทโยฯ ตถา ตโย วิญฺญาณสฺส, เวทนาทโย ปสาทสฺส, สเทฺธยฺยวตฺถุกุสลาภิสงฺขาโร วิปากสุขสฺส ปจฺจโยติฯ อยํ ปริกฺขาโร หารสมฺปาโตฯ

ตตฺถ กตโม **สมาโรปโน หารสมฺปาโต**? มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมาติ มโนติ ปุญฺญจิตฺตํ, ตํ ติวิธํ – ทานมยํ, สีลมยํ, ภาวนามยนฺติฯ ตตฺถ ทานมยสฺส อโลโภ ปทฏฺฐานํ, สีลมยสฺส อโทโส ปทฏฺฐานํ, ภาวนามยสฺส อโมโห ปทฏฺฐานํฯ สเพฺพสํ อภิปฺปสาโท ปทฏฺฐานํ, ‘‘สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๓) **สุตฺตํ** วิตฺถาเรตพฺพํฯ กุสล

จิตฺตํ สุขสฺส อิฏฺฐวิปากสฺส ปทฏฺฐานํฯ โยนิโสมนสิกาโร กุสลจิตฺตสฺส ปทฏฺฐานํฯ โยนิโส หิ มนสิ กโรโนฺต กุสลจิตฺตํ อธิฏฺฐาติ กุสลจิตฺตํ ภาเวติ, โส อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ, อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ…เป…. ปทหติฯ ตเสฺสวํ จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ยาว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตีติ อยํ ภาวนาย สมาโรปนาฯ สติ จ ภาวนาย ปหานญฺจ สิทฺธเมวาติฯ อยํ สมาโรปโน หารสมฺปาโตฯ

ตถา –

“ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ, สํยมโต เวรํ น จียติ;
กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ, ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต”ติฯ (ที. นิ. ๒.๑๙๗; อุทา. ๗๕; เปฏโก. ๑๖);

ตตฺถ **ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ วุตฺตํฯ **สํยมโต เวรํ น จียตี**ติ สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ วุตฺตํฯ **กุสโล จ ชหาติ ปาปก**นฺติ โลภสฺส จ โทสสฺส จ โมหสฺส จ ปหานมาหฯ เตน ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ วุตฺตํฯ **ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต**ติ อนุปาทาปรินิพฺพานมาหฯ

ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ อโลโภ กุสลมูลํฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ อโทโส กุสลมูลํฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ อโมโห กุสลมูลํฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ เตสํ นิสฺสรณํ วุตฺตํฯ

ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ สีลกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ สมาธิกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ ปญฺญากฺขนฺธสฺส วิมุตฺติกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ ทาเนน โอฬาริกานํ กิเลสานํ ปหานํ, สีเลน มชฺฌิมานํ, ปญฺญาย สุขุมานํฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ กตาวีภูมึ ทเสฺสติฯ

ททโต ปุญฺญํ…เป…. ชหาติ ปาปกนฺติ เสกฺขภูมิ ทสฺสิตาฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ อคฺคผลํ วุตฺตํฯ

ตถา ททโต ปุญฺญํ…เป…. น จียตีติ โลกิยกุสลมูลํ วุตฺตํฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ โลกุตฺตรกุสลมูลํ วุตฺตํฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ โลกุตฺตรสฺส กุสลมูลสฺส ผลํ วุตฺตํฯ

ททโต…เป…. น จียตีติ ปุถุชฺชนภูมิ ทสฺสิตาฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ เสกฺขภูมิ ทสฺสิตาฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ อเสกฺขภูมิ ทสฺสิตาฯ

ททโต …เป…. น จียตีติ สคฺคคามินี ปฏิปทา วุตฺตาฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ เสกฺขวิมุตฺติฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ อเสกฺขวิมุตฺติ วุตฺตาฯ

ททโต…เป…. น จียตีติ ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ โลกิยานํ ธมฺมานํ เทสนมาหฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ โลเก อาทีนวานุปสฺสนาย สทฺธึ สามุกฺกํสิกํ ธมฺมเทสนมาหฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ ตสฺสา เทสนาย ผลมาหฯ

ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ ธมฺมทานํ อามิสทานญฺจ วทติฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ ปาณาติปาตา เวรมณิยา สตฺตานํ อภยทานํ วทติฯ เอวํ สพฺพานิปิ สิกฺขาปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ เตน จ สีลสํยเมน สีเล ปติฏฺฐิโต จิตฺตํ สํยเมติ, ตสฺส สมโถ ปาริปูรึ คจฺฉติฯ เอวํ โส สมเถ ฐิโต วิปสฺสนาโกสลฺลโยคโต กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ ราคํ ชหาติ, โทสํ ชหาติ, โมหํ ชหาติ, อริยมคฺเคน สเพฺพปิ ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ชหาติฯ เอวํ ปฏิปโนฺน จ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ ราคาทีนํ ปริกฺขยา เทฺวปิ วิมุตฺติโย อธิคจฺฉตีติ อยํ สุตฺตนิเทฺทโสฯ

ตตฺถ กตโม **เทสนาหารสมฺปาโต**? อิมสฺมึ สุเตฺต กึ เทสิตํ? เทฺว สุคติโย เทวา จ มนุสฺสา จ, ทิพฺพา จ ปญฺจ กามคุณา, มานุสกา จ ปญฺจ กามคุณา, ทิพฺพา จ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, มานุสกา จ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขํ อริยสจฺจํฯ ตสฺส การณภาเวน ปุริมปุริมนิปฺผนฺนา ตณฺหา สมุทโย อริยสจฺจํฯ ตยิทํ วุจฺจติ อสฺสาโท จ อาทีนโว จฯ สพฺพสฺส ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ นิเทฺทโส ‘‘ททโต…เป.… น จียตี’’ติฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ มโคฺค วุโตฺตฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ เทฺว นิพฺพานธาตุโย สอุปาทิเสสา จ อนุปาทิเสสา จฯ อิทํ นิสฺสรณํฯ ผลาทีนิ ปน ยถารหํ เวทิตพฺพานีติฯ อยํ เทสนาหารสมฺปาโตฯ

วิจโยติ ‘‘ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติ อิมินา ปฐเมน ปเทน ติวิธมฺปิ ทานมยํ สีลมยํ ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ วุตฺตํฯ ทสวิธสฺสปิ เทยฺยธมฺมสฺส ปริจฺจาโค วุโตฺตฯ ตถา ฉพฺพิธสฺสปิ รูปาทิอารมฺมณสฺสฯ ‘‘สํยมโต เวรํ น จียตี’’ติ ทุติเยน ปเทน อเวรา อสปตฺตา อพฺยาปาทา จ ปฏิปทา วุตฺตาฯ ‘‘กุสโล จ ชหาติ ปาปก’’นฺติ ตติเยน ปเทน ญาณุปฺปาโท อญฺญาณนิโรโธ สโพฺพปิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สเพฺพปิ โพธิปกฺขิยา ธมฺมา วุตฺตา ฯ ‘‘ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต’’ติ ราคกฺขเยน ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, โมหกฺขเยน อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ วุตฺตาติฯ อยํ วิจโย หารสมฺปาโตฯ

ยุตฺตีติ ทาเน ฐิโต อุภยํ ปริปูเรติ มจฺฉริยปฺปหานญฺจ ปุญฺญาภิสนฺทญฺจาติ อเตฺถสา ยุตฺติฯ สีลสํยเม ฐิโต อุภยํ ปริปูเรติ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธิญฺจาติ อเตฺถสา ยุตฺติฯ ปาปเก ธเมฺม ปชหโนฺต ทุกฺขํ ปริชานาติ, นิโรธํ สจฺฉิกโรติ, มคฺคํ ภาเวตีติ อเตฺถสา ยุตฺติฯ ราคโทสโมเหสุ สพฺพโส ปริกฺขีเณสุ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายตีติ อเตฺถสา ยุตฺตีติฯ อยํ ยุตฺติหารสมฺปาโตฯ

ปทฏฺฐานนฺติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ จาคาธิฏฺฐานสฺส ปทฏฺฐานํฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ สจฺจาธิฏฺฐานสฺส ปทฏฺฐานํฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ ปญฺญาธิฏฺฐานสฺส ปทฏฺฐานํฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ อุปสมาธิฏฺฐานสฺส ปทฏฺฐานนฺติฯ อยํ ปทฏฺฐาโน หารสมฺปาโตฯ

ลกฺขโณติ ‘‘ททโต’’ติ เอเตน เปยฺยวชฺชํ อตฺถจริยํ สมานตฺตตา จ ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพา สงฺคหวตฺถุภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘สํยมโต’’ติ เอเตน ขนฺติเมตฺตาอวิหึสาอนุทฺทยาทโย ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพา เวรานุปฺปาทนลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘เวรํ น จียตี’’ติ เอเตน หิรีโอตฺตปฺปอปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทโย ทสฺสิตา เวราวฑฺฒเนน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา อหิรีกาโนตฺตปฺปาทโย อเจตพฺพภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘กุสโล’’ติ เอเตน โกสลฺลทีปเนน สมฺมาสงฺกปฺปาทโย ทสฺสิตา มคฺคงฺคาทิภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘ชหาติ ปาปก’’นฺติ เอเตน ปริญฺญาภิสมยาทโยปิ ทสฺสิตา อภิสมยลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘ราคโทสโมหกฺขยา’’ติ เอเตน อวสิฏฺฐกิเลสาทีนมฺปิ ขยา ทสฺสิตา เขเปตพฺพภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติ อยํ ลกฺขโณฯ

จตุพฺยูโหติ ททโตติ คาถายํ ภควโต โก อธิปฺปาโย? เย มหาโภคตํ ปตฺถยิสฺสนฺติ, เต ทานํ ทสฺสนฺติ ทาลิทฺทิยปฺปหานายฯ เย อเวรตํ อิจฺฉนฺติ, เต ปญฺจ เวรานิ ปชหิสฺสนฺติฯ เย กุสลธมฺมหิ ฉนฺทกามา, เต อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวสฺสนฺติฯ เย นิพฺพายิตุกามา, เต ราคโทสโมหํ ปชหิสฺสนฺตีติ อยเมตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ เอวํ นิพฺพจนนิทานสนฺธโย วตฺตพฺพาติฯ อยํ จตุพฺยูโหฯ

อาวฏฺโฏติ ยญฺจ อททโต มจฺฉริยํ, ยญฺจ อสํยมโต เวรํ, ยญฺจ อกุสลสฺส ปาปสฺส อปฺปหานํ, อยํ ปฏิปกฺขนิเทฺทเสน สมุทโยฯ ตสฺส อโลเภน จ อโทเสน จ อโมเหน จ ทานาทีหิ ปหานํ, อิมานิ ตีณิ กุสลมูลานิฯ เตสํ ปจฺจโย อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ, อยํ มโคฺคฯ โย ราคโทสโมหานํ ขโย, อยํ นิโรโธติฯ อยํ อาวฏฺโฏฯ

วิภตฺตีติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ เอกํเสน โย ภยเหตุ เทติ, ราคเหตุ เทติ, อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ เทติ, น ตสฺส ปุญฺญํ วฑฺฒติฯ ยญฺจ ทณฺฑทานํ สตฺถทานํ ปรวิเหฐนตฺถํ อปุญฺญํ อสฺส ปวฑฺฒติฯ ยํ ปน กุสเลน จิตฺเตน อนุกมฺปโนฺต วา อปจายมาโน วา อนฺนํ เทติ, ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลาคนฺธวิเลปนํ เสยฺยาวสถํ ปทีเปยฺยํ เทติ, สพฺพสตฺตานํ วา อภยทานํ เทติ, เมตฺตจิโตฺต หิตชฺฌาสโย นิสฺสรณสญฺญี ธมฺมํ เทเสติฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ เอกํเสน อภยูปรตสฺส จียติ, กึการณํ? ยํ อสมโตฺถ, ภยูปรโต ทิฏฺฐธมฺมิกสฺส ภายติ ‘‘มา มํ ราชาโน คเหตฺวา หตฺถํ วา ฉินฺเทยฺยุํ…เป.… ชีวนฺตมฺปิ สูเล อุตฺตาเสยฺยุ’’นฺติ, เตน สํยเมน อเวรํ จียติฯ โย ปน เอวํ สมาโน เวรํ น จียติฯ โย ปน เอวํ สมาทิยติ, ปาณาติปาตสฺส ปาปโก วิปาโก ทิเฏฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปราเย จ, เอวํ สพฺพสฺส อกุสลสฺส, โส ตโต อารมติ, อิมินา สํยเมน เวรํ น จียติฯ สํยโม นาม สีลํฯ ตํ จตุพฺพิธํ เจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีลนฺติฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ ปาปปฺปหายกา สตฺตตฺตึส โพธิปกฺขิยา ธมฺมา วตฺตพฺพาติฯ อยํ วิภตฺติฯ

ปริวตฺตโนติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ, อททโตปิ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ, น ทานมยิกํฯ สํยมโต เวรํ น จียติ อสํยมโตปิ เวรํ น จียติ, ยํ ทาเนน ปฏิสงฺขานพเลน ภาวนาพเลนฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ, อกุสโล ปน น ชหาติฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต, เตสํ อปริกฺขยา นตฺถิ นิพฺพุตีติฯ อยํ ปริวตฺตโนฯ

เววจโนติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒติฯ ปริจฺจาคโต กุสลํ อุปจียติฯ อนุโมทโตปิ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ จิตฺตปฺปสาทโตปิ เวยฺยาวจฺจกิริยายปิฯ สํยมโตติ สีลสํวรโต โสรจฺจโตฯ เวรํ น จียตีติ ปาปํ น วฑฺฒติ, อกุสลํ น วฑฺฒติฯ กุสโลติ ปณฺฑิโต นิปุโณ เมธาวี ปริกฺขโกฯ ชหาตีติ สมุจฺฉินฺทติ สมุคฺฆาเฏติฯ อยํ เววจโนฯ

ปญฺญตฺตีติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ โลภสฺส ปฏินิสฺสคฺคปญฺญตฺติ, อโลภสฺส นิเกฺขปปญฺญตฺติฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ โทสสฺส วิกฺขมฺภนปญฺญตฺติ, อโทสสฺส นิเกฺขปปญฺญตฺติฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ โมหสฺส สมุคฺฆาตปญฺญตฺติ, อโมหสฺส ภาวนาปญฺญตฺติฯ ราคโทสโมหสฺส ปหานปญฺญตฺติ, อโลภาโทสาโมหสฺส ภาวนาปญฺญตฺติฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปญฺญตฺติ, นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยปญฺญตฺตีติฯ อยํ ปญฺญตฺติฯ

โอตรโณติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ ทานํ นาม สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ โหตีติ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรโณฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ สํยโม นาม สีลกฺขโนฺธติ อยํ ขเนฺธหิ โอตรโณฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ ปาปปฺปหานํ นาม ตีหิ วิโมเกฺขหิ โหติฯ เตสํ อุปายภูตานิ ตีณิ วิโมกฺขมุ

ขานีติ อยํ วิโมกฺขมุเขหิ โอตรโณฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ วิมุตฺติกฺขนฺธฯ โส จ ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนญฺจาติ อยํ ธาตูหิ จ อายตเนหิ จ โอตรโณติฯ อยํ โอตรโณฯ

โสธโนติ ททโตติอาทิกา ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ อยํ ปทสุทฺธิ จ อารมฺภสุทฺธิ จาติฯ อยํ โสธโนฯ

อธิฏฺฐาโนติ ททโตติ อยํ เอกตฺตตา, จาโค ปริจฺจาโค ธมฺมทานํ อามิสทานํ อภยทานํ, อฏฺฐ ทานานิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ อยํ เวมตฺตตาฯ สํยโมติ อยํ เอกตฺตตาฯ ปาติโมกฺขสํวโร สติสํวโรติ อยํ เวมตฺตตาฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ อยํ เอกตฺตตาฯ สกฺกายทิฏฺฐึ ปชหติ วิจิกิจฺฉํ ปชหตีติอาทิกา อยํ เวมตฺตตาฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ อยํ เอกตฺตตาฯ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตูติ อยํ เวมตฺตตาติฯ อยํ อธิฏฺฐาโนฯ

ปริกฺขาโรติ ทานสฺส ปาโมชฺชํ ปจฺจโยฯ อโลโภ เหตุ, สํยมสฺส หิโรตฺตปฺปาทโย ปจฺจโยฯ โยนิโสมนสิกาโร อโทโส จ เหตุ, ปาปปฺปหานสฺส สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนญฺจ ปจฺจโยฯ ติโสฺส อนุปสฺสนา เหตุ, นิพฺพุติยา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ เหตุ, สมฺมาสงฺกปฺปาทโย ปจฺจโยติฯ อยํ ปริกฺขาโรฯ

สมาโรปโน หารสมฺปาโตติ ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, ตํ สีลสฺส ปทฏฺฐานํฯ สํยมโต เวรํ น จียตีติ สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, ตํ สมาธิสฺส ปทฏฺฐานํฯ สีเลนหิ ฌาเนนปิ ราคาทิกิเลสา น จียนฺติฯ เยปิสฺส ตปฺปจฺจยา อุปฺปเชฺชยฺยุํ อาสวา วิฆาตปริฬาหา, เตปิสฺส น โหนฺติฯ กุสโล จ ชหาติ ปาปกนฺติ ปหานปริญฺญา, ตํ ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุฯ ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ ราคสฺสปิ ขยา โทสสฺสปิ ขยา โมหสฺสปิ ขยาฯ ตตฺถ ราโคติ โย ราโค สาราโค เจตโส สารชฺชนา โลโภ ลุพฺภนา ลุพฺภิตตฺตํ อภิชฺฌา โลโภ อกุสลมูลํฯ โทโสติ โย โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตฺตํ พฺยาปาโท เจตโส พฺยาปชฺชนา โทโส อกุสลมูลํฯ โมโหติ ยํ อญฺญาณํ อทสฺสนํ อนภิสมโย อสโมฺพโธ อปฺปฏิเวโธ ทุเมฺมชฺฌํ พาลฺยํ อสมฺปชญฺญํ โมโห อกุสลมูลํฯ อิติ อิเมสํ ราคาทีนํ ขโย นิโรโธ ปฏินิสฺสโคฺค นิพฺพุติ นิพฺพายนา ปรินิพฺพานํ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตูติฯ อยํ สมาโรปโน หารสมฺปาโตฯ

มิสฺสกหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นยสมุฏฺฐานวารวณฺณนา

๗๙. เอวํ นานาสุตฺตวเสน เอกสุตฺตวเสน จ หารวิจารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นยวิจารํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐาน''**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ กสฺมา ปเนตฺถ ยถา ''ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร, อสฺสาทาทีนวตาติ คาถาฯ อยํ เทสนาหาโร กึ เทสยตี''ติอาทินา หารนิเทฺทโส อารทฺโธ, เอวํ ''ตตฺถ กตโม นนฺทิยาวโฏฺฏ, ตณฺหญฺจ อวิชฺชมฺปิ จาติ คาถา, อยํ นนฺทิยาวโฏฺฏ กึ นยตี''ติอาทินา อนารภิตฺวา สมุฏฺฐานมุเขน อารทฺธนฺติ? วุจฺจเต – หารนยานํ วิสยเภทโตฯ ยถา หิ หารา พฺยญฺชนมุเขน สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนา, น เอวํ นยาฯ นยา ปน นานาสุตฺตโต นิทฺธาริเตหิ ตณฺหาวิชฺชาทีหิ มูลปเทหิ จตุสจฺจโยชนาย นยโต อนุพุชฺฌิยมาโน ทุกฺขาทิอตฺโถฯ โส หิ มคฺคญาณํ นยติ สมฺปาเปตีติ **นโย**ฯ ปฏิวิชฺฌนฺตานํ ปน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ ติณฺณํ เวเนยฺยานํ วเสน มูลปทวิภาคโต ติธา วิภตฺตาฯ เอกเมโก เจตฺถ ยโต เนติ, ยญฺจ เนติ, เตสํ สํกิเลสโวทานานํ วิภาคโต ทฺวิสงฺคโห จตุฉอฏฺฐทิโส จาติ ภิโนฺน หารนยานํ วิสโยฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''หารา พฺยญฺชนวิจโย, สุตฺตสฺส นยา ตโย จ สุตฺตโตฺถ''ติ (เนตฺติ. สงฺคหวาร)ฯ เอวํ วิสิฏฺฐวิสยตฺตา หารนยานํ หาเรหิ อญฺญถา นเย นิทฺทิสโนฺต ''ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐาน''นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถายํ วจนโตฺถ – สมุฏฺฐหนฺติ เอเตนาติ **สมุฏฺฐานํ**ฯ เก สมุฏฺฐหนฺติ? นยาฯ นยานํ สมุฏฺฐานํ **นยสมุฏฺฐานํ**ฯ กึ ปน ตํ? ตํตํมูลปเทหิ จตุสจฺจโยชนาฯ สา หิ นนฺทิยาวฏฺฏาทีนํ นยานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย สมุฏฺฐานํ ภูมีติ จ วุจฺจติฯ ตถา จ วกฺขติ – ''อยํ วุจฺจติ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมี''ติ (เนตฺติ. ๘๑)ฯ **ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย จ ภวตณฺหาย จา**ติอาทิ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายตี**ติ อสุกสฺส นาม พุทฺธสฺส ภควโต, อสุกสฺส วา จกฺกวตฺติโน กาเล อวิชฺชา ภวตณฺหา จ อุปฺปนฺนาฯ ตโต ปุเพฺพ นาโหสีติ เอวํ อวิชฺชาภวตณฺหานํ น กาจิ ปุริมา มริยาทา อุปลพฺภติฯ กสฺมา? อนมตคฺคตฺตา สํสารสฺสฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''อนมตโคฺคยํ, ภิกฺขเว, สํสาโร, ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายตี''ติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔; กถา. ๗๕) วิตฺถาโรฯ **ตตฺถา**ติ อวิชฺชาภวตณฺหาสุฯ ยทิปิ อวิชฺชาย สํโยชนภาโว, ตณฺหาย จ นีวรณภาโว **ปาฬิยํ** วุโตฺต, ตถาปิ อวิชฺชาย ปฏิจฺฉาทิตาทีนเวหิ ภเวหิ ตณฺหา สํโยเชตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ **''อวิชฺชานีวรณํ ตณฺหาสํโยชน''**นฺติ วุตฺตํฯ

อวิชฺชาสํยุตฺตาติ อวิชฺชาย มิสฺสิตา, อวิชฺชาย วา อภินิเวสวตฺถูสุ พทฺธาฯ **อวิชฺชาปเกฺขน วิจรนฺตี**ติ อวิชฺชาปเกฺขน อวิชฺชาสหาเยน ทฺวาทสวิเธน วิปลฺลาเสน อภินิเวสวตฺถุภูเต อารมฺมเณ ปวตฺตนฺติฯ **เต วุจฺจนฺติ ทิฏฺฐิจริตา**ติ เต อวิชฺชาภิภูตา รูปาทีนิ นิจฺจาทิโต อภินิวิสนฺตา ทิฏฺฐิจริตาติ วุจฺจนฺติ, ทิฏฺฐิจริตา นามาติ อโตฺถฯ **ตณฺหาปเกฺขนา**ติ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริเตนฯ ทิฏฺฐิวิจริเต ตณฺหาวิจริเต จ ปฏิปตฺติยา วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ ''ทิฏฺฐิจริตา''ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อตฺตกิลมถานุโยค**นฺติ อตฺตโน กายสฺส กิลิสฺสนปโยคํ อตฺตปริตาปนปฏิปตฺติํฯ **กามสุขลฺลิกานุโยค**นฺติ กามสุขสฺส อลฺลียนปโยคํ กาเมสุ ปาตพฺยตํฯ

ยทิปิ พาหิรกา ''ทุกฺขํ ตณฺหา''ติ จ ชานนฺติ ''อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺข''นฺติ, ''อยํ ตณฺหา, อยํ ตสฺสา วิราโค''ติ ปริเณฺญยฺยปหาตพฺพภาเวน ปน น ชานนฺติ, อิติ ปวตฺติปวตฺติเหตุมตฺตมฺปิ น ชานนฺติฯ กา ปน กถา นิวตฺตินิวตฺติเหตูสูติ อาห – **''อิโต พหิทฺธา นตฺถิ สจฺจววตฺถาน''**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **สจฺจปฺปกาสนา**ติ สจฺจเทสนาฯ **สมถวิปสฺสนาโกสลฺล**นฺติ สมถวิปสฺสนาสุ ภาวนาโกสลฺลํ, ตาสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนมนสิการโกสลฺลํ วาฯ วิปสฺสนาธิฏฺ

ฐานเญฺจตฺถ สมถํ อธิเปฺปตํฯ **อุปสมสุขปฺปตฺตี**ติ กิเลสานํ วูปสมสุขาธิคโมฯ **วิปรีตเจตา**ติ มิจฺฉาภินิวิฏฺฐเจตาฯ **นตฺถิ สุเขน สุข**นฺติ ยํ อนวชฺชปจฺจยปริโภคสุเขน กายํ จิตฺตญฺจ ปฏิปฺปสฺสทฺธทรถํ กตฺวา อริเยหิ ปตฺตพฺพํ อุปสมสุขํ, ตํ ปฏิกฺขิปติฯ **ทุเกฺขนา**ติ กายเขทนทุเกฺขนฯ

โส โลกํ วฑฺฒยตีติ โส กาเม ปฏิเสวโนฺต อตฺตภาวสงฺขาตํ โลกํ วเฑฺฒติ ปีเนติฯ ปุตฺตนตฺตุปรมฺปราย วา สํสารสฺส อนุปเจฺฉทนโต สตฺตโลกํ วเฑฺฒติฯ **พหุํ ปุญฺญํ ปสวตี**ติ อตฺตโน ปญฺจหิ กามคุเณหิ สนฺตปฺปเนน ปุตฺตมุขทสฺสเนน จ พหุํ ปุญฺญํ อุปฺปาเทติฯ อภินิเวสสฺส นาติทฬฺหตาย **เอวํสญฺญี**ฯ ทฬฺหตาย **เอวํทิฏฺฐี ทุเกฺขน สุขํ ปตฺถยมานา อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา กาเมสุ ปุญฺญสญฺญี กามสุขลฺลิกานุโยคมนุยุตฺตา จ วิหรนฺตี**ติ โยเชตพฺพํฯ

ตทภิญฺญา สนฺตาติ ตถาสญฺญิโน สมานาฯ **โรคเมว วฑฺฒยนฺตี**ติ อตฺตภาวโรคเมว กิเลสโรคเมว วา อปราปรํ วเฑฺฒนฺติฯ **คณฺฑสเลฺลสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **โรคาภิตุนฺนา**ติ ยถาวุตฺตโรคพฺยาธิตาฯ **คณฺฑปฏิปีฬิตา**ติ ยถาวุตฺตคณฺฑพาธิตาฯ **สลฺลานุวิทฺธา**ติ ยถาวุตฺตสเลฺลน อนุปวิฏฺฐาฯ **อุมฺมุชฺชนิมุชฺชานี**ติ อุปฺปชฺชนจวนานิฯ **อุคฺฆาตนิคฺฆาต**นฺติ อุจฺจาวจภาวํฯ **โรคคณฺฑสลฺลเภสชฺช**นฺติ ยถาวุตฺตโรคาทิติกิจฺฉนํ, สมถวิปสฺสนํ สนฺธาย วทติฯ เตนวาห – "**สมถวิปสฺสนา โรคนิคฺฆาตกเภสชฺช**"นฺติฯ ตตฺถ **โรคนิคฺฆาตก**นฺติ โรควูปสมนํฯ "**สํกิเลโส ทุกฺข**"นฺติอาทินา สจฺจานิ เตสํ ปริเญฺญยฺยาทิภาเวน กเถติฯ

ตตฺถ สํกิเลโส ทุกฺขนฺติ อตฺตกิลมถานุโยคกามสุขลฺลิกานุโยคสํกิเลสวโนฺต, เตหิ วา สํกิลิสฺสมาโน รูปารูปกาโย ทุกฺขํ อริยสจฺจํฯ **ตทภิสโงฺค ตณฺหา**ติ ตตฺถ อภิสโงฺค อาสโงฺคติ ลทฺธนามา ตณฺหาฯ

๘๐. อิทานิ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ สกฺกายทิฏฺฐิทสฺสเน ปวตฺติเภทํ ทเสฺสตุํ "**ทิฏฺฐิจริตา**"ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ทิฏฺฐิจริตา รูปํ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺตีติ **ทิฏฺฐิจริตา** ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส พลวภาวโต รูปํ "อตฺตา"ติ คณฺหนฺติฯ เตสญฺหิ อตฺตาภินิเวโส พลวา, น ตถา อตฺตนิยาภินิเวโสฯ เอส นโย **เวทน**นฺติอาทีสุปิฯ **ตณฺหาจริตา รูปวนฺตํ อตฺตาน**นฺติ ตณฺหาจริตา ตณฺหาภินิเวสสฺส พลวภาวโต รูปํ อตฺตโน กิญฺจนปลิโพธภาเว ฐเปตฺวา อวเสสํ เวทนาทึ "อตฺตา"ติ คณฺหนฺติฯ **อตฺตนิ วา รูป**นฺติ อตฺตาธารํ วา รูปํฯ **รูปสฺมึ วา อตฺตาน**นฺติ รูปาธารํ วา อตฺตานํฯ **เวทนาวนฺต**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอเตสญฺหิ อตฺตนิยาภินิเวโส พลวา, น ตถา อตฺตาภินิเวโสฯ ตสฺมา ยถาลทฺธํ อตฺตนิยนฺติ กเปฺปตฺวา ตทญฺญํ "อตฺตา"ติ คณฺหนฺติฯ **อยํ วุจฺจติ วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐี**ติ อยํ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ เอเกกสฺมึ จตุนฺนํ จตุนฺนํ คาหานํ วเสน วีสติวตฺถุกา สติ วิชฺชมาเน ขนฺธปญฺจกสงฺขาเต กาเย, สตี วา วิชฺชมานา ตตฺถ ทิฏฺฐีติ สกฺกายทิฏฺฐิฯ

โลกุตฺตรา สมฺมาทิฏฺฐีติ ปฐมมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ **อนฺวายิกา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิยา อนุคามิโนฯ ยทา สมฺมาทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิยา ปชหนวเสน ปวตฺตา, ตทา ตสฺสา อนุคุณภาเวน ปวตฺตมานกาติ อโตฺถฯ เก ปน เตติ? อาห "**สมฺมาสงฺกโปฺป**"ติอาทิฯ "**เต ตโย ขนฺธา**"ติอาทินา อริยมคฺคโต ขนฺธมุเขน สมถวิปสฺสนา นิทฺธาเรติฯ "**ตตฺถ สกฺกาโย**"ติอาทิ จตุสจฺจนิทฺธารณํฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปุน **“ตตฺถ เย รูปํ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺตี”**ติอาทินา สกฺกายทสฺสนมุเขน อุจฺเฉทาทิอนฺตทฺวยํ, มชฺฌิมญฺจ ปฏิปทํ นิทฺธาเรติฯ ตตฺถ **อิเม วุจฺจนฺติ อุจฺเฉทวาทิโน**ติ อิเม รูปาทิเก ปญฺจกฺขนฺเธ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺตา รูปาทีนํ อนิจฺจภาวโต อุจฺฉิชฺชติ อตฺตา วินสฺสติ น โหติ ปรํ มรณาติ เอวํ อภินิวิสนฺโต ‘‘อุจฺเฉทวาทิโน’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อิเม วุจฺจนฺติ สสฺสตวาทิโน**ติ อิเม ‘‘รูปวนฺตํ วา อตฺตาน’’นฺติอาทินา รูปาทิวินิมุตฺตํ อโญฺญ โกจิ อตฺตาติ อุปคจฺฉนฺตา ‘‘โส นิจฺโจ ธุโว สสฺสโต’’ติ อภินิวิสนฺโต ‘‘สสฺสตวาทิโน’’ติ วุจฺจนฺติฯ **“อุจฺเฉทสสฺสตวาทา อุโภ อนฺตา, อยํ สํสารปวตฺตี”**ติอาทิ สจฺจนิทฺธารณํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

อุจฺเฉทสสฺสตํ สมาสโต วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐีติ อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ อตฺตา นิจฺโจติ จ อาทิปฺปวตฺตนโต อุจฺเฉทสสฺสตทสฺสนํ สเงฺขปโต วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ เอว โหติฯ สโพฺพปิ หิ อตฺตวาโท สกฺกายทิฏฺฐิอโนฺตคโธ เอวาติฯ **วิตฺถารโต ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานี**ติ อุจฺเฉทสสฺสตทสฺสนํ วิตฺถาเรน **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๒๘ อาทโย) อาคตานิ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิฯ **เตสนฺ**ติ เอวํ สเงฺขปวิตฺถารวนฺตานํ อุจฺเฉทสสฺสตทสฺสนานํฯ **ปฏิปโกฺข**ติ ปหายกปฏิปโกฺขฯ **เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยา ธมฺมา**ติ อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา อนตฺตสญฺญา ปหานสญฺญา วิราคสญฺญา นิโรธสญฺญา จตฺตาโร สติปฏฺฐานา…เป.… อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติ เอเต เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยา ธมฺมาฯ

เอวํ วิปสฺสนาวเสน ปฏิปกฺขํ ทเสฺสตฺวา ปุน สมถวเสน ทเสฺสตุํ **“อฏฺฐ วิโมกฺขา ทส จ กสิณายตนานี”**ติ วุตฺตํฯ **ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ โมหชาลน**ฺติ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ โมหชาลเหตุกตฺตา โมหชาลญฺจฯ **อนาทิอนิธนปฺปวตฺตน**ฺติ ปุริมาย โกฏิยา อภาวโต อนาทิฯ อสติ ปฏิปกฺขาธิคเม สนฺตานวเสน อนุปเจฺฉเทน ปวตฺตนโต อนิธนปฺปวตฺตํฯ ยสฺมา ปน โมหชาลเหตุกานิ ทิฏฺฐิคตานิ โมหชาเล ปทาลิเต ปทาลิตานิ โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **“เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยา ธมฺมา ญาณวชิรํ โมหชาลปฺปทาลน”**นฺติฯ

ตตฺถ **ญาณวชิรน**ฺติ วชิรูปมญาณํฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา เตเชตฺวา ติกฺขสภาวํ อาปาทิตํ วิปสฺสนาญาณํ มคฺคญาณญฺจ ญาณวชิรํฯ อิทเมว หิ ญาณํ ภควโต ปวตฺตํ ‘‘มหาวชิรญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปน สสมฺภารํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘‘เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยา ธมฺมา’’ติ อาหฯ **โมหชาลปฺปทาลน**นฺติ ปุพฺพภาเค วิกฺขมฺภนวเสน มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวเสน อวิชฺชาภวตณฺหานํ ปทาลนํฯ อตีตาทิเภทภิเนฺนสุ รูปาทีสุ สกอตฺตภาวาทีสุ จ สํสิพฺพนวเสน ปวตฺตนโต ชาลํ ภวตณฺหาฯ ตสฺสา หิ ตณฺหา ชาลินี สิพฺพินี ชาลนฺติ จ อธิวจนนฺติฯ เอวํ อตฺตกิลมถานุโยคกามสุขลฺลิกานุโยคทิฏฺฐิตณฺหาภินิเวสสสฺสตุเจฺฉทานํ นิทฺธารณวเสน โมหชาลปริยายวิเสสโต อวิชฺชาตณฺหา วิภชิตฺวา ยถานุสนฺธินา สํกิเลสปกฺขํ นิคเมโนฺต **“เตน วุจฺจติ ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย จ ภวตณฺหาย จา”**ติ อาหฯ

๘๑. **“ตตฺถ ทิฏฺฐิจริโต”**ติอาทินา โวทานปกฺขํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **สเลฺลขานุสนฺตตวุตฺตี**ติ อนุปทฺทุตสเลฺลขวุตฺติฯ กสฺมา? ยสฺมา **สเลฺลเข ติพฺพคารโว**ฯ ทิฏฺฐิจริโต หิ ตโปชิคุจฺฉาทินา อนุปาเยนปิ เยภุเยฺยน กิเลสานํ สเลฺลขนาธิปฺปาเยน จรติ, ตสฺมา โส สาสเน ปพฺพชิโต ธุตธมฺมวเสน สเลฺลขปฏิปทํ ปูเรติฯ **สิกฺขานุสนฺตตวุตฺตี**ติ อจฺฉิทฺทจตุปาริสุทฺธิสีลวุตฺติฯ ทิฏฺฐิยา สวิสเย ปญฺญาสทิสี ปวตฺตีติ โส วิสุชฺฌมาโน ปญฺญาธิโก โหตีติ อาห – **“ทิฏฺฐิจริโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต ธมฺมานุสารี ภวตี”**ติฯ ตณฺหาวเสน มิจฺฉาวิโมกฺข โหตีติ ตณฺหาจริโต วิสุชฺฌมาโน สทฺธาธิโกว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **“ตณฺหาจริโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต สทฺธานุสารี ภวตี”**ติฯ **ทิฏฺฐิจริโต สุขาย ปฏิปทายา**ติอาทิ

ปฏิปทานิเทฺทโส เหฏฺฐา **เทสนาหารวิภงฺค** (เนตฺติ. ๕ อาทโย) อาคโต เอว, อโตฺถปิ ตตฺถ สพฺพปฺปการโต วุโตฺต เอวฯ

อปุพฺพปเทสุ ปน **วิเวจิยมาโน**ติ วิโมจิยมาโนฯ **ปฏินิสฺสรตี**ติ นิยฺยาติ วิมุจฺจตีติ อโตฺถฯ **ทนฺธญฺจ ธมฺมํ อาชานาตี**ติ ตณฺหาจริตสฺส มนฺทปญฺญสฺส วเสน วุตฺตํฯ ติกฺขปโญฺญ ปน ขิปฺปํ ธมฺมํ อาชานาตีติฯ **“สตฺตาปิ ทุวิธา”**ติอาทินา อินฺทฺริยวิภาเคน ปุน ปฏิปทาวิภาคํ ทเสฺสติ, ตํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

“เย หิ เกจี”ติอาทินา ตาสํ ปฏิปทานํ นิยฺยาเน ตีสุปิ กาเลสุ เอกนฺติกภาวํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อิมาหิ เอว จตูหิ ปฏิปทาหี**ติ อิมาหิ เอว จตูหิ ปฏิปทาหิ, ตพฺพินิมุตฺตาย อญฺญาย ปฏิปทาย อภาวโตฯ **จตุกฺกมคฺค**นฺติ ปฏิปทาจตุกฺกํ, ปฏิปทา หิ มโคฺคติฯ อถ วา **จตุกฺกมคฺค**นฺติ นนฺทิยาวฏฺฎสฺส จตุทฺทิสาสงฺขาตํ มคฺคํฯ ตา ปน จตโสฺส ทิสา ทิสาโลจนนเย อาคมิสฺสนฺติฯ กิมตฺถํ ปน จตุกฺกมคฺคํ ปญฺญเปนฺตีติ อาห **“อพุธชนเสวิตายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อพุธชนเสวิตายา**ติ อปณฺฑิตชนเสวิตายฯ **พาลกนฺตายา**ติ พาลชนกามิตายฯ **รตฺตวาสินิยา**ติ รเตฺตสุ ราคาภิภูเตสุ วสตีติ รตฺตวาสินี, ตสฺสาฯ **นนฺทิยา**ติ ตตฺร ตตฺราภินนฺทนเฏฺฐน นนฺทีสงฺขาตายฯ **อวฏฺฎนตฺถ**นฺติ สมุจฺฉินฺทนตฺถํฯ **อยํ วุจฺจติ นนฺทิยาวฏฺฎสฺส นยสฺส ภูมี**ติ อยํ ตณฺหาวิชฺชานํ วเสน สํกิเลสปเกฺข เทฺว ทิสา สมถวิปสฺสนานํ วเสน โวทานปเกฺขปิ เทฺว ทิสา จตุสจฺจโยชนา นนฺทิยาวฏฺฎสฺส นยสฺส สมุฏฺฐานตาย ภูมีติฯ

๘๒. เอวํ นนฺทิยาวฏฺฎสฺส นยสฺส ภูมิํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ตสฺส ทิสาภูตธเมฺม นิทฺทิสเนฺตน ยสฺมา จสฺส ทิสาภูตธเมฺมสุ วุเตฺตสุ ทิสาโลจนนโย วุโตฺตเยว โหติ, ตสฺมา **“เวยฺยากรเณสุ หิ เย กุสลากุสลา”**ติ ทิสาโลจนลกฺขณํ เอกเทเสน ปจฺจามสิตฺวา **“เต ทุวิธา อุปปริกฺขิตพฺพา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **เต**ติ ทิสาภูตธมฺมาฯ **ทุวิธา**ติ ‘‘อิเม สํกิเลสธมฺมา, อิเม โวทานธมฺมา’’ติ เอวํ ทุวิเธนฯ **อุปปริกฺขิตพฺพา**ติ อุปปตฺติโต ปริโต อิกฺขิตพฺพา, ธมฺมยุตฺติโต ตํตํทิสาภาเวน เปกฺขิตพฺพา อาโลจิตพฺพาติ อโตฺถฯ

ยํ ปการํ สนฺธาย ‘‘ทุวิธา อุปปริกฺขิตพฺพา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสติ **“โลกวฏฺฎานุสารี จ โลกวิวฏฺฎานุสารี จา”**ติฯ ตเสฺสโตฺถ – โลโก เอว วฏฺฎํ โลกวฏฺฎํฯ โลกวฏฺฎภาเวน อนุสรติ ปวตฺตตีติ โลกวฏฺฎานุสารี, สํกิเลสธโมฺมติ อโตฺถฯ โลกสฺส, โลกโต วา วิวฏฺฎํ โลกวิวฏฺฎํ, นิพฺพานํฯ ตํ อนุสรติ อนุโลมนวเสน คจฺฉตีติ โลกวิวฏฺฎานุสารี, โวทานธโมฺมติ อโตฺถฯ เตเนวาห – **“วฏฺฎํ นาม สํสาโร, วิวฏฺฎํ นิพฺพาน”**นฺติฯ

ตํ กถํ ทฏฺฐพฺพนฺติ ตํ กถํ เกน ปกาเรน ทฏฺฐพฺพนฺติ เจ? **อุปจเยน**ฯ ยถา กตํ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ อุปจิตนฺติ วุจฺจติฯ เอวํ อุปจิตภาเว กมฺมํ นาม โหติ, วิปากวฏฺฎสฺส การณํ โหตีติ อโตฺถฯ สเพฺพปิ กิเลสา จตูหิ วิปลฺลาเสหิ นิทฺทิสิตพฺพา, ทสนฺนมฺปิ กิเลสานํ วิปลฺลาสเหตุภาวโตฯ **เต กตฺถ ทฏฺฐพฺพา**ติ เต ปน วิปลฺลาสา กตฺถ ปสฺสิตพฺพาติ อาห – **“ทส วตฺถุเก กิเลสปุเญฺช”**ติฯ ทสวิธการเณ กิเลสสมูเหติ อโตฺถฯ ตตฺถ กิเลสาปิ กิเลสวตฺถุ, กิเลสานํ ปจฺจยธมฺมาปิ กิเลสวตฺถุฯ เตสุ การณภาเวน ปุริมสิทฺธา กิเลสา ปรโต ปเรสํ กิเลสานํ ปจฺจยภาวโต กิเลสาปิ กิเลสวตฺถุฯ อโยนิโสมนสิกาโร, อโยนิโสมนสิการปริกฺขตา จ ธมฺมา กิเลสุปฺปตฺติเหตุภาวโต กิเลสปฺปจฺจยาปิ กิเลสวตฺถูติ ทฏฺฐพฺพํฯ

จตฺตาโร อาหาราติ เอตฺถ อาหารสีเสน ตพฺพิสยา กิเลสาปิ อธิเปฺปตาฯ **จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโย**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **“ปฐเม อาหาเร”**ติอาทินา ทสวตฺถุเก กิเลสปุเญฺช

ปุริมํ ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส การณนฺติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปฐเม อาหาเร**ติ วิสยภูเต ปฐเม อาหาเร ปฐโม วิปลฺลาโส ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เสสาหาเรสฺปิ เอเสว นโยฯ **ปฐเม วิปลฺลาเส**ติ ปฐเม วิปลฺลาเส อปฺปหีเน สติ **ปฐมํ อุปาทานํ** ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ นิเทฺทเสเยว กถยิสฺสามฯ

๘๓. อิทานิ ทสวตฺถุกํ กิเลสปุญฺชํ ตณฺหาวิชฺชาวเสน เทฺว โกฏฺฐาเส กโรโนฺต **"โย จ กพฬีกาโร อาหาโร"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กพฬีการาหารํ ผสฺสาหารญฺจ อปริชานนฺตสฺส ตณฺหาจริตสฺส ยถากฺกมํ กายเวทนาสุ ติโพฺพ ฉนฺทราโค โหติ, อิติ อุปกฺกิเลสสฺส ฉนฺทราคสฺส เหตุภาวโต โย จ กพฬีกาโร อาหาโร, โย จ ผโสฺส อาหาโร, **อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสา**ติ วุตฺตาฯ ตถา มโนสเญฺจตนาหารํ วิญฺญาณาหารญฺจ อปริชานโนฺต ทิฏฺฐิจริโต เตสุ อตฺตสญฺญี นิจฺจสญฺญี จ โหตีติ วุตฺตนเยเนว เต ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาติ วุตฺตาฯ ตถา ปุริมกา เทฺว วิปลฺลาสา ปุริมกานิ เอว จ เทฺว เทฺวอุปาทานโยคคนฺถาสวโอฆสลฺลวิญฺญาณฏฺฐิติอคติคมนานิ ตณฺหาปธานตฺตา ตณฺหาสภาวตฺตา ตณฺหาวิสยตฺตา จ ตณฺหาจริตสฺส อุปกฺกิเลสาติ วุตฺตาฯ ปจฺฉิมกานิ ปน ตานิ ทิฏฺฐิปธานตฺตา ทิฏฺฐิสภาวตฺตา ทิฏฺฐิวิสยตฺตา จ ทิฏฺฐิจริตสฺส อุปกฺกิเลสาติ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๘๔. **กพฬีกาเร อาหาเร "อสุเภ สุภ"นฺติ วิปลฺลาโส**ติ จตูสุ อาหาเรสุ กพฬีกาเร อาหาเร จตูสุ จ วิปลฺลาเสสุ "อสุเภ สุภ"นฺติ วิปลฺลาโส ทฏฺฐโพฺพ กพฬีการาหารสฺส อสุภสภาวตฺตา อสุภสมุฏฺฐานตฺตา จฯ ตถา ผสฺสาหารสฺส ทุกฺขสภาวตฺตา ทุกฺขปจฺจยตฺตา จ วิเสสโต ตตฺถ "ทุเกฺข สุข"นฺติ วิปลฺลาโสฯ ตถา เยภุเยฺยน สตฺตา วิญฺญาเณ นิจฺจสญฺญิโน, สงฺขาเรสุ จ อตฺตสญฺญิโน, เจตนาปธานา จ สงฺขาราติ วุตฺตํ – **"วิญฺญาเณ อาหาเร…เป.… อตฺตาติ วิปลฺลาโส"**ติฯ **ปฐเม วิปลฺลาเส ฐิโต กาเม อุปาทิยตี**ติ "อสุเภ สุภ"นฺติ วิปริเยสคฺคาหี กิเลสกาเมน วตฺถุกาเม ทฬฺหํ คณฺหาติ ฯ **อิทํ วุจฺจติ กามุปาทาน**นฺติ ยํ ตถา กามานํ คหณํ, อิทํ วุจฺจติ กามุปาทานํฯ "ทุเกฺข สุข"นฺติ วิปริเยสคฺคาหี "สีลพฺพเตหิ อนาคเต ภววิสุทฺธีติ ตํ นิพฺพุติสุข"นฺติ ทฬฺหํ คณฺหาติฯ "อนิเจฺจ นิจฺจ"นฺติ วิปริเยสคฺคาหี "สเพฺพ ภวา นิจฺจา ธุวา สสฺสตา อวิปริณามธมฺมา"ติ สํสาราภินนฺทินึ ภวทิฏฺฐึ ทฬฺหํ คณฺหาติฯ "อนตฺตนิ อตฺตา"ติ วิปริเยสคฺคาหี "อสติ อตฺตนิ กสฺสิทํ กมฺมผลํ, ตสฺมา โส กโรติ, โส ปฏิสํเวเทตี"ติ อตฺตทิฏฺฐึ ทฬฺหํ คณฺหาตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **"ทุติเย วิปลฺลาเส ฐิโต"**ติอาทินาฯ

อยํ วุจฺจติ กามโยโคติ เยน กามราคสงฺขาเตน กามุปาทาเนน วตฺถุกาเมหิ สห สโตฺต สํโยชียติ, อยํ กามราโค "กามโยโค"ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจติ ภวโยโค**ติ ยโต สีลพฺพตุปาทานสงฺขาเตน ภวุปาทาเนน ภเวน สห สโตฺต สํโยชียติ, อยํ ภวราโค "ภวโยโค"ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจติ ทิฏฺฐิโยโค**ติ ยาย อเหตุกทิฏฺฐิอาทิสงฺขาตาย ปาปิกาย ทิฏฺฐิยา, สกฺกายทิฏฺฐิอาทิอวสิฏฺฐทิฏฺฐิยา จ สโตฺต ทุเกฺขน สห สํโยชียติ, อยํ ปาปิกา ทิฏฺฐิ "ทิฏฺฐิโยโค"ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจติ อวิชฺชาโยโค**ติ ยาย อตฺตวาทุปาทาเนน สกลวฏฺฏทุเกฺขน จ สห สโตฺต สํโยชียติ, อยํ อวิชฺชา "อวิชฺชาโยโค"ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน กามโยคาทโย อภิชฺฌากายคนฺถาทีนํ ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา **"ปฐเม โยเค ฐิโต อภิชฺฌาย กายํ คนฺถตี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภิชฺฌาย กายํ คนฺถตี**ติ ปราภิชฺฌายนลกฺขณาย อภิชฺฌาย นามกายํ คนฺถติ ฆเฏฺฏตีติ อโตฺถฯ ตถา ภวปตฺถนาย อปฺปหีนตฺตา ภวทิฏฺฐิภวราควเสน อาฆาตวตฺถูสุ สตฺตา จิตฺตานิ ปทูเสนฺตีติ อาห – **"ทุติเย**

โยเค ฐิโต พฺยาปาเทน กายํ คนฺถตี”ติฯ ตถา ทิฏฺฐิวเสน อวิชฺชาวเสน จ สีลพฺพเตหิ สุชฺฌติ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ จ อภินิวิสตีติ อาห – “**ตติเย...เป.... อิทํสจฺจาภินิเวเสน กายํ คนฺถตี**”ติฯ

ตสฺสาติ ตสฺส อภิชฺฌาทีหิ สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **เอวํ คนฺถิตา**ติ เอวํ อภิชฺฌายนาทิวเสน นามกายํ คนฺถิตฺวา ฐิตาฯ **อาสวนฺตี**ติ อาสวภาเวน ปวตฺตนฺติฯ **กุโต จ วุจฺจติ อาสวนฺตี**ติ กุโต ปน เหตุโต เต กิเลสา อาสวนฺตีติ อาสวเหตุํ ปุจฺฉติฯ ยสฺมา ปน กิเลสา กุสลปฺปวตฺตึ นิวาเรตฺวา จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตา, มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนา เอว วา อาสวานํ อุปฺปตฺติเหตุ โหนฺติ, ตสฺมา “**อนุสยโต วา ปริยุฏฺฐานโต วา**”ติ วุตฺตํฯ **อภิชฺฌากายคเนฺถน กามาสโว**ติ อภิชฺฌากายคเนฺถน สิเทฺธน กามราคสภาวตฺตา กามาสโว สิโทฺธ โหติฯ กตฺถจิ เทว วิสเย โทมนสฺสิโต ตปฺปฏิปเกฺข วิสเย ตพฺพิสยพหุเล จ ภเว ปเตฺถตีติ อาห – “**พฺยาปาทกายคเนฺถน ภวาสโว**”ติฯ **ปรามาสกายคเนฺถน ทิฏฺฐาสโว**ติ สีลพฺพตปรามาสกายคเนฺถน สิเทฺธน ตํสภาวตฺตา อปราปรํ วา ทิฏฺฐิโย คเนฺถนฺตสฺส ทิฏฺฐาสโว สิโทฺธ โหติฯ **อิทํสจฺจาภินิเวสกายคเนฺถน อวิชฺชาสโว**ติ ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ อภินิวิสนฺตสฺส อโยนิโสมนสิการโต อเนเกหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สทฺธึ อวิชฺชาสโว อุปฺปชฺชติ, สเพฺพสํ วา อกุสลธมฺมานํ อวิชฺชาปุพฺพงฺคมตฺตา อิทํสจฺจาภินิเวสกายคเนฺถน สิเทฺธน ตสฺส เหตุภูโต อวิชฺชาสโว สิโทฺธ โหติฯ

ยสฺมา ปน อาสวา เอว ปริพุทฺธา วฏฺฏสฺมึ โอหนนฺติ โอสาเทนฺตีติ ‘‘โอฆา’’ติ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ – “**ตสฺส อิเม จตฺตาโร อาสวา**”ติอาทิฯ

อนุสยสหคตาติ อนุสยภาวํ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา คตา ปวตฺตา, อนุสยภูตา วาฯ **อชฺฌาสย**นฺติ จิตฺตํฯ **อนุปวิฏฺฐา**ติ โอคาฬฺหาฯ **หทยํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺตี**ติ จิตฺตสฺส อพฺภนฺตรสงฺขาตํ หทยํ อาหนฺตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕) ‘‘อพฺภนฺตรเฏฺฐน หทย’’นฺติฯ **เตน วุจฺจนฺติ สลฺลา**ติ ยสฺมา อชฺฌาสยํ อนุปวิฏฺฐา หทยํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ, เตน วุจฺจนฺติ ‘‘สลฺลา’’ติฯ ปีฬาชนนํ ทุรุทฺธรณตา จ สลฺลโฏฺฐฯ ‘‘เอโส เม อตฺตา’’ติ คหณมุเขน ‘‘เอโสหมสฺมี’’ติ คหณํ โหตีติ ทิฏฺฐึ นิสฺสายปิ มานํ ชเปฺปนฺตีติ อาห “**ทิโฏฺฐเฆน มานสโลฺล**”ติฯ

ปริยาทินฺนนฺติ อญฺญสฺส โอกาสํ อทตฺวา สมนฺตโต คหิตํฯ **จตูสุ ธเมฺมสุ สณฺฐหตี**ติ อารมฺมณปจฺจยตาย อารมฺมณภูเตสุ จตูสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐหติฯ ตานิ สรูปโต ทเสฺสติ “**รูเป เวทนาย สญฺญาย สงฺขาเรสู**”ติฯ **นนฺทูปเสจเนนา**ติ โลภสหคตสฺส สมฺปยุตฺตา นนฺที สหชาตโกฏิยา , อิตรสฺส อุปนิสฺสยโกฏิยา อุปเสจนนฺติ นนฺทูปเสจนํ, เตน นนฺทูปเสจเนนฯ เกน ปน ตํ นนฺทูปเสจนนฺติ อาห – “**ราคสเลฺลน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณนา**”ติฯ

ตตฺถ **ราคสเลฺลนา**ติ ราคสเลฺลน เหตุภูเตน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณนาติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ **รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิตี**ติ รูปเมว อารมฺมณกรณวเสน อุปคนฺตพฺพโต, วิญฺญาณสฺส ปติฏฺฐาภาวโต จ รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติฯ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ฐิติฯ ปญฺจโวการภวสฺมิญฺหิ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ รูปกฺขนฺธํ นิสฺสาย ติฏฺฐติฯ **โทสสเลฺลนา**ติ สหชาเตน โทสสเลฺลนฯ ยทา เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ วุจฺจติ, ตทา อุปนิสฺสยโกฏิยาว นนฺทิยา อุปสิตฺตํ วิญฺญาณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เวทนาปิ โทมนสฺสเวทนาวฯ ยทา จ อุปนิสฺสยปจฺจยภูเตน โทสสเลฺลน เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ วุจฺจติ, ตทา สหชาตโกฏิยา, อุปนิสฺสยโกฏิยา วา นนฺทิยา อุปสิตฺตํ วิญฺญาณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เวทนา ปน ติโสฺสปิ ติสฺสนฺนํ เวทนานํ อารมฺมณูปนิสฺสยภาวโตฯ ตตฺถ

ปฐมนโย โทมนสฺสารมฺมณสฺส อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส วเสน วุโตฺตฯ ทุติโย สพฺพเวทนา รมฺมณสฺส วเสนาปิ ทฎฺฐพฺพํฯ

มานสเลฺลนาติ มานสเลฺลน สหชาเตน, อุปนิสฺสยภูเตน วาฯ **โมหสเลฺลนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ อนาทิมติสํสาเร อิตฺถิปุริสา รูปาภิรามาติ ราคสลฺลวเสน ปฐมา วิญฺญาณฎฺฐิติ โยชิตาฯ สพฺพายปิ เวทนาย ทุกฺขปริยายสพฺภาวโต ทุกฺขาย จ โทโส อนุเสตีติ โทสสลฺลวเสน ทุติยา, สญฺญาวเสน ''เสโยฺยหมสฺมี''ติ มญฺญนา โหตีติ มานสลฺลวเสน ตติยา, สงฺขาเรสุ สมูหฆนํ ทุพฺพินิโพฺภคนฺติ โมหสลฺลวเสน จตุตฺถี วิญฺญาณฎฺฐิติ โยชิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

อุปตฺถทฺธนฺติ โอลุพฺภารมฺมณภูตาหิ วิญฺญาณฎฺฐิตีหิ อุปตฺถมฺภิตํฯ **ตญฺจ กมฺม**นฺติ ยํ ''เจตนา เจตสิก''นฺติ ปุเพฺพ (เนตฺติ. ๘๒) วุตฺตํฯ **อิเม จ กิเลสา**ติ อิเม จ ทสวตฺถุกา กิเลสาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๘๕. อิทานิ อาหาราทโย นยานํ สํกิเลสปเกฺข ทิสาภาเวน ววตฺถเปตุํ **''อิมา จตโสฺส ทิสา''**ติอาทิ อารทฺธํ, ตํ อุตฺตานเมวฯ ปุน **กพฬีการโร อาหาโร**ติอาทิ อาหาราทีสุเยว ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสา, ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ทสนฺนํ สุตฺตาน**นฺติ เอกเทเสสุ สมุทายโวหาเรน วุตฺตํฯ สมุทาเยสุ หิ ปวตฺตา สมญฺญา อวยเวสุปิ ทิสฺสติ , ''ยถา ปโฎ ทโฑฺฒ, สมุโทฺท ทิโฎฺฐ''ติ จฯ **เอโก อโตฺถ**ติ เอกสฺส อตฺถสฺส นิปฺผาทนโต วุตฺตํฯ **พฺยญฺชนเมว นาน**นฺติ เอตฺถ พฺยญฺชนคฺคหเณน พฺยญฺชนโตฺถปิ คหิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ ทสหิปิ สุตฺตปเทหิ สวตฺถุกา ตณฺหา วุตฺตาฯ ตณฺหา จ ราคจริตํ ปุคฺคลํ ขิปฺปํ ทูเสตีติ อาห – **''อิเม ราคจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสา''**ติฯ ยถา จ ปฐมทิสาภาเวน วุตฺตธมฺมา ราคจริตสฺส อุปกฺกิเลสา, เอวํ ทุติยทิสาภาเวน วุตฺตธมฺมา โทสจริตสฺสฯ ตติยจตุตฺถทิสาภาเวน วุตฺตธมฺมา ยถากฺกมํ ทิฎฺฐิจริตสฺส มนฺทสฺส ติกฺขสฺส จ อุปกฺกิเลสา วุตฺตาฯ เตสํ อุปกฺกิเลสภาโว วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อาหารวิปลฺลาสาทโย ยทิปิ สเพฺพหิ ตีหิ วิโมกฺขมุเขหิ ปุพฺพภาเค ยถารหํ ปริเญฺญยฺยา ปหาตพฺพา จฯ ยสฺส ปน ทุกฺขานุปสฺสนา ปุริเม อาหารทฺวเย ทุกฺขากาเรน พหุลํ ปวตฺตติ, ตสฺส วเสน โย จ กพฬีการโร อาหาโร, โย จ ผโสฺส อาหาโร, อิเม อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปริญฺญํ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุฯ เอวเญฺจตํ, น อญฺญถาฯ น หิ อริยมคฺคานํ วิย ปหาตเพฺพสุ วิโมกฺขมุขานํ ปริเญฺญยฺยปหาตเพฺพสุ โกจิ นิยโม สมฺภวติฯ **อิติ สเพฺพ โลกวฎฺฎานุสาริโน ธมฺมา นิยฺยนฺติ, เต โลกา ตีหิ วิโมกฺขมุเขหี**ติ นิคมนํฯ ตสฺสโตฺถ – อิติ เอวํ วุตฺตปฺปการา สเพฺพ อาหาราทโย โลกสงฺขาตวฎฺฎานุสาริโน ธมฺมา เต โลกภูตา วฎฺฎโต นิยฺยนฺติ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ ตีหิ วิโมกฺขมุเขหีติฯ

๘๖. เอวํ สํกิเลสปเกฺข ทิสาภูตธเมฺม นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ โวทานปเกฺข ทิสาภูตธเมฺม ทเสฺสตุํ **''จตโสฺส ปฎิปทา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ทิพฺพพฺรหฺมอริยอาเนญฺชวิหาโรติ **จตฺตาโร วิหารา**ฯ มานปฺปหานอาลยสมุคฺฆาตอวิชฺชาปหานภวูปสมา **จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา**ฯ สจฺจาธิฎฺฐานาทีนิ **จตฺตาริ อธิฎฺฐานานิ**ฯ ฉนฺทสมาธิภาวนาทโย **จตโสฺส สมาธิภาวนา**ฯ อินฺทฺริยสํวโร ตปสงฺขาโต ปุญฺญธโมฺม โพชฺฌงฺคภาวนา สพฺพูปธิปฎินิสฺสคฺคสงฺขาตํ นิพฺพานญฺจาติ **จตฺตาโร สุขภาคิยา ธมฺมา** เวทิตพฺพาติฯ

ปฐมา ปฏิปทาติอาทิ ปฏิปทาสติปฏฺฐานาทีนํ อเภทสนฺทสฺสนํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วิสุํ คหณํ กตนฺติ? ทสวตฺถุกสฺส กิเลสปุญฺชสฺส ปฏิปกฺขภาวทสฺสนตฺถํ ปฏิปทาทิทสกนิเทฺทโสฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘จตฺตาโร อาหารา เตสํ ปฏิปโกฺข จตโสฺส ปฏิปทา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๘๗)ฯ กิญฺจาปิ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ‘‘อิทํ นาม สติปฏฺฐานํ อิมาย เอว ปฏิปทาย อิชฺฌตี’’ติ นิยโม นตฺถิ, ตถาปิ ปฐมาย ปฏิปทาย ปฐมํ สติปฏฺฐานํ สมฺภวตีติ สมฺภววเสน เอวํ วุตฺตํ – **‘‘ปฐมา ปฏิปทา, ปฐมํ สติปฏฺฐาน’’**นฺติฯ ยสฺมา ปน อาหารวิปลฺลาสาทีนํ วิย ปฏิปทาสติปฏฺฐานาทีนํ อตฺถโต นานตฺตํ นตฺถิฯ สติปฏฺฐานานิเยว หิ ตถา ตถา ปฏิปชฺชมานานิ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทินามกานิ โหนฺติ, ตสฺมา ยถา สํกิเลสปเกฺข ‘‘ปฐเม อาหาเร ปฐโม วิปลฺลาโส’’ติอาทินา อธิกรณเภเทน วุตฺตํ, เอวํ อธิกรณเภทํ อกตฺวา ‘‘ปฐมา ปฏิปทา, ปฐมํ สติปฏฺฐาน’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อนุธสฺส ปพฺพตาโรหนํ วิย กทาจิเทว อุปฺปชฺชนกํ **อจฺฉริยํ,** อจฺฉราโยคฺคํ อจฺฉริยนฺติ โปราณาฯ อภูตปุพฺพํ ภูตนฺติ **อพฺภุตํ**ฯ อุภยเมฺปตํ วิมฺหยาวหสฺส อธิวจนํฯ น หิ มานปฺปหานาทิโต อญฺญํ ทุรภิสมฺภวตรํ วิมฺหนียญฺจ อุปลพฺภตีติ อธิติฏฺฐติ เอเตน, เอตฺถ วา อธิฏฺฐานมตฺตเมว วา ตนฺติ **อธิฏฺฐานํ**ฯ สจฺจญฺจ ตํ อธิฏฺฐานญฺจ, สจฺจสฺส วา อธิฏฺฐานํ, สจฺจํ อธิฏฺฐานํ เอตสฺสาติ วา **สจฺจาธิฏฺฐานํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ สมาธิ เอว ภาเวตพฺพตาย **สมาธิภาวนา**ฯ สุขํ ภชตีติ **สุขภาคิโย,** สุขภาคสฺส วา สุขโกฏฺฐาสสฺส หิโตติ สุขภาคิโยฯ เอกสฺสปิ สตฺตสฺส อสุภภาวนาทโย วิย เอกเทเส อวตฺติตฺวา อนวเสสปริยาทานโต นตฺถิ เอติสฺสา ปมาณนฺติ **อปฺปมญฺญา**ฯ

ปฐมา ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปริปูเรตีติ ปฐมาย ปฏิปทาย ภาวนาพหุลีกาโร ปฐมสฺส สติปฏฺฐานสฺส ภาวนาปาริปูรึติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ยถา หิ อริยมเคฺค ภาวิเต สติปฏฺฐานาทโย โพธิปกฺขิยธมฺมา สเพฺพปิ ภาวิตา เอว โหนฺติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

กายานุปสฺสนาย กามราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภาวโต **‘‘ปฐโม สติปฏฺฐาโน ภาวิโต พหุลีกโต กามปฏิปกฺขํ ปฐมํ ฌานํ ปริปูเรตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา ปีติปฏิสํเวทนาทิวเสน ปวตฺตมานํ ทุติยํ สติปฏฺฐานํ, สปฺปีติกสฺส ทุติยชฺฌานสฺส จิตฺตสฺส อภิปฺปโมทนวเสน ปวตฺตมานํ ตติยํ สติปฏฺฐานํ อุกฺกํสคตสุขสฺส ตติยชฺฌานสฺส อนิจฺจวิราคาทิวเสน ปวตฺติยา สงฺขาเรสุ อุเปกฺขกํ จตุตฺถํ สติปฏฺฐานํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาวโต จตุตฺถชฺฌานสฺส ปาริปูริยา สํวตฺตติฯ

ยสฺมา ปน รูปาวจรปฐมชฺฌานํ รูปาวจรสมาปตฺตีนํ, ทุติยชฺฌานํ พฺยาปาทวิตกฺกาทิทูรีภาเวน พฺรหฺมวิหารานํ, ตติยชฺฌานํ ปีติวิราเคน สุเขน วิปสฺสนาย อธิฏฺฐานภูตํ อริยวิหารานํ, จตุตฺถชฺฌานํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิอาเนญฺชปฺปตฺตํ อาเนญฺชวิหารานํ วิเสสโต ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา **‘‘ปฐมํ ฌานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ปฐมํ วิหารํ ปริปูเรตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิติ โย ยสฺส วิเสสปจฺจโย, โส ตํ ปริปูเรตีติ วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๘๗. อิทานิ ปฏิปทาทโย โวทานปเกฺข ทิสาภาเวน ววตฺถเปตุํ **‘‘ตตฺถ อิมา จตโสฺส ทิสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปุน **‘‘ปฐมา ปฏิปทา’’**ติอาทิ ปฏิปทาจตุกฺกาทีสุ เยน ยสฺส ปุคฺคลสฺส โวทานํ, ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ยทิปิ ตีสุ วิโมกฺขมุเขสุ ‘‘อิทํ นาม วิโมกฺขมุขํ อิมาย เอว ปฏิปทาย อิชฺฌตี’’ติ นิยโม นตฺถิฯ เยสํ ปน ปุคฺคลานํ ปุริมาหิ ทฺวีหิ ปฏิปทาหิ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน อริยมคฺคาธิคโมฯ ตถา ยสฺส ตติยาย ปฏิปทาย สุญฺญตวิโมกฺขมุเขน, ยสฺส จ จตุตฺถาย ปฏิปทาย อนิมิตฺตวิโมกฺขมุเขน

อริยมคฺคาธิคโม, เตสํ ปุคฺคลานํ วเสน อยํ ปฏิปทาวิโมกฺขมุขสํสนฺทนาฯ สติปฏฺฐานาทีหิ วิโมกฺขมุขสํสนฺทนายปิ เอเสว นโยฯ

เตสํ วิกฺกีฬิตนฺติ เตสํ อสนฺตาสนชวปรกฺกมาทิวิเสสโยเคน สีหานํ พุทฺธานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ พุทฺธสาวกานญฺจ วิกฺกีฬิตํ วิหรณํฯ ยทิทํ อาหาราทิกิเลสวตฺถุสมติกฺกมนมุเขน สปรสนฺตาเน ปฏิปทาทิสมฺปาทนาฯ อิทานิ อาหาราทีนํ ปฏิปทาทีหิ เยน สมติกฺกมนํ, ตํ เนสํ ปฏิปกฺขภาวํ ทเสฺสโนฺต **“จตฺตาโร อาหารา เตสํ ปฏิปโกฺข จตโสฺส ปฏิปทา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เตสํ ปฏิปกฺขภาโว ปหาตพฺพภาโว ปหายกภาโว จ อาหารวิญฺญาณฏฺฐิตีนเญฺจตฺถ ปหาตพฺพภาโว ตปฺปฏิพนฺธฉนฺทราควเสน ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ **“วิกฺกีฬิตํ ภาวนา สจฺฉิกิริยา จา”**ติอาทิ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – **เตสํ วิกฺกีฬิต**นฺติ เอตฺถ ยเทตํ วิกฺกีฬิตํ นาม ภาเวตพฺพานํ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ภาวนา, สจฺฉิกาตพฺพานํ ผลนิพฺพานานํ สจฺฉิกิริยา จฯ ตถา ปหาตพฺพสฺส ทสวตฺถุกสฺส กิเลสปุญฺชสฺส ตทงฺคาทิวเสน ปหานํ พฺยนฺตีกิริยา อนวเสสนนฺติฯ อิทานิ ตํ สเงฺขเปน ทเสฺสโนฺต **“อินฺทฺริยาธิฏฺฐานํ วิกฺกีฬิตํ วิปริยาสานธิฏฺฐาน”**นฺติ อาหฯ

อินฺทฺริยาธิฏฺฐานนฺติ อินฺทฺริยานํ ปวตฺตนํ ภาวนา สจฺฉิกิริยา จฯ **วิปริยาสานธิฏฺฐาน**นฺติ วิปลฺลาสานํ อปวตฺตนํ ปหานํ อนุปฺปาทนํฯ **อินฺทฺริยานิ สทฺธมฺมโคจโร**ติ อินฺทฺริยานิ เจตฺถ สทฺธมฺมสฺส โคจรภูตานิ ปวตฺติเหตูติ อธิเปฺปตานิ สทฺธินฺทฺริยาทีนีติ อโตฺถฯ **วิปริยาสา กิเลสโคจโร**ติ วิปลฺลาสา สํกิเลสปกฺขสฺส ปวตฺติฏฺฐานํ ปวตฺติเหตูติฯ **อยํ วุจฺจติ สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมี**ติ ยายํ ‘‘จตฺตาโร อาหารา’’ติอาทินา สํกิเลสปเกฺข ทสนฺนํ จตุกฺกานํ, ‘‘จตโสฺส ปฏิปทา’’ติอาทินา โวทานปเกฺขปิ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ ตณฺหาจริตาทีนํ อุปกฺกิเลสโวทานวิภาวนามุเขน นิทฺธารณา, อยํ สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิ นามฯ

๘๘. อิทานิ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลตฺตยวเสน ติปุกฺขลนยสฺส ภูมิํ วิภาเวตุกาโม ยสฺมา ปน นยานํ อญฺญมญฺญานุปฺปเวสสฺส อิจฺฉิตตฺตา สีหวิกฺกีฬิตนยโต ติปุกฺขลนโย นิคฺคจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิปทาวิภาคโต จตฺตาโร ปุคฺคเล สีหวิกฺกีฬิตนยสฺส ภูมิํ นิทฺทิสิตฺวา ตโต เอว อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลตฺตเย นิทฺธาเรตุํ **“ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อิเม เทฺว ปุคฺคลา**ติ อิเม ปุริมานํ ทฺวินฺนํ ปฏิปทานํ วเสน เทฺว ปุคฺคลาฯ เอส นโย อิตรตฺถาปิฯ ปุน **“ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา”**ติอาทิ ยถาวุตฺตปุคฺคลจตุกฺกโต อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลตฺตยํ นิทฺธาเรตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โย สาธารณายา**ติ ทุกฺขาปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย, สุขาปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยาตีติ สมฺพโนฺธฯ กถํ ปน ปฏิปทาทฺวยํ เอกสฺส สมฺภวตีติ? นยิทเมวํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอกสฺส ปุคฺคลสฺส เอกสฺมิํ เทฺว ปฏิปทา สมฺภวนฺตีติฯ ยถาวุตฺตาสุ ปน ทฺวีสุ ปฏิปทาสุ โย ยาย กายจิ นิยฺยาติ, อยํ วิปญฺจิตญฺญูติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) ปฏิปทา จลติ น จลตีติ วิจารณายํ ‘‘จลตี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา เอกสฺสปิ ปุคฺคลสฺส ฌานนฺตรมคฺคนฺตเรสุ ปฏิปทาเภโท อิจฺฉิโตวาติฯ

“ตตฺถ ภควา”ติอาทินา เทสนาวิภาเคหิปิ ตเมว ปุคฺคลวิภาคํ วิภาเวติฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ตตฺถ **อธิจิตฺต**นฺติ อธิจิตฺตสิกฺขญฺจาติ **จ**-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ เตน อธิจิตฺตสิกฺขญฺจ อธิปญฺญาสิกฺขญฺจ วิปญฺจิตญฺญุสฺส ปญฺญเปตีติ อโตฺถฯ **อธิสีล**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อธิสีลสิกฺขํ อธิจิตฺตสิกฺขํ อธิปญฺญาสิกฺขญฺจาติ โยเชตพฺพํฯ

จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺตีติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, จตฺตาโร ปุคฺคลา หุตฺวา ตโย ปุคฺคลา โหนฺตีติ อโตฺถฯ

อยํ สํกิเลโสติ อยํ อกุสลมูลาทิทฺวาทสตฺติกสงฺคโห สํกิลิสฺสติ เอเตนาติ สํกิเลโสติ กตฺวาฯ **อิทํ โวทานนฺ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

ตีณิ หุตฺวา เทฺว ภวนฺตีติ นนฺทิยาวฏฺฏนยสฺส ทิสาภูตธมฺมทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เตเนวาห – **“ตณฺหา จ อวิชฺชา จา”**ติอาทิ, ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กสฺมา ปเนตฺถ นยานํ อุเทฺทสานุกฺกเมน นิเทฺทโส น กโตติ? นยานํ นเยหิ สมฺภวทสฺสนตฺถํฯ ปฐมนยโต หิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสน ตติยนยสฺส, ตติยนยโต จ ทุติยนยสฺส สมฺภโวติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ ปฐมนยานนฺตรํ ตติยนโย, ตติยนยานนฺตรญฺจ ทุติยนโย นิทฺทิโฏฺฐฯ ธมฺมาธิฏฺฐานวเสน ปน ตติยนยโต ทุติยนโย, ทุติยนยโต ปฐมนโยปิ สมฺภวตีติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ อเนฺต ‘‘ตณฺหา จ อวิชฺชา จา’’ติอาทินา ปฐมนยสฺส ภูมิ ทสฺสิตาฯ เตเนว หิ ‘‘จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺติ, ตีณิ หุตฺวา เทฺว ภวนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ ‘‘เทฺว หุตฺวา จตฺตาริ ภวนฺติ, เทฺว หุตฺวา ตีณิ ภวนฺติ, ตีณิ หุตฺวา จตฺตาริ ภวนฺตี’’ติ อยมฺปิ นโย วตฺตโพฺพ สิยาติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน นโย อตฺถโต ทสฺสิโต เอวาติ กตฺวา น วุโตฺตฯ ยสฺมา ติณฺณํ อตฺถนยานํ อญฺญมญฺญํ อนุปฺปเวโส อิจฺฉิโต, สติ จ อนุปฺปเวเส ตโต วินิคฺคโมปิ สมฺภวติ เอวาติฯ อยญฺจ อโตฺถ **เปฏโกปเทเสน** วิภาเวตโพฺพฯ

ตตฺถายํ อาทิโต ปฏฺฐาย วิภาวนา – จตฺตาโร ปุคฺคลา ตณฺหาจริโต ทุวิโธ มุทินฺทฺริโย ติกฺขินฺทฺริโย จฯ ตถา ทิฏฺฐิจริโตติฯ ตตฺถ ตณฺหาจริโต มุทินฺทฺริโย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ, ติกฺขินฺทฺริโย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ, ทิฏฺฐิจริโต ปน มุทินฺทฺริโย สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ, ติกฺขินฺทฺริโย สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติฯ อิติ อิมาสุ ปฏิปทาสุ ยถารหํ ฐิเตหิ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริเตหิ จตฺตาโร อาหารา ตปฺปฏิพนฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปหาตพฺพาฯ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวตฺวา จตฺตาโร วิปลฺลาสา ทฏฺฐพฺพาติ สโพฺพ ยถาวุตฺตนโย อนุคนฺตโพฺพฯ

ตตฺถายํ ปาฬิ – ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจริตา สตฺตา, เต กาเมสุ โทสทิฏฺฐี, น จ เย กาเมสุ อนุสยา สมูหตา, เต อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ เตสํ สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานิโย สพฺรหฺมจารี ‘‘กาเมหิ นตฺถิ อโตฺถ’’ติ, เต จ ปุเพฺพเยว กาเมหิ อนตฺถิกา , อิติ กาเม อปฺปกสิเรน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, เต เจตสิเกน ทุเกฺขน อนโชฺฌสิตาฯ เตน วุจฺจติ ‘‘สุขา ปฏิปทา’’ติฯ เย ปน ตณฺหาจริตา สตฺตา, เต กาเมสุ อโชฺฌสิตา, เตสํ สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ อญฺญตโร วา ภิกฺขุ ‘‘กาเมหิ นตฺถิ อโตฺถ’’ติ, เต ปิยรูปํ ทุเกฺขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติฯ เตน วุจฺจติ ‘‘ทุกฺขา ปฏิปทา’’ติฯ อิติ อิเม สเพฺพ สตฺตา ทฺวีสุ ปฏิปทาสุ สโมสรณํ คจฺฉนฺติ ทุกฺขายญฺจ สุขายญฺจฯ

ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจริตา สตฺตา, เต ทฺวิธา ติกฺขินฺทฺริยา จ มุทินฺทฺริยา จฯ ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจริตา สตฺตา ติกฺขินฺทฺริยา, เต สุเขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, ขิปฺปญฺจ อภิสเมนฺติฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา’’ติฯ ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจริตา สตฺตา มุทินฺทฺริยา ปฐมํ ติกฺขินฺทฺริยํ อุปาทาย ทนฺธตรํ อภิสเมนฺติ, เต สุเขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, ทนฺธญฺจ อภิสเมนฺติฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา’’ติฯ ตตฺถ ตณฺหาจริตา สตฺตา ทุวิธา ติกฺขินฺทฺริยา จ มุทินฺทฺริยา จฯ ตตฺถ เย ตณฺหาจริตา สตฺตา ติกฺขินฺทฺริยา, เต ทุเกฺขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, ขิปฺปญฺจ อภิสเมนฺติฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘ทุกฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา’’ติฯ ตตฺถ เย ตณฺหาจริตา สตฺตา มุทินฺทฺริยา ปฐมํ ติกฺขินฺทฺริยํ อุปาทาย ทนฺธตรํ อภิสเมนฺติ, เต ทุเกฺขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, ทนฺธญฺจ อภิสเมนฺติฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา’’ติฯ อิมา จตโสฺส ปฏิปทาโย อปญฺจมา อฉฏฺฐาฯ เย

หิ เกจิ นิพฺพุตา นิพฺพายนฺติ นิพฺพายิสฺสนฺติ วา อิมาหิ จตูหิ ปฏิปทาหิ อนญฺญาหิ, อยํ ปฏิปทา จตุกฺกมเคฺคน กิเลเส นิทฺทิสติฯ ยา จตุกฺกมเคฺคน อริยธเมฺมสุ นิทฺทิสิตพฺพา, อยํ วุจฺจติ สีหวิกฺกีฬิโต นาม นโยฯ

ตตฺริเม จตฺตาโร อาหารา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา อุปาทานา โยคา คนฺถา อาสวา โอฆา สลฺลา วิญฺญาณฏฺฐิติโย อคติคมนานีติ เอวํ อิมานิ สพฺพานิ ทส ปทานิฯ อยํ สุตฺตสฺส สํสนฺทนาฯ

จตฺตาโร อาหารา, ตตฺถ โย จ กพฬีการโร อาหาโร, โย จ ผโสฺส อาหาโร, อิเม ตณฺหาจริเตน ปหาตพฺพาฯ ตตฺถ โย จ มโนสเญฺจตนาหาโร, โย จ วิญฺญาณาหาโร, อิเม ทิฏฺฐิจริเตน ปหาตพฺพาฯ

ตตฺถ ปฐโม อาหาโร ปฐโม วิปลฺลาโส, ทุติโย อาหาโร ทุติโย วิปลฺลาโส, ตติโย อาหาโร ตติโย วิปลฺลาโส, จตุโตฺถ อาหาโร จตุโตฺถ วิปลฺลาโส, อิเม จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปญฺจมา อฉฏฺฐาฯ อิทญฺจ ปมาณา จตฺตาโร อาหาราฯ

ตตฺถ ปฐเม วิปลฺลาเส ฐิโต กาเม อุปาทิยติ, อิทํ กามุปาทานํฯ ทุติเย วิปลฺลาเส ฐิโต อนาคตํ ภวํ อุปาทิยติ, อิทํ สีลพฺพตุปาทานํฯ ตติเย วิปลฺลาเส ฐิโต วิปรีตทิฏฺฐึ อุปาทิยติ, อิทํ ทิฏฺฐุปาทานํฯ จตุเตฺถ วิปลฺลาเส ฐิโต ขเนฺธ อตฺตโต อุปาทิยติ, อิทํ อตฺตวาทุปาทานํฯ

ตตฺถ กามุปาทาเน ฐิโต กาเม อภิชฺฌาย คนฺถติ, อยํ อภิชฺฌากายคโนฺถฯ สีลพฺพตุปาทาเน ฐิโต พฺยาปาทํ คนฺถติ, อยํ พฺยาปาทกายคโนฺถฯ ทิฏฺฐุปาทาเน ฐิโต ปรามาสํ คนฺถติ, อยํ ปรามาสกายคโนฺถฯ อตฺตวาทุปาทาเน ฐิโต ปปเญฺจโนฺต คนฺถติ, อยํ อิทํสจฺจาภินิเวสกายคโนฺถฯ

ตสฺส คนฺถคนฺถิตา กิเลสา อาสวนฺติฯ กึ ปน วุจฺจติ อาสวนฺตีติ? วิปฺปฏิสาราฯ เย วิปฺปฏิสารา, เต อนุสยาฯ ตตฺถ อภิชฺฌากายคเนฺถน กามาสโว, พฺยาปาทกายคเนฺถน ภวาสโว, ปรามาสกายคเนฺถน ทิฏฺฐาสโว, อิทํสจฺจาภินิเวสกายคเนฺถน อวิชฺชาสโวฯ

เต จตฺตาโร อาสวา เวปุลฺลํ คตา โอฆา โหนฺติ, เตน วุจฺจนฺติ ''โอฆา''ติฯ ตตฺถ กามาสโว กาโมโฆ, ภวาสโว ภโวโฆ, อวิชฺชาสโว อวิโชฺชโฆ, ทิฏฺฐาสโว ทิโฏฺฐโฆฯ

เต จตฺตาโร โอฆา อาสยมนุปวิฏฺฐา อนุสยสหคตา วุจฺจนฺติ สลฺลาติ หทยมาหจฺจ ติฏฺฐนฺติฯ ตตฺถ กาโมโฆ ราคสลฺลํ, ภโวโฆ โทสสลฺลํ, อวิโชฺชโฆ โมหสลฺลํ, ทิโฏฺฐโฆ ทิฏฺฐิสลฺลํฯ

อิเมหิ จตูหิ สเลฺลหิ ปริยาทินฺนํ วิญฺญาณํ จตูสุ ธเมฺมสุ ติฏฺฐติ รูเป เวทนาย สญฺญาย สงฺขาเรสุฯ อิมา จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ ตตฺถ ราคสเลฺลน นนฺทูปเสจนํ รูปูปคํ วิญฺญาณํ ติฏฺฐติฯ โทสสเลฺลน เวทนูปคํฯ โมหสเลฺลน สญฺญูปคํฯ ทิฏฺฐิสเลฺลน นนฺทูปเสจนํ สงฺขารูปคํ วิญฺญาณํ ติฏฺฐติฯ

จตูหิ วิญฺญาณฏฺฐิตีหิ จตุพฺพิธํ อคตึ คจฺฉนฺติ ฉนฺทา โทสา ภยา โมหาฯ ราเคน ฉนฺทา อคตึ คจฺฉติ, โทเสน โทสา อคตึ คจฺฉติ, โมเหน โมหา อคตึ คจฺฉติ, ทิฏฺฐิยา ภยา อคตึ คจฺฉติ, อิติ อิมานิ จ กมฺมานิ อิเม จ กิเลสา อยํ สํสารเหตุฯ

ตตฺถิมา จตโสฺส ทิสา กพฬีการโร อาหาโร ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติ วิปลฺลาโส กามุปาทานํ กามโยโค อภิชฺฌากายคนฺโถ กามาสโว กาโมโฆ ราคสลฺลํ รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ ฉนฺทา อคติคมนํ, อยํ ปฐมา ทิสาฯ

ผโสฺส อาหาโร ‘‘ทุเกฺข สุข’’นฺติ วิปลฺลาโส สีลพฺพตุปาทานํ ภวโยโค พฺยาปาทกายคนฺโถ ภวาสโว ภโวโฆ โทสสลฺลํ เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ โทสา อคติคมนํ, อยํ ทุติยา ทิสาฯ

มโนสเญฺจตนาหาโร ‘‘อนตฺตนิ อตฺตา’’ติ วิปลฺลาโส ทิฏฺฐุปาทานํ ทิฏฺฐิโยโค ปรามาสกายคนฺโถ ทิฏฺฐาสโว ทิโฏฺฐโฆ ทิฏฺฐิสลฺลํ สญฺญูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ ภยา อคติคมนํ, อยํ ตติยา ทิสาฯ

วิญฺญาณาหาโร ‘‘อนิเจฺจ นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาโส อตฺตวาทุปาทานํ อวิชฺชาโยโค อิทํสจฺจาภินิเวโสกายคนฺโถ อวิชฺชาสโว อวิโชฺชโฆ โมหสลฺลํ สงฺขารูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ โมหา อคติคมนํ, อยํ จตุตฺถี ทิสาฯ อิติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ ปฐเมน ปเทน ปฐมาย ทิสาย อาโลกนํ, ทุติเยน ปเทน ทุติยาย ทิสาย, ตติเยน ปเทน ตติยาย ทิสาย, จตุเตฺถน ปเทน จตุตฺถิยา ทิสาย อาโลกนํ, อยํ วุจฺจติ ทิสา อาโลกนาฯ อิมินา นเยน สเพฺพ กิเลสา จตูสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตพฺพาฯ อยํ อกุสลปโกฺขฯ

จตโสฺส ปฏิปทา, จตฺตาริ ฌานานิ, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร วิหารา ทิโพฺพ พฺรหฺมา อริโย อาเนโญฺช, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา, จตฺตาโร อธิฏฺฐานา, จตฺตาโร สมาธโย ฉนฺทสมาธิ วีริยสมาธิ จิตฺตสมาธิ วีมํสาสมาธิ, จตฺตาโร ธมฺมา สุขภาคิยา นาณญฺญตฺร โพชฺฌงฺคา นาณญฺญตฺร ตปสา นาณญฺญตฺร อินฺทฺริยสํวรา นาณญฺญตฺร สพฺพนิสฺสคฺคา, จตฺตาริ อปฺปมาณานิฯ

ตตฺถ ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ภาวิยมานา พหุลีกริยมานา ปฐมํ ฌานํ ปริปูเรติ, ปฐมํ ฌานํ ปริปุณฺณํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปริปูเรติ, ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ ปฐมํ วิหารํ ปริปูเรติ, ปฐโม วิหาโร ปริปุโณฺณ ปฐมํ สมฺมปฺปธานํ ปริปูเรติ, ปฐมํ สมฺมปฺปธานํ ปริปุณฺณํ ปฐมํ อจฺฉริยํ อพฺภุตํ ธมฺมํ ปริปูเรติ, ปฐโม อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ปริปุโณฺณ ปฐมํ อธิฏฺฐานํ ปริปูเรติ, ปฐมํ อธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ ฉนฺทสมาธิํ ปริปูเรติ, ฉนฺทสมาธิ ปริปุโณฺณ อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรติ, อินฺทฺริยสํวโร ปริปุโณฺณ ปฐมํ อปฺปมาณํ ปริปูเรติฯ เอวํ ยาว สพฺพนิสฺสคฺคา จตุตฺถํ อปฺปมาณํ ปริปูเรติฯ

ตตฺถ ปฐมา จ ปฏิปทา ปฐมญฺจ ฌานํ ปฐมญฺจ สติปฏฺฐานํ ทิโพฺพ จ วิหาโร ปฐมญฺจ สมฺมปฺปธานํ ปฐโม จ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม สจฺจาธิฏฺฐานญฺจ ฉนฺทสมาธิ จ อินฺทฺริยสํวโร จ เมตฺตา จ อปฺปมาณํฯ อยํ ปฐมา ทิสาฯ

ทุติยา จ ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ทุติยญฺจ ฌานํ ทุติยญฺจ สติปฏฺฐานํ พฺรหฺมา จ วิหาโร ทุติยญฺจ สมฺมปฺปธานํ ทุติโย จ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม จาคาธิฏฺฐานญฺจ จิตฺตสมาธิ จ ตโป จ กรุณา จ อปฺปมาณํฯ อยํ ทุติยา ทิสาฯ

ตติยา จ ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ตติยญฺจ ฌานํ ตติยญฺจ สติปฏฺฐานํ อริโย จ วิหาโร ตติยญฺจ สมฺมปฺปธานํ ตติโย จ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม สจฺจาธิฏฺฐานญฺจ วีริยสมาธิ จ โพชฺฌงฺคา จ มุทิตา จ อปฺปมาณํฯ อยํ ตติยา ทิสาฯ

จตุตฺถี จ ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา จตุตฺถญฺจ ฌานํ จตุตฺถญฺจ สติปฏฺฐานํ อาเนญฺช จ วิหาโร จตุตฺถญฺจ สมฺมปฺปธานํ จตุโตฺถ จ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม อุปสมาธิฏฺฐานญฺจ วีมํสาสมาธิ จ สพฺพนิสฺสโคฺค จ อุเปกฺขา จ อปฺปมาณํฯ อยํ จตุตฺถี ทิสาฯ อิมาสํ จตุนฺนํ ทิสานํ ยา อาโลกนา, อยํ วุจฺจติ ทิสาโลจโน นาม นโยฯ

ตตฺถายํ โยชนา – จตฺตาโร จ อาหารา, จตโสฺส จ ปฏิปทา, จตฺตาโร จ วิปลฺลาสา, จตฺตาโร จ สติปฏฺฐานา, จตฺตาริ จ อุปาทานานิ, จตฺตาริ จ ฌานานิ, จตฺตาโร จ โยคา, จตฺตาโร จ วิหารา, จตฺตาโร จ คนฺถา, จตฺตาโร จ สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร จ อาสวา, จตฺตาโร จ อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา, จตฺตาโร จ โอฆา, จตฺตาริ จ อธิฏฺฐานานิ, จตฺตาริ จ สลฺลานิ, จตฺตาโร จ สมาธโย, จตโสฺส จ วิญฺญาณฏฺฐิติโย, จตฺตาโร จ สุขภาคิยา ธมฺมา, จตฺตาริ จ อคติคมนานิ จตฺตาริ จ อปฺปมาณานิฯ อิติ กุสลากุสลานํ ปกฺขปฏิปกฺขวเสน โยชนาฯ อยํ สีหวิกฺกีฬิเต ทิสาโลจโน นโยฯ

ตสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ ปริโยสานํ, ตตฺถ ปฐมาย ทิสาย โสตาปตฺติผลํ ปริโยสานํ, ทุติยาย สกทาคามิผลํ, ตติยาย อนาคามิผลํ, จตุตฺถิยา อรหตฺตผลํ ปริโยสานนฺติฯ

ตตฺถ กตโม **ติปุกฺขลนโย**? ปฏิปทาวิภาเคน จตูสุ ปุคฺคเลสุ โย สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ, อยํ **อุคฺฆฏิตญฺญู**ฯ โย สุขาย วา ปฏิปทาย, ทนฺธาภิญฺญาย, ทุกฺขาย วา ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ, อยํ **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ โย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ, อยํ **เนยฺโย**ฯ อิติ จตฺตาโร หุตฺวา ตโย โหนฺติฯ ตตฺถ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส สมถปุพฺพงฺคมา วิปสฺสนา สปฺปายา ฯ เนยฺยสฺส วิปสฺสนาปุพฺพงฺคโม สมโถ, วิปญฺจิตญฺญุสฺส สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธาฯ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส มุทุกา เทสนา, เนยฺยสฺส ติกฺขา เทสนา, วิปญฺจิตญฺญุสฺส ติกฺขมุทุกา เทสนาฯ

อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส อธิปญฺญาสิกฺขา, วิปญฺจิตญฺญุสฺส อธิจิตฺตสิกฺขา จ อธิปญฺญาสิกฺขา จ, เนยฺยสฺส อธิสีลสิกฺขา จ อธิจิตฺตสิกฺขา จ อธิปญฺญาสิกฺขา จฯ อิติ อิเมสํ ปุคฺคลานํ จตูหิ ปฏิปทาหิ นิยฺยานํฯ

ตตฺถายํ สํกิเลสปโกฺข, ตีณิ อกุสลมูลานิ, ตโย ผสฺสา, ติโสฺส เวทนา, ตโย อุปวิจารา, ตโย กิเลสา, ตโย วิตกฺกา, ตโย ปริฬาหา, ตีณิ สงฺขตลกฺขณานิ, ติโสฺส ทุกฺขตาฯ

ตีณิ อกุสลมูลานีติ โลโภ อกุสลมูลํ, โทโส อกุสลมูลํ, โมโห อกุสลมูลํฯ **ตโย ผสฺสา**ติ สุขเวทนีโย ผโสฺส, ทุกฺขเวทนีโย ผโสฺส, อทุกฺขมสุขเวทนีโย ผโสฺสฯ **ติโสฺส เวทนา**ติ สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนาฯ **ตโย อุปวิจารา**ติ โสมนสฺสูปวิจาโร, โทมนสฺสูปวิจาโร, อุเปกฺขูปวิจาโรฯ **ตโย กิเลสา**ติ โลโภ, โทโส, โมโหฯ **ตโย วิตกฺกา**ติ กามวิตโกฺก, พฺยาปาทวิตโกฺก, วิหิํสาวิตโกฺกฯ **ตโย ปริฬาหา**ติ ราคโช, โทสโช, โมหโชฯ **ตีณิ สงฺขตลกฺขณานี**ติ อุปฺปาโท, ฐิติ, วโยฯ **ติโสฺส ทุกฺขตา**ติ ทุกฺขทุกฺขตา, วิปริณามทุกฺขตา, สงฺขารทุกฺขตาฯ

ตตฺถ โลโภ อกุสลมูลํ มนาปิเกน อารมฺมเณน สมุฏฺฐหติฯ ตเทว มนาปิการมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขเวทนีโย ผโสฺส, สุขเวทนียํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขา เวทนา, สุขํ เวทนํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสูปวิจาโร, โสมนสฺสูปวิจารํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ราโค, ราคํ ปฏิจฺจ อุปฺ

ปชฺชติ กามวิตกฺโก, กามวิตกฺกํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ราคโช ปริฬาโห, ราคชํ ปริฬาหํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ อุปฺปาโท สงฺขตลกฺขณํ, อุปฺปาทํ สงฺขตลกฺขณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ วิปริณามทุกฺขตาฯ

โทโส อกุสลมูลํ อมนาปิเกน อารมฺมเณน สมุฏฺฐหติฯ ตเทว อมนาปิการมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ทุกฺขเวทนีโย ผโสฺส, ทุกฺขเวทนียํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ทุกฺขา เวทนา, ทุกฺขํ เวทนํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสูปวิจาโร, โทมนสฺสูปวิจารํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ โทโส, โทสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ พฺยาปาทวิตกฺโก, พฺยาปาทวิตกฺกํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ โทสโช ปริฬาโห, โทสชํ ปริฬาหํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ สงฺขตลกฺขณํ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ สงฺขตลกฺขณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ทุกฺขทุกฺขตาฯ

โมโห อกุสลมูลํ อุเปกฺขาฐานิยํ อารมฺมเณน สมุฏฺฐหติฯ ตเทว อุเปกฺขาฐานิยํ อารมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ อทุกฺขมสุขเวทนีโย ผโสฺส, อทุกฺขมสุขเวทนียํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ อทุกฺขมสุขา เวทนา, อทุกฺขมสุขํ เวทนํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขูปวิจาโร, อุเปกฺขูปวิจารํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ โมโห, โมหํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ วิหึสาวิตกฺโก, วิหึสาวิตกฺกํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ โมหโช ปริฬาโห, โมหชํ ปริฬาหํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ วโย สงฺขตลกฺขณํ, วยํ สงฺขตลกฺขณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สงฺขารทุกฺขตาฯ อิติ อยํ ตีหิ อากาเรหิ กิเลสานํ นิเทฺทโสฯ โย โกจิ อกุสลปโกฺข, สโพฺพ โส ตีสุ อกุสลมูเลสุ สโมสรตีติฯ

ตตฺถ กตโม กุสลปโกฺข? **ตีณิ กุสลมูลานิ** อโลโภ, อโทโส, อโมโหฯ **ติโสฺส ปญฺญา** สุตมยี, จินฺตามยี, ภาวนามยีฯ **ตโย สมาธี** สวิตกฺกสวิจาโร, อวิตกฺกวิจารมโตฺต, อวิตกฺกอวิจาโรฯ **ติโสฺส สิกฺขา** อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา , อธิปญฺญาสิกฺขาฯ **ตีณิ นิมิตฺตานิ** สมถนิมิตฺตํ, ปคฺคหนิมิตฺตํ, อุเปกฺขานิมิตฺตํฯ **ตโย วิตกฺกา** เนกฺขมฺมวิตโกฺก, อพฺยาปาทวิตโกฺก, อวิหึสาวิตโกฺกฯ **ตีณิ อินฺทฺริยานิ** อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อญฺญินฺทฺริยํ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ **ตโย อุปวิจารา** เนกฺขมฺมูปวิจาโร, อพฺยาปาทูปวิจาโร, อวิหึสูปวิจาโร **ติโสฺส เอสนา** กาเมสนา, ภเวสนา, พฺรหฺมจริเยสนาฯ **ตโย ขนฺธา** สีลกฺขโนฺธ, สมาธิกฺขโนฺธ, ปญฺญากฺขโนฺธฯ

ตตฺถ อโลโภ กุสลมูลํ สุตมยิปญฺญํ ปริปูเรติฯ สุตมยิ ปญฺญา ปริปุณฺณา สวิตกฺกสวิจารํ สมาธึ ปริปูเรติ, สวิตกฺกสวิจาโร สมาธิ ปริปุโณฺณ อธิสีลสิกฺขํ ปริปูเรติ, อธิสีลสิกฺขา ปริปุณฺณา สมถนิมิตฺตํ ปริปูเรติ, สมถนิมิตฺตํ ปริปุณฺณํ เนกฺขมฺมวิตกฺกํ ปริปูเรติ, เนกฺขมฺมวิตโกฺก ปริปุโณฺณ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ปริปุณฺณํ เนกฺขมฺมสิตูปวิจารํ ปริปูเรติ, เนกฺขมฺมูปวิจารํ ปริปุโณฺณ กาเมสนํ ปชหติฯ กาเมสนปฺปหานํ สีลกฺขนฺธํ ปริปูเรติฯ

อโทโส กุสลมูลํ จินฺตามยิปญฺญํ ปริปูเรติ, จินฺตามยิปญฺญา ปริปุณฺณา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ สมาธึ ปริปูเรติ, อวิตกฺกวิจารมโตฺต สมาธิ ปริปุโณฺณ อธิจิตฺตสิกฺขํ ปริปูเรติ, อธิจิตฺตสิกฺขา ปริปุณฺณา อุเปกฺขานิมิตฺตํ ปริปูเรติ, อุเปกฺขานิมิตฺตํ ปริปุณฺณํ อพฺยาปาทวิตกฺกํ ปริปูเรติ, อพฺยาปาทวิตโกฺก ปริปุโณฺณ อญฺญินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, อญฺญินฺทฺริยํ ปริปุณฺณํ อพฺยาปาทูปวิจารํ ปริปูเรติ, อพฺยาปาทูปวิจาโร ปริปุโณฺณ ภเวสนํ ปชหติ, ภเวสนปฺปหานํ สมาธิกฺขนฺธํ ปริปูเรติฯ

อโมโห กุสลมูลํ ภาวนามยิปญฺญํ ปริปูเรติ, ภาวนามยิปญฺญา ปริปุณฺณา อวิตกฺกอวิจารํ สมาธึ ปริปูเรติ, อวิตกฺกอวิจาโร สมาธิ ปริปุโณฺณ อธิปญฺญาสิกฺขํ ปริปูเรติ, อธิปญฺญาสิกฺขา

ปริปุณฺณา ปคฺคหนิมิตฺตํ ปริปูเรติ, ปคฺคหนิมิตฺตํ ปริปุณฺณํ อวิหึสาวิตกฺกํ ปริปูเรติ, อวิหึสาวิตกฺโก ปริปุณฺโณ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ปริปุณฺณํ อวิหึสูปวิจารํ ปริปูเรติ, อวิหึสูปวิจาโร ปริปุณฺโณ พฺรหฺมจริเยสนํ ปริปูเรติ, พฺรหฺมจริเยสนา ปริปุณฺณา ปญฺญากฺขนฺธํ ปริปูเรติฯ

อิติ อิเม ตโย ธมฺมา อกุสลปกฺขิกา กุสลปกฺขิกา จ ติกนิเทฺทเสหิ นิทฺทิฏฺฐา ติปุกฺขลนยสฺส ทิสา นามฯ ตสฺส ปริโยสานํ **ตโย วิโมกฺขา** อปฺปณิหิโต สุญฺญโต อนิมิตฺโต, อยํ ติปุกฺขโล นาม ทุติโย นโยฯ

ตตฺถ เย อิเม ตโย ปุคฺคลา อุคฺฆฏิตญฺญู วิปญฺจิตญฺญู เนยฺยติ อิเมสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ เทฺว ปุคฺคลา สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย, สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, เทฺวเยว ปุคฺคลา ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย, ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, อิเม จตฺตาโรฯ เต วิเสเสน เทฺว โหนฺติ ทิฏฺฐิจริโต จ ตณฺหาจริโต จฯ อิเม จตฺตาโร หุตฺวา ตโย โหนฺติ, ตโย หุตฺวา เทฺว โหนฺติฯ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส – อวิชฺชา จ ตณฺหา จ อหิรีกญฺจ อโนตฺตปฺปญฺจ อสติ จ อสมฺปชญฺญญฺจ นีวรณานิ จ สํโยชนานิ จ อโชฺฌสานญฺจ อภินิเวโส จ อหํกาโร จ มมํกาโร จ อสฺสทฺธิยญฺจ โทวจสฺสตา จ โกสชฺชญฺจ อโยนิโสมนสิกาโร จ วิจิกิจฺฉา จ อวิชฺชา จ อสทฺธมฺมสฺสวนญฺจ อสมาปตฺติ จฯ

ตตฺถ อวิชฺชา จ อหิรีกญฺจ อสติ จ นีวรณานิ จ อโชฺฌสานญฺจ อหํกาโร จ อสฺสทฺธิยญฺจ โกสชฺชญฺจ วิจิกิจฺฉา จ อสทฺธมฺมสฺสวนญฺจ, อยํ เอกา ทิสาฯ

ตณฺหา จ อโนตฺตปฺปญฺจ อสมฺปชญฺญญฺจ สํโยชนานิ จ อภินิเวโส จ มมํกาโร จ โทวจสฺสตา จ อโยนิโสมนสิกาโร จ อวิชฺชา จ อสมาปตฺติ จ, อยํ ทุติยา ทิสาฯ ทสนฺนํ ทุกานํ ทส ปทานิ ปฐมา ทิสาติ กาตพฺพานิฯ สํขิเตฺตน อตฺถํ ญาเปนฺติ ปฏิปเกฺข กณฺหปกฺขสฺส ทสนฺนํ ทุกานํ ทส ปทานิ ทุติยกานิ, อยํ ทุติยา ทิสาฯ

ตตฺถ กตโม กุสลปโกฺข? สมโถ จ วิปสฺสนา จ วิชฺชา จ จรณญฺจ สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ อหํการปฺปหานญฺจ มมํการปฺปหานญฺจ สมฺมาวายาโม จ โยนิโสมนสิกาโร จ สมฺมาสติ จ สมฺมาสมาธิ จ ปญฺญา จ นิพฺพิทา จ สมาปตฺติ จ สทฺธมฺมสฺสวนญฺจ โสมนสฺสญฺจ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ จฯ

ทสนฺนํ ทุกานํ สมถาทีนิ โสมนสฺสปริโยสานานิ ปฐมานิ ทส ปทานิ ปฐมา ทิสา, วิปสฺสนาทีนิ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติปริโยสานานิ ทุติยานิ ทส ปทานิ ทุติยา ทิสาฯ อิติ อกุสลปเกฺข กุสลปเกฺข จ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส จตโสฺส ทิสาฯ

ตาสุ กุสลปเกฺข สมถาทีหิ อกุสลปเกฺข ตณฺหาทโย ปหานํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ปหานา ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, กุสลปเกฺข วิปสฺสนาทีหิ อกุสลปเกฺข อวิชฺชาทโย ปหานํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ปหานา อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ อิติ อิมา เทฺว วิมุตฺติโย นนฺทิยาวฏฺฏนเย ปริโยสานํฯ

ตตฺถ ตณฺหา อวิชฺชา สมโถ วิปสฺสนาติ จตฺตาริ ปทานิ, เตสุ อฏฺฐารส มูลปทานิ สโมสรนฺติฯ กถํ? สมโถ จ อโลโภ จ อโทโส จ อสุภสญฺญา จ ทุกฺขสญฺญา จาติ อิมานิ ปญฺจ ปทานิ สมถํ ภชนฺติ, วิปสฺสนา จ อโมโห จ อนิจฺจสญฺญา จ อนตฺตสญฺญา จาติ อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ วิปสฺสนํ ภชนฺติฯ เอวํ นว ปทานิ กุสลานิ ทฺวีสุ ปเทสุ สโมสรนฺติฯ ตณฺหา จ โลโภ จ โทโส จ

สุภสญฺญา จ สุขสญฺญา จาติ อิมานิ ปญฺจ ปทานิ ตณฺหํ ภชนฺติ, อวิชฺชา จ โมโห จ นิจฺจสญฺญา จ อตฺตสญฺญา จาติ อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ อวิชฺชํ ภชนฺติฯ เอวํ นว ปทานิ อกุสลานิ ทฺวีสุ ปเทสุ สโมสรนฺติฯ อิติ ติปุกฺขโล จ สีหวิกฺกีฬิโต จ นนฺทิยาวฏฺฏนยํ อนุปฺปวิสนฺติฯ

กถํ ติปุกฺขเล นเย อิตเร เทฺว นยา อนุปฺปวิสนฺติ? วิปสฺสนา จ อโมโห จ อนิจฺจสญฺญา จ อนตฺตสญฺญา จาติ อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ อโมโห, สมโถ จ อโลโภ จ อสุภสญฺญา จ ทุกฺขสญฺญา จาติ อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ อโลโภ, อโทโส อโทโส เอวฯ เอวํ นว ปทานิ กุสลานิ ตีสุ ปเทสุ สโมสรนฺติฯ ตณฺหา จ โลโภ จ สุภสญฺญา จ สุขสญฺญา จาติ อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ โลโภ, อวิชฺชา จ โมโห จ นิจฺจสญฺญา จ อตฺตสญฺญา จาติ อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ โมโห, โทโส โทโส เอวฯ เอวํ นว ปทานิ อกุสลานิ ตีสุ ปเทสุ สโมสรนฺติฯ อิติ ติปุกฺขเล นเย อิตเร เทฺว นยา อนุปฺปวิสนฺติฯ

กถํ จตูสุ ปเทสุ อฏฺฐารส มูลปทานิ สโมสรนฺติ? ตณฺหา จ สุภสญฺญา จ, อยํ ปฐโม วิปลฺลาโสฯ โลโภ จ สุขสญฺญา จ, อยํ ทุติโย วิปลฺลาโสฯ อวิชฺชา จ นิจฺจสญฺญา จ, อยํ ตติโย วิปลฺลาโสฯ โมโห จ อตฺตสญฺญา จ, อยํ จตุตฺโถ วิปลฺลาโสฯ อิติ นว ปทานิ อกุสลานิ จตูสุ ปเทสุ สโมสรนฺติฯ สมโถ จ อสุภสญฺญา จ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ, อโลโภ จ ทุกฺขสญฺญา จ ทุติยํ สติปฏฺฐานํ, วิปสฺสนา จ อนิจฺจสญฺญา จ ตติยํ สติปฏฺฐานํ, อโมโห จ อนตฺตสญฺญา จ จตุตฺถํ สติปฏฺฐานํฯ อิติ นว ปทานิ กุสลานิ จตูสุ ปเทสุ สโมสรนฺติฯ เอวํ สีหวิกฺกีฬิตนเย อิตเร เทฺว นยา อนุปฺปวิสนฺติฯ ติณฺณมฺหิ นยานํ ยา ภูมิโย โคจโร, โส เอเกกํ นยํ อนุปฺปวิสติฯ ตสฺมา เอเกกสฺส นยสฺส อกุสเล วา ธมฺเม วิญฺญาเต กุสเล วา ปฏิปกฺข อเนฺวสิตพฺพฯ ปฏิปกฺขํ อเนฺวสิตฺวา โส นโย นิทฺทิสิตพฺพฯ ตมฺหิ นเย นิทฺทิเฏฺฐ ยถา เอกมฺหิ นเย อิตเรสํ นยานํ มูลปทานิ อนุปฺปวิฏฺฐานิ, ตโต ตโต นีหริตฺวา นิทฺทิสิตพฺพานิฯ เอเกกสฺมิญฺหิ นเย อฏฺฐารส มูลปทานิ อนุปฺปวิฏฺฐานิฯ

ตตฺถ เอเกกสฺมึ ธมฺเม วิญฺญาเต สเพฺพ ธมฺมา วิญฺญาตา โหนฺติฯ อิเมสํ ติณฺณํ นยานํ สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส จตฺตาริ ผลานิ ปริโยสานํ ปฐมาย ทิสาย ปฐมํ ผลํ, ทุติยาย ทิสาย ทุติยํ ผลํ, ตติยาย ทิสาย ตติยํ ผลํ, จตุตฺถาย ทิสาย จตุตฺถํ ผลํ ปริโยสานํฯ

ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ตโย วิโมกฺขา ปริโยสานํ ปฐมาย ทิสาย อปฺปณิหิโต, ทุติยาย สุญฺญโต, ตติยาย อนิมิตฺโต วิโมโกฺข ปริโยสานํฯ

นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส เทฺว วิมุตฺติโย ปริโยสานํ ปฐมาย ทิสาย ตณฺหาวิราคา เจโตวิมุตฺติ, ทุติยาย ทิสาย อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ ปริโยสานํฯ อิเมสุ ตีสุ นเยสุ ยา อฏฺฐารสนฺนํ ปทานํ อาโลจนา, อยํ ทิสาโลจโน นโยฯ ยา อาโลเกตฺวา กุสลปเกฺข อกุสลปเกฺข จ ‘‘อยํ ธโมฺม อิมํ ธมฺมํ ภชตี’’ติ ชานเนฺตน สมฺมา โยชนา, อยํ **องฺกุโส นโย**ติ อิเม ปญฺจ นยาฯ

นยสมุฏฺฐานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สาสนปฏฺฐานวารวณฺณนา

๘๔. เอวํ สพฺพถา นยสมุฏฺฐานํ วิภชิตฺวา อิทานิ สาสนปฏฺฐานํ วิภชนฺต ยสฺมา สงฺคหวาราทีสุ มูลปเทเหว ปฏฺฐานํ สงฺคเหตฺวา สรูปโต น ทสฺสิตํ, ตสฺมา ยถา มูลปเทหิ ปฏฺฐานํ นิทฺธาเรตพฺพํ, เอวํ ปฏฺฐานโตปิ มูลปทานิ นิทฺธาเรตพฺพานีติ ทสฺสนตฺถํ **“อฏฺฐารส มูลปทา กุหึ ทฏฺฐพฺพา? สาสนปฏฺฐาเน”**ติ อาหฯ มูลปทสาสนปฏฺฐานานญฺหิ อญฺญมญฺญสงฺคโหปุเพฺพ ทสฺสิโต เอวาติฯ อถ **สาสนปฏฺฐาน**นฺติ โก วจนโตฺถ? สาสนสฺส ปฏฺฐานนฺติ สาสนปฏฺฐานํ , สาสนํ เทสนา, ตสฺสา เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนตฺถํ ปกาเรหิ ฐานํ ปวตฺติ สาสนปฏฺฐานํฯ อิธ ปน ตสฺส ตถาภาวทีปนํ ‘‘สาสนปฏฺฐาน’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา สาสนํ อธิสีลสิกฺขาทโยฯ เตสํ ปวตฺตนุปายภาวโต ปติฏฺฐหนฺติ เอเตหีติ ปฏฺฐานานิ, สํกิเลสาทิธมฺมาฯ เตสํ ปเวทนโต ตทุปจาเรน สุตฺตานิ ปฏฺฐานานิฯ เตสํ ปน สมูหภาวโต อยํ ปกรณปฺปเทโส ปฏฺฐานํ นามฯ

อปโร นโย – เกนเฏฺฐน ปฏฺฐานํ? ปฏฺฐิตเฏฺฐน คมนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ ‘‘เย เต โคฏฺฐา ปฏฺฐิตคาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๖) อาคตฏฺฐานสฺมิญฺหิ เยน ปฏฺฐาเนน เต ‘‘โคฏฺฐา ปฏฺฐิตคาโว’’ติ วุตฺตา, ตํ อตฺถโต คมนํ โหติฯ อิติ นาติวิตฺถาริตนเยสุ หารนเยสุ อนิสฺสงฺคคมนสฺส เทสนาญาณสฺส สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิเภเทสุ ตทุภยโวมิสฺสกเภเทสุ จ วิตฺถาริตนยลาภโต นิสฺสงฺควเสน ปวตฺตคมนตฺตา เต สํกิเลสภาคิยาทโย โลกิยาทโย จ วิสุํ วิสุํ โวมิสฺสา จ อธิกรณวเสน ปฏฺฐานํ นามฯ เตสํ ปกาสนโต อยํ ปกรณปฺปเทโส ปฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

“สํกิเลสภาคิย”นฺติอาทีสุ สํกิลิสฺสติ เอเตนาติ สํกิเลโสฯ สํกิเลสภาเค สํกิเลสโกฏฺฐาเส ปวตฺตํ **สํกิเลสภาคิยํ**ฯ วาสนา ปุญฺญภาวนา, วาสนาภาเค ปวตฺตํ **วาสนาภาคิยํ,** วาสนํ ภชาเปตีติ วา วาสนาภาคิยํฯ นิพฺพิชฺฌนํ โลภกฺขนฺธาทีนํ ปทาลนํ นิเพฺพโธฯ นิเพฺพธภาเค ปวตฺตํ, นิเพฺพธํ ภชาเปตีติ วา **นิเพฺพธภาคิยํ**ฯ ปรินิฏฺฐิตสิกฺขาธมฺมา อเสกฺขา, อเสกฺขภาเว ปวตฺตํ, อเสเกฺข ภชาเปตีติ วา **อเสกฺขภาคิยํ**ฯ เตสุ ยตฺถ ตณฺหาทิสํกิเลโส วิภโตฺต, อิทํ สํกิเลสภาคิยํฯ ยตฺถ ทานาทิปุญฺญกิริยวตฺถุ วิภตฺตํ, อิทํ วาสนาภาคิยํฯ ยตฺถ เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย วิภตฺตา, อิทํ นิเพฺพธภาคิยํฯ ยตฺถ ปน อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย วิภตฺตา, อิทํ อเสกฺขภาคิยํฯ อิตรานิ เตสํ โวมิสฺสกนยวเสน วุตฺตานิฯ

ตานิ ปน ฉ ทุกา จตฺตาโร ติกา เอกํ จตุกฺกํ อปรมฺปิ เอกํ จตุกฺกนฺติ ทฺวาทส โหนฺติฯ เตสุ จตฺตาโร ทุกา เทฺว จ ติกา อุทฺธฏา, อิตเร น อุทฺธฏา, อนุทฺธรเณ การณํ นตฺถิฯ อิมินา นเยน เตปิ คเหตุํ สกฺกาติ ปาฬิยํ สํขิตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานิ, สาธารณานิ กตานิ อฏฺฐ ภวนฺตี’’ติอาทิฯ ตตฺถ ยสฺมา กตฺถจิ สุเตฺต ตณฺหาสํกิเลโสว นิทฺทิสียติ, กตฺถจิ ทิฏฺฐิสํกิเลโสว, กตฺถจิ ทุจฺจริตสํกิเลโสว นิทฺทิสียติ, ตสฺมา สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ ติธา วิภชิตฺวา อุทฺทิฏฺฐํ **“ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺต”**นฺติอาทินาฯ ตถา โวทานํ นาม สํกิเลเสสติ โหตีติ โวทานภาคิยํ สุตฺตํ สํกิเลสวิภาเคน ติธาว อุทฺทิฏฺฐํ **“ตณฺหาโวทานภาคิยํ สุตฺต”**นฺติอาทินาฯ ตํ ปน อตฺถโต วาสนาภาคิยาทิ เอว โหติฯ อยญฺจ นโย เกสุจิ โปตฺถเกสุ นตฺถิฯ

“ตตฺถ สํกิเลโส ติวิโธ”ติอาทิ สํกิเลสปฏิปกฺขโต สมถาทินิทฺธารณวเสน วาสนาภาคิยาทิสุตฺตานํ วิสยทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยทิ อาสตฺติ อุปฺปชฺชติ ภเวสู**ติ ภเวสุ ฉนฺทราคํ ปชหิตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ยทิ ภวปตฺถนา อุปฺปชฺชติฯ **เอวํ สาย**นฺติ เอวมสฺส ปุคฺคลสฺส อยํ สมถวิ

ปสฺสนาภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ ภวติ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโตฯ **ตตฺรูปปตฺติยา สํวตฺตตี**ติ ตตฺร ตตฺร ภเว อุปปตฺติยา สํวตฺตติฯ **อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานี**ติ อิมานิ สํกิเลสภาคิยาทีนิ จตฺตาริ สุตฺตานิฯ **สาธารณานิ กตานี**ติ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ, สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ, วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจาติ เอวํ ปทนฺตรสํโยชนวเสน มิสฺสิตานิ กตานิฯ **อฎฺฐ ภวนฺตี**ติ ปุริมานิ จตฺตาริ อิมานิ จตฺตารีติ เอวํ อฎฺฐ ภวนฺติฯ

ตานิเยว อฎฺฐ สุตฺตานิ สาธารณานิ กตานิ โสฬส ภวนฺตีติ ตานิเยว ยถาวุตฺตานิ อฎฺฐ สุตฺตานิ วาสนาภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ, อเสกฺขภาคิยญฺจ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ, นิเพฺพธภาคิยญฺจ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ, อเสกฺขภาคิยญฺจ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ, อเสกฺขภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ, อเสกฺขภาคิยญฺจ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ, นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ เนวสํกิเลสภาคิยญฺจ, นวาสนาภาคิยญฺจ นนิเพฺพธภาคิยญฺจ น อเสกฺขภาคิยญฺจาติ เอวํ สาธารณานิ กตานิ ปุริมานิ อฎฺฐ อิมานิ อฎฺฐาติ โสฬส ภวนฺติฯ เตสุ จตฺตาโร เอกกา, ฉ ทุกา, จตฺตาโร ติกา, เอโก จตุโกฺก, อปโรปิ เอโก จตุโกฺกติ อยมฺปิ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถาปิ เทฺว ทุกา, เทฺว ติกา, เทฺว จตุกฺกา จ ปาฬิยํ อนาคตาติ เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ อิมสฺส ปฎฺฐานสฺส สกลสาสนสงฺคหิตภาวํ วิภาเวตุํ **"อิเมหิ โสฬสหิ สุเตฺตหิ ภิเนฺนหิ นววิธํ สุตฺตํ ภินฺนํ ภวตี"**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – อิเมหิ สํกิเลสภาคิยาทีหิ โสฬสหิ สุเตฺตหิ ปฎฺฐานนเยน วิภเตฺตหิ สุตฺตเคยฺยาทินววิธํ ปริยตฺติสาสนสงฺขาตํ สุตฺตํ ภินฺนํ โสฬสธา วิภตฺตํ โหติฯ อิมินา โสฬสวิเธน ปฎฺฐาเนน อสงฺคหิโต ปริยตฺติสาสนสฺส ปเทโส นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ กถํ ปน สํกิเลสภาคิยาทิภาโว คเหตโพฺพติ? อาห **"คาถาย คาถา อนุมินิตพฺพา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **คาถาย คาถา อนุมินิตพฺพา**ติ อยํ คาถา วิย คาถา สํกิเลสภาคิยาติ วา วาสนาภาคิยาติ วา นิเพฺพธภาคิยาติ วา อเสกฺขภาคิยาติ วา อนุมินิตพฺพา, อนุ อนุ มินิตฺวา ตเกฺกตฺวา ชานิตพฺพาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ คาถาเวยฺยากรณวินิมุตฺตา สพฺพา ปริยตฺติ "สุเตฺตนา"ติปเทน สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

๔๐

อิทานิ สํกิเลสภาคิยาทีนิ สุตฺตานิ ยถานิทฺทิฎฺฐานิ อุทาหรณวเสน วิภาเวตุํ **"ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺต"**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **"กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา"**ติ คาถาย อโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ ยถา อิมสฺส, เอวํ อิโต ปรานมฺปิ เหฎฺฐา วุตฺตตฺถานํ อุตฺตานปทานญฺจ อตฺถํ น วณฺณยิสฺสามฯ

อคติคมนานีติ กายาทีหิ อยุตฺตคมนานิ, อกตฺตพฺพกรณานีติ อโตฺถฯ **ฉนฺทา**ติ ฉนฺทเหตุ อิจฺฉาปจฺจยาฯ **อคตึ คจฺฉตี**ติ อคนฺตพฺพํ คตึ คจฺฉติ, อกตฺตพฺพํ กโรตีติ อโตฺถฯ **ธมฺมนฺ**ติ สาธูนํ อริยานํ ธมฺมํฯ **อติวตฺตตี**ติ อติมทฺทิตฺวา วีติกฺกมติฯ **นิหียตี**ติ หายติฯ **ยโส**ติ กิตฺติ จ ปริวาโร จฯ

"**มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา**"ติ คาถายํ **มโน**ติ ยทิปิ กามาวจรกุสลาทิเภทํ สพฺพมฺปิ จตุภูมกจิตฺตํ มโน, อิมสฺมึ ปน ฐาเน **จกฺขุปาลเตฺถรสฺส** (ธ. ป. ๑-๒; เถรคา. ๙๕) ปุริมชาติยํ เวชฺชภูตสฺส อุปฺปนฺนวเสน นิยมิยมานํ ปฎิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตเมว ลพฺภติฯ โส มโน ปุพฺพงฺคโม เอเตสนฺติ **มโนปุพฺพงฺคมา,** มนสา ปฐมคามินา สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ **ธมฺมา**ติ นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฎฺฐน ธมฺมา, เต ปน เวทนาทโย ตโย อรูปิโน ขนฺธาฯ เอเต หิ มโนปุพฺพงฺคมาฯ กถํ ปเนเตหิ สทฺธึ เอกสฺมึ วตฺถุสฺมึ เอกสฺมิญฺจ อารมฺมเณ เอกกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโน มโน ปุพฺพงฺคโม

นาม โหตีติ? อุปฺปาทปจฺจยเฏฺฐนฯ ยถา หิ พหูสุ เอกโต คามฆาตาทิกมฺมานิ กโรเนฺตสุ ‘‘โก เอเตสํ ปุพฺพงฺคโม’’ติ วุเตฺต โย เตสํ ปจฺจโย โหติ, ยํ ยํ นิสฺสาย เต ตํ กมฺมํ กโรนฺติ, โส ท โตฺต วา มิโตฺต วา เตสํ ปุพฺพงฺคโมติ วุจฺจติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิติ อุปฺปาทป จฺจยเฏฺฐน มโน ปุพฺพงฺคโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพงฺคมาฯ น หิ เต มเน อนุปฺปชฺชเนฺต อุปฺปชฺชิ ตุํ สกฺกุณนฺติ, มโน ปน เอกเจฺจสุ เจตสิเกสุ อนุปฺปชฺชเนฺตสุปิ อุปฺปชฺชติ เอวฯ

อธิปติวเสน มโน เสโฎฺฐ เอเตสนฺติ **มโนเสฎฺฐา**ฯ ยถา หิ โจราทีนํ โจรเชฎฺฐกาทโย อธิปติโน เสฎฺฐา, ตถา เตสมฺปิ มโน เสโฎฺฐฯ ยถา ปน ทารุอาทีหิ นิปฺผนฺนานิ ภณฺฑานิ ทา รุมยาทีนิ นาม โหนฺติ, ตถา เอเตปิ มนโต นิปฺผนฺนตฺตา **มโนมยา** นามฯ **ปทุเฎฺฐนา**ติ อภิ ชฺฌาทีหิ โทเสหิ ปทุเฎฺฐน ทูสิเตน ภาสติ วา กโรติ วาฯ โส หิ ภาสโนฺต จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริต เมว ภาสติ, กโรโนฺตปิ ติวิธํ กายทุจฺจริตเมว กโรติ, อภาสโนฺต อกโรโนฺต เตหิ อภิชฺฌาทีหิ ป ทุฎฺฐมนตาย ติวิธํ มโนทุจฺจริตํ ปูเรติฯ เอวมสฺส ทส อกุสลกมฺมปถา ปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ **ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวตี**ติ ตโต ติวิธทุจฺจริตโต ตํ ปุคฺคลํ ทุกฺขํ อเนฺวติ ทุจฺจริตานุภาเวน จตูสุ อปา เยสุ ทุกฺขํ อนุคจฺฉติฯ ยถา กึ? **จกฺกํว วหโต ปทนฺ**ติ, ยถา นาม สกฎํ วหโต พลีพทฺทสฺส ปทํ ปหรนฺตํ จกฺกํ อนุคจฺฉติ, เอวํ นํ ปุคฺคลํ ทุกฺขมนุคจฺฉตีติฯ

‘‘**มิทฺธี ยทา โหตี**’’ติ คาถายํ **มิทฺธี**ติ ถีนมิทฺธาภิภูโตฯ **มหคฺฆโส**ติ มหาโภชโน อาหร หตฺถกอลํสาฎกตตฺรวฎฺฎกกากมาสกภุตฺตวมิตกานํ อญฺญตโร วิยฯ **นิทฺทายิตา**ติ สุปนสีโลฯ **สมฺปริวตฺตสายี**ติ เสยฺยสุขปสฺสสุขานํ อนุยุญฺชนวเสน สมฺปริวตฺตกสยนสีโล ฯ **นิวาป ปุโฎฺฐ**ติ กุณฺฑกาทินา สูกรภเตฺตน ปุโฎฺฐฯ ฆรสูกโร หิ พาลกาลโต ปฎฺฐาย โปสิยมาโน ถูล สรีรกาเล เคหโต พหิ นิกฺขมิตุํ อลภโนฺต เหฎฺฐามญฺจาทีสุ สมฺปริวตฺติตฺวา สมฺปริวตฺติตฺวา อสฺสสโนฺต ปสฺสสโนฺต สยเตวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทา ปุริโส มิทฺธี จ โหติ มหคฺฆโส จ, นิวา ปปุโฎฺฐ มหาวราโห วิย อเญฺญน อิริยาปเถน ยาเปตุํ อสโกฺกโนฺต นิทฺทาสีโล สํปริวตฺตสายี, ตทา โส ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ ตีณิ ลกฺขณานิ มนสิ กาตุํ น สโกฺกติฯ เตสํ อมนสิการา มนฺทปโญฺญ ปุนปฺปุนํ คพฺภํ อุเปติ, คพฺภวาสโต น ปริมุจฺจตีติฯ

‘‘**อยสาว มล**’’นฺติ คาถายํ **อยสา**ติ อยโตฯ **สมุฎฺฐิต**นฺติ ชาตํฯ **ตตุฎฺฐาย**ติ ตโต อุฎฺฐ หิตฺวาฯ **อติโธนจาริน**นฺติ โธนา วุจฺจติ จตฺตาโร ปจฺจเย อิทมตฺถิตาย อลเมเตนาติ ปจฺจเวกฺ ขิตฺวา ปริภุญฺชนปญฺญา, ตํ อติกฺกมิตฺวา จรโนฺต อติโธนจารี นามฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อยโต มลํ สมุฎฺฐาย ยโต ตํ สมุฎฺฐิตํ, ตเมว ขาทติ วินาเสติ, เอวเมวํ จตฺตาโร ปจฺจเย อปฺปจฺจ เวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนฺตํ อติโธนจารินํ สานิ กมฺมานิ อตฺตโน สนฺตาเน อุฎฺฐิตตฺตา อตฺตโน สนฺ ตกาเนว ตานิ กมฺมานิ ทุคฺคตึ นยนฺตีติฯ

‘‘**โจโร ยถา**’’ติ คาถายํ **โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหีโต**ติ ยถา โจโร ฆรสนฺธึ ฉินฺทิตฺวา เคหํ ปวิสโนฺต ฆรสนฺธิมุเข เอว ราชปุริเสหิ คหิโตฯ **สกมฺมุนา หญฺญติ พชฺฌเต จา**ติ เตน อตฺตนา กตกเมฺมน กสาภิตาฬนาทินา หญฺญติ เจว อทฺทุพนฺธนาทินา พชฺฌติ จฯ **เอวํ อยํ เปจฺจ ปชา ปรตฺถา**ติ เอวมฺปิ อยํ ปาปการินี ปชา อิโต จวิตฺวา ปรโลเกฯ **สกมฺมุนา หญฺญ ติ พชฺฌเต จา**ติ อตฺตนาว กเตน ปาปกเมฺมน นิรยาทีสุ นานปฺปกาเรหิ กมฺมการณาทีหิ หญฺญติ เจว ปริพชฺฌติ จาติฯ

‘‘**สุขกามานี**’’ติ คาถายํ **โย ทเณฺฑน วิหึสตี**ติ โย ปุคฺคโล ทเณฺฑน วา เลฑฺฑุอาทีหิ วา วิพาธติฯ **เปจฺจ โส น ลเภ สุข**นฺติ โส ปุคฺคโล ปรโลเก มนุสฺสสุขํ วา ทิพฺพสุขํ วา น ลภติ, นิพฺพานสุเข ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

คุนฺนํ เจ ตรมานานนฺติ คาวีสุ มโหฆํ ตรนฺตีสุฯ **ชิมฺหํ คจฺฉติ ปุงฺคโว**ติ ยทิ ยูถปติ อุสโภ กุฏิลํ คจฺฉติฯ **สพฺพา ตา ชิมฺหํ คจฺฉนฺตี**ติ สพฺพาปิ ตา คาวิโย กุฏิลเมว คจฺฉนฺติฯ กสฺมา? **เนเตฺต ชิมฺหํ คเต สตี**ติ เนตฺตริ กุฏิลํ คเต สติ, เนตฺตสฺส กุฏิลํ คตตฺตาติ อโตฺถฯ โส หิ ตาสํ ปจฺจยิโก อุปทฺทวหโร จฯ

“**เอวเมว**”นฺติ คาถายํ ยถา เจตํ, เอวเมวํ โย มนุเสฺสสุ ปธานสมฺมโต, ยทิ โส อธมฺมจารี สิยาฯ เย ตสฺส อนุชีวิโน, สเพฺพปิ อธมฺมิกาว โหนฺติฯ สามิสมฺปทา หิ ปกติสมฺปทํ สมฺปาเทติฯ ยสฺมา จ เอตเทว, ตสฺมา **สพฺพํ รฏฺฐํ ทุกฺขํ เสติ, ราชา เจ โหติ อธมฺมิโกฯ สุกิจฺฉรูปาวตา**ติ สุฏฺฐุ กิจฺฉาปนฺนรูปา วตฯ **อุปธีสู**ติ กามคุณูปธีสุฯ **รตฺตา**ติ ราคาภิภูตาฯ **กฏุก**นฺติ ทุกฺขํฯ

กุกฺกุจฺจชนเกเนว ปตฺตวฏฺฏิปฺปภวสฺส อุปจฺฉินฺนตฺตา ผลุปฺปตฺติ กทลิยา ปราภวาย โหตีติ อาห – “**ผลํ เว กทลิํ หนฺตี**”ติฯ ตถา ผลปริโยสานตฺตา โอสธีนํ ‘‘ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬ’’นฺติ วุตฺตํฯ วฬวาย กุจฺฉิสฺมิํ คทฺรภสฺส ชาตา อสฺสตรี นาม, สา คพฺภํ คณฺหิตฺวา กาเล สมฺปเตฺต วิชายิตุํ น สโกฺกติฯ ปาเทหิ ภูมิํ ปหรนฺตี ติฏฺฐติ, อถสฺส จตฺตาโร ปาเท จตูสุ ขาณุเกสุ พนฺธิตฺวา กุจฺฉิํ ผาเลตฺวา โปตกํ นีหรนฺติ, สา ตเตฺถว มรติฯ เตน วุตฺตํ – “**คโพฺภ อสฺสตริํ ยถา**”ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อตฺตโน ผลํ กทลิเวฬุนฬปิ วินาเสติ, คโพฺภ จ อสฺสตริํ, เอวํ อตฺตโน กมฺมผลภูโต สกฺกาโร อสปฺปุริสํ วินาเสตีติฯ

โกธมกฺขครูติ กุชฺฌนลกฺขณํ โกธํ, ปรคุณมกฺขนลกฺขณํ มกฺขญฺจ ครุํ กตฺวา อุทฺธํ กตฺวา อุกฺขิปิตฺวา จรโนฺตฯ **สุเขเตฺต**ติ สุเขเตฺตปิฯ **ปูติพีชํวา**ติ ปูติภาวํ คตํ พีชํ วิยฯ ฉกณรสาทิปริภาวนสุกฺขาปนสุขสยาทีนิ อกรเณน พีชโทสทุฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ

เจตสาติ อตฺตโน จิเตฺตนฯ **เจโต**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํฯ **ปริจฺจา**ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ **อิริยตี**ติ ปวตฺตติฯ **ยถาภต**นฺติ ยถา กิญฺจิ อาหริตฺวา ฐปิตํฯ

มากตฺถาติ มา อกตฺถฯ **น ปมุตฺยตฺถี**ติ ปโมโกฺข นตฺถิฯ **อุเปจฺจาปี**ติ สญฺจิจฺจาปิ, พุทฺธิปุเพฺพนาปีติ อโตฺถฯ

“**อธเมฺมนา**”ติ วตฺวาปิ “**มุสาวาเทนา**”ติ วจนํ มุสาวาทสฺส มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํฯ เตเนวาห – ‘‘เอกํ ธมฺมํ อตีตสฺสา’’ติอาทิ (ธ. ป. ๑๗๖), ตถา ‘‘เอวํ ปริตฺตํ โข, ราหุล, เตสํ สามญฺญํ, เยสํ นตฺถิ สมฺปชานมุสาวาเท ลชฺชา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๑๐๘)ฯ **ตํ กถํ นุ ภวิสฺสตี**ติ ตํ ธนํ เกน นุ ปกาเรน เตสํ ภวิสฺสติฯ อธเมฺมน เตสํ สมฺภตตฺตา เตสุ นจิรฏฺฐิติกํ โหตีติ อโตฺถฯ **อนฺตรายา สุ ภวิสฺสนฺตี**ติ อธมฺมิยโวหาราทิโต ราชนฺตรายาทโย ภวิสฺสนฺติฯ **สู**ติ นิปาตมตฺตํฯ **สมฺภตสฺส วินสฺสตี**ติ อิมสฺส สมฺภตํ สชฺชิตํ วินสฺสติฯ **สคฺค**นฺติ สุคติํฯ สา หิ รูปาทีหิ โสภเนหิ อโคฺคติ สโคฺคติ อธิเปฺปตาฯ **เอตฺตาวตา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ อตฺถานํ หานิยาฯ **หตา**ติ วินฏฺฐาฯ

วิวฏฺฏเตติ นิวฏฺฏติฯ **โลภา ขณติ อตฺตาน**นฺติ โลภเหตุ อปุญฺญานิ กโรโนฺต กายวิสมาทิโยเคน อตฺตานํ ขณติ นามฯ **มิเตฺตหิ ชีรตี**ติ มิตฺตภาเวหิ หายติฯ

จรนฺตีติ จตูหิ อิริยาปเถหิ อกุสลเมว กโรนฺตา วิจรนฺติฯ **พาลา**ติ อิธโลกตฺถํ ปรโลกตฺถญฺจ อชานนฺตา อิธ พาลา นามฯ **ทุเมฺมธา**ติ นิปฺปญฺญาฯ น หิ ปญฺญาย ทุฏฺฐตฺตํ นาม

อตฺถิฯ **อมิเตฺตเนวา**ติ อมิตฺตภูเตน วิย เวรินา วิย หุตฺวาฯ **กฏุกปฺผล**นฺติ ติขิณผลํ, ทุกฺขผลนฺติ อโตฺถฯ **น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ, ยํ กตฺวา อนุตปฺปตี**ติ ยํ กมฺมํ นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตนสมตฺถํ ทุกฺขุทยํ กตฺวา อนุสฺสริตานุสฺสริตกฺขเณ อนุตปฺปติ อนุโสจติ, ตํ กตํ น สาธุ น สุนฺทรํ น ภทฺทกํฯ **ยสฺส อสฺสุมุโข**ติ ยสฺส อสฺสูหิ ตินฺตมุโข โรทโนฺต วิปากํ ปฏิเสวติ อนุโภติฯ

ทุกฺกรนฺติ วตฺตปฏิวตฺตปูรณาทิวเสน อาภิสมาจาริกสีลสฺส กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุกฺกรํฯ สมาทานโต ปฏฺฐาย ขณฺฑํ อกตฺวา วิเสสโต อาทิพฺรหฺมจริยกสฺส จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **ทุตฺติติกฺขํ,** สีลสํวราทโย วา อปริกฺขเต กตฺวา สมฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุกฺกรํฯ อธิวาเสตพฺพานํ ปน ทุสฺสหนโต ขนฺติสํวรํวเสน ทุตฺติติกฺขํฯ **อพฺยเตฺตนา**ติ มนฺทปเญฺญนฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณภาโวฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺส สามญฺญสฺสฯ **สมฺพาธา**ติ ทุนฺนิวตฺถทุปฺปารุตมาตุคามาทิสมฺมทฺทาฯ **ยตฺถา**ติ สีลสํวราทีนํ ปริพนฺธภูเตสุ สมฺพาธสงฺขาเตสุ วิสภาคารมฺมณาทีสุ ฯ อถ วา ทุกฺกรนฺติปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ ทุตฺติติกฺขนฺติ วุตฺตํฯ **ทุตฺติติกฺข**นฺติ ทุกฺขมํ ทุรธิวาสิยํฯ **อพฺยเตฺตนา**ติ พาเลนฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณธมฺมํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ ปณฺฑิตา กุลปุตฺตา ทสปิ วสฺสานิ วีสติปิ…เป.… สฏฺฐิปิ วสฺสานิ ทเนฺตภิ ทนฺตมาธาย ชิวฺหาย ตาลุํ อาหจฺจ เจตสา จิตฺตํ อภินิคฺคณฺหิตฺวา เอกาสนํ เอกภตฺตํ ปฏิเสวมานา อาปาณโกฏิกํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตา สามญฺญํ กโรนฺติ, ตํ พาลา อพฺยตฺตา กาตุํ น สโกฺกนฺตีติฯ **พหูหิ ตตฺถ สมฺพาธา**ติ ตสฺมิํ สามญฺญสงฺขาเต อริยมเคฺค พหู สมฺพาธา, มคฺคาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส พหู ปริสฺสยาติ อโตฺถฯ

อปฺปเมยฺยํ ปมินโนฺตติ อปฺปเมยฺยํ ขีณาสวปุคฺคลํ ‘‘เอตฺตกสีโล อยํ เอตฺตกสมาธิ เอตฺตกปโญฺญ’’ติ เอวํ มินโนฺตฯ **โกธ วิทฺวา วิกปฺปเย**ติ โก อิธ วิทฺวา เมธาวี วิกเปฺปยฺย, ขีณาสโวว ขีณาสวํ มินโนฺต วิกเปฺปยฺยาติ ทีเปติฯ **นิวุตํ มเญฺญ**ติ โย ปน ปุถุชฺชโน มิเนตุํ อารภติ, ตํ นิวุตํ อวกุชฺชปญฺญํ มญฺญามิฯ **อกิสฺสว**นฺติ กิสฺสวา วุจฺจติ ปญฺญา, นิปฺปญฺญนฺติ อโตฺถฯ

กุฐารีติ อตฺตเจฺฉทกเฏฺฐน กุฐาริสทิสี ผรุสวาจาฯ **ฉินฺทตี**ติ กุสลมูลสงฺขาเต มูเลเยว นิกนฺตติฯ **วิสํ หลาหลํ อิวา**ติ หลาหลสงฺขาตํ วิสํ อิวฯ **เอวํ วิรทฺธํ ปาเตตี**ติ วิรทฺธํ อปรทฺธํ ขลิตปุคฺคลํ เอวํ อปาเยสุ วินิปาเตติฯ **วาจา ทุพฺภาสิตา ยถา**ติ ยถา วาจา อริยูปวาทนวเสน ทุพฺภาสิตาฯ

๑๒ **นินฺทิย**นฺติ นินฺทนียํฯ **ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย**ติ โย คุณวิสิฏฺฐตาย ปสํสารโห ปุคฺคโล, ตํ วา โส ปาปิจฺฉตาทีนิ อาโรเปตฺวา ครหติฯ **วิจินาตี**ติ อุปจินาติฯ **กลิ**นฺติ อปราธํฯ **อยํ กลี**ติ อยํ อปราโธฯ **อเกฺขสู**ติ ชูตกีฬนเกฺขสุฯ **สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนา**ติ สเพฺพน อตฺตโน ธเนนาปิ อตฺตนาปิ สทฺธิํฯ **สุคเตสู**ติ โสภนคมนตฺตา, สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา, สมฺมา จ คทตฺตา สุคตสงฺขาเตสุ พุทฺธาทีสุฯ **มนํ ปโทสเย**ติ โย มนํ ปโทเสยฺย, ตสฺส อยํ มโนปโทโส เอว มหตฺตโร กลีติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา? ยสฺมา **สตํ สหสฺสานํ…เป.… ปาปก**นฺติฯ ตตฺถ **สตํ สหสฺสาน**นฺติ นิรพฺพุทคณนาย สตสหสฺสํฯ **ฉตฺติํสตี**ติ อปรานิ ฉตฺติํสติ นิรพฺพุทานิฯ **ปญฺจ จา**ติ อพฺพุทคณนาย ปญฺจ จ อพฺพุทานิฯ ตสฺมา วสฺสคณนาย เอตฺตโก โส กาโล, ยํ กาลํ อริยครหิวาจํ มนญฺจ ปณิธาย ปาปกํ นิรยํ อุเปติ, ตตฺถ ปจฺจตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิทญฺจ สเงฺขเปน ปทุมนิรเย อายุปฺปมาณํ, วิตฺถาเรน ปน ปรโต อาคมิสฺสติฯ

โลภคุเณติ ‘‘คุโณ’’ติ พาเลหิ ทิฏฺฐตฺตา, อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺติตตฺตา จ โลโภเยว โลภคุโณ, ตสฺมิํ โลภคุเณ, ตณฺหายาติ อโตฺถฯ **อนุยุโตฺต**ติ อนุ อนุ ยุโตฺตฯ **อวทญฺญู**ติ อวจนญฺญู, พุทฺธานมฺปิ โอวาทสฺส อคฺคหณโตฯ **มจฺฉรี**ติ ปญฺจวิธมจฺฉริเยน มจฺฉรีฯ **เปสุณิยํ อนุยุโตฺต**ติ เปสุณิยสฺมิํ อนุยุโตฺต อคฺคสาวกานํ เภทเนนฯ โกกาลิกญฺหิ มียมานํ โอวทเนฺตน

อายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลาเนน ภาสิตา อิมา คาถาติฯ **มุขทุคฺคา**ติ มุขวิสมฯ **วิภูตา**ติ วิคต ภูต อลิกวาทิฯ **อนริยา**ติ อสปฺปุริสฯ **ภูนหู**ติ ภูติหนก อตฺตโน พุทฺธิวินาสกฯ **ปุริสนฺตา**ติ ปุริสาธมฯ **กลี**ติ อลกฺขิปุริสฯ **อวชาตกปุตฺตา**ติ พุทฺธสฺส ภควโต อวชาตปุตฺตฯ **มา พหุภาณิธ เนรยิโกสี**ติ อิทานิ พหุภาณี มา โหหิ, เนรยิโก อสิ ชาโตฯ **รชมากิรสี**ติ กิเลสรชํ อตฺตนิ ปกฺขิปสิฯ **สเนฺต**ติ สมิตกิเลเส ขีณาสเวฯ **กิพฺพิสการี**ติ ปาปการิฯ **ปปต**นฺติ นรกํฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยนฺติ อิทํ ตณฺหาทีนํ สภาวเภทโต อวตฺถาเภทโต จ อเนกเภทกํ ทเสฺสตุํ อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ อุทาหรณวเสน ทสฺสิตํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปสเนฺนนาติ กมฺมกมฺมผลาทีนิ สทฺทหเนฺตนฯ

๔๗. **อิทฺธ**นฺติ หตฺถูปคสีสูปคาทิอลงฺกาเรหิ มณิกนกาทีหิ จ สมิทฺธํฯ **ผีต**นฺติ เตลมธุผาณิตาทีหิ จ ธนธญฺญาทีหิ จ วิปุลํฯ **อากิณฺณมนุสฺส**นฺติ นิรนฺตรมนุสฺสํฯ **สมฺพาธพฺยูห**นฺติ พฺยูหาวุจฺจนฺติ อนิพฺพิทฺธรจฺฉาโยฯ เยสุ ปวิฏฺฐมเคฺคเนว นิคฺคจฺฉนฺติ, เต สมฺพาธา พฺยูหกา เอตฺถาติ สมฺพาธพฺยูหํฯ อิมินาปิ ตสฺส นครสฺส ฆนวาสเมว ทีเปติฯ **ภเนฺตนา**ติ ทมถํ อนุปคเตน, อิโต จิโต จ ปริพฺภมเนฺตน วาฯ **อปาปก**นฺติ อลามกํฯ **อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ อจลปฺปสาเทน, สจฺจปฺปฏิเวธโต อาคเตน ปสาเทนฯ

เปจฺจ โส ลภเตติ โย ภูเต ทเณฺฑน น หึสติ, โส ปุคฺคโล ปรโลเก มนุสฺสภูโต มนุสฺสสุขํ เทวภูโต ทิพฺพสุขํ อุภยํ อติกฺกโนฺต นิพฺพานสุขํ ลภตีติ อโตฺถฯ

๔๘ **จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี**ติ ชนปทจาริกํ คมิสฺสติฯ กสฺมา ปน ภควา ชนปทจาริกํ จรตีติ? สตฺตหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต ชนปทจาริกํ จรนฺติ – เทสนฺตรคตานํ เวเนยฺยานํ วินยนตฺถํ, ตตฺร ฐิตานํ อุสฺสุกฺกสมฺปฺปาทนํ, ภาวกานํ เอกสฺมึ ฐาเน นิพทฺธวาสปริหรณํ อตฺตโน จ ตตฺถ อนาสงฺคทสฺสนํ, สมฺพุทฺธวสิตฏฺฐานตาย เทสานํ เจติยภาวสมฺปาทนํ, พหูนํ สตฺตานํ ทสฺสนูปสงฺกมนาทีหิ ปุโญฺญฆปฺปสวนํ, อวุฏฺฐิอาทิอุปทฺทวูปสมนญฺจาติ อิเมหิ สตฺตหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต ชนปทจาริกํ จรนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

อิสิทตฺตปุราณาติ อิสิทโตฺต จ ปุราโณ จ, เตสุ อิสิทโตฺต สกทาคามีฯ **ปุราโณ โสตาปโนฺนฯ สาเกเต**ติ ''สาเกโต''ติ ลทฺธนาเม อตฺตโน โภคคามเกฯ **มเคฺค ปุริสํ ฐเปสุ**นฺติ เตสํ กิร คามทฺวาเรน ภควโต คมนมโคฺค, ตสฺมา ''สเจ ภควา อมฺหากํ สุตฺตานํ วา ปมตฺตานํ วา คเจฺฉยฺย, อถ ปสฺสิตุํ น ลเภยฺยามา''ติ มคฺคมเชฺฌ ปุริสํ ฐเปสุํฯ **อนุพนฺธึสู**ติ น ทูรโตว, ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธึสุฯ ภควา หิ สกฏมคฺคสฺส มเชฺฌ ชงฺฆมเคฺคน อคมาสิ, อิตเร อุโภสุ ปเสฺสสุ อนุคจฺฉนฺตา อคมํสุฯ **มคฺคา โอกฺกมฺมา**ติ พุทฺธา หิ เกนจิ สทฺธึ คจฺฉนฺตาว ปฏิสนฺถารํ กโรนฺติ เกนจิ สทฺธึ ฐิตา เกนจิ สทฺธึ ทิวสภาคมฺปิ นิสินฺนา, ตสฺมา ภควา จิเนฺตสิ – ''อิเม มยฺหํ สาสเน วลฺลภา อาคตผลา, อิเมหิ สทฺธึ นิสีทิตฺวา ทิวสภาคํ ปฏิสนฺถารํ กริสฺสามี''ติฯ มคฺคโต โอกฺกมิตฺวา เยนญฺญตรํ รุกฺขมูลํ เตนุปสงฺกมิฯ **ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที**ติ เต กิร ฉตฺตุปาหนกตฺตรทณฺฑปาทพฺภญฺชนเตลานิ เจว อฏฺฐวิธญฺจ ปานกํ สรภปาทปลฺลงฺกญฺจ คาหาเปตฺวา อาคมํสุฯ อถ นํ ปลฺลงฺกํ ปญฺญเปตฺวา อทํสุฯ สตฺถา ตตฺถ นิสีทิฯ **เอกมนฺตํ นิสีทึสู**ติ ''ฉตฺตุปาหนาทีนิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส เทถา''ติ วตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ

สาวตฺถิยา โกสเลสุ จาริกํ ปกฺกมิสฺสตีติอาทิ สพฺพํ มชฺฌิมเทสวเสเนว วุตฺตํฯ กสฺมา? นิยตาจิณฺณตฺตาฯ ภควโต หิ จาริกจรณํ มชฺฌิมเทเสเยวฯ สเจปิ ปจฺจนฺตเทเส คจฺฉติ,

มชฺฌิมเทเสเยว อรุณํ อุฏฺฐาเปตีติ นิยตาจิณฺณํ, ตสฺมา มชฺฌิมเทสวเสเนว วุตฺตํฯ **กาสีสู**ติ กาสิรฏฺฐโตฯ ตถา **มคเธสู**ติ มคธรฏฺฐโตฯ **อาสเนฺน โน ภควา ภวิสฺสตี**ติ เอตฺถ น เกวลํ อาสนฺนตฺตา เอว เตสํ โสมนสฺสํ โหติ, อถ โข "อิทานิ ทานํ ทาตุํ คนฺธมาลาทิปูชํ กาตุํ ธมฺมํ โสตุํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ ลภิสฺสามา"ติ เนสํ โสมนสฺสํ โหติฯ

ตสฺมาติห ถปตโย สมฺพาโธ ฆราวาโสติ ถปตโย ยสฺมา ตุมฺหากํ มยิ ทูรีภูเต อนปฺปกํ โทมนสฺสํ อาสเนฺน อนปฺปกํ โสมนสฺสํ โหติ, ตสฺมาปิ เวทิตพฺพเมตํ "สมฺพาโธ ฆราวาโส"ติฯ ฆราวาสสฺส หิ โทเสน ตุมฺหากํ เอวํ โหติฯ สเจ ปน ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตา อสฺสถ, เอวํ โว มยา สทฺธึเยว คจฺฉนฺตานญฺจ อาคจฺฉนฺตานญฺจ ตํ น ภเวยฺยาติ อิมมตฺถํ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ สกิญฺจนสปลิโพธเฏฺฐน สมฺพาธตา เวทิตพฺพาฯ มหาฆเร วสนฺตสฺสาปิ หิ สกิญฺจนส ปลิโพธเฏฺฐน ฆราวาโส สมฺพาโธวฯ **รโชปโถ**ติ ราคาทิรชานํ อาคมนปโถ, อาคมนฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา**ติ ปพฺพชฺชา ปน อกิญฺจนอปลิโพธเฏฺฐน อโพฺภกาโสฯ จตุรตนิเกปิ หิ คเพฺภ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ ปลฺลเงฺกน ปลฺลงฺกํ ฆเฏฺฏตฺวา นิสินฺนานมฺปิ อกิญฺจนา ปลิโพธเฏฺฐน ปพฺพชฺชา อโพฺภกาโส นาม โหติฯ **อลญฺจ ปน โว ถปตโย อปฺปมาทายา**ติ เอวํ สมฺพาธฆราวาเส วสนฺตานํ ตุมฺหากํ อปฺปมาทเมว กาตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

นาคาติ หตฺถิโนฯ **โอปวยฺหา**ติ รโญฺญ อาโรหนโยคฺคาฯ **เอกํ ปุรโต เอกํ ปจฺฉโต นิสีทาเปมา**ติ เต กิร เทฺวปิ ชนา สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตา ทฺวีสุ นาเคสุ ตา อิตฺถิโย เอวํ นิสีทาเปตฺวา รโญฺญ นาคํ มเชฺฌ กตฺวา อุโภสุ ปเสฺสสุ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา เอวมาหํสุฯ **นาโคปิ รกฺขิตโพฺพ**ติ ยถา กิญฺจิ วิเสสิตํ น กโรติ, เอวํ รกฺขิตโพฺพ โหติฯ **ตาปิ ภคินิโย**ติ ยถา ปมาทํ นาปชฺชนฺติ, เอวํ รกฺขิตพฺพา โหนฺติฯ **อตฺตาปี**ติ สิตกถิตวิเกฺขปิตาทีนิ อกโรเนฺตหิ อตฺตาปิ รกฺขิตโพฺพ โหติ ฯ เอวํ กโรโนฺต หิ "สามิทุพฺภโก เอโส"ติ นิคฺคเหตโพฺพ โหติฯ

ตสฺมาติห ถปตโยติ ยสฺมา ตุเมฺห ราชา นิจฺจํ ราชภณฺฑํ ปฏิจฺฉาเปติ, ตสฺมาปิ สมฺพาโธ ฆราวาโส รโชปโถฯ ยสฺมา ปน ปํสุกูลิกํ ภิกฺขุํ เอวํ ปฏิจฺฉาเปโนฺต นตฺถิ, ตสฺมา อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา, เอวํ สพฺพตฺถาปิฯ อลญฺจ โข ถปตโย อปฺปมาทาย, อปฺปมาทเมว กโรถาติ ทเสฺสติฯ

มุตฺตจาโคติ วิสฺสฏฺฐจาโคฯ **ปยตปาณี**ติ อาคตาคตานํ ทานตฺถาย โธตหโตฺถฯ **โวสคฺครโต**ติ โวสคฺคสงฺขาเต จาเค รโตฯ **ยาจโยโค**ติ ยาจิตพฺพยุโตฺตฯ "ยาชโยโค"ติปิ ปาโฐ, ทานยุโตฺตติ อโตฺถฯ **ทานสํวิภาครโต**ติ เอเตน อปฺปมตฺตกมฺปิ กิญฺจิ ลภิตฺวา ตโตปิ สํวิภาเค รโตฯ **อปฺปฏิวิภตฺต**นฺติ "อิทํ อมฺหากํ ภวิสฺสติ, อิทํ อยฺยาน"นฺติ เอวํ อกตวิภาคํ, สพฺพํ ทาตพฺพเมว หุตฺวา ฐิตนฺติ อโตฺถฯ **อิเมหิ โข ถปตโย จตูหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก โสตาปโนฺน โหตี**ติ โสตาปโนฺน อิเมหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต โหตีติ อโตฺถฯ เอเตน โสตาปเนฺนน อิเมสํ จตุนฺนํ ธมฺมานํ เอกนฺตโต ลพฺภมานตํ ทเสฺสติฯ

เอวํ เตสํ ถปตีนํ อิเมหิ จตูหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตํ ปริยาเยน ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิปฺปริยาเยน ตํ ทเสฺสตุํ "**ตุเมฺห โข ถปตโย**"ติอาทิ วุตฺตํฯ

สหสฺสํ กปฺปโกฏิโยติ สหสฺสํ อตฺตภาวา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ "อสีติ กปฺปโกฏิโย"ติปิ ปาโฐ, อสีติอายุกปฺปโกฏิโย อเหสุนฺติ อโตฺถฯ กตฺถ ปน เต อเหสุนฺติ? อาห "**เทเว เจว มนุเสฺส จา**"ติ, เทเวสุ เจว มนุเสฺสสุ จาติ อโตฺถฯ **สํวิรุฬฺหมูหี**ติ สมนฺตโต ปลฺลวคฺคหเณน วิ

รุเฬฺหฯ **อลภึหนฺติ** อลภึ อหํฯ **อชฺช ตึสํ ตโต กปฺปา**ติ ตโต กปฺปโต อชฺช สมฺปติ อยํ กโปฺป ตึสติโมฯ **ตสฺสา สญฺญาย วาสนา**ติ ตสฺส พุทฺธคตาย สญฺญาย วาสนโตฯ

ตณฺหานิฆาตโกติ ตณฺหาย สมุจฺเฉทโกฯ **วฎํสโก**ติ ปุปฺผมยกณฺณิโกฯ **สพฺพปุปฺผหิ ลงฺกโต**ติ นานาปุปฺผหิ อลงฺกโตฯ **ลปนนฺตรา**ติ อุตฺตราธโรฏฺฐานํ อนฺตรโตฯ **โอกฺกา**ติ ปภาฯ **มุทฺธนนฺตรธายถา**ติ มุทฺธนิ อนฺตรธายถฯ **กงฺขํ วิตรา**ติ วิมตึ วิโนเทหิฯ **ยสฺส ตํ สพฺพธเมฺมสุ , สทา ญาณํ ปวตฺตตี**ติ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ ยสฺส สพฺพธเมฺมสุ อา กงฺขปฺปฏิพทฺธตฺตา สทา ญาณํ ปวตฺตติฯ โส สพฺพญฺญู ภควา **เถรํ อานนฺทํ เอตทพฺรวี**ติ สมฺพโนฺธฯ **ราชา รเฎฺฐ ภวิสฺสตี**ติ สพฺพสฺมิํ รเฎฺฐ ราชา ภวิสฺสติฯ **จริม**นฺติ จริมภวํฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **ธมฺมต**นฺติ จตุสจฺจธมฺมํ, ปเจฺจกโพธึ วาฯ

๔๖ **สุวณฺณจฺฉทนํ นาว**นฺติ อุโภสุ ปเสฺสสุ สุวณฺณาลงฺกาเรหิ ปฎิมณฺฑิตวเสน ฉาทิตํ สุวณฺณนาวํฯ **ปณฺหํ ปุฎฺฐา วิยากาสิ, สกฺกสฺส อิติ เม สุต**นฺติ ยถา สา เทวตา ปณฺหํ ปุฎฺฐา สกฺกสฺส พฺยากาสิ, เอวํ มยาปิ สุตนฺติ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน อตฺตนา ยถาสุตํ ตํ ภควโต วทติฯ

ปํสุถูเปสูติ สรีรธาตุํ อพฺภนฺตเร ฐเปตฺวา ปํสูหิ กตถูเปสุฯ เอวญฺหิ เต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺสกตา นาม โหนฺติ, เตเนวาห – **“อุทฺทิสฺสกเตสุ ทสพลธราน”**นฺติฯ

๔๗ **เทวปุตฺตสรีรวณฺณา**ติ เทวปุตฺตสรีรสทิสวณฺณาฯ **สุภคสณฺฐิตี**ติ โสภคฺคยุตฺตสณฺฐานาฯ **อุฬารํ วต ตํ อาสี**ติ ตํ มยา กตํ ปุญฺญํ อุฬารํ วต อโหสิฯ **ยาห**นฺติ ยา อหํฯ **สต สหสฺสํ กเปฺป, มุทิโต ถูปํ อปูเชสี**ติ ถูปํ ปูเชตฺวา สตสหสฺสํ อายุกเปฺป อหํ มุทิโตติ อโตฺถฯ **อนาคนฺตุน วินิปาต**นฺติ อปายุปปตฺตึ อนุปคนฺตฺวาฯ **ยํ จกฺขุ**นฺติ ยํ ปญฺญาจกฺขุํฯ **ปณิหิต**นฺติ ฐปิตํฯ **วิมุตฺตจิตฺตมฺหี**ติ วิมุตฺตจิโตฺต อมฺหิฯ **วิธูตลโต**ติ วิธูตตณฺหาลโต, สมุจฺฉินฺนตโณฺหติ อโตฺถฯ

๔๘ **สามากปโตฺถทนมตฺต**นฺติ สามากติณานํ นาฬิโกทนมตฺตํฯ **อขิเล**ติ ปญฺจนฺนํ เจโตขิลานํ อภาเวน อขิเลฯ **ตสฺมิญฺจ โอกปฺปยิ ธมฺมมุตฺตม**นฺติ ตสฺมิํ ปเจฺจกพุเทฺธ อุตฺตมธมฺมํ ปเจฺจกโพธึ ‘‘อุตฺตมธเมฺมน นาม อิมสฺมิํ ภวิตพฺพ’’นฺติ สทฺทหิํฯ **“ตสฺมิญฺจ ธเมฺม ปณิเธสิ มานส”**นฺติ อิมินา ปฎิลทฺธธมฺมํ อหมฺปิ สจฺฉิกเรยฺยนฺติ จิตฺตํ ปณิทหิํฯ **ภเว กุทาสฺปิ จ มา อเปกฺขวา**ติ กตฺถจิ ภเว อเปกฺขวา มา ภเวยฺยนฺติ จ ปณิเธสิํ มานสนฺติ สมฺพโนฺธฯ

กุรูสูติ อุตฺตรกุรูสุฯ **ทีฆายุเกสู**ติ เตสํ วสฺสสหสฺสายุกตาย วุตฺตํฯ **อมเมสู**ติ อปริคฺคเหสุฯ **ปาณีสู**ติ สเตฺตสุฯ **อหีนคามีสู**ติ ยถาลทฺธสมฺปตฺตีหิ ยาวตายุกํ อปริหีนสภาเวสุ ฯ **ติทโสปปชฺชถา**ติ ตาวตึโส หุตฺวา อุปปชฺชิํ, ติทเส วา ตาวตึสภวเน อุปปชฺชิํฯ **วิสิฎฺฐกายูปคโต**ติ วิสิฎฺฐกาเยสุ นานาวณฺณกาเยสุ อุปคโตฯ **ยสสฺสิสู**ติ ปริวารวเนฺตสุฯ **หิตาหิตาสิหี**ติ กุสลากุสเล วีติวตฺตีหิฯ **ปจฺจกฺขํ ขฺวิม**นฺติ ปจฺจกฺขํ โข อิมํ วจนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

สกาสีติ โส อกาสิฯ **พลิมาภิหารี**ติ ปูชาพลึ อภิหริฯ **ปติตสฺส เอก**นฺติ ตสฺส หตฺถโต เอกปุปฺผํ ปติตํฯ

อุปริฎฺฐนฺติ อุปริ เวหาเส ฐิตํฯ **อริฎฺฐ**นฺติ อริฎฺฐํ นาม ปเจฺจกสมฺพุทฺธํฯ **อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จา**ติ อชฺฌตฺตวิสยา จ พหิทฺธวิสยา จฯ **เย เม วิชฺชิํสู**ติ เย เม ปุเพฺพ วิชฺชมานา อ

เหสุํฯ **ชาติมรณสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ ปุนปฺปุนํ ชายนมียนภูโต สํสาโร ปุนพฺภโวติ จ วุจฺจติ, โส จ ทานิ นตฺถีติ อโตฺถฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตนฺติ อิทํ วาสนาภาคปุญฺญวิภาวนานํ นานาสุตฺตปทานํ อุทาหรณวเสน ทสฺสิตํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๙. **“อุทฺธํ อโธ...เป.... อปุนพฺภวายา”**ติ อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตนฺติ วุตฺตํ โอฆตรณสฺส อริยมคฺคกิจฺจตฺตาฯ **น เจตนา กรณียา**ติ น จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ **ธมฺมตา**ติ ธมฺมสภาโวฯ

๑๐. **ยทา หเว**ติ ยสฺมิํ หเว กาเลฯ **ปาตุภวนฺตี**ติ อุปฺปชฺชนฺติฯ **ธมฺมา**ติ อนุโลมปจฺจยาการปฏิเวธสาธกา โพธิปกฺขิยธมฺมาฯ **ปาตุภวนฺตี**ติ วา ปกาเสนฺติ, อภิสมยวเสน ปากฏา โหนฺติฯ **ธมฺมา**ติ จตุอริยสจฺจธมฺมาฯ อาตาโป วุจฺจติ กิเลสสนฺตาปนเฏฺฐน วีริยํฯ **อาตาปิโน**ติ สมฺมปฺปธานวีริยวโตฯ **ฌายโต**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขเณน ลกฺขณูปนิชฺฌานลกฺขเณน จ ฌาเนน ฌายนฺตสฺสฯ **พฺราหฺมณสฺสา**ติ พาหิตปาปสฺส ขีณาสวสฺสฯ **อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา**ติ อถสฺส เอวํ ปาตุภูตธมฺมสฺส ยา ตา ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, ผุสตีติ? โน กโลฺล ปโญฺหติ ภควา อโวจา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๑๒) นเยน ‘‘กตมํ นุ โข, ภเนฺต, ชรามรณํ, กสฺส ปนิทํ ชรามรณนฺติ? โน กโลฺล ปโญฺหติ ภควา อโวจา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๓๕) จ นเยน ปจฺจยาการกงฺขา วุตฺตาฯ ยา จ ปจฺจยาการเสฺสว อปฺปฏิวิทฺธตฺตา ‘‘อโหสิํ นุ โข อหมตีตมทฺธาน’’นฺติอาทิกา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) โสฬสกงฺขา ‘‘พุเทฺธ กงฺขติ ธเมฺม กงฺขตี’’ติอาทิกา (ธ. ส. ๑๐๐๘) อฏฺฐ จ กงฺขา อาคตา, ตา สพฺพา วปยนฺติ อปคจฺฉนฺติ นิรุชฺฌนฺติ, กสฺมา? **ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ,** ยสฺมา อวิชฺชาทิเกน เหตุนา สเหตุกํ อิมํ สงฺขาราทิํ เกวลํ ทุกฺขกฺขนฺธธมฺมํ ปชานาติ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌติฯ

ยโต ขยํ ปจฺจยานํ อเวทีหิ ยสฺมา ปจฺจยานํ ขยสงฺขาตํ นิพฺพานํ อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ, ตสฺมา ยทาสฺส อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส วุตฺตปฺปการา ธมฺมา ปาตุภวนฺติฯ อถสฺส ยา นิพฺพานสฺส อวิทิตตฺตา กงฺขา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, สพฺพาปิ ตา กงฺขา วปยนฺตีติฯ

อารญฺญนฺติ อารญฺญกํฯ **อญฺญาตุเญฺฉน ยาเปนฺต**นฺติ กุเลสุ อญฺญาโต นิจฺจนโวเยว หุตฺวา อุเญฺฉน ปิณฺฑจริยาย ยาเปนฺตํฯ อถ วา อภิลกฺขิเตสุ อิสฺสรชนเคเหสุ กฎุกภณฺฑสมฺภารํ สุคนฺธโภชนํ ปริเยสนฺตสฺส อุญฺฉนํ ญาตุญฺฉนํ นาม, ฆรปฏิปาฏิยา ปน ทฺวาเร ฐิเตน ลทฺธมิสฺสกโภชนํ อญฺญาตุญฺฉนํ นามฯ อิทํ อิธ อธิเปฺปตํฯ เตน ยาเปนฺตํฯ **กาเมสุ อนเปกฺขิน**นฺติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ นิรเปกฺขํฯ

เฉตฺวาติ วธิตฺวาฯ **สุขํ เสตี**ติ โกธปริฬาเหน อปริทยฺหมานตฺตา สุขํ สยติฯ **น โสจตี**ติ โกธวินาเสน วินฏฺฐโทมนสฺสตฺตา น โสจติฯ **วิสมูลสฺสา**ติ ทุกฺขวิปากสฺสฯ **มธุรคฺคสฺสา**ติ ยํ อกฺกุฏฺฐสฺส ปจฺจโกฺกสิตฺวา ปหฏสฺส ปฏิปฺปหริตฺวา สุขํ อุปฺปชฺชติ, ตํ สนฺธาย โส ‘‘มธุรโคฺค’’ติ วุโตฺตฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน ปริโยสานํ ‘‘อคฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ **อริยา**ติ พุทฺธาทโยฯ

หเนติ หเนยฺยฯ **อุปฺปติตน**ฺติ อสมุคฺฆาฏิตํ อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนวเสน สมุทาจารุปฺปนฺนวเสน สมุทาจรนฺตํฯ **วิโนทเย**ติ อตฺตโน สนฺตานโต นีหเรยฺยฯ

๑๑. **สตฺติยา**ติ เทสนาสีสเมตํ, เอกโตธาราทินา สเตฺถนาติ อโตฺถฯ **โอมโฎฺฐ**ติ ปหโฏฯ จตฺตาโร หิ ปหารา โอมโฎฺฐ อุมฺมโฎฺฐ มโฎฺฐ วิมโฎฺฐติฯ ตตฺถ อุปริ ฐตฺวา อโธมุขํ ทินฺนปฺปหาโร **โอมโฎฺฐ** นาม, อโธ ฐตฺวา อุทฺธํ มุขํ ทินฺนปฺปหาโร **อุมฺมโฎฺฐ** นาม, อคฺคฬสูจิ วิย วินิวิชฺฌิตฺ

วา กโต **มโฎฺฐ** นาม, เสโส สโพฺพปิ **วิมโฎฺฐ** นามฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน โอมโฎฺฐ คหิโตฯ โส หิ สพฺพทารุโณ ทุรุทฺธรณสโลฺล ทุตฺติกิโจฺฉ อโนฺตโทโส อโนฺตปุพฺพโลหิโต จ โหติฯ ปุพฺพโลหิตํ อนิกฺขมิตฺวา วณมุขํ ปริโยนนฺธิตฺวา ติฎฺฐติฯ ปุพฺพโลหิตํ นีหริตุกาเมหิ มเญฺจน สทฺธึ พนฺธิตฺวา อโธสิโร กาตโพฺพ โหติ, มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ ปาปุณาติฯ **ปริพฺพเช**ติ วิหเรยฺยฯ

อิมาย คาถาย กึ กถิตํ? ยถา สตฺติยา โอมฎฺฐปุริโส สลฺลุพฺพาหนวณติกิจฺฉนานํ อตฺถาย วีริยํ อารภติ ปโยคํ กโรติ ปรกฺกมติฯ ยถา จ ทยฺหมาเน มตฺถเก อาทิตฺตสิโร ตสฺส นิพฺพาปนตฺถาย วีริยํ อารภติ ปโยคํ กโรติ ปรกฺกมติ, เอวเมวํ ภิกฺขุ กามราคปฺปหานาย สโต อปฺปมโตฺต หุตฺวา วิหเรยฺย ภควาติ กเถสิฯ

เอวํ เทวตาย กถิเต อถ ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘อิมาย เทวตาย อุปมา ทฬฺหํ กตฺวา อานีตา, อตฺถํ ปน ปริตฺตกํ คเหตฺวา ฐิตาฯ ปุนปฺปุนํ กเถนฺตีปิ หิ เอสา กามราคสฺส วิกฺขมฺภนปฺปหานเมว กเถยฺย, ยาว จ กามราโค มเคฺคน น สมุคฺฆาฎียติ, ตาว อนุพโนฺธว โหตี’’ติ ตเมว อุปมํ คเหตฺวา ปฐมมคฺควเสน เทวตาย วินิวเฎฺฎตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘สตฺติยา วิย โอมโฎฺฐ’’**ติ ทุติยคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ ปุริมนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

โลกามิสนฺติ กามคุโณฯ **สนฺติเปโกฺข**ติ สพฺพสงฺขารูปสมํ นิพฺพานํ อเปกฺขมาโนฯ **ปญฺญวา**ติ ปญฺญวโนฺตฯ **ปหิตโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติเปสิตจิโตฺตฯ **วิรโต กามสญฺญายา**ติ ยาย กายจิ สพฺพโต กามสญฺญาย จตุตฺถมคฺคสมฺปยุตฺตาย สมุเจฺฉทวิรติยา วิรโตฯ ‘‘วิรโตฺต’’ติปิ ปาโฐฯ กามสญฺญายาติ ปน ภุมฺมวจนํ โหติฯ **สคาถาวเคฺค** (สํ. นิ. ๑.๙๖) ‘‘กามสญฺญาสู’’ติ ปาโฐฯ จตูหิ มเคฺคหิ ทสนฺนมฺปิ สํโยชนานํ อตีตตฺตา **สพฺพสํโยชนาตีโต**ฯ จตุตฺถมเคฺคเนว วา อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนาตีโต ตตฺร ตตฺราภินนฺทนโต นนฺทิสงฺขาตาย ตณฺหาย ติณฺณณฺณจ ภวานํ ปริกฺขีณตฺตา **นนฺทิภวปริกฺขีโณ**ฯ โส ตาทิโส ขีณาสโว ภิกฺขุ **คมฺภีเร** สํสารณฺณเว **น สีทติ**ฯ

สทฺทหาโนติ เยน ปุพฺพภาเค กายสุจริตาทิเภเทน, อปรภาเค จ สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยเภเทน ธเมฺมน อรหโนฺต พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกา นิพฺพานํ ปตฺตาฯ ตํ สทฺทหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปฺปตฺติยา โลกิยโลกุตฺตรปญฺญํ ลภติ, ตญฺจ โข น สทฺธามตฺตเกเนวฯ ยสฺมา ปน สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสติ, ปยิรุปาสโนฺต โสตํ โอทหติ, โอทหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ตสฺมา อุปสงฺกมนโต ปฎฺฐาย ยาว ธมฺมสฺสวเนน **สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ**ฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? ตํ ธมฺมํ สทฺทหิตฺวาปิ อาจริยุปชฺฌาเย กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวาปิ วตฺตกรเณน ปยิรุปาสิตฺวา ยทา ปยิรุปาสนาย อาราธิตจิตฺตา กิญฺจิ วตฺตุกามา โหนฺติฯ อถ อธิคตาย โสตุกามตาย โสตํ โอทหิตฺวา สุณโนฺต ลภตีติ เอวํ สุสฺสูสมฺปิ จ สติอวิปฺปวาเสน อปฺปมโตฺต สุภาสิตทุพฺภาสิตญฺญุตาย วิจกฺขโณ เอว ลภติ, น อิตโรฯ เตนาห – **‘‘อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณ’’**ติฯ

ปติรูปการีติ เทสกาลาทีนิ อหาเปตฺวา โลกิยสฺส โลกุตฺตรสฺส ธมฺมสฺส ปติรูปํ อธิคมูปายํ กโรตีติ ปติรูปการีฯ **ธุรวา**ติ เจตสิกวีริยวเสน อนิกฺขิตฺตธุโรฯ **อุฎฺฐาตา**ติ กายิกวีริยวเสน อุฎฺฐานสมฺปโนฺน อสิถิลปรกฺกโมฯ **วินฺทเต ธน**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรธนํ อธิคจฺฉติฯ **สเจฺจนา**ติ วจีสเจฺจน ปรมตฺถสเจฺจน จฯ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกา นิพฺพุตึ ปาปุณนฺตา กิตฺ

ติมฺปิ ปาปุณนฺติเยวฯ **ททนฺ**ติ ปเรสํ ยํ กิญฺจิ อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ เทโนฺต **มิตฺตานิ คนฺถติ** สมฺปาเทติ กโรตีติ อโตฺถฯ ทุทฺททํ วา ททโนฺต คนฺถติ, ทานมุเขน จตฺตาริปิ สงฺคหวตฺถูนิ คหิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ เตหิ มิตฺตานิ กโรนฺติฯ **อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ, ส เว เปจฺจ น โสจตี**ติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อิเม สทฺธาทโย ธมฺมา วิชฺชนฺติ, โส อิมสฺมา โลกา ปรํ โลกํ คนฺตฺวา น โสจติ, โสกการณํ ตสฺส นตฺถีติ อโตฺถฯ

> ‘‘ยเสฺสเต จตุโร ธมฺมา, สทฺธสฺส ฆรเมสิโน;
> สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ส เว เปจฺจ น โสจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๐) –

คาถํ อวเสสํ กตฺวา อุทาหฎํฯ **อาฬวกสุเตฺต** หิ อิมา คาถา อาฬวเกน ‘‘กถํ สุ ลภเต ปญฺญ’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๗) ปุเฎฺฐน ภควตา ภาสิตาติฯ

เยน เกนจิ วเณฺณนาติ เยน เกนจิ การเณน, ปกาเรน วาฯ **สํวาโส**ติ เอกสฺมิํ ฐาเน สหวาโส สมาคโมฯ **ตนฺ**ติ ตถา สมาคตํ อนุกมฺปิตพฺพํ ปุริสํฯ **มนสา เจ ปสเนฺนนา**ติ กรุณาสมฺปยุตฺตสาหิเตน ปสาเทน ปสเนฺนน มนสาฯ **น เตน โหติ สํยุโตฺต**ติ เตน ยถาวุเตฺตน อนุสาสเนน กามจฺฉนฺทาทีนํ สํโยชนวเสน สํยุโตฺต นาม น โหติฯ **ยานุกมฺปา อนุทฺทยา**ติ ยา อริยมคฺคสมฺปาปนวเสน กรุณายนา, เมตฺตายนา จาติ อโตฺถฯ

ราโค จ โทโส จาติ ราคโทสา เหฎฺฐา วุตฺตนยาวฯ **กุโตนิทานา**ติ กิํนิทานา กิํเหตุกาฯ ปจฺจตฺตวจนสฺส หิ อยํ โต-อาเทโส, สมาเส จสฺส โลปาภาโว เวทิตโพฺพฯ **อรตี รตี โลมหํโส กุโตชา**ติ ยายํ ปเนฺตสุ เสนาสเนสุ, อธิกุสเลสุ จ ธเมฺมสุ อรติ อุกฺกณฺฐิตา, ยา จ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รติ อภิรติ อาสตฺติ กีฬนาทิ, โย จ โลมหํสสมุฎฺฐานโต โลมหํสสงฺขาโต จิตฺตุตฺราโส, อิเม ตโย ธมฺมา กุโต ชาตา กุโต นิพฺพตฺตาติ ปุจฺฉาฯ **กุโต สมุฎฺฐายา**ติ กุโต อุปฺปชฺชิตฺวาฯ **มโน**ติ กุสลจิตฺตํฯ **วิตกฺกา**ติ กามวิตกฺกาทโยฯ **กุมารกา ธงฺกมิโวสชนฺตี**ติ ยถา กุมารกา กีฬนฺตา กากํ สุเตฺตน ปาเท พนฺธิตฺวา โอสชนฺติ ขิปนฺติ, เอวํ กุสลมนํ อกุสลวิตกฺกา กุโต สมุฎฺฐาย โอสชนฺตีติ ปุจฺฉาฯ

ราโค จาติ ทุติยคาถา ตสฺสา วิสฺสชฺชนํฯ ตตฺถ **อิโต**ติ อตฺตภาวํ สนฺธายาหฯ อตฺตภาวนิทานา หิ ราคโทสา, อรติ รติ โลมหํสา จ อตฺตภาวโต ชาตาฯ กามวิตกฺกาทโย อตฺตภาวโต เอว สมุฎฺฐาย กุสลมนํ โอสชนฺติฯ เตน ตทญฺญํ ปกติอาทิการณํ ปฎิกฺขิปโนฺต อาห – **‘‘อิโต นิทานา อิโต สมุฎฺฐายา’’**ติฯ ปุริมคาถาย วุตฺตนเยเนตฺถ สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ ยฺวายํ ‘‘อิโตนิทานา’’ติอาทีสุ อตฺตภาวนิทานา อตฺตภาวโต ชาตา อตฺตภาวโต สมุฎฺฐายาติ อโตฺถ วุโตฺต, ตํ สาเธโนฺต อาห – **‘‘เสฺนหชา อตฺตสมฺภูตา’’**ติฯ เอเต หิ ราคาทโย วิตกฺกปริโยสานา ตณฺหาเสฺนเหน ชาตาฯ ตถา ชายนฺตา จ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเภเท อตฺตภาวสงฺขาเต อตฺตนิ สมฺภูตาฯ เตนาห – ‘‘เสฺนหชา อตฺตสมฺภูตา’’ติฯ อิทานิ ตทตฺถโชติกํ อุปมํ ทเสฺสติ **‘‘นิโคฺรธเสฺสว ขนฺธชา’’**ติฯ ตตฺถ **ขนฺธชา**ติ ขเนฺธสุ ชาตา ปาโรหาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา นิโคฺรธสฺส ขนฺธชสงฺขาตา ปาโรหา อาโปรสสงฺขาเต เสฺนเห สติ ชายนฺติ, ชายนฺตา จ ตสฺมิํเยว นิโคฺรเธ เตสุ เตสุ สาขปฺปเทเสสุ สมฺภวนฺติ, เอวํ เอเต ราคาทโย อชฺฌตฺตํ ตณฺหาเสฺนเห สติ ชายนฺติ, ชายนฺตา จ ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว เตสุ เตสุ จกฺขาทิปฺปเทเสสุ อิฎฺฐารมฺมเณสุ สมฺภวนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เสฺนหชา อตฺตสมฺภูตา’’ติฯ **ปุถู วิสตฺตา กาเมสู**ติ ยสฺมา ราโคปิ ปญฺจกามคุณิกาทิวเสน, โทโสปิ อาฆาตวตฺถุอาทิวเสน อรติอาทโยปิ ตสฺส ตสฺส เภทสฺส วเสนาติ สพฺพถา สเพฺพปิเม กิเลสา ปุถู อเนกปฺปการา หุตฺวา วตฺถุทฺวารา

รมฺมณาทิวเสน เตสุ เตสุ กาเมสุ ตถา ตถา วิสตฺตา ลคฺคา สํสิพฺพิตฺวา ฐิตาฯ กิมิว? **มาลุวาว วิตตา วเน** ยถา วเน วิตตา มาลุวา เตสุ เตสุ รุกฺขสาขปฺปสาขาทิเภเทสุ วิสตฺตา โหติ ลคฺคา สํสิพฺพิตฺวา ฐิตา, เอวํ เอเต กิเลสา ธมฺมา, ตสฺมา เอตฺถ ปุถุปเภเทสุ วตฺถุกาเมสุ วิสตฺตํ กิเลสคหนํฯ

เย นํ ปชานนฺติ ยโตนิทานํ, เต นํ วิโนเทนฺติ สุโณหิ ยกฺขฯ ตสฺสตฺโถ – เย สตฺตา นํ กิเลสคหนํ ‘‘อิโตนิทานํ เอส อุปฺปชฺชตี’’ติ ชานนฺติ, เต นํ ตณฺหาสิเนหสิเนหิเต อตฺตภาเว อุปฺปชฺชตีติ ญตฺวา ตํ ตณฺหาสิเนหํ อาทีนวานุปสฺสนาทิภาวนาญาณคฺคินา วิโสเสนฺตา วิโนเทนฺติ ปชหนฺติ, เอวํ อมฺหากํ ภาสิตํ สุโณหิ ยกฺขาติฯ **เต ทุตฺตรํ โอฆมิมํ ตรนฺติ, อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายา**ติ เย หิ สํกิเลสคหนํ วิโนเทนฺติ, เต เอกเนฺตน มคฺคํ ภาเวนฺติฯ น หิ มคฺคภาวนํ วินา กิเลสวิโนทนํ อตฺถิฯ เอวํ มคฺคํ ภาเวนฺตา เต ปกติญาเณน ทุตฺตรํ กาโมฆาทึ จตุพฺพิธํ โอฆํ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา สุปินเนฺตนปิ อติณฺณปุพฺพํ อนติกฺกนฺตปุพฺพํ อปุนพฺภวาย นิพฺพานาย ตรนฺติฯ

ทุกฺกรํ ภควาติ เอโก กิร เทวปุตฺโต ปุพฺพโยคาวจโร พหลกิเลสตาย สปฺปโยเคน กิเลเส วิกฺขเมฺภนฺโต สมณธมฺมํ กตฺวา ปุพฺพเหตุมนฺทตาย อริยภูมึ อปฺปตฺวาว กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต, โส ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทุกฺกรภาวํ อาโรเจโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ **ทุกฺกร**นฺติ ทสปิ วสฺสานิ…เป…. สฏฺฐิปิ วสฺสานิ เอกนฺตปริสุทฺธสฺส สมณธมฺมสฺส กรณํ นาเมตํ ทุกฺกรํฯ **เสกฺขา**ติ สตฺต เสกฺขาฯ **สีลสมาหิตา**ติ สีเลน สมาหิตา สมุเปตาฯ **ฐิตตฺตา**ติ ปติฏฺฐิตสภาวาฯ เอวํ ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสชฺชิตฺวา อุปริปญฺหํ สมุฏฺฐาปนตฺถํ **‘‘อนคาริยุเปตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนคาริยุเปตสฺสา**ติ อนคาริยํ นิเคฺคหภาวํ อุปคตสฺส, ปพฺพชิตสฺสาติ อโตฺถฯ **ตุฏฺฐี**ติ จตุปจฺจยสโนฺตโสฯ

ภาวนายาติ จิตฺตวูปสมภาวนายฯ **เต เฉตฺวา มจฺจุโน ชาล**นฺติ เย รตฺตินฺทิวํ อินฺทฺริยูปสเม รตา, เต ทุสฺสมาทหํ จิตฺตํ สมาทหนฺติฯ เย สมาหิตจิตฺตา, เต จตุปจฺจยสโนฺตสํ ปูเรนฺตา น กิลมนฺติฯ เย สนฺตุฏฺฐา, เต สีลํ ปูเรนฺตา น กิลมนฺติฯ เย สีเล ปติฏฺฐิตา สตฺต เสกฺขา, เต อริยา มจฺจุโน ชาลสงฺขาตํ กิเลสชาลํ ฉินฺทิตฺวา คจฺฉนฺติฯ

ทุคฺคโมติ สจฺจเมตํ, ภเนฺต, เย อินฺทฺริยูปสเม รตา, เต ทุสฺสมาทหํ จิตฺตํ สมาทหนฺติฯ เย สมาหิตจิตฺตา, เต จตุปจฺจยสโนฺตสํ ปูเรนฺตา น กิลมนฺติฯ เย สนฺตุฏฺฐา, เต สีลํ ปูเรนฺตา น กิลมนฺติฯ เย สีเล ปรมคฺคาหิโน สตฺต เสกฺขา, เต **อริยา** มจฺจุโน ชาลสงฺขาตํ กิเลสชาลํ ฉินฺทิตฺวา **คจฺฉนฺติ**ฯ กึ น คมิสฺสนฺติ, อยํ ปน ทุคฺคโม **‘‘ภควา วิสโม มโคฺค’’**ติ อาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อริยมโคฺค เนว ทุคฺคโม น วิสโม, ปุพฺพภาคปฏิปทาย ปนสฺส พหู ปริสฺสยา โหนฺติ, ตสฺมา เอวํ วุโตฺตฯ **อวํสิรา**ติ ญาณสิเรน อโธสิรา หุตฺวา **ปปตนฺติ**ฯ อริยมคฺคํ อาโรหิตุํ อสมตฺถตาย เอว เต **มเคฺค** ปปตนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ **อริยานํ สโม มโคฺค**ติ เสฺวว มโคฺค อริยานํ สโม โหติฯ **วิสเม สมา**ติ วิสเมปิ สตฺตกาเย สมา เอวฯ

อิทญฺหิ ตํ เชตวนนฺติ อนาถปิณฺฑิโก เทวปุตฺโต เชตวนสฺส เจว พุทฺธาทีนญฺจ วณฺณภณนตฺถํ อาคนฺตฺวา เอวมาหฯ **อิสิสงฺฆนิเสวิต**นฺติ ภิกฺขุสงฺฆนิเวสิตํฯ เอวํ ปฐมคาถาย เชตวนสฺส วณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ อริยมคฺคสฺส วณฺณํ กเถโนฺต **‘‘กมฺมํ วิชฺชา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กมฺม**นฺติ มคฺคเจตนาฯ **วิชฺชา**ติ มคฺคปญฺญาฯ **ธมฺโม**ติ สมาธิ, สมาธิปกฺขิกา วา ธมฺมาฯ **สีลํ ชีวิตมุตฺตม**นฺติ สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตญฺจ อุตฺตมนฺติ ทเสฺสติฯ อถ วา **วิชฺชา**ติ ทิฏฺฐิสงฺกปฺปาฯ **ธโมฺม**ติ วายามสติสมาธโยฯ **สีล**นฺติ วาจากมฺมนฺตาชีวาฯ **ชีวิตมุตฺตม**นฺติ เอตสฺมึ

สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตํ นาม อุตฺตมนฺติฯ **“เอเตน มคฺจา สุชฺฌนฺตี”**ติ เอเตน อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน สตฺตา วิสุชฺฌนฺติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา มเคฺคน สุชฺฌนฺติ, น โคตฺตธเนหิ, ตสฺมาฯ **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน โพธิปกฺขิยธมฺมํ วิจิเนยฺยฯ **เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌตี**ติ เอวํ ตสฺมิํ อริยมเคฺค วิสุชฺฌติฯ อถ วา **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน อริยสจฺจธมฺมํ วิจิเนยฺยฯ **เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌตี**ติ เอวํ เตสุ จตูสุ อริยสเจฺจสุ วิสุชฺฌติฯ อิทานิ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วณฺณํ กเถโนฺต **“สาริปุโตฺตวา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาริปุโตฺตวา**ติ อวธารณวจนํ, เอเตหิ ปญฺญาทีหิ สาริปุโตฺตว เสโยฺยติ วทติฯ **อุปสเมนา**ติ กิเลสวูปสเมนฯ **ปารงฺคโต**ติ นิพฺพานํ คโต, โย โกจิ นิพฺพานปโตฺต ภิกฺขุ, น ตาทิโสฯ **เอตาวปรโม สิยา,** น เถรา อุตฺตริตโร นาม สาวโก อตฺถีติ วทติฯ

อตีตนฺติ อตีเต ปญฺจกฺขเนฺธฯ **นานฺวาคเมยฺยา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นานฺคเจฺฉยฺยฯ **นปฺปฏิกเงฺข**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ น ปเตฺถยฺยฯ **ยทตีต**นฺติ อิทเมตฺถ การณวจนํฯ ยสฺมา ยํ อตีตํ, **ตํ ปหีนํ** นิรุทฺธํ อตฺถงฺคตํ, ตสฺมา ตํ นานฺคเจฺฉยฺยฯ ยสฺมา จ ยํ ตตฺถ **อนาคตํ,** ตํ **อปฺปตฺตํ** อชาตํ อนิพฺพตฺตํ, ตสฺมา ตมฺปิ น ปเตฺถยฺยฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ ธมฺมํ ยตฺถ ยเตฺถว โส อุปฺปโนฺน, ตตฺถ ตเตฺถว นํ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ สตฺตหิ อนุปสฺสนาหิ **วิปสฺสติ,** อรญฺญาทีสุ วา ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสติฯ **อสํหีรํ อสํกุปฺป**นฺติ อิทํ วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนาทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ วิปสฺสนา หิ ราคาทีหิ น สํหิรติ น กุปฺปตีติ อสํหีรา อสํกุปฺปา, ตํ **อนุพฺรูหเย** วเฑฺฒยฺย ปฏิวิปเสฺสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา นิพฺพานํ ราคาทีหิ น สํหิรติ น กุปฺปตีติ **อสํหีรํ อสํกุปฺปํ,** ตํ **วิทฺวา** ปณฺฑิโต ภิกฺขุ **อนุพฺรูหเย,** ปุนปฺปุนํ ตทารมฺมณํ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปโนฺต วเฑฺฒยฺยาติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน อนุพฺรูหนสฺส อตฺถาย **อเชฺชว กิจฺจมาตปฺป**นฺติ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปเนน ‘‘อาตปฺป’’นฺติ ลทฺธนามํ วีริยํ อเชฺชว กาตพฺพํฯ **โก ชญฺญา มรณํ สุเว**ติ เสฺว ชีวิตํ วา มรณํ วา โก ชานาติฯ อเชฺชว ทานํ ทสฺสามิ, สีลํ วา รกฺขิสฺสามิ, อญฺญตรํ วา ปน กุสลํ กริสฺสามิ, ‘‘อชฺช ตาว ปปโญฺจ อตฺถิ, เสฺว วา ปุนทิวเส วา ชานิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา ‘‘อเชฺชว กริสฺสามี’’ติ เอวํ วีริยํ กาตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **มหาเสเนนา**ติ อหิวิจฺฉิกวิสสตฺถาทีนิ หิ อเนกานิ มรณการณานิ ตสฺส เสนาติ ตาย มหติยา เสนาย วเสน มหาเสเนน เอวรูเปน มจฺจุนา สทฺธิํ ‘‘กติปาหํ ตาว อาคเมหิ, ยาวาหํ พุทฺธปูชาทิํ อตฺตโน อวสฺสยํ กมฺมํ กโรมี’’ติ เอวํ มิตฺตสนฺถวาการสงฺขาโต วา ‘‘อิทํ สตํ วา สหสฺสํ วา คเหตฺวา กติปาหํ อาคเมหี’’ติ เอวํ ลญฺชานุปฺปทานสงฺขาโต วา ‘‘อิมินา พลราสินา ปฏิพาหิสฺสามี’’ติ เอวํ พลราสิสงฺขาโต วา **สงฺคโร** นตฺถิฯ สงฺคโรติ หิ มิตฺตกรณลญฺชทานพลราสิสงฺกฑฺฒนานํ นามํ, ตสฺมา อยมโตฺถ วุโตฺตฯ **อตนฺทิต**นฺติ อนลสํ อุฏฺฐาหกํฯ เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา ภโทฺท เอกรโตฺต อสฺสาติ **ภเทฺทกรโตฺตฯ อิตี**ติ เอวํ ปฏิปนฺนํ ปุคฺคลํ ‘‘ภเทฺทกรโตฺต อย’’นฺติ ราคาทิสนฺตตาย **สโนฺต พุทฺธมุนิ อาจิกฺขติ**ฯ

จกฺขุนา ปญฺญาย จาติ จกฺขุนา จ ปญฺญาย จฯ จกฺขุภูตาย วา ปญฺญายฯ **สติยา ปญฺญาย จา**ติ สติยา จ ปญฺญาย จ, สติวิสิฏฺฐาย วา ปญฺญายฯ **กาเยนา**ติ นามกาเยนฯ

ทิพฺพจกฺขุ สุวิสุทฺธนฺติ ทิพฺพํ จกฺขุ สุวิสุทฺธํ, ยํ สจฺฉิกโรตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปุเพฺพนิวาสา**ติ ปุริมาสุ ชาตีสุ นิวุตฺถกฺขนฺธาฯ **อิทฺธิวิธา**ติ อิทฺธิโกฏฺฐาสาฯ **นิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๑๘๔. **ยสฺส เสลูปมํ จิตฺต**นฺติ เอกฆนํ เสลํ วิย ปกติวาเตหิ โลกธมฺมวาเตหิ อกมฺปนียโต ยสฺส จิตฺตํ เสลูปมํฯ เตนาห – **“ฐิตํ นานุปกมฺปตี”**ติฯ **รชนีเยสู**ติ ลาภาทีสุฯ **โกปเนเยฺย**ติ อลาภาทิเกฯ **กุโต นํ ทุกฺขเมสฺสตี**ติ ตํ เอวํ ภาวิตจิตฺตํ วีติกฺกนฺตโลกธมฺมํ อุตฺตมปุริสํ โลกธมฺมเหตุกํ ทุกฺขํ นานุคมิสฺสติฯ

โย พฺราหฺมโณติ พาหิตปาปธมฺมตาย พฺราหฺมโณ, น ทิฏฺฐมงฺคลิกตาย หุํหุงฺการกสาวาทิปาปธมฺมยุตฺโต หุตฺวา เกวลํ ชาติมตฺเตน พฺราหฺมโณติ ปฏิชานาติฯ โส พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺมตฺตา หุํหุงฺการปฺปหาเนน **นิหุํหุโงฺก**ฯ ราคาทิกสาวาภาเวน **นิกฺกสาโว**ฯ สีลสํวเรน สํยตจิตฺตตาย **ยตตฺโต**ฯ จตุมคฺคญาณสงฺขาเตหิ เวเทหิ อนฺตํ นิพฺพานํ, เวทานํ วา อนฺตํ คตตฺตา **เวทนฺตคู**ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส วุสิตตฺตา **วูสิตพฺรหฺมจริโย**ฯ **ธเมฺมน โส พฺรหฺมวาทํ วเทยฺยา**ติ โส ‘‘พฺราหฺมโณ อห’’นฺติ เอตํ วาทํ วเทยฺยฯ **ยสฺส** สกลโลกสนฺนิวาเส **กุหิญฺจิ** เอการมฺมเณปิ ราคุสฺสโท โทสุสฺสโท โมหุสฺสโท มานุสฺสโท ทิฏฺฐุสฺสโทติ อิเม **อุสฺสทา นตฺถี**ติ อโตฺถฯ

น คาธตีติ น ปติฏฺฐหติฯ **สุกฺกา**ติ สุกฺกสงฺขาตา คหาฯ ยทิ จนฺทิมสูริยาทีนํ ปภา ตตฺถ นตฺถิ, ตโม เอว จ สิยาติ อาสงฺกมาเน สนฺธายาห **“ตโม ตตฺถ น วิชฺชตี”**ติฯ **ยทา จ อตฺตนาเวที**ติอาทีสุ เอวํวิธํ นิพฺพานํ อตฺตปจฺจเกฺขน ญาเณน ยทา วินฺทติ, **อถ** รูปารูปธมฺมโต สุขทุกฺขโต จ วิปฺปมุโตฺต โหตีติฯ

สเกสุ ธเมฺมสูติ สกอตฺตภาวสงฺขาเตสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ เยภุเยฺยน หิ อชฺฌตฺตํ วิปสฺสนาภินิเวโส โหตีติฯ **เอตํ ปิสาจ**นฺติ อชกลาปก, เอตํ ตยา วุตฺตํ ปิสาจํ กิเลสปิสาจญฺจฯ **ปกฺกุล**นฺติ ตยา กตํ อกฺกุลํ ปกฺกุลกรณญฺจฯ **อติวตฺตตี**ติ อติกฺกมติฯ

นาภินนฺทติ อายนฺตินฺติ ปุราณทุติยิกํ อาคจฺฉนฺติํ อญฺญํ วา น อภินนฺทติ จิเตฺตน น สมฺปฏิจฺฉติฯ ตเมว **ปกฺกมนฺติํ น โสจติฯ สงฺคา สงฺคามชิํ มุตฺต**นฺติ ปญฺจวิธาปิ สงฺคโต มุตฺตํ สงฺคามชิํ ภิกฺขุํฯ

พเหฺวตฺถาติ พหุ เอตฺถ **นฺหายติ ชโน,** น เตน โส สุโทฺธ นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

ชาติพลํ นิเสธนฺติ ชาติพลสฺส นิเสธกํฯ **สหายา วตา**ติ สมถวิปสฺสนาภาวนาย สห อยนวเสน สหายา วตฯ กาเลน กาลํ สปฺปายธมฺมสฺส สวนวเสน จิรรตฺตํ สเมติ สมาคโม เอเตสนฺติ **จิรรตฺตสเมติกาฯ สิถิลมารพฺภา**ติ สิถิลํ วีริยํ กตฺวาฯ

๑๘๕. **สตฺถุ โข, ภิกฺขเว, โก วิเสโส**ติ สตฺถุ สาวกสฺส จ ปญฺจเสฺวว อุปาทานกฺขเนฺธสุ นิพฺพิทาทโยติ ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยํ อนุปาทาวิมุตฺติยญฺจ เหฏฺฐา อุปริ จ วิเสสาภาวํ ทเสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘นตฺถิ วิมุตฺติยา นานตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๕.๓๑; กถา. ๓๕๕ อตฺถโต สมานํ)ฯ ตตฺถ วิเสสาภาวํ ปจฺจามสติ ‘‘ตตฺร โก วิเสโส’’ติฯ **อธิปฺปยาโส**ติ อธิกปโยโคฯ **นานากรณ**นฺติ จ วิเสโสเยว วุโตฺตฯ

อยํ โข, ภิกฺขเว, วิเสโสติ ภิกฺขเว, ยทิปิ สาวกสฺส สตฺถุ จ วิมุตฺติยํ วิเสโส นตฺถิ, สยมฺภุญาเณน ปน สวาสนสพฺพกิเลเส เขเปตฺวา สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อนุปฺปนฺนสฺส อริยมคฺคสฺส ปรสนฺตาเนน อุปฺปาทนาทิสกลสพฺพญฺญุคุณสมาโยโคฯ อยํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปญฺญาวิมุตฺตโต วิเสโสติฯ ตตฺถ **อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ อวตฺตมานสฺสฯ อริยมคฺคญฺหิ กสฺสปสมฺ

มาสมฺพุโทฺธ อุปฺปาเทสิฯ อนฺตรา อโญฺญ สตฺถา อุปฺปาเทตา นาม นาโหสิ, ตสฺมา อยํ ภควา อนุปฺปนฺนสฺส **มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา** นามฯ **อสญฺชาตสฺสา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อนกฺขาตสฺสา**ติ อกถิตสฺสฯ มคฺคํ ชานาตีติ **มคฺคญฺญู**ฯ มคฺคํ วิทิตํ ปากฏํ อกาสีติ **มคฺควิทู**ฯ มเคฺค จ อมเคฺค จ โกวิโทติ **มคฺคโกวิโทฯ มคฺคานุคา**ติ มคฺคํ อนุคจฺฉนฺตาฯ **ปจฺฉาสมนฺนาคตา**ติ อหํ ปฐมํ สมนฺนาคโต, สาวกา ปจฺฉา สมนฺนาคตาฯ

๑๖๖. ‘‘นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทินา (อ. นิ. ๔.๘๕; ปุ. ป. ๑๖๘) ตเมน ยุโตฺตติ **ตโม**ฯ กายทุจฺจริตาทีหิ ปุน นิรยตมุปคมนโต **ตมปรายโณ**ฯ อิติ อุภเยนปิ ขนฺธตโมว กถิโต โหติฯ ‘‘อเฑฺฒ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทินา (อ. นิ. ๔.๘๕; ปุ. ป. ๑๖๘) โชตินา ยุโตฺตติ **โชติ,** อาโลกภูโตติ วุตฺตํ โหติฯ กายสุจริตาทีหิ ปุน สคฺคูปปตฺติภวูปคมนโต **โชติปรายโณ**ฯ อิมินา นเยน อิตเรปิ เทฺว เวทิตพฺพาฯ

น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีราติ เอตฺถ **ธีรา**ติ พุทฺธาทโย ปณฺฑิตปุริสาฯ ยํ สงฺขลิกสงฺขาตํ อเยน นิพฺพตฺตํ **อายสํ** อทฺทุพนฺธนสงฺขาตํ ทารุมยญฺจ ปพฺพชติเณหิ รชฺชุํ กตฺวา กตรชฺชุพนฺธนญฺจ, ตํ อสิอาทีหิ ฉินฺทิตุํ สกฺกุเณยฺยตาย ‘‘ถิร’’นฺติ น วทนฺตีติ อโตฺถฯ **สารตฺตรตฺตา**ติ รตฺตา หุตฺวา รตฺตาฯ พลวราครตฺตาติ อโตฺถฯ **มณิกุณฺฑเลสู**ติ มณีสุ จ กุณฺฑเลสุ จ, มณิจิเตฺตสุ วา กุณฺฑเลสุฯ **เอตํ ทฬฺห**นฺติ เย มณิกุณฺฑเลสุ สารตฺตรตฺตา, เตสุ โย ราโค, ยา จ ปุตฺตทาเรสุ อเปกฺขา ตณฺหา, เอตํ กิเลสมยํ พนฺธนํ ปณฺฑิตปุริสา ‘‘ทฬฺห’’นฺติ วทนฺติฯ

โอหารินนฺติ อากฑฺฒิตฺวา จตูสุ อปาเยสุ ปาตนโต อวหรติ เหฎฺฐา หรตีติ โอหารินํฯ **สิถิล**นฺติ พนฺธนฎฺฐาเน ฉวิอาทีนิ อโกเปตฺวา พนฺธนภาวมฺปิ อชานาเปตฺวา ชลปถถลปถาทีสุ กมฺมํ กาตุํ เทตีติ สิถิลํฯ **ทุปฺปมุญฺจ**นฺติ โลภวเสน หิ เอกวารมฺปิ อุปฺปนฺนํ กิเลสพนฺธนํ ทฎฺฐฎฺฐานโต กจฺฉโปวิย ทุโมฺมจยํ โหตีติ ทุปฺปมุญฺจํฯ **เอตมฺปิ เฉตฺวานา**ติ เอตํ ทฬฺหมฺปิ กิเลสพนฺธนํ ญาณขเคฺคน ฉินฺทิตฺวา **อนเปกฺขิโน** หุตฺวา **กามสุขํ ปหาย ปริพฺพชนฺติ** ปกฺกมนฺติ ปพฺพชนฺติ จาติ อโตฺถฯ

๑๖๗. **เจเต**ตีติ อกุสลเจตนาวเสน เจเตติฯ **ปกเปฺปตี**ติ ตเมว อกุสลเจตนํ กายวจีกมฺมภาวํ ปาปนวเสน กเปฺปติฯ **อนุเสตี**ติ ราคาทิอนุสโยว สนฺตาเน อปฺปหีนภาเวน อนุเสติฯ **อารมฺมณเมตํ โหติ วิญฺญาณสฺส ฐิติยา**ติ ยเทตํ เจตนํ ปกปฺปนํ อนุสยนญฺจ, เอตํ อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส ฐิติยา ปวตฺติยา ปจฺจโย โหตีติ อโตฺถฯ **อารมฺมเณ สติ ปติฎฺฐา วิญฺญาณสฺส โหตี**ติ ยถาวุตฺตปจฺจเย สติ อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒน สมตฺถตาสมฺปาทนโต ปติฎฺฐา โหติฯ **อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหตี**ติ อายตึ ปุนพฺภวสงฺขาตา วิญฺญาณาทีนํ อภินิพฺพตฺติ โหติฯ

‘‘โน เจ, ภิกฺขเว, เจเตตี’’ติอาทินา อกุสลกมฺมเมว ปฏิกฺขิปติฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ, ยทิปิ กทาจิ โยนิโสมนสิการา อกุสลเจตนา นปฺปวตฺตติ, อนุสยา ปน อปฺปหีนาติ, เต กุสลสฺส อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส ปติฎฺฐา โหนฺติ เยวาติฯ สติ จ อภิสงฺขารวิญฺญาเณ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหตีติ วตฺตุํ วฎฺฎติเยวฯ ตติยวาโร วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ

๑๖๘. **‘‘เนโสฺส, ภิกฺขเว, อริยสฺส วินเย สมุโทฺท’’**ติอาทิ ยทิ ทุปฺปูรณเฎฺฐน สํสีทนเฎฺฐน ทุรติกฺกมนเฎฺฐน สาคโร ‘‘สมุโทฺท’’ติ วุเจฺจยฺย, ตโต สตภาเคนปิ สหสฺสภาเคนปิ จกฺขุอาทีเสฺวว อยํ นโย ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เตนาห – **‘‘จกฺขุ, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส สมุโทฺท, ตสฺส รูปมโย เวโค’’**ติ, รูเปสุ สตฺตานํ อาวิญฺฉนโต รูปายตนเมว เวโค จกฺขุสฺส เวโคติ อโตฺถฯ

โย ตํ รูปมยํ เวคํ สหตีติ โย ภิกฺขุ สห วิสเยน จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต สมฺมส โนฺต ตตฺถ จ นิพฺพินฺทโนฺต วิรชฺชโนฺต ตปฺปฏิพทฺธโต กิเลสชาลโต วิมุจฺจโนฺต อภิภวติฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อตริ จกฺขุสมุทฺทน**ฺติ อยํ ภิกฺขุ จกฺขุสงฺขาตํ สมุทฺทํ ติโณฺณติ วุจฺจติฯ

อปโร นโย – จกฺขุ, ภิกฺขเว, อริยสฺส วินเย สมุโทฺทติ ยทิปิ ทุปฺปูรณเฏฺฐน ยทิ วา สมุทนเฏฺฐน สมุโทฺท, จกฺขุเมว สมุโทฺทฯ ตสฺส หิ ปถวิโต ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกา นีลาทิอารมฺมณํ สโมสรนฺตํ ปริปุณฺณภาวํ กาตุํ น สโกฺกติฯ เอวํ ทุปฺปูรณเฏฺฐนปิ สมุโทฺทฯ จกฺขุ จ เตสุ เตสุ นีลาทิอารมฺมเณสุ สมุเทติ อสํวุตํ หุตฺวา โอสรมานํ กิเลสุปฺปตฺติยา การณภาเวน สโทสภาเวน คจฺฉตีติ สมุทนเฏฺฐนปิ สมุโทฺทฯ ตถา จกฺขุํ ตณฺหาโสตาทีนํ อุปฺปตฺติทฺวารตาย เตหิ สนฺตานสฺส สมุทนเฏฺฐน เตมนเฏฺฐน สมุโทฺทฯ **ตสฺส รูปมโย เวโค**ติ สมุทฺทสฺส อปฺปมาโณ อูมิมโย เวโค วิย ตสฺสาปิ จกฺขุสมุทฺทสฺส สโมสรนฺตสฺส นีลาทิเภทสฺส อารมฺมณสฺส วเสน อปฺปเมโยฺย รูปมโย เวโค เวทิตโพฺพฯ **โย ตํ รูปมยํ เวคํ สหตี**ติ โย ตํ จกฺขุสมุเทฺท สโมสรนฺตํ รูปมยํ เวคํ มนาเป รูเป ราคํ, อมนาเป โทสํ, อสมเปกฺขเน โมหนฺติ เอวํ ราคาทิกิเลเส อนุปฺปาเทโนฺต อุเปกฺขกภาเวน สหติฯ

สอูมินฺติอาทีสุ กิเลสอูมีหิ สอูมิํฯ กิเลสวเฏฺฏหิ **สาวฏฺฏํ**ฯ กิเลสคเหหิ **สคหํ**ฯ กิเลสรกฺขเสหิ **สรกฺขสํ**ฯ โกธุปายาสสฺส วา วเสน **สอูมิํ**ฯ กามคุณวเสน **สาวฏฺฏํ**ฯ มาตุคามวเสน **สคหํ สรกฺขสํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อูมิภยนฺติ โข, ภิกฺขเว, โกธุปายาสเสฺสตํ อธิวจนํ (อิติวุ. ๑๐๙; ม. นิ. ๒.๑๖๒; อ. นิ. ๔.๑๒๒)ฯ ตถา อาวฏฺฏนฺติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจนํ (อิติวุ. ๑๐๙; ม. นิ. ๒.๑๖๔; อ. นิ. ๔.๑๒๒)ฯ คหรกฺขโสติ โข, ภิกฺขเว, มาตุคามเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๙)ฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

สอูมิภยํ ทุตฺตรํ อจฺจตรีติ อนิจฺจตาทิอูมิภเยน สภยํ ทุรติกฺกมํ อติกฺกมิฯ **โลกนฺตคู**ติ สํสารโลกสฺส อนฺตํ คโตฯ **ปารคโตติ วุจฺจตี**ติ นิพฺพานํ คโตติ กถียติฯ

พฬิสาติ สตฺตานํ อนตฺถเหตุตาย พฬิสา วิย พฬิสาฯ **อนยายา**ติ อนตฺถายฯ **พฺยาพาธายา**ติ ทุกฺขายฯ **อิฏฺฐา**ติ ปริยิฏฺฐา วา อปริยิฏฺฐา วา สุขารมฺมณตาย อิฏฺฐาฯ กามนียเฏฺฐน **กนฺตา**ฯ มนสฺส วฑฺฒนเฏฺฐน **มนาปา**ฯ ปิยสภาวตาย **ปิยรูปา**ฯ กิเลสกามสหิตตฺตา **กามูปสํหิตา**ฯ ราคชนนเฏฺฐน จิตฺตสฺส รญฺชนโต **รชนียาฯ ตเญฺจ**ติ ตํ รูปารมฺมณํ, นีลาทิวเสน อเนกเภทภินฺนมฺปิ หิ รูปายตนํ รูปารมฺมณภาเวน จกฺขุวิเญฺญยฺยภาเวน จ เอกวิธตํ นาติวตฺตตีติ ตํสภาวสามญฺญํ คเหตฺวา ‘‘ตเญฺจ’’ติ วุตฺตํฯ **อภินนฺทตี**ติ อภินนฺทนภูตาย สปฺปีติกตณฺหาย อภิมุโข นนฺทติฯ **อภิวทตี**ติ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ วทาเปนฺติยา ตณฺหายนวเสน อภิวทติฯ **อโชฺฌสาย ติฏฺฐตี**ติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ติฏฺฐติฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คิลิตพฬิโส มารสฺสา**ติ อยํ, ภิกฺขุ, กิเลสมารสฺส พฬิสภูตํ รูปตณฺหํ คิลิตฺวา ฐิโตติ วุจฺจติฯ เสสวาเรสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อเภที**ติ ภินฺทิฯ **ปริเภที**ติ สพฺพภาเคน ภินฺทิฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

อยํ โลโก สนฺตาปชาโตติ อยํ สตฺตโลโก ชาตสนฺตาโป ญาติพฺยสนาทิวเสน อุปฺปนฺนโสกสนฺตาโป จ ราคาทิวเสน อุปฺปนฺนปริฬาหสนฺตาโป จาติ อโตฺถฯ **ผสฺสปเรโต**ติ อเนเกหิ ทุกฺขผเสฺสหิ อภิภูโตฯ **โรคํ วทติ อตฺตโต**ติ ตํ ตํ อตฺตนา ผุฏฺฐํ ทุกฺขํ อภาวิตกายตาย อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘อโห ทุกฺขํ, อีทิสํ ทุกฺขํ มยฺหํ สตฺตุโนปิ มา โหตู’’ติอาทินา วิลปโนฺต วทติฯ กสฺมา? **เยน เยน หิ มญฺญนฺติ, ตโต ตํ โหติ อญฺญถา,** ยสฺมา เอเต สตฺตา เยน เยน ปกาเรน อตฺตโน ทุกฺขสฺส ปฏิการํ มญฺญนฺติ อาสีสนฺติ, ตํ ทุกฺขํ ตโต อเญฺญน ปกาเรน ติกิจฺ

ฉิตพฺพํ โหติฯ เยน วา ปกาเรน อตฺตโน วฑฺฒึ มญฺญนฺติ, ตโต อญฺญถา อวฑฺฒิ เอว ปน โหติฯ เอวํ อญฺญถาภาวิตํ อิจฺฉาวิฆาตํ เอว ปาปุณาติฯ อยํ **ภวสโตฺต** กามาทิภเวสุ สโตฺต สตฺต**โลโก,** ตถาปิ **ภวเมวาภินนฺทติ,** น ตตฺถ นิพฺพินฺทติฯ **ยทภินนฺทติ ตํ ภย**นฺติ ยํ กามาทิภวํ อภินนฺทติ, ตํ ชรามรณาทิอเนกพฺยสนานุพนฺธตฺตา อติวิย ภยานกเฏฺฐน **ภยํฯ ยสฺส ภายตี**ติ ยโต ชรามรณาทิโต ภายติ, **ตํ** ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต ทุกฺขทุกฺขตาย จ **ทุกฺข**นฺติฯ

ภววิปฺปหานายาติ ภวสฺส ปชหนตฺถายฯ **โข**ติ อวธารณเตฺถ นิปาโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอกเนฺตเนว กามาทิภวสฺส สมุทยปฺปหาเนน ปหานตฺถํ อิทํ มยา อธิคตํ มคฺค**พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี**ติฯ

เอวํ อริยสฺส มคฺคสฺส เอกํเสเนว นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อญฺญมคฺคสฺส นิยฺยานิกภาวํ ปฏิกฺขิปโนฺต **"เย หิ เกจี"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภเวนา**ติ รูปภเวน วา อรูปภเวน วาฯ **ภวสฺสา**ติ สํสารสฺสฯ **วิปฺปโมกฺข**นฺติ ภวโต วิมุตฺติํ, สํสารสุทฺธินฺติ อโตฺถฯ กิญฺจาปิ เต สมณพฺราหฺมณา ตตฺถ นิพฺพานสญฺญิโน, ภวคามิกเมฺมน ปน รูปารูปชฺฌาเนน , ตํนิพฺพเตฺตน จ อุปปตฺติภเวน ภววิสุทฺธิํ วทนฺตา ภเวน ภววิปฺปโมกฺขํ วทนฺติ นามฯ เตนาห – **"สเพฺพ เต อวิปฺปมุตฺตา ภวสฺมาติ วทามี"**ติฯ อถ วา **ภเวนา**ติ ภวทิฏฺฐิยา, ภวติ ติฏฺฐติ สสฺสตนฺติ หิ ปวตฺตนโต สสฺสตทิฏฺฐิ ''ภวทิฏฺฐี''ติ วุจฺจติฯ ภวทิฏฺฐิ เอว อุตฺตรปทโลเปน ''ภโว''ติ วุตฺตา ภวตณฺหาติอาทีสุ วิยฯ ภวทิฏฺฐิวเสน หิ อิเธกเจฺจ ภววิเสสํเยว ภววิปฺปโมกฺขํ มญฺญนฺติฯ ยถาตํ **พโก พฺรหฺมา** อาห – ''อิทํ นิจฺจํ, อิทํ ธุวํ, อิทํ สสฺสตํ, อิทํ อวิปริณามธมฺม''นฺติ (ม. นิ. ๑.๕๐๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๕)ฯ **วิภเวนา**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิยาฯ วิภวติ วินสฺสติ อุจฺฉิชฺชตีติ หิ ปวตฺตนโต อุเจฺฉททิฏฺฐิ วุตฺตนเยน ''วิภโว''ติ วุจฺจติฯ **ภวสฺส นิสฺสรณมาหํสู**ติ สํสารสุทฺธิํ วทิํสุฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิวเสน หิ อิเธกเจฺจ สํสารสุทฺธิํ วทนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ''ยโต โข, โภ, อยํ อตฺตา รูปี จาตุมหาภูติโก…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เอตฺตาวตา โข, โภ, อยํ อตฺตา สมฺมา สมุจฺฉิโนฺน โหตี''ติ (ที. นิ. ๑.๙๑)ฯ

อนิสฺสฎฺฐาติ อนิกฺขนฺตาฯ ตตฺถ การณมาห – **"อุปธิญฺหิ ปฏิจฺจ ทุกฺขมิทํ สโมฺภตี"**ติฯ ตตฺถ **อุปธิ**นฺติ ขนฺธาทิอุปธิํฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยตฺถ อิเม ทิฏฺฐิคติกา นิพฺพานสญฺญิโน, ตตฺถ ขนฺธูปธิกิเลสูปธิอภิสงฺขารูปธโย อธิคตา ญาตาฯ กุโต ตสฺส ทุกฺขนิสฺสรณตาติฯ ยํ ปน ปรมตฺถโต ทุกฺขนิสฺสรณํ, ตํ ทเสฺสตุํ **"สพฺพุปาทานกฺขยา นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว"**ติ วุตฺตํฯ

โลกมิมํ ปสฺสาติ ภควา อตฺตโน จิตฺตํ อาลปติฯ **ปุถู**ติ วิสุํ วิสุํฯ **อวิชฺชาย ปเรต**นฺติ โมเหน อภิภูตํฯ **ภูต**นฺติ ขนฺธปญฺจกํฯ **ภูตรต**นฺติ อิตฺถี ปุริเส, ปุริโส อิตฺถิยาติ เอวํ อญฺญมญฺญํ สเตฺตสุ รตํ, ตโต เอว **ภวา อปริมุตฺตาฯ เย หิ เกจิ ภวา**ติ อิตฺตรขณา วา ทีฆายุกา วา สาตวโนฺต วา อสาตวโนฺต วา ภวาฯ **สพฺพธี**ติ อุทฺธํ อโธ ติริยนฺติ สพฺพตฺถฯ **สพฺพตฺถตายา**ติ สพฺพภาเวนฯ **สเพฺพ เต ภวา**ติอาทีสุ ''สเพฺพปิ ภวา อนิจฺจา''ติอาทินา วิปสฺสนาสหิตาย มคฺคปญฺญาย อวิปรีตํ **ปสฺสโต ภวตณฺหาปิ ปหียติ** นิรุชฺฌติ, **วิภวํ** อุเจฺฉทมฺปิ **นาภินนฺทติ** น ปเตฺถติ, ตสฺส สพฺพ **ตณฺหานํ** อนวเสสโต มเคฺคน นิรุชฺฌนโต **นิพฺพานํ** นิพฺพุติ โหติฯ **ตสฺส** เอวํ **นิพฺพุตสฺส ภิกฺขุโน อนุปาทา** กิเลสาภิสงฺขารานํ อนุปาทานโต อคฺคหณโต **ปุนพฺภโว น โหติ**ฯ เอวํภูเตน จ **อภิภูโต** ปญฺจวิโธปิ **มาโร** วิชิโต อสฺส อเนน มาเรน สงฺคาโม, สเพฺพปิ ภเว สมติกฺกโนฺต อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณปฺปโตฺตติฯ

อนุโสตคามี อนฺธปุถุชฺชโน **ปฏิโสตคามี** กลฺยาณปุถุชฺชโนฯ **ฐิตตฺโต** เสโกฺขฯ อิตโร อเสโกฺขฯ

๓๒๙. **อภิชาติโก**ติ ชาติโยฯ **กณฺหาภิชาติโก**ติ กเณฺห นีเจ กุเล ชาโตฯ **กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายตี**ติ กาฬกํ ทสวิธํ ทุสฺสีลธมฺมํ ปสวติ กโรติ, โส ตํ อภิชายิตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ **สุกฺกํ ธมฺมนฺ**ติ ‘‘อหํ ปุเพฺพปิ ปุญฺญานํ อกตตฺตา นีเจ กุเล นิพฺพโตฺต, อิทานิ ปุญฺญํ กริสฺสามี’’ติ ปุญฺญสงฺขาตํ สุกฺกํ ปณฺฑรํ ธมฺมํ อภิชายติ, โส เตน สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ **อกณฺหํ อสุกฺกํ นิพฺพานนฺ**ติ นิพฺพานญฺหิ สเจ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺยฯ สุกฺกํ, สุกฺกวิปากํ ทเทยฺยฯ ทฺวินฺนมฺปิ อปฺปทานโต ปน ‘‘อกณฺหํ อสุกฺก’’นฺติ วุตฺตํฯ **นิพฺพาน**นฺติ เจตฺถ อรหตฺตํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ กิเลสนิพฺพานเนฺต ชาตตฺตา นิพฺพานํ นามฯ ตํ เอส อภิชายติ ปสวติ กโรติฯ **สุกฺกาภิชาติโก**ติ สุเกฺก อุเจฺจ กุเล ชาโตฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **‘‘กณฺหํ กณฺหวิปาก’’**นฺติ อาทิกสฺส กมฺมจตุกฺกสฺส อโตฺถ เหฎฺฐา หารสมฺปาตวาเร วิภโตฺต เอวฯ

๓๓๑. **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสภาวํ, มนุสฺสโยนินฺติ อโตฺถฯ **เทฺว**ติ กิจฺจํ อกิจฺจเมว จาติ เทฺวฯ กิจฺจานิ เตฺวว กตฺตพฺพานิ, น จากิจฺจํ กิญฺจิ กตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **สุกิจฺจ**นฺติอาทิ ‘‘กิจฺจ’’นฺติ วุตฺตานํ เตสํ สรูปทสฺสนํฯ

ปธานานีติ อุตฺตมานิ วิสิฎฺฐานิฯ ปฐมสฺมิํ **ปพฺพชิเตสู**ติ วิสเย ภุมฺมํฯ ทุติเย อธิกรเณฯ ตตฺถ **นิพฺพาน**นฺติ อรหตฺตํ อธิเปฺปตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ อามิสปริจฺจาโค อรหเตฺตน สมธุโร นิทฺทิโฎฺฐติ? ทกฺขิเณยฺยสุ ทกฺขิณาย มหปฺผลภาวทสฺสนตฺถํฯ **เยน เยน วา ปน วตฺถุนา**ติ อุเจฺฉทาทิวตฺถุนาฯ **อโชฺฌสิตา**ติ ภวตณฺหาทิวเสน อโชฺฌสิตาฯ ทุติเย **เยน เยน วา ปน วตฺถุนา**ติ อมราวิเกฺขปวตฺถุอาทินาฯ

อิมินา อสุเภน กมฺมวิปาเกนาติ อสุภสฺส กายทุจฺจริตาทิกมฺมสฺส วิปากตฺตา อสุเภน อสิเวน กมฺมวิปาเกนฯ **อิทํ พาลลกฺขณํ นิพฺพตฺตตี**ติ ปฐมสฺมิํ ภเว ทุจฺจริตสมงฺคิตาย พาโล อยํ ภวตีติ อุปลกฺขณํ ชายติฯ **อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺต**นฺติ อิทํ เอวํ ปวตฺตํ สํกิเลสภาคิยํ นาม สุตฺตํฯ

อิมินา สุเภนาติ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **มหาปุริสลกฺขณ**นฺติ ปณฺฑิตลกฺขณํฯ **กิเลสภูมีหี**ติ กิเลสฎฺฐาเนหิ กิเลสาวตฺถาหิ วาฯ **สานุสยสฺส ปริยุฎฺฐานํ ชายตี**ติ อปฺปหีนานุสยสฺส ปจฺจยสมาโยเค ราคาทโย ปริยุฎฺฐานวเสน ปวตฺตนฺติฯ **ปริยุฎฺฐิโต สํยุชฺชตี**ติ โย ราคาทีหิ ปริยุฎฺฐิตจิโตฺต, โส กามราคาทีหิ สํยุชฺชติ นามฯ **สํยุชฺชโนฺต อุปาทิยตี**ติ โย กามราคสํโยชนาทีหิ สํยุโตฺต, โส กามุปาทานาทีนิ อกุสลกมฺมานิ จ อุปาทิยติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๓๓๒. **เอวํ โส**ฬสวิเธน สาสนปฎฺฐานํ นานาสุเตฺตหิ อุทาหรณวเสน วิภชิตฺวา อิทานิ อฎฺฐวีสติวิเธน สาสนปฎฺฐานํ ทเสฺสเนฺตน ยสฺมา อยมฺปิ ปฎฺฐานวิภาโค มูลปเทหิ สงฺคหิโต, น อิมสฺสาปิ เตหิ อสงฺคหิโต ปเทโส อตฺถิ, ตสฺมา มูลปทํ วิภชิตพฺพตญฺจ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กตเม อฎฺฐารส มูลปทา’’**ติ ปุจฺฉาย วเสน มูลปทานิ อุทฺธริตฺวา **‘‘โลกิยํ โลกุตฺตร’’**นฺติอาทินา นวติกา, ถโว จาติ อฎฺฐวีสติวิธํ สาสนปฎฺฐานํ อุทฺทิฎฺฐํฯ ตตฺถ **โลกิย**นฺติ โลเก นิยุโตฺต, โลเก วา วิทิโต โลกิโยฯ อิธ ปน โลกิโย อโตฺถ ยสฺมิํ สุเตฺต วุโตฺต, ตํ สุตฺตํ โลกิยํฯ ตถา **โลกุตฺตรํ**ฯ ยสฺมิํ ปน สุเตฺต ปเทเสน โลกิโย, ปเทเสน โลกุตฺตโร วุโตฺต, ตํ **โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ**ฯ ยญฺจ สเตฺต อธิฎฺฐาย สตฺตปญฺญตฺติมุเขน เทสิตํ, ตํ **สตฺตาธิฎฺฐานํ**ฯ ธมฺมวเสเนว

เทสิตํ **ธมฺมาธิฏฺฐานํ**ฯ อุภยวเสน เทสิตํ **สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ**ฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พุทฺธาทีนํ ปน คุณาภิตฺถวนวเสน ปวตฺตํ สุตฺตํ **ถโว** นามฯ

ตตฺถ **สชฺชุขีร**นฺติ ตงฺขณํเยว เธนุยา ถเนหิ นิกฺขนฺตํ อพฺภุณฺหขีรํฯ **มุจฺจตี**ติ ปริณมติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เธนุยา ถนโต นิกฺขนฺตํ ขีรํ ตงฺขณํเยว **น มุจฺจติ** น ปริณมติ น ทธิภาวํ คจฺฉติ, ตกฺกาทิอมฺพิลสมาโยคโต ปน ปรโต กาลนฺตเรน ปกตึ ชหติ ทธิภาวํ ปาปุณาติ, เอวเมวํ ปาปกมฺมมฺปิ กิริยกฺขเณเยว น วิปจฺจติฯ ยทิ วิปเจฺจยฺย, นานาคตีนํ สภาวฏฺฐานํ สิยา, น โกจิ ปาปกมฺมํ กาตุํ วิสเหยฺยฯ ยาว ปน กุสลาภินิพฺพตฺตกฺขนฺธา ธรนฺติ, ตาว ตํ เต รกฺขนฺติ, เตสํ เภทา อปาเยสุ นิพฺพตฺตาปนวเสน วิปจฺจติฯ วิปจฺจมานญฺจ **ฑหนฺตํ พาลมเนฺวติ,** กึ วิย? **ภสฺมจฺฉโนฺนว ปาวโก**ฯ ยถา หิ ฉาริกาย ปฏิจฺฉโนฺน วีตจฺจิตงฺคาโร อกฺกโนฺตปิ ฉาริกาย ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น ตาว ฑหติ, ฉาริกํ ปน ตาเปตฺวา จมฺมาทีนิ ฑหนวเสน ยาว มตฺถลุงฺคา ฑหโนฺต คจฺฉติ, เอวเมวํ ปาปกมฺมมฺปิ เยน กตํ, ตํ พาลํ ทุติเย วา ตติเย วา อตฺตภาเว นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตํ ฑหนฺตํ อนุคจฺฉตีติฯ

ยสฺสินฺทฺริยานีติ ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺส ภิกฺขุโน เฉเกน สารถินา สุทนฺตา อสฺสา วิย ฉ **อินฺทฺริยานิ สมถํ** ทนฺตภาวํ นิพฺพิเสวนภาวํ **คตานิ,** ตสฺส นววิธํ มานํ ปหาย ฐิตตฺตา **ปหีนมานสฺส** จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน **อนาสวสฺส** ตาทิภาเว ฐิตสฺส ตถารูปสฺส **เทวาปิ ปิหยนฺติ,** มนุสฺสาปิ ทสฺสนญฺจ อาคมนญฺจ ปเตฺถนฺติเยวาติฯ **อาหาเร สตี**ติ อาหารปฏิพเทฺธ ฉนฺทราเค อปฺปหีเน สติฯ

๑๔๗. **สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา**ติ ปริโต ทสปิ ทิสา จิเตฺตน อนุคนฺตฺวาฯ **เนวชฺฌคา**ติ เนว อธิคเจฺฉยฺยฯ **ปิยตร**นฺติ อติสเยน ปิยํฯ **อตฺตนา**ติ อตฺตโตฯ **เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรส**นฺติ เอวํ กสฺสจิปิ อตฺตนา ปิยตรสฺส อนุปลพฺภนวเสน วิสุํ วิสุํ ปเรสํ สตฺตานํ อตฺตา ปิโยฯ ยสฺมา จ เอตเทว, ตสฺมา **น หึเส ปรํ อตฺตกาโม** อตฺตโน สุขกาโมติฯ

ภูตาติ ชาตา นิพฺพตฺตาฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ นิพฺพตฺติสฺสนฺติฯ **ภูตา**ติ วา ขีณาสวาฯ เต หิ ปหีนภวตฺตา ภูตา เอวฯ **คมิสฺสนฺตี**ติ ปรโลกํ คมิสฺสนฺติฯ ขีณาสวา ปน อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํฯ

ปิโย จ โหตีติ สุปริสุทฺธาย สีลสมฺปตฺติยา, สุปริสุทฺธาย จ ทิฏฺฐิสมฺปตฺติยา สมนฺนาคโต ปิโย ปิยายิตโพฺพ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สีลทสฺสนสมฺปนฺนํ , ธมฺมฏฺฐํ สจฺจวาทินํ;
> อตฺตโน กมฺมกุพฺพานํ, ตํ ชโน กุรุเต ปิย’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๑๗);

ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกาตพฺพตาย **ครุ**ฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน สมฺภาเวตพฺพตาย **ภาวนีโย**ฯ สีลคุเณน วา ปิยครุอาทิภาวา เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จ อสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จา’ติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕)ฯ

วตฺตาติ ‘‘กาเลน วกฺขามี’’ติอาทิปญฺจธเมฺม อตฺตนิ อุปฏฺฐาเปตฺวา สพฺรหฺมจารีนํ อุลฺลุมฺปนภาเว ฐตฺวา วตฺตาฯ **วจนกฺขโม**ติ สพฺรหฺมจารีหิ เยน เกนจิ วุจฺจมาโน สุพฺพโจ หุตฺวา ปทกฺขิณคฺคาหิตาย เตสํ วจนํ ขมตีติ วจนกฺขโมฯ **วตฺตา**ติ วา ธมฺมกถาวเสน วจนสีโลฯ **ว**

จนกฺขโมติ ธมฺมํ สํวเณฺณนฺต ปเรหิ อสํหีโร หุตฺวา เตสํ ปุจฺฉาวจนกฺขมตาย วจนกฺขโมฯ **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา**ติ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทึ, อญฺญํ วา คมฺภีรกถํ กตฺตาฯ **น จฎฺฐาเน นิโยชโก**ติ ธมฺมวินยาทึ อธมฺมาวินยาทิวเสน อวตฺวา ธมฺมวินยาทิวเสเนว ทีปนฺโต น จ อฎฺฐาเน นิโยชโกฯ

มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวาติ เอตฺถ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริส’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๕๕-๕๗) วจนโต ตีสุ ภเวสุ สตฺตานํ ชนนโต ตณฺหา **มาตา** นามฯ ‘‘อหํ อสุกสฺส นาม รโญฺญ, ราชมหามตฺตสฺส วา ปุตฺโต’’ติ ปิตรํ นิสฺสาย อสฺมิมานสฺส อุปฺปชฺชนโต อสฺมิมาโน **ปิตา** นามฯ โลโก วิย ราชานํ ยสฺมา สพฺพทิฎฺฐิคตานิ เทฺว สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิโย ภชนฺติ, ตสฺมา สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิโย เทฺว ขตฺติยา **ราชาโน** นามฯ ทฺวาทสายตนานิ วิตฺถตเฎฺฐน รฎฺฐสทิสตฺตา **รฎฺฐํ** นามฯ อายสาธโก อายุตฺตกปุริโส วิย ตํนิสฺสิโต นนฺทิราโค **อนุจโร** นามฯ

อนีโฆติ นิทฺทุกฺโขฯ **พฺราหฺมโณ**ติ ขีณาสโวฯ เอเตน หิ ตณฺหาทโย อรหตฺตมคฺคญาณาสินา หตา พาหิตาฯ **ยาตี**ติ โส พฺราหฺมโณ นิทฺทุกฺโข หุตฺวา ยาตีติฯ

กาเยติ กรชกาเยฯ **จิตฺต**นฺติ ปาทกชฺฌานจิตฺตํฯ **สโมทหตี**ติ ปกฺขิปติฯ ยทา ทิสฺสมาเนน กาเยน คนฺตุกาโม โหติ, ตทา กายคติกํ ปาทกชฺฌานจิตฺตํ อธิฎฺฐหตีติ อตฺโถฯ **จิเตฺตปิ กายํ สโมทหตี**ติ ยทา สีฆํ คนฺตุกาโม โหติ, ตทา ปาทกชฺฌานจิเตฺต กายํ ปกฺขิปติ, จิตฺตคติกํ กายํ อธิฎฺฐหตีติ อตฺโถฯ **กาเย สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา**ติ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺยา’’ติ วุตฺตนเยน (มหาว. ๘, ๑๓๗; ที. นิ. ๒.๖๖; ม. นิ. ๑.๒๘๒; ๒.๓๓๘; สํ. นิ. ๑.๑๗๒) อิทฺธิมา กาเย สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา ปเรสํ ทิสฺสมาเนน กาเยน อารามรามเณยฺยกาทีนิ เปกฺขมาโน จิตฺตกฺขเณเนว อิจฺฉิตฎฺฐานํ คจฺฉติฯ

๓๘๔. **ยํ ตํ โลกุตฺตรํ ญาณ**นฺติ สพฺพํ โลกํ อุตฺตริตฺวา อภิภวิตฺวา ฐิตตฺตา วุตฺตํ, น ปน โลกุตฺตรภูมิกตฺตาฯ **สพฺพกาเล ปวตฺตตี**ติ อาวชฺชนปฏิพทฺธวุตฺติตฺตา วุตฺตํ, น สตตํ สมิตํ ปวตฺตตีติฯ น หิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ภควโต สพฺพสฺมึเยว กาเล อุปฺปชฺชตีติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

กิตฺตยิสฺสามิ เต สนฺตินฺติ สพฺพกิเลสวูปสมเหตุตาย สนฺตึ นิพฺพานํ ทเสฺสสฺสามิฯ **ทิเฎฺฐ ธเมฺม**ติ ทิเฎฺฐ ทุกฺขาทิธเมฺม, อิมสฺมึ เอว วา อตฺตภาเวฯ **อนีติห**นฺติ อิติหาสาติ เอวํ น อิติกิราย ปวตฺตํ, อตฺตปจฺจกฺขนฺติ อตฺโถฯ **ยํ วิทิตฺวา สโต จร**นฺติ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗; เถรคา. ๖๗๖; เนตฺติ. ๕) นเยน สโต หุตฺวา จรโนฺต อริยมเคฺคน ยํ สนฺตึ วิทิตฺวาฯ **ตเร โลเก วิสตฺติก**นฺติ สงฺขารโลเก วิสปฺปนโต วิสตฺติกสงฺขาตํ ตณฺหํ ตเร ตเรยฺย สมติกฺกเมยฺยาติ อตฺโถฯ

ตญฺจาหํ อภินนฺทามีติ ตํ วุตฺตปฺปการํ สนฺติโชตกํ ตุมฺหากํ วจนํ อหํ ปตฺถยามิ, ตํ เอว วา **สนฺตึ อุตฺตมํ** อภินนฺทามีติ โธตโก วทติฯ **อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ**ติ เอตฺถ **อุทฺธ**นฺติ อนาคตํ อุปริ จฯ **อโธ**ติ อตีตํ เหฎฺฐา จฯ **ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปนฺนํ ปริโต จฯ **เอตํ วิทิตฺวา สโงฺคตี**ติ เอตํ อนาคตาทึ สงฺคชนนฎฺฐานนฺติ ญตฺวาฯ **ภวาภวายา**ติ ขุทฺทกานเญฺจว มหนฺตานญฺจ ภวานํ อตฺถาย, สสฺสตุเจฺฉทาย วาฯ

อริยสจฺจานนฺติ อริยภาวกรานํ สจฺจานํฯ **อนนุโพธา**ติ อพุชฺฌเนน อชานเนนฯ **อปฺปฎิเวธา**ติ อปฺปฎิวิชฺฌเนนฯ **สนฺธาวิต**นฺติ ภวโต ภวสฺส คมเนน สนฺธาวิตํฯ **สํสริต**นฺติ

ปุนปฺปุนํ คมนวเสน สํสริตํฯ **มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจา**ติ มยา เจว ตุเมฺหหิ จฯ อถ วา **สนฺธาวิตํ สํสริต**นฺติ สนฺธาวนํ สํสรณํ มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจ อโหสีติ อโตฺถฯ **ภวเนตฺตี**ติ ภวาภวํ นยนสมตฺถา ตณฺหารชฺชุฯ **สํสิต**นฺติ สํสริตํฯ **สมูหตา**ติ สุฏฺฐุ หตา ฉินฺนา อปฺปวตฺติกตาฯ

สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ปจฺจเยหิ สงฺขรียนฺตีติ ‘‘สงฺขารา’’ติ ลทฺธนามา ปญฺจกฺขนฺธาฯ อาทิอนฺตวนฺตโต อนิจฺจนฺติกโต ตาวกาลิกโต ขณปริตฺตโต จ น นิจฺจาติ **อนิจฺจาฯ ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี**ติ ยทา วิปสฺสนาปญฺญาย ปสฺสติฯ **อถ** อิมสฺมึ วฏฺฏ**ทุเกฺข นิพฺพินฺทติ,** นิพฺพินฺทโนฺต ทุกฺขปริชานนาทิวเสน สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ **เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา**ติ ยฺวายํ วุตฺตนเยน สจฺจปฺปฏิเวโธ, เอส วิสุทฺธตฺถาย มโคฺคฯ **สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา**ติ สเพฺพ สงฺขารา อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนเฏฺฐน ขยเฏฺฐน จ ทุกฺขาติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ **สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา**ติ สเพฺพปิ เตภูมกธมฺมา ปรโต ตุจฺฉโต สุญฺญโต อสารโต อวสวตฺตนโต จ อนตฺตาติฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

เสโยฺยติ วิสิโฏฺฐ อุตฺตโมฯ **สทิโส**ติ สมาโนฯ **หีโน**ติ ลามโกฯ โอมาโนปิ หิ อตฺตโน อวงฺกรณมุเขนปิ สํปคฺคณฺหนวเสเนว ปวตฺตติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘หีโนหมสฺมี’’**ติฯ **กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส อทสฺสนา**ติ สรสปภงฺคุตาย เอกเนฺตเนว อนวฏฺฐิตสภาเวหิ รูปธเมฺมหิ เสยฺยาทิวเสน อตฺตโน อุกฺขิปนสฺส เตสํ ยถาภูตํ อทสฺสนํ อญฺญาณํ วินา กึ อญฺญํ การณํ สิยา, อญฺญํ กิญฺจิ การณํ ตสฺส นตฺถีติ อโตฺถฯ **เวทนาที**สุปิ เอเสว นโยฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

๓๔๕ **เย อริยสจฺจานิ วิภาวยนฺตี**ติ ทุกฺขาทีนิ อริยสจฺจานิ ปญฺญาโอภาเสน สจฺจปฺปฏิจฺฉาทกกิเลสนฺธการํ วิธเมตฺวา อตฺตโน ปกาสานิ ปากฏานิ กโรนฺติฯ **คมฺภีรปเญฺญนา**ติ อปฺปเมยฺยปญฺญตาย สเทวกสฺสปิ โลกสฺส ญาเณน อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐปเญฺญน สพฺพญฺญุนาติ วุตฺตํ โหติฯ **สุเทสิตานี**ติ สเงฺขปวิตฺถาราทีหิ เตหิ เตหิ นเยหิ สุฏฺฐุ เทสิตานิฯ **กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภุสํ ปมตฺตา**ติ เต วิภาวิตอริยสจฺจา ปุคฺคลา กามํ เทวรชฺชจกฺกวตฺติรชฺชาทิปมาทฏฺฐานํ อาคมฺม ภุสํ ปมตฺตา โหนฺติ, ตถาปิ โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน ฐเปตฺวา สตฺต ภเว อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เตสํ นิรุทฺธตฺตา **น อฏฺฐมํ ภวํ อาทิยนฺติ,** สตฺตมภเวเยว ปน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ

ยถินฺทขีโลติ เอตฺถ **ยถา**ติ อุปมาวจนํฯ **อินฺทขีโล**ติ นครทฺวารถิรกรณตฺถํ อุมฺมารพฺภนฺตเร อฏฺฐ วา ทส วา หเตฺถ ปถวึ ขณิตฺวา อาโกฏิตสฺส สารทารุมยสฺส ถมฺภเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปถวิสฺสิโต สิยา**ติ คมฺภีรเนมิตาย อโนฺต ปวิสิตฺวา ภูมินิสฺสิโต สิยา ภเวยฺยฯ **จตุพฺภิ วาเตหี**ติ จตูหิ ทิสาหิ อาคตวาเตหิฯ **อสมฺปกมฺปิโย**ติ กเมฺปตุํ วา จาเลตุํ วา อสกฺกุเณโยฺยฯ **ตถูปมํ...เป.... ปสฺสตี**ติ โย จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปญฺญาย อโชฺฌคาเหตฺวา ปสฺสติ, ตํ สปฺปุริสํ อุตฺตมปุริสํ ตถา ทสฺสนโต สพฺพติตฺถิยวาทวาเตหิ อสมฺปกมฺปิยตาย ตถูปมํ ยถาวุตฺตอินฺทขีลูปมํ วทามีติ อโตฺถฯ

โสตาปตฺติยเงฺคหีติ อริยโสตาปชฺชนสฺส องฺคภูเตหิฯ **อริยสาวโก**ติ อริยสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สทฺธมฺมสฺสวนเนฺต ชาตตฺตา อริยสาวโกฯ **ขีณนิรโยมฺหี**ติ ขีณนิรโย อมฺหิฯ **ขีณาปายทุคฺคติวินิปาโต**ติ อิทํ นิรยาทีนํเยว เววจนวเสน วุตฺตํฯ นิรยาทโย หิ วฑฺฒิสงฺขาตโต อยโต อเปตตฺตา อปายาฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติโย**ฯ ทุกฺกฏการิโน วิวสา เอตฺถ นิปตนฺตีติ **วินิปาตา**ฯ โสตํ อริยมคฺคํ อาทิโต ปโตฺต อธิคโตติ **โสตาปโนฺน**ฯ อกุปฺปธมฺมตาย มคฺคผลานํ ปุถุชฺชนภาวสงฺขาเต วิรูเป น นิปตนสภาโวติ **อวินิปาตธโมฺม**ฯ ตโต เอว ธมฺมนิ

ยาเมน นิยตตาย **นิยโต**ฯ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา สโมฺพธิ อวสฺสํ ปตฺตพฺพตาย อสฺส ปรํ อยนํ คติ ปฏิสรณนฺติ **สโมฺพธิปรายโณ**ฯ

นิวิฎฺฐาติอาทีนิ ปทานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ **สหธมฺมิยา**ติ สพฺรหฺมจาริโนฯ **อริยกเนฺตหี**ติ อริยานํ กเนฺตหิ ปิเยหิ มนาเปหิฯ ปญฺจ สีลานิ หิ อริยสาวกานํ กนฺตานิ โหนฺติ, ภวนฺตเรปิ อวิชหนโตฯ ตานิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ สโพฺพปิ ปเนตฺถ สํวโร ลพฺภติเยวฯ **โสตาปโนฺนหมสฺมี**ติ อิทํ เทสนาสีสเมวฯ สกทาคามิอาทโยปิ ‘‘สกทาคามีหมสฺมี’’ติอาทินา นเยน พฺยากโรนฺติเยวฯ ยโต สเพฺพสมฺปิ สิกฺขาปทาวิโรเธน ยุตฺตฎฺฐาเน พฺยากรณํ อนุญฺญาตเมวาติฯ

ยสฺสินฺทฺริยานีติ ยสฺส อริยปุคฺคลสฺส สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิฯ **สุภาวิตานี**ติ อริยมคฺคภาวนาวเสน สุฎฺฐุ ภาวิตานิฯ **อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จา**ติ โอรมฺภาคิยานํ อุทฺธมฺภาคิยานญฺจ สํโยชนานํ ปชหนวเสนฯ เตนาห **‘‘สพฺพโลเก’’**ติฯ **นิพฺพิชฺฌา**ติ นิพฺพิชฺฌิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ

ธมฺมปทานีติ ธมฺมโกฎฺฐาสานิฯ **อนภิชฺฌา ธมฺมปทํ** นาม อโลโภ วา อโลภสีเสน อธิคตฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ วา ทสอสุภวเสน วา อธิคตฌานาทีนิ **อนภิชฺฌา ธมฺมปทํ**ฯ จตุพฺรหฺมวิหารวเสน อธิคตานิ **อพฺยาปาโท ธมฺมปทํ**ฯ ทสานุสฺสติอาหาเรปฎิกฺกูลสญฺญาวเสน อธิคตานิ **สมฺมาสติ ธมฺมปทํ**ฯ ทสกสิณอานาปานวเสน อธิคตานิ **สมฺมาสมาธิ ธมฺมปทํ**ฯ

ปญฺจ ฉิเนฺทติ เหฎฺฐา อปายุปปตฺติสํวตฺตนิกานิ ปญฺจ โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ ปาเท พทฺธรชฺชุํ วิย ปุริโส สเตฺถน เหฎฺฐา มคฺคตฺตเยน ฉิเนฺทยฺยฯ **ปญฺจ ชเห**ติ อุปริเทวโลกสมฺปาปกานิ ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ ปุริโส คีวาย พทฺธรชฺชุํ วิย อรหตฺตมเคฺคน ชเหยฺย ฉิเนฺทเยฺยวาติ อโตฺถฯ **ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย**ติ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานํ ปหานตฺถาย สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อุตฺตริ ภาเวยฺยฯ ปญฺจ สงฺคาติโคติ เอวํ สเนฺต ปญฺจนฺนํ ราคโทสโมหมานทิฎฺฐิสงฺคานํ อติกฺกมเนน ปญฺจสงฺคาติโค หุตฺวา **ภิกฺขุ ‘‘โอฆติโณฺณ’’ติ วุจฺจติ,** นิตฺติณฺณจตุโรโฆติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ

อนญฺญาตํ อปฺปฎิวิทฺธํ จตุสจฺจธมฺมํ, อมตปทํเยว วา ญสฺสามิ ชานิสฺสามีติ ปฎิปนฺนสฺส ปฐมมคฺคฎฺฐสฺส อินฺทฺริยนฺติ **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ**ฯ ปฐมมคฺคญาณญฺหิ ตํปุพฺพภาควเสน เอวํ วุตฺตํฯ อาชานาติ ปฐมมเคฺคน ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา ชานาตีติ อโญฺญ, ตสฺส อินฺทฺริยนฺติ **อญฺญินฺทฺริยํ,** เหฎฺฐา ตีสุ ผเลสุ, อุปริ ตีสุ มเคฺคสุ จ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ อญฺญาตาวิโน จตูสุ สเจฺจสุ นิฎฺฐิตกิจฺจสฺส อรหโต อินฺทฺริยนฺติ **อญฺญาตาวินฺทฺริยํ,** อคฺคผลญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อนภิสเมตสฺสา**ติ อปฺปฎิวิทฺธสฺสฯ **อภิสมยายา**ติ ปฎิเวธายฯ

พาลูปลกฺขณานีติ พาลสฺส อุปลกฺขณการณานิฯ **พาลนิมิตฺตานี**ติ ‘‘พาโล อยํ’’นฺติ คเหตุํ นิมิตฺตานิ การณานิฯ **พาลาปทานานี**ติ พาลสฺส โปราณานิ วิรุฬฺหานิ กมฺมานิฯ **‘‘ทุจฺจินฺติตจินฺตี’’**ติอาทีสุ ทุจฺจินฺติตํ อภิชฺฌํ พฺยาปาทํ มิจฺฉาทสฺสนญฺจ จิเนฺตตีติ **ทุจฺจินฺติตจินฺตี**ฯ ทุพฺภาสิตํ มุสาวาทาทิํ ภาสตีติ **ทุพฺภาสิตภาสี**ฯ ทุกฺกฎํ ปาณาติปาตาทิกมฺมํ กโรตีติ **ทุกฺกฎกมฺมการี**ฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

ภิโยฺยติ อุปรูปริฯ **ปกุเชฺฌยฺยุ**นฺติ วิรุเชฺฌยฺยุํฯ ‘‘ปกุเปฺปยฺยุ’’นฺติปิ ปาโฐฯ **ภุเสนา**ติ ทเฬฺหนฯ **ทเณฺฑนา**ติ ทณฺฑทาเนนฯ **ธีโร**ติ ปณฺฑิโต สปฺปญฺญชาติโกฯ **นิเสธเย**ติ ปฎิพา

เหยฺยฯ ปุน กิญฺจิ กาตุํ วตฺตุํ วา อสมตฺถํ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ

ปรนฺติ ปจฺจตฺถิกํฯ **โย สโต อุปสมฺมตี**ติ โย สติมา หุตฺวา อุปสมฺมติ, ตสฺส อุปสมํเยวาหํ พาลสฺส ปฏิเสธนํ มญฺญามีติ อโตฺถฯ

วชฺชนฺติ โทสํฯ **ยทา นํ มญฺญตี**ติ ยสฺมา นํ มญฺญติฯ **อชฺฌารุหตี**ติ อโชฺฌตฺถรติฯ **โคว ภิโยฺย ปลายิน**นฺติ ยถา โคยูเถ ตาวเทว เทฺว คาโว ยุชฺฌเนฺต โคคโณ โอโลเกโนฺต ติฏฺฐติ ยาว น เอโก ปลายติ, ยทา ปน ปลายติ, อถ ตํ ปลายีนํ สโพฺพ โคคโณ ภิโยฺย อโชฺฌตฺถรติ, เอวํ **ทุเมฺมโธ** ขมนฺตํ ภิโยฺย อโชฺฌตฺถรตีติ อโตฺถฯ

สทตฺถปรมาติ สกตฺถปรมาฯ **ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชตี**ติ เตสุ สกตฺถปรเมสุ อเตฺถสุ ขนฺติโต อุตฺตริตโร อโญฺญ อโตฺถ น วิชฺชติฯ **ตมาหุ ปรมํ ขนฺติ**นฺติ โย พลวา ติติกฺขติ, ตสฺส ตํ ขนฺตึ ปรมํ อาหุฯ **พาลพลํ** นาม อญฺญาณพลํฯ **ตํ ยสฺส พลํ, อพลเมว** ตํ, น ตํ พลนฺติ **อาหุ** กเถนฺติ ทีเปนฺติฯ **ธมฺมคุตฺตสฺสา**ติ ธเมฺมน รกฺขิตสฺส ธมฺมํ วา รกฺขนฺตสฺสฯ **ปฏิวตฺตา**ติ ปฏิปฺผริตฺวา วตฺตา, ปฏิปฺปริตฺวา วา ยํ วา ตํ วา วเทยฺยาสิฯ ธมฺมฏฺฐํ ปน จาเลตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ **ตเสฺสว เตน ปาปิโย**ติ เตน โกเธน ตเสฺสว ปุคฺคลสฺส ปาปํ โหติฯ กตรสฺสาติ ? **โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ,** ตสฺสฯ ตตฺถ **กุทฺธ**นฺติ สมฺปทาเน อุปโยควจนํ, กุทฺธสฺสาติ อโตฺถฯ **ติกิจฺฉนฺตาน**นฺติ เอกวจเน พหุวจนํ, ติกิจฺฉนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ชนา มญฺญนฺตี**ติ เอวรูปํ **อตฺตโน จ ปรสฺส จา**ติ **อุภินฺนํ** อตฺถํ ติกิจฺฉนฺตํ นิปฺผาเทนฺตํ ปุคฺคลํ **"พาโล** อย"นฺติ อนฺธพาลปุถุชฺชนา เอวํ มญฺญนฺติฯ **เย ธมฺมสฺส อโกวิทา**ติ เย จตุสจฺจธเมฺม อโกวิทา อเจฺฉกา, เต เอวํ มญฺญนฺตีติ อโตฺถฯ

ปตฺตนฺติ อธิคตํ เอตรหิ อนุภุยฺยมานํ กามูปกรณํ **ปตฺตพฺพ**นฺติ ตเทว อนาคเต อธิคนฺตพฺพํ อนุภวิตพฺพํ, **อุภยเมตํ รชานุกิณฺณ**นฺติ ตทุภยมฺปิ ราครชาทีหิ อวกิณฺณํ ฯ **อาตุรสฺสา**ติ ราคาทิกิเลสาตุรสฺสฯ **อนุสิกฺขโต**ติ กิเลสพหุลปุคฺคเล อนุสิกฺขโตฯ **เย จ สิกฺขาสารา**ติ เย ยถาสมาทินฺนํ สีลวตาทิสงฺขาตํ สิกฺขํ สารโต คเหตฺวา ฐิตาฯ เตนาห – **"สีลํ วตํ ชีวิตํ พฺรหฺมจริย"**นฺติฯ ตตฺถ ยํ "น กโรมี"ติ โอรมติ, ตํ **สีลํ**ฯ ยํ เวสโภชนกิจฺจจรณาทิ, ตํ **วตํ**ฯ **ชีวิต**นฺติ อาชีโวฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติฯ **อุปฏฺฐานสารา**ติ เอเตสํ สีลาทีนํ อนุฏฺฐานสาราฯ เอเตหิ เอว สํสารสุทฺธีติ ตานิ สารโต คเหตฺวา ฐิตาติ อโตฺถฯ

อิเจฺจเต อุโภ อนฺตาติ อิติ สีลพฺพตปรามาสมุเขน อตฺตกิลมถานุโยโค, กาเมสุ อนวชฺชสญฺญิตามุเขน กามสุขลฺลิกานุโยโค จาติ เอเต อุโภ อนฺตาฯ เต จ โข ยถากฺกมํ อายตึ ปตฺตเพฺพ, เอตรหิ ปเตฺต จ ราครชาทิโอกิเณฺณ กามคุเณ อลฺลีเนหิ กิเลสาตุรานํ อนุสิกฺขเนฺตหิ, สยญฺจ กิเลสาตุเรเหว ปฏิปชฺชิตพฺพา, ตโต เอว จ เต **กฏสิวฑฺฒนา** อปราปรํ ชรามรเณหิ สิวถิกาย วฑฺฒนสีลา เอกเนฺตเนว กฏสึ วเฑฺฒนฺติ, สยํ วฑฺฒนฺตา ปเร จ อนฺตทฺวเย สมาทเปนฺตา วฑฺฒาเปนฺติ จาติ อโตฺถฯ

อุโภ อเนฺต อนภิญฺญายาติ ยถาวุเตฺต อุโภ อเนฺต อชานิตฺวาฯ **โอลียนฺติ เอเก**ติ "สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา"ติ โอลียนตณฺหาภินิเวสวเสน อวลียนฺติ เอกเจฺจฯ **อติธาวนฺติ เอเก**ติ เอกเจฺจ – "อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ อตฺตา จ โลโก จา"ติ อติธาวนาภินิเวสวเสน อติกฺกมนฺติฯ

น อมญฺญิํสุ เตสญฺจ ตณฺหาทิมญฺญนานํ ปหีนตฺตาฯ ตโต เอว อนุปาทาปรินิพฺพานโต ติวิธมฺปิ **วฏฺฏํ เตสํ ปญฺญาปนาย นตฺถี**ติฯ

ชญฺญาติ ชาเนยฺยฯ **สํยุเช**ติ สํโยเชยฺยฯ **มานุส**นฺติ มนุสฺสานํ อิทนฺติ มานุสํ, มนุสฺสภวปริยาปนฺนํฯ **กิญฺหิ ตสฺส สกํ โหตี**ติ ตสฺส มจฺจุมุขํ ปวิสนฺตสฺส สตฺตสฺส กึ อญฺญํ สกํ นาม อญฺญตฺร กลฺยาณกมฺมโตฯ กมฺมสฺสกา หิ สตฺตาฯ เตนาห – **“ตสฺมา กเรยฺย กลฺยาณ”**นฺติ อาทิฯ ตตฺถ **สมฺปรายิก**นฺติ สมฺปรายผลนิพฺพตฺตกํฯ

๑๓๘ อิเม ธมฺมาติ อิเม กุสลา วา อกุสลา วา ธมฺมาฯ **เอวํคหิตา**ติ เอวํ สมาทินฺนา อุปฺปาทิตาฯ **อิทํ ผล**นฺติ อิทํ อิฏฺฐวิปากํ อนิฏฺฐวิปากญฺจ ผลํฯ **อยมโตฺถ**ติ อยํ วุฑฺฒิ, อยํ หานีติ อโตฺถฯ **อญฺญมฺปิ เอวํชาติย**นฺติ เอกํสพฺยากรณียํ วทติฯ

อากงฺขโต น ชาเนยฺยุนฺติ ตตฺถ เยน เหตุนา ภควโต ยา อากงฺขา, สา อเญฺญสํ อวิสโยติ อาห – **“กินฺตํ ภควา อากงฺขตีติฯ อิทํ อวิสชฺชนีย”**นฺติฯ

เอตฺตโกติ เอตปริมาโณฯ **สีลกฺขเนฺธ**ติ สีลกฺขนฺธเหตุฯ ‘‘สีลกฺขเนฺธนา’’ติปิ ปาโฐฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อิริยาย**นฺติ กายวจีสมาจาเรฯ **ปภาเว**ติ อานุภาเวฯ **หิเตสิตาย**นฺติ เมตฺตายฯ **อิทฺธิย**นฺติ อิทฺธิวิธายฯ เอตฺตกา พุทฺธคุณา, เต จ ปเจฺจกํ เอวํปภาวาฯ ตถา มคฺคผลนิพฺพานานิ เอวมานุภาวานิฯ อริยสโงฺฆ เอวํวิธคุเณหิ ยุโตฺตติฯ

ติณฺณํ รตนานํ มหานุภาวตา น สพฺพถา อเญฺญสํ วิสโย, ภควโต เอว วิสโยติ อาห – **“พุทฺธวิสโย อวิสชฺชนีโย”**ติฯ เตน โย อโญฺญปิ อโตฺถ พุทฺธวิสโย, โส อวิสชฺชนีโยติ ทเสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, ยํ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ **กตมา ปุพฺพา โกฏีติ อวิสชฺชนีย**นฺติ ‘‘กตมา ปุพฺพา โกฏี’’ติ เกนจิ กตํ ปุจฺฉนํ อวิสชฺชนียํฯ กสฺมา? สํสารสฺส ปุริมาย โกฏิยา อภาวโตฯ เตเนวาห – ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ ตตฺถ **น ปญฺญายตี**ติ น ทิสฺสติ, น อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ น ปญฺญายตีติ อญฺญสฺส ญาณวิสโย น โหตีติ ปน อตฺถํ สนฺธาย **“น ปญฺญายตีติ สาวกานํ ญาณเวกเลฺลนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อตฺตูปนายิกา**ติ อตฺตา อุปเนตโพฺพ เอติสฺสาติ อตฺตูปนายิกาฯ **นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อวิชานนา**ติ เอเตน ปุริมาย โกฏิยา อภาวโต เอว น ปญฺญายติ, น ตตฺถ ญาณสฺส ปฏิฆาโตติ ทเสฺสติฯ

ยํ ปน อตฺถิ, ตํ อเญฺญสํ อปฺปเมยฺยมฺปิ ภควโต น อปฺปเมยฺยนฺติ ภควโต สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญฺญาณตํ ทเสฺสตุํ **“ยถา ภควา โกกาลิกํ ภิกฺขุํ อารพฺภา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญตรํ ภิกฺขุ**นฺติ นามโคเตฺตน อปากฏํฯ ‘‘กีว ทีฆํ นุ โข, ภเนฺต, ปทุเม นิรเย อายุปฺปมาณ’’นฺติ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา นิสินฺนํ เอกํ ภิกฺขุํ เอวมาหาติฯ เอตฺถายํ ปาฐเสโส – ทีฆํ โข, ภิกฺขุ, ปทุเม นิรเย อายุปฺปมาณํ, ตํ น สุกรํ สงฺขาตุํ ‘‘เอตฺตกานิ วสฺสานี’’ติ วา ‘‘เอตฺตกานิ วสฺสสตานี’’ติ วา ‘‘เอตฺตกานิ วสฺสสหสฺสานี’’ติ วา ‘‘เอตฺตกานิ วสฺสสตสหสฺสานี’’ติ วาติฯ สกฺกา ปน, ภเนฺต, อุปมา กาตุนฺติฯ ‘‘สกฺกา ภิกฺขู’’ติ ภควา อโวจฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติขาริโก โกสลโก ติลวาโหฯ ตโต ปุริโส วสฺสสตสฺส วสฺสสตสฺส อจฺจเยน เอกเมกํ ติลํ อุทฺธเรยฺยฯ ขิปฺปตรํ โข โส, ภิกฺขุ, วีสติขาริโก โกสลโก ติลวาโห อิมินา อุปกฺกเมน ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คเจฺฉยฺย, น เตฺวว เอโก อพฺพุโท นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ อพฺพุทา นิรยา, เอวเมโก นิรพฺพุโท นิรโยติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๘๑; อ. นิ. ๑๐.๘๙; สุ. นิ. โกกาลิกสุตฺต)ฯ

ตตฺถ **วีสติขาริโก**ติ มาคธเกน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา โกสลรเฏฺฐ เอโก ปโตฺถ โหติฯ เตน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา อาฬฺหกํ, จตฺตาริ อาฬฺหกานิ โทณํ, จตุโทณา มานิกา, จตุมานิกา ขารีฯ ตาย ขาริยา วีสติขาริโก ติลวาโหฯ **ติลวาโห**ติ ติลสกฏํฯ **อพฺพุโท นิรโย**ติ อพฺพุโท นาม เอโก ปเจฺจกนิรโย นตฺถิ, อวีจิมฺหิ เอว ปน อพฺพุทคณนาย ปจฺจโนกาโส ‘‘อพฺพุโท นิรโย’’ติ วุโตฺตฯ เอส นโย **นิรพฺพุทา**ทีสุปิฯ

ตตฺถ วสฺสคณนาปิ เอวํ เวทิตพฺพา – ยถา หิ สตํสตสหสฺสานิ **โกฏิ** โหติฯ เอวํ สตํสตสหสฺสโกฏิโย **ปโกฏิ** นามฯ สตํสตสหสฺสปโกฏิโย **โกฏิปโกฏิ** นามฯ สตํสตสหสฺสโกฏิปโกฏิโย **นหุตํ**ฯ สตํสตสหสฺสนหุตานิ **นินฺนหุตํ**ฯ สตํสตสหสฺสานิ นินฺนหุตานิ เอโก **อพฺพุโท**ฯ ตโต วีสติคุโณ **นิรพฺพุโท**ฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อยญฺจ คณนา อปริจิตานํ ทุกฺกราติ วุตฺตํ – ‘‘ตํ น สุกรํ สงฺขาตุ’’นฺติฯ เกจิ ปน ‘‘ตตฺถ ตตฺถ ปริเทวนานเตฺตน กมฺมการณนานเตฺตนปิ อิมานิ นามานิ ลทฺธานี’’ติ วทนฺติฯ อปเร ‘‘สีตนรกา เอเต’’ติฯ **จิตฺตํ อาฆาเตตฺวา**ติ จิตฺตํ ปทูเสตฺวาฯ

๑๒๕. **กถํ ชิโน**ติ ปการปุจฺฉาฯ **เกน ชิโน**ติ การณปุจฺฉาฯ เกน การเณน เกน เหตุนา กาย ปฏิปตฺติยา ชิโนติ ปุจฺฉติฯ **กถ**นฺติ ปน เกน ปกาเรน กึ อตีตานํ, อุทาหุ อนาคตานํ ปจฺจุปฺปนฺนานํ กิเลสานํ ปหาเนน ชิโนติ ปุจฺฉติ, ตสฺมา ตํ **‘‘วิสชฺชนีย’’**นฺติ วุตฺตํฯ **กตโม ชิโน**ติ กึ รูปํ ชิโน, อุทาหุ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ ชิโนฯ รูปาทิวินิมุโตฺต วา อโญฺญ ชิโน, โย ‘‘อตฺตา’’ติ วุจฺจตีติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **‘‘อวิสชฺชนีย’’**นฺติฯ **กิตฺตโก**ติ ปมาณโต กึปริมาโณฯ

อตฺถิ ตถาคโตติ อตฺถิ สโตฺตฯ ยฺวายมายสฺมา ‘‘เอวํนาโม เอวํโคโตฺต’’ติ ปญฺจกฺขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญปียติ, ตสฺส ปุคฺคลสฺส อธิเปฺปตตฺตา วุตฺตํ **‘‘วิสชฺชนีย’’**นฺติฯ **รูปํ ตถาคโต**ติ รูปํ อตฺตาติ สกฺกายทิฏฺฐิวเสน ปุจฺฉตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อวิสชฺชนีย’’**นฺติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๒๖. **พาลํ ปีฐสมารุฬฺห**นฺติอาทีนิ สามิอเตฺถ อุปโยควจนานิฯ **กาเยน ทุจฺจริตานี**ติ กาเยน ทุฎฺฐุ กตานิฯ **โอลมฺพนฺตี**ติ อวลมฺพนฺติ อวตฺถริยนฺติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ โอลมฺพนาทิอากาเรน หิ ตานิ อุปฏฺฐหนฺติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ **มหต**นฺติ มหนฺตานํฯ **ปถวิยํ โอลมฺพนฺตี**ติ ปถวิตเล ปตฺถรนฺติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ ปตฺถรณาการโรเยว เหสฯ **ตตฺร, ภิกฺขเว, พาลสฺสา**ติ ตสฺมึ อุปฏฺฐหนาการเร พาลสฺส เอวํ โหติฯ

ลาภา โว, ภิกฺขเวติ ภิกฺขเว, เย อิเม ตุเมฺหหิ ปฏิลทฺธา มนุสฺสตฺตสทฺธาปฏิลาภาทโย, ลาภา โว ตุมฺหากํ ลาภา เอวฯ **สุลทฺธ**นฺติ ยมฺปิทํ ปพฺพชิตฺวา จตุปาริสุทฺธิสีลาทิสมฺปาทนํ ลทฺธํ, ตมฺปิ สุลทฺธํฯ **ขโณ โว ปฏิลโทฺธ**ติ อฏฺฐอกฺขณวชฺชิโต นวโมยํ ขโณ ปฏิลโทฺธ มคฺค**พฺรหฺมจริยวาสาย**ฯ **‘‘ทิฎฺฐา มยา’’**ติอาทินา เอกเทสนิทสฺสเนน อฏฺฐ อกฺขเณ วิภาเวติฯ

๑๒๗. **ยหิํ** ยหินฺติ ยํ ยํ ทุคฺคตึ **โย คจฺฉติฯ โส นํ อธโมฺม**ติ โย อธโมฺม เตน **จริโต,** โส นํ อธมฺมจาริํ ปุคฺคลํฯ **หนาตี**ติ พาธติฯ

อเปฺปสกฺขตาติ อปฺปานุภาวตาฯ **ทุพฺพณฺณตา**ติ วิรูปตา พีภจฺฉตาฯ **ทุปฺปญฺญตา**ติ นิปฺปญฺญตา อเหตุกปฏิสนฺธิวเสน เอฬมูคตาฯ

๑๒๒

วาจานุรกฺขีติ จตุนฺนํ วจีทุจฺจริตานํ ปริวชฺชเนน วาจานุรกฺขีฯ อภิชฺฌาทีนํ อนุปฺปาทเนน มนสา สุฏฺฐุ **สํวุโต**ฯ ปาณาติปาตาทโย ปชหนฺโต **กาเยน จ อกุสลํ น กยิรา, เอเต ตโย กมฺมปเถ วิโสธเย**ฯ เอวํ วิโสเธนฺโต หิ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสเกหิ พุทฺธาทีหิ อิสีหิ **ปเวทิตํ** อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ **มคฺคํ** อาราเธยฺยาติฯ **ทุกฺกฏ**นฺติ **กาเยน วาจาย มนสา** จ ทุกฺกฏํ สาวชฺชํ ทุกฺขุทฺรยํ ทุคฺคติสํวตฺตนิยํ กมฺมํ **ยสฺส นตฺถิฯ สํวุตํ ตีหิ ฐาเนหี**ติ เอเตหิ ตีหิ การเณหิ กายทุจฺจริตาทีนํ ปเวสนิวารณโต ปิหิตํ, **ตํ อหํ “พฺราหฺมณ”**นฺติ วทามีติฯ

อจฺจนฺตทุสฺสีลฺยนฺติ เอกนฺตทุสฺสีลภาโวฯ คิหี วาปิ ชาติโต ปฏฺฐาย ทส อกุสลกมฺมปเถ กโรนฺโต, ปพฺพชิโต วาปิ อุปสมฺปนฺนทิวสโต ปฏฺฐาย ครุกาปตฺตึ อาปชฺชมาโน อจฺจนฺตทุสฺสีโล นามฯ อิธ ปน โย ทฺวีสุ ตีสุ อตฺตภาเวสุ ทุสฺสีโล, ตสฺส คติยา อาคตํ ทุสฺสีลภาวํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทุสฺสีลภาโวติ เจตฺถ ทุสฺสีลสฺส ฉ ทฺวารานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนา ตณฺหา เวทิตพฺพาฯ **มาลุวา สาลมิโวตฺถต**นฺติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส ตํ ตณฺหาสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํฯ ยถา นาม มาลุวา สาลํ โอตฺถตํ เทเว วสฺสเนฺต ปเตฺตหิ อุทกํ ปฏิจฺฉิตฺวา สํภญฺชนวเสน สพฺพตฺถกเมว ปริโยนนฺธติ, เอวํ อตฺตภาวํ โอตฺถตํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ **โส** มาลุวาย สํภญฺชิตฺวา ภูมิยํ ปาติยมาโน รุกฺโข วิย ตาย ทุสฺสีลฺยสงฺขาตาย ตณฺหาย สํภญฺชิตฺวา อปาเยสุ ปาติยมาโน, **ยถา นํ** อนตฺถกาโม **ทิโส อิจฺฉติ, ตถา อตฺตานํ กโรติ** นามาติ อโตฺถฯ

“**อตฺตนา หิ กต**”นฺติ คาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา ปาสาณมยํ ปาสาณสมฺภวํ **วชิรํ** ตเมว **อสฺมมยํ มณึ** อตฺตโน อุฏฺฐานฏฺฐานสงฺขาตํ ปาสาณมณึ ขายิตฺวา ฉิทฺทาฉิทฺทํ ขณฺฑาขณฺฑํ กตฺวา อปริโภคํ กโรติ, เอวเมวํ **อตฺตนา กตํ** อตฺตนิ ชาตํ **อตฺตสมฺภวํ ปาปํ ทุเมฺมธํ** นิปฺปญฺญํ ปุคฺคลํ จตูสุ อปาเยสุ **อภิมตฺถติ** กนฺตติ วิทฺธํเสตีติฯ

นิเสวิยาติ กตฺวาฯ **ครหา**ติ คารยฺหาฯ **พาลมตี**ติ มนฺทพุทฺธิโนฯ **ขยา จ กมฺมสฺสา**ติ กมฺมกฺขยกรญาเณน กมฺมสฺส เขปนโตฯ **วิมุตฺตเจตโส**ติ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติยา จ วิมุตฺตจิโตฺตฯ **นิพฺพนฺติ เต โชติริวินฺธนกฺขยา**ติ ยถา นาม อนุปาทาโน ชาตเวโท นิพฺพายติ, เอวเมวํ อภิสงฺขารสฺส วิญฺญาณสฺส อนวเสสกฺขยา นิพฺพายติฯ

๑๒๓

“**ยถาปิ ภมโร**”ติ คาถายํ **ภมโร**ติ ยา กาจิ มธุกรชาติฯ **ปุปฺผ**นฺติ ปุปฺผาราเม จรโนฺต ปุปฺผญฺจ ตสฺส **วณฺณญฺจ คนฺธญฺจ อเหฐยํ** อเหฐยโนฺต อวินาเสโนฺต จรตีติ อโตฺถฯ เอวํ จริตฺวา จ **ปเลติ รสมาทายา**ติ ยาวทตฺถํ รสํ ปิวิตฺวา อปรมฺปิ มธุกรณตฺถาย รสํ คเหตฺวา เคติฯ โส เอกํ วนคหนํ อโชฺฌคาเหตฺวา รุกฺขสุสิราทีสุ ตํ รชมิสฺสกํ รสํ ฐเปตฺวา อนุปุเพฺพน มธุรรสํ มธุํ กโรติ, น ตสฺส ปุปฺผาราเม จริตปจฺจยา ปุปฺผํ วา ตสฺส วโณฺณ วา คโนฺธ วา วินสฺสติ, อถ โข ปุปฺผํ ปากติกเมว โหติฯ **เอวํ คาเม มุนี จเร**ติ เอวํ เสโกฺข อเสโกฺข วา อนคาริยมุนิ กุลปฏิปาฏิยา คาเม ภิกฺขํ คณฺหโนฺต จเรยฺยาติ อโตฺถฯ น หิ ตสฺส คาเม จรณปจฺจยา สทฺธาหานิ วา โภคหานิ วา โหติ, สทฺธาปิ โภคาปิ ปากติกาว โหนฺติฯ เอวํ จริตฺวา จ ปน คามโต นิกฺขมิตฺวา พหิคาเม อุทกผาสุกฏฺฐาเน สงฺฆาฏึ ปญฺญเปตฺวา นิสิโนฺน อกฺขภญฺชน- (มิ. ป. ๖.๑.๒) วณเลปนปุตฺตมํสูปมวเสน (มิ. ป. ๖.๑.๒; สํ. นิ. ๒.๖๓) ปจฺจเวกฺขโนฺต ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถารูปํ วนสณฺฑํ อนุปวิสิตฺวา อชฺฌตฺติกกมฺมฏฺฐานํ สมฺมสโนฺต มคฺคผลานิ หตฺถคตาเนว กโรติฯ อเสกฺขมุนิ ปน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารมนุยุญฺชติฯ อยมสฺส ภมเรน มธุกเรน สริกฺขตาฯ ขีณาสโว ปเนตฺถ อธิเปฺปโตติฯ

ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตีติ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมโกฺขฯ โส เอว กายิกวาจสิกสฺส วีติกฺกมสฺส สํวรณโต ปิทหนโต สํวโรฯ เตน

ปาติโมกฺขสํวเรน สํวุโต สมนฺนาคโต หุตฺวา สพฺพิริยาปเถสุ จรติฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺโน**ติ อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปนฺโนฯ **อณุมตฺเตสู**ติ อปฺปมตฺตเกสุฯ **วชฺชสู**ติ อกุสลธมฺเมสุฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยํ ทสฺสีฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขาปเทสุ ยํ กิญฺจิ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทิยิตฺวา สิกฺขติฯ

กายกมฺมวจีกมฺเมน สมนฺนาคโต, กุสเลน ปริสุทฺธาชีโวติ เอตฺถ อาจารโคจรคฺคหเณเนว กุสเล กายกมฺม วจีกมฺม จ คหิเตปิ ยสฺมา อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ น อากาสาทีสุ อุปฺปชฺชติ, กายวจีทฺวาเรสุ เอว ปน อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตสฺส อุปฺปตฺติทฺวารทสฺสนตฺถํ ‘‘กายวจีกมฺเมน สมนฺนาคโต, กุสเลนา’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน เตน สมนฺนาคโต, ตสฺมา ปริสุทฺธาชีโว, อาชีวปาริสุทฺธิปิ สีลเมวาติ ทสฺสนตฺถํ เอตํ วุตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘กตเม จ ถปติ กุสลา สีลา? กุสลํ กายกมฺมํ กุสลํ วจีกมฺมํ, ปริสุทฺธํ อาชีวมฺปิ โข อหํ ถปติ สีลสฺมึ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๖๕)ฯ **อารทฺธวีริโย**ติ ยสฺส กายิกํ เจตสิกญฺจ วีริยํ อารทฺธํ โหติ, โส ‘‘อารทฺธวีริโย’’ติ วุจฺจติฯ ตตฺถ โย คณสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา จตูสุ อิริยาปเถสุ อฏฺฐอารมฺภวตฺถุวเสน เอกโก โหติ, ตสฺส กายิกํ วีริยํ อารทฺธํ นาม โหติฯ โย จิตฺตสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติวเสน เอกโก โหติ, คมนาทีสุ อุปฺปนฺนกิเลสํ อุปฺปนฺนฏฺฐาเนเยว นิคฺคณฺหิตฺวา ฌานํ นิพฺพเตฺตติ, ตสฺส เจตสิกํ วีริยํ อารทฺธํ นาม โหติฯ เอวํ อารทฺธวีริโยฯ **ถามวา**ติ ฐิติมาฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโมฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร…เป…. สจฺฉิกิริยายา**ติ สํกิเลสธมฺมานํ ปหานตฺถํ โวทานธมฺมานํ สมฺปาทนตฺถํ , ปจฺจกฺขกรณตฺถญฺจ ธุรํ อนิกฺขิปิตฺวา วีริยํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺต วิหรติฯ **ปญฺญวา**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยพฺพยปริคฺคาหิกาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ เตนาห **‘‘อุทยตฺถคามินิยา**’’ติฯ

นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมนฺติ มาตาปิตโร วิรูเปปิ อตฺตโน ปุตฺตเก สุวณฺณพิมฺพกํ วิย มญฺญนฺติ มาลาคุฬํ วิย สีสาทีสุ กตฺวา ปริหรมานาฯ เตหิ อุหทิตาปิ โอมุตฺติตาปิ คนฺธวิเลปนํ ปฏิจฺฉนฺตา วิย โสมนสฺสํ อาปชฺชนฺติฯ เตนาห – ‘‘นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปม’’นฺติฯ ปุตฺตเปเมน สมํ เปมํ นาม นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **โคสมิต**นฺติ โคหิ สมํ โคธนสทิสํ อญฺญํ **ธนํ** นาม **นตฺถิฯ สูริยสมา อาภา**ติ สูริยาภาย สมา อญฺญา **อาภา** นาม **นตฺถิฯ สมุทฺทปรมา**ติ เย เกจิ อเญฺญ สรา นาม, สเพฺพ เต สมุทฺทปรมาฯ สมุโทฺท เตสํ อุตฺตโม, สมุทฺทสทิสํ อญฺญํ อุทกํ นิทานํ นาม นตฺถิ ภควาติ วทติฯ

ยสฺมา ปน อตฺตเปเมน สมํ เปมํ นตฺถิฯ มาตาปิตโร หิ ฉาตฺฑตฺวาปิ ปุตฺตธีตโร อโปเสตฺวา อตฺตานเมว โปเสนฺติฯ ธเญฺญน จ **สมํ ธนํ** นาม **นตฺถิ**ฯ ตถารูเป หิ กาเล หิรญฺญสุวณฺณาทีนิปิ โคมหิํสาทีนิปิ ธญฺญคฺคหณตฺถํ ธญฺญสามิกานเมว สนฺติกํ คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ ปญฺญาย จ **สมา อาภา** นาม **นตฺถิ**ฯ สูริยาทโย หิ เอกเทสํเยว โอภาเสนฺติ, ปจฺจุปฺปนฺนเมว จ ตมํ วิโนเทนฺติ, ปญฺญา ปน ทสสหสฺสิมฺปิ โลกธาตุํ เอกปโชฺชตํ กาตุํ สโกฺกติ, อตีตํสาทิปฏิจฺฉาทกญฺจ ตมํ วิธมติฯ เมฆวุฏฺฐิยา จ สโม สโร นาม นตฺถิฯ นที วา หิ โหตุ ตฬากาทีนิ วา, วุฏฺฐิสโม สโร นาม นตฺถิฯ เมฆวุฏฺฐิยา หิ ปจฺฉินฺนาย มหาสมุเทฺท องฺคุลิปพฺพเตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ น โหติ, วุฏฺฐิยา ปน ปวตฺตมานาย ยาว อาภสฺสรภวนาปิ เอโกทกํ โหติฯ ตสฺมา ภควา เทวตาวจนํ ปฏิกฺขิปนวเสน ปฏิคาถํ วทโนฺต **‘‘นตฺถิ อตฺตสมํ เปม’’**นฺติอาทิมาหฯ

กึสุ ภีตาติ กึ นุ ภีตาฯ **มโคฺค จเนกายตโน ปวุโตฺต**ติ อฏฺฐตึสารมฺมณวเสน อเนเกหิ การเณหิ มโคฺค กถิโต, เอวํ สเนฺต กิสฺส ภีตา หุตฺวา อยํ ชนตา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย อคฺคเหสีติ

วทติฯ **ภูริปญฺญา**ติ พหุปญฺญ อุสฺสนฺนปญฺญฯ **ปรโลกํ น ภาเย**ติ อิมสฺมา โลกา ปรโลกํ คจฺฉนฺโต น ภาเยยฺยฯ

ปณิธายาติ ฐเปตฺวาฯ **ฆรมาวสนฺต**ติ อนาถปิณฺฑิกาทโย วิย พหฺวนฺนปาเน ฆเร วสนฺโตฯ **สํวิภาคี**ติ อจฺฉราย คหิตมฺปิ นเขน ผาเลตฺวา ปรสฺส ทตฺวาว ภุญฺชนสีโลฯ **วทญฺญู**ติ ยาจกานํ ยาจนวเสน วุตฺตวจนญฺญู, วจนีโย วาฯ เอตฺถ จ **วาจ**นฺติ จตฺตาริ วจีสุจริตานิ คหิตานิฯ **มน**นฺติ ตีณิ มโนสุจริตานิฯ **กาเยนา**ติ ตีณิ กายสุจริตานิฯ อิเม ทส กุสลกมฺมปถา ปุพฺพสุทฺธิองฺคํ นามฯ **"พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสนฺต"**ติ อิมินา ยญฺญอุปกฺขโร คหิโตฯ **สโทฺธ**ติ เอกํ องฺคํ, **มุทู**ติ เอกํ, **สํวิภาคี**ติ เอกํ, **วทญฺญู**ติ เอกนฺติ อิมานิ จตฺตาริ องฺคานิ สนฺธาย **"เอเตสุ ธเมฺมสุ ฐิโต จตูสู"**ติ อาหฯ

อปโร นโย – ''วาจ''นฺติอาทีนิ ตีณิ องฺคานิ, ''พหฺวนฺนปาน''นฺติ อิมินา ยญฺญอุปกฺขโรว คหิโต, ''สโทฺธ มุทุ สํวิภาคี วทญฺญู''ติ เอกํ องฺคํฯ

อปโร ทุกนโย นาม โหติ – ''วาจํ มนญฺจา''ติ เอกํ องฺคํ, ''กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสนฺต''ติ เอกํ, ''สโทฺธ มุทู''ติ เอกํ, ''สํวิภาคี วทญฺญู''ติ เอกนฺติ เอเตสุ จตูสุ ธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺม ฐิโต นาม โหติฯ โส อิโต **ปรโลกํ คจฺฉนฺโต**น ภายติฯ

กายสมาจารมฺปีติอาทิ ปาติโมกฺขสํวรทสฺสนํฯ ตตฺถ **ทุวิเธนา**ติ ทุวิวิเธน, ทุวีหิ โกฏฺฐาเสหีติ อโตฺถฯ **ชญฺญา**ติ ชาเนยฺยฯ สีลกถา จ นาเมสา กมฺมปถวเสน วา ปณฺณตฺติวเสน วา กเถตพฺพาฯ ตตฺถ กมฺมปถวเสน ตาว กเถนฺตน อเสวิตพฺพกายสมาจาโร ปาณาติปาตาทินฺนาทานมิจฺฉาจาเรหิ กเถตโพฺพฯ ปณฺณตฺติวเสน กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทวีติกฺกมวเสนฯ เสวิตพฺพกายสมาจาโร ปาณาติปาตาทิเวรมณีหิ เจว กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทอวีติกฺกเมน จ กเถตโพฺพฯ

อเสวิตพฺพวจีสมาจาโร มุสาวาทาทิวจีทุจฺจริเตน เจว วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทวีติกฺกเมน จ กเถตโพฺพฯ เสวิตพฺพวจีสมาจาโร มุสาวาทาทิเวรมณีหิ เจว วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทอวีติกฺกเมน จ กเถตโพฺพฯ

ปริเยสนา ปน กายวาจาหิ ปริเยสนา เอว, สา กายวจีสมาจารคฺคหเณน คหิตาปิ ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกสีลํ นาม เอตสฺมึเยว ทฺวารทฺวเย อุปฺปชฺชติ, น อากาเส, ตสฺมา อาชีวฏฺฐมกสีลทสฺสนตฺถํ วิสุํ วุตฺตาฯ ตตฺถ นเสวิตพฺพปริเยสนา อนริยปริเยสนาย กเถตพฺพา, เสวิตพฺพปริเยสนา อริยปริเยสนายฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''กตมา จ, ภิกฺขเว, อนริยปริเยสนา? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ อตฺตนา ชาติธโมฺม สมาโน ชาติธมฺมํเยว ปริเยสตี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๗๔)ฯ ตถา ''กตมา จ, ภิกฺขเว, อริยปริเยสนา? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ อตฺตนา ชาติธโมฺม สมาโน ชาติธเมฺม อาทีนวํ วิทิตฺวา อชาตํ อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ นิพฺพานํ ปริเยสตี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๗๕)ฯ

มคฺคานฏฺฐงฺคิโกติ ชงฺฆมคฺคาทโย วา โหนฺตุ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตมคฺคา วา, สเพฺพสมฺปิ มคฺคานํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีหิ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ ปาปธมฺมานํ ปหานกโร นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา จตูสุปิ สเจฺจสุ ทุกฺขปริชานนาทิกิจฺจํ สาธยมาโน อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค **เสโฏฺฐ** อุตฺตโมฯ **สจฺจานํ จตุโร ปทา**ติ ''สจฺจํ ภเณ น กุเชฺฌยฺยา''ติ (ธ. ป. ๒๒๔) อาคตํ วจีสจฺจํ วา โหตุ, ''สโจฺจ พฺราหฺมโณ, สโจฺจ ขตฺติโย''ติอาทิเภทํ สมฺมุติสจฺจํ วา, ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๓๑; อุทา. ๕๔; มหานิ. ๒๐) ทิฏฺฐิสจฺจํ วา, ''เอกญฺหิ สจฺจํ น

ทุติยมตฺถี''ติ (สุ. นิ. ๘๙๐; มหานิ. ๑๑๙) วุตฺตํ ปรมตฺถสจฺจํ วา โหตุฯ สเพฺพสมฺปิ อิเมสํ สจฺจานํ ปริชานิตพฺพเฏฺฐน ปหาตพฺพเฏฺฐน สจฺฉิกาตพฺพเฏฺฐน ภาเวตพฺพเฏฺฐน เอกปฏิเวธเฏฺฐน ตถปฏิเวธเฏฺฐน จ ''ทุกฺขํ อริยสจฺจ''นฺติอาทโย (มหาว. ๑๔; ที. นิ. ๒.๓๘๗; ม. นิ. ๑.๑๒๐) จตฺโร ปทา เสฏฺฐา นามฯ **วิราโค เสโฎฺฐ ธมฺมานน**ฺติ ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี''ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐) วจนโต นิพฺพานสงฺขาโต วิราโค สพฺพธมฺมานํ เสโฎฺฐฯ **ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมา**ติ สเพฺพสมฺปิ เทวมนุสฺสาทิเภทานํ ทฺวิปทานํ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา ภควาว เสโฎฺฐติฯ

อคฺคานีติ อุตฺตมานิฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **อปทา**ติ นิปฺปทา อหิมจฺฉาทโยฯ **ทฺวิปทา**ติ มนุสฺสปกฺขิชาตาทโยฯ **จตุปฺปทา**ติ หตฺถิอสฺสาทโย ฯ **พหุปฺปทา**ติ สตปทิอาทโยฯ **รูปิโน**ติ กามาวจรรูปาวจรสตฺตาฯ **อสญฺญิโน**ติ อสญฺญีภเว นิพฺพตฺตสตฺตาฯ **เนวสญฺญีนาสญฺญิโน**ติ ภวเคฺค นิพฺพตฺตสตฺตาฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ คุเณหิ อโคฺค อุตฺตโม เสโฎฺฐ อกฺขายติฯ

อสงฺขตานนฺติ นิพฺพานเมว วุตฺตํฯ **วิราโค**ติอาทีนิ จ นิพฺพานเสฺสว นามานิฯ ตญฺหิ อาคมฺม สเพฺพ กิเลสา วิรชฺชนฺติ, สเพฺพ ราคมทาทโย มทา นิมฺมทา โหนฺติ อภาวํ คจฺฉนฺติ , สพฺพา ปิปาสา วินยํ อุเปนฺติ, สเพฺพ อาลยา สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺติ, วฎฺฎานิ อุปจฺฉิชฺชนฺติ, ตณฺหา ขียติ, สพฺพปริฬาหา วูปสมฺมนฺติ, วฎฺฎทุกฺขํ นิรุชฺฌติ นิพฺพายติฯ ตสฺมา ตํ เอตานิ นามานิ ลภตีติฯ

ธโมฺม จ กุสลกฺขโตติ ตสฺส สตฺถุโน ธโมฺม จ กุสโล อนวโชฺช, อนวชฺชตฺตา เอว ปฏิปเกฺขหิ ราคาทีหิ กิเลเสหิ สพฺพติตฺถิยวาเทหิ จ อปริกฺขโตฯ **ตานิ ตีณิ วิสิสฺสเร**ติ เอตานิ ตีณิ รตนานิ โลเก สพฺพรตเนหิ วิสิสฺสนฺติ คุณวเสน สพฺพโลกํ อติเสนฺตีติ อโตฺถฯ

สมณปทุมสญฺจโย คโณติ ปทุมสทิสานํ อริยสมณานํ สมูหสงฺขาโต คโณฯ ปทุมนฺติ หิ ปริปุณฺณสตปตฺตสฺส สโรรุหสฺส นามํฯ อริยปุคฺคลา จ สพฺพถาปิ ปริปุณฺณคุณาติ ปทุมสทิสา วุตฺตาฯ **วิทูนํ สกฺกโต**ติ วิทูหิ ปณฺฑิเตหิ สกฺกโตฯ **นรวรทมโก**ติ นรวโร จ ปุริสานํ ทมโก นายโก จาติ อโตฺถฯ **โลกสฺส อุตฺตรี**ติ โลกสฺส อุปริ ฐิตานิ, สพฺพโลเก อุตฺตมานีติ อโตฺถฯ

นิรุปทาโหติ ราคปริฬาหาทีหิ อนุปทาโหฯ **สจฺจนาโม**ติ อวิตถนาโม ยถาภุจฺจคุเณหิ อาคตนาโมฯ **สพฺพาภิภู**ติ สพฺพโลกํ อตฺตโน คุเณหิ อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ **สจฺจธโมฺม**ติ วฎฺฎโต เอกนฺตนิสฺสรณภาเวน อวิตโถ สห ปริยตฺติยา นววิโธปิ โลกุตฺตรธโมฺม, ตโต เอว **นตฺถโญฺญ ตสฺส อุตฺตรี**ติ ตสฺส อุตฺตริ อธิกคุโณ อโญฺญ จ ธโมฺม นตฺถีติ อโตฺถฯ **อริยสโงฺฆว นิจฺจํ** สพฺพกาลํ วิทูหิ สพฺพปณฺฑิเตหิ **ปูชิโต**ฯ

''**เอกายน**''นฺติ คาถาย **เอกายนน**ฺติ เอกํ มคฺคํฯ มคฺคสฺส หิ –

> ''มโคฺค ปโนฺถ ปโถ ปโชฺช, อญฺชสํ วฎุมายนํ;
> นาวา อุตฺตรเสตุ จ, กุโลฺล จ ภิสิ สงฺคโม''ติฯ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๑๐๑) –

พหูนิ นามานิ, สฺวายํ อิธ อยนนาเมน วุโตฺตฯ ตสฺมา เอกายนนฺติ เอกมคฺคํ, น เทฺวธาปถภูตนฺติ อโตฺถฯ อถ วา เอเกน อยิตพฺพนฺติ **เอกายนํ**ฯ คณสงฺคณิกํ ปหาย วิเวกเฏฺฐน ปวิวิเตฺตน

ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อยนฺติ วา เอเตนาติ อยโน, สํสารโต นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เอกสฺส วา สพฺพสตฺตเสฏฺฐสฺส ภควโต อยโนติ เอกายโนฯ กิญฺจาปิ หิ เตน อเญฺญปิ อยนฺติ, ตถาปิ ภควโตว โส อยโน, เตน อุปฺปาทิตตฺตาฯ ยถาห – ''โส หิ, พฺราหฺมณ, ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา''ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๗๙)ฯ อยตีติ วา อยโน, คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เอกสฺมิํ อิมสฺมิํเยว ธมฺมวินเย อยโน, น อญฺญตฺถาติ เอกายโนฯ ยถาห – ''อิมสฺมิํ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภตี''ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ อปิ จ ปุพฺพภาเค นานามุขภาวนาย ปวโตฺตปิ อปรภาเค เอกํ นิพฺพานเมว อยติ คจฺฉตีติ เอกายโน, ตํ เอกายนํฯ

ชาติขยนฺตทสฺสีติ ชาติยา ขยสงฺขาโต อโนฺต ชาติขยโนฺตฯ ชาติยา อจฺจนฺตขยโนฺต นิพฺพานํ, ตํ ปสฺสีติ ชาติขยนฺตทสฺสีฯ ''มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี''ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – วุตฺตปฺปการํ เอกายนสงฺขาตํ มคฺคํ สยมฺภุญาเณน ภควา ปชานาติ, ชานโนฺต จ เตน เตน หิเตน สเตฺต อนุกมฺปตีติฯ อิทานิ ตสฺส มคฺคสฺส เอกายนภาวํ, ตีสุปิ กาเลสุ เอกนฺตนิยฺยานตญฺจ วิภาเวตุํ **''เอเตน มเคฺคน ตริํสุ ปุเพฺพ, ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ''**นฺติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – เย อตีตมทฺธานํ กาโมฆาทิจตุพฺพิธํ โอฆํ ตริํสุ, เย ตํ อนาคตมทฺธานํ ตริสฺสนฺติ, เอตรหิ จ ตรนฺติ, เต สเพฺพ เอเตเนว มเคฺคน, น อเญฺญนาติฯ **วิสุทฺธิเปกฺขา**ติ จตุโรฆนิตฺถรเณน อจฺจนฺตวิสุทฺธิํ นิพฺพานํ อเปกฺขนฺตา, ปรินิพฺพายิตุกามาติ อโตฺถฯ

เอวํ ทุวิธมฺปิ สาสนปฏฺฐานํ นานาสุตฺตปทานิ อุทาหรเนฺตน วิภชิตฺวา อิทานิ สํกิเลสภาคิยาทีหิ สํสนฺทิตฺวา ทเสฺสตุํ ปุน **''โลกิยํ สุตฺต''**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ***ทสฺสนภาคิเยน จ ภาวนาภาคิเยน จา***ติ นิเพฺพธภาคิเยนฯ นิเพฺพธภาคิยเมว หิ ทสฺสนภาคิยํ ภาวนาภาคิยนฺติ ทุวิธา ภินฺทิตฺวา ทสฺสิตํฯ **โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจา**ติ โลกิยํ โลกุตฺตรญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยาทีหิ ทสฺสนภาคิยาทีหิ จาติ อุภเยหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ยสฺมิํ สุเตฺต**ติ อาทิ นิทฺทิสนาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **สํกิเลสภาคิย**นฺติ สํกิเลสโกฏฺฐาสสหิตํ, สํกิเลสตฺถทีปนนฺติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

เอวํ โลกิยตฺติกสฺส สํกิเลสภาคิยาทีหิ จตูหิ ปเทหิ สํสนฺทนํ ทเสฺสตฺวา อิมินา นเยน เสสติกานํ เสสปทานญฺจ สํสนฺทนํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ ตํ อนุทฺธริตฺวา สํกิเลสภาคิยาทีนํ สมติกฺกมนํ ทเสฺสตุํ **''วาสนาภาคิยํ สุตฺต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ โลกิยเมวฯ ตถาปิ โลกุตฺตรสุตฺตานิ วิย โลกิยสุตฺตานํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยสฺส สมติกฺกมาย โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **''วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยสฺส สุตฺตสฺส นิคฺฆาตายา''**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นิคฺฆาตายา**ติ ปหานายฯ สุตฺตสีเสน เจตฺถ สุตฺตโตฺถ คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺมา จ โวทานธมฺมา วิย สํกิเลสธมฺมานํ ทสฺสนภูมิสมติกฺกมเนเนว ภาวนาภูมิ อธิคนฺตพฺพา, ตสฺมา ***''ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ ทสฺสนภาคิยสฺส สุตฺตสฺส ปฏินิสฺสคฺคายา''***ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน อเสกฺขธเมฺมสุ อุปฺปเนฺนสุ มคฺคภาวนากิจฺจํ นาม นตฺถิฯ ฌานภาวนาปิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถา เอว โหติ, ตสฺมา **''อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ ภาวนาภาคิยสฺส สุตฺตสฺส ปฏินิสฺสคฺคาย, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถ''**นฺติ จ วุตฺตํฯ

อิทานิ ติกปเทเหว สํสนฺทิตฺวา ทเสฺสตุํ **''โลกุตฺตร''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกพีชินา**ติอาทีสุ โย โสตาปโนฺน หุตฺวา เอกเมว อตฺตภาวํ ชเนตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ **เอกพีชี** นามฯ ยถาห –

> ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล เอกพีชี? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณฯ โส เอกํเยว มานุสกํ ภวํ นิพฺพตฺเตตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล เอกพีชี’’ติ (ปุ. ป. ๓๓)ฯ

โย ปน เทฺว วา ตีณิ วา กุลานิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ **โกลํโกโล** นามฯ ยถาห –

> ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล โกลํโกโล? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ…เป.… ปรายโณฯ โส เทฺว วา ตีณิ วา กุลานิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล โกลํโกโล’’ติ (ปุ. ป. ๓๒)ฯ

ตตฺถ **กุลานี**ติ ภเวฯ **เทฺว วา ตีณิ วา**ติ อิทเมตฺถ เทสนามตฺตเมวฯ ยาว ฉฏฺฐภวา สํสรโนฺตปิ โกลํโกโล โหติ เอวฯ

โย ปน สตฺต ภเว สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ **สตฺตกฺขตฺตุปรโม** นามฯ ยถาห –

> ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรโม? อิเธกโจฺจ…เป.… ปรายโณฯ โส สตฺตกฺขตฺตุํ เทเว เจว มานุเส จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรโม’’ติ (ปุ. ป. ๓๑)ฯ

โก ปน เตสํ เอตํ ปเภทํ นิยเมตีติ? เกจิ ตาว ‘‘ปุพฺพเหตุ นิยเมตี’’ติ วทนฺติฯ เกจิ ‘‘ปฐมมโคฺค’’, เกจิ ‘‘อุปริ ตโย มคฺคา’’ฯ เกจิ ‘‘ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา’’ติฯ ตตฺถ ปุพฺพเหตุ นิยเมตีติ วาเท ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสโย กโต นาม โหติฯ อุปริ ตโย มคฺคา นิรุปนิสฺสยา อุปฺปนฺนาติ อาปชฺชติฯ ปฐมมโคฺค นิยเมตีติ วาเท อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ นิรตฺถกตา อาปชฺชติฯ อุปริ ตโย มคฺคา นิยเมนฺตีติ วาเท ‘‘ปฐมมเคฺค อนุปฺปเนฺน เอว อุปริ ตโย มคฺคา อุปฺปนฺนา’’ติ อาปชฺชติฯ วิปสฺสนา นิยเมตีติ วาโท ปน ยุชฺชติฯ สเจ หิ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา พลวตี โหติ, เอกพีชี นาม โหติฯ ตโต มนฺทตรา โกลํโกโลฯ ตโต มนฺทตรา สตฺตกฺขตฺตุปรโมติฯ เอตฺถ จ โย มนุเสฺสสุ เอว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โย จ เทเวสฺเวว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อิเม น อิธาธิเปฺปตาฯ โย ปน กาเลน เทเวสุ, กาเลน มนุเสฺสสูติ โวมิสฺสกนเยน สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โส อิธาธิเปฺปโตฯ ตสฺมา ‘‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม’’ติ อิทํ อิธฏฺฐกโวกิณฺณวฏฺฏชฺฌาสยสฺส วเสน เวทิตพฺพํฯ วฏฺฏชฺฌาสโย หิ อาทิโต ปฏฺฐาย ฉ เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิเฏฺฐ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติฯ

ตตฺถ โย สทฺธํ ธุรํ กตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ นิพฺพเตฺตติ, โส มคฺคกฺขเณ **สทฺธานุสารี** นาม โหติฯ ผลกฺขเณ ปน สทฺธาวิมุโตฺต นาม หุตฺวา วุตฺตนเยน เอกพีชิอาทิเภโท โหติฯ โย ปน ปญฺญํ ธุรํ กตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ นิพฺพเตฺตติ, โส มคฺคกฺขเณ **ธมฺมานุสารี** นามฯ ผลกฺขเณ ปน ทิฏฺฐิปฺปโตฺต นาม หุตฺวา เอกพีชิอาทิเภโท โหติฯ อิทญฺจ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อลาภิโน วเสน วุตฺตํฯ ลาภี ปน ผลกฺขเณ กายสกฺขี นาม โหติฯ ตตฺถ เย สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตกายสกฺขินามกา ตโย โสตาปนฺนา, เต เอกพีชิอาทีหิ ตีเหว สงฺคเหตฺวา วุตฺตํ – **‘‘ปญฺจหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ เอกพีชินา…เป.… ธมฺมานุสารินา’’**ติ, เอวํ ปญฺจหิฯ

ทฺวาทสหิ ปุคฺคเลหีติ สกทาคามิมคฺคโฎฺฐ, สกทาคามี, อนาคามิมคฺคโฎฺฐ, อเภเทน อนาคามี, อนฺตราปรินิพฺพายิอาทโย ปญฺจ, สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตกายสกฺขิโน ตโยติ เภ

เทน อฎฺฐาติ, เอวํ ทฺวาทสหิฯ ตตฺถ หิ โย อวิหาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ อายุเวมชฺฌํ อปฺปตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ **อนฺตราปรินิพฺพายี**ฯ โย ปน อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี**ฯ ตถา โย อวิหาทีสุ อุปฺปนฺโน อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อรหตฺตํ อธิคจฺฉติ, อยํ **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ โย ปน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อรหตฺตํ อธิคจฺฉติ, อยํ **สสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ อุทฺธํ อุปรูปริ พฺรหฺมโลเก อุปปตฺติโสโต เอตสฺสาติ **อุทฺธํโสโต**ฯ ปฏิสนฺธิวเสน อกนิฏฺฐํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามี**ฯ

ตตฺถ อตฺถิ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี อตฺถิ อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี, อตฺถิ น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี อตฺถิ น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามีติฯ ตตฺถ โย อิธ อนาคามิผลํ ปตฺวา อวิหาทีสุ นิพฺพตฺโต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา อุปรูปริ นิพฺพตฺติตฺวา อกนิฏฺฐํ ปาปุณาติ, อยํ **อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย ปน อวิหาทีสุ นิพฺพตฺโต ตเตฺถว อปรินิพฺพายิตฺวา อกนิฏฺฐมฺปิ อปฺปตฺวา อุปรูปริ พฺรหฺมโลเก ปรินิพฺพายติ, อยํ **อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย อิโต จวิตฺวา อกนิเฏฺฐเยว นิพฺพตฺตติ, อยํ **น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย ปน อวิหาทีสุ จตูสุ อญฺญตรสฺมึ นิพฺพตฺติตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, อยํ **น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี** นามฯ สทฺธาวิมุตฺตาทโย วุตฺตวิภาคาเยวฯ

นวหิ ปุคฺคเลหีติ เอตฺถ อฎฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อลาภี อรหา **ปญฺญาวิมุตฺโต** นามฯ เตสํ ปน ลาภี วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวิโมกฺขวเสน อุโภหิ ภาเคหิ รูปกายนามกายสงฺขาตโต อุภโต ภาคโต วิมุตฺตตฺตา **อุภโตภาควิมุโตฺต** นามฯ **สมสีสินา**ติ เอตฺถ ติวิโธ สมสีสี – อิริยาปถสมสีสี, โรคสมสีสี, ชีวิตสมสีสีติฯ

ตตฺร โย ฐานาทีสุ อิริยาปเถสุ เยเนว อิริยาปเถน สมนฺนาคโต หุตฺวา วิปสฺสนํ อารภติ, เตเนว อิริยาปเถน อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ **อิริยาปถสมสีสี** นามฯ โย ปน เอกํ โรคํ ปตฺวา อโนฺตโรเค เอว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา เตเนว โรเคน ปรินิพฺพายติ, อยํ **โรคสมสีสี** นามฯ ปลิโพธสีสํ ตณฺหา, พนฺธนสีสํ มาโน, ปรามาสสีสํ ทิฎฺฐิ, วิเกฺขปสีสํ อุทฺธจฺจํ, กิเลสสีสํ อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสํ สทฺธา, ปคฺคหสีสํ วีริยํ, อุปฎฺฐานสีสํ สติ, อวิเกฺขปสีสํ สมาธิ, ทสฺสนสีสํ ปญฺญา, ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ, โคจรสีสํ วิโมโกฺข, สงฺขารสีสํ นิโรโธติ เตรสสุ สีเสสุ กิเลสสีสํ อวิชฺชํ อรหตฺตมโคฺค ปริยาทิยติ, ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยติฯ ตตฺถ อวิชฺชาปริยาทายกํ จิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ ชีวิตินฺทฺริยปริยาทายกํ อวิชฺชํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ อญฺญํ อวิชฺชาปริยาทายกํ จิตฺตํ, อญฺญํ ชีวิตินฺทฺริยปริยาทายกํฯ ยสฺส เจตํ สีสทฺวยํ สมํ ปริยาทานํ คจฺฉติ, โส **ชีวิตสมสีสี** นามฯ

กถํ ปนิทํ สมํ โหตีติ? วารสมตายฯ ยสฺมิญฺหิ วาเร มคฺควุฎฺฐานํ โหติ, โสตาปตฺติมเคฺค ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณานิ, สกทาคามิมเคฺค ปญฺจ, อนาคามิมเคฺค ปญฺจ, อรหตฺตมเคฺค จตฺตารีติ เอกูนวีสติเม ปจฺจเวกฺขณญาเณ ปติฎฺฐาย ภวงฺคํ โอตริตฺวา ปรินิพฺพายโต อิมาย วารสมตาย อิทํ อุภยสีสปริยาทานมฺปิ สมํ โหติ นามฯ เตนายํ ปุคฺคโล ‘‘ชีวิตสมสีสี’’ติ วุจฺจติ, อยเมว อิธาธิเปฺปโตฯ เอวํ สุญฺญตวิมุตฺตาทโย ตโย สทฺธาวิมุโตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต สมสีสีติ สตฺต สาวกา อรหโนฺต, ปเจฺจกพุโทฺธ, สมฺมาสมฺพุโทฺธติ อิเมหิ นวหิ ปุคฺคเลหิ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

ราคจริโตติ ราคสหิตํ จริตํ เอตสฺสาติ ราคจริโตฯ ราเคน วา จริโต ปวตฺติโต ราคจริโต, ราคชฺฌาสโย ราคาธิโกติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ราคมุเข ฐิโต**ติ ราคปริยุฎฺฐาเน ฐิโต, ปริยุฎฺฐิตราโคติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

วาสนาภาคิยํ สุตฺตนฺติ โลกิยํ สตฺตาธิฏฺฐานํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ โลกิยํ สตฺตาธิฏฺฐานํ สํกิเลสภาคิยญฺหิ สุตฺตํ ราคจริเตหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิฏฺฐํฯ ตตฺถ ‘‘โลกิยํ, สตฺตาธิฏฺฐาน’’นฺติ ปททฺวยํ อนุวตฺตมานํ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘วาสนาภาคิย’’**นฺติฯ **สีลวเนฺตหี**ติ สีลวนฺตาทีหิ ปุคฺคเลหิฯ **ปกติสีล**นฺติอาทิ เยหิ สมนฺนาคตา, เต ปุคฺคลาฯ เตสํ ทสฺสเนน ปุคฺคลานํ อุปลกฺขณํฯ อถ วา ธมฺมาธิฏฺฐานํ ปกติสีลาทิวเสน, สตฺตาธิฏฺฐานํ ปกติสีลวนฺตาทิวเสน เวทิตพฺพนฺติ อิมสฺส นยสฺส ทสฺสนตฺถํ ‘‘สีลวเนฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺวา ‘‘ปกติสีล’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ ปกติสีลาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอว คหณํ นิทสฺสนมตฺตํ, ปตฺติทานอพฺภนุโมทนธมฺมสฺสวนเทสนาทิฏฺฐิชุกมฺมาทีนมฺปิ เจตฺถ สมฺภวโตฯ เตสมฺปิ วา เอเตฺถว สงฺคเหตฺวา ทสฺสนตฺถํ **‘‘ปญฺจา’’**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ปกติสีล**นฺติ สมฺปตฺตวิรติสีลํฯ **จิตฺตปฺปสาโท**ติ กมฺมผลสทฺธา รตนตฺตยสทฺธา จฯ **ญาณํ ปญฺญาย นิทฺทิสิตพฺพ**นฺติ ยสฺมิํ สุเตฺต ปญฺญา อาคตา, ตํ สุตฺตํ ญาณนฺติ นิทฺทิสิตพฺพํฯ น เกวลํ ปญฺญาปริยาเยเนว, อถ โข ปญฺญินฺทฺริยาทิปริยาเยนปิ ยตฺถ ปญฺญา อาคตา, ตํ สุตฺตํ ญาณนฺติ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปญฺญินฺทฺริเยนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ **ยํ วา ปนา**ติอาทีสุ ยํ วา อญฺญํ กิญฺจิ ปญฺญาย อธิวจนํฯ สพฺพํ ตํ ยตฺถ กตฺถจิ สุเตฺต อาคตํ, ตํ สุตฺตํ ญาณนฺติ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

อชฺฌตฺติกพาหิเรหีติ ยสฺมิํ สุเตฺต อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, พาหิรานิ จ อายตนานิ อาคตานิ, ตํ สุตฺตํ เตหิ อายตเนหิ ญาณํ **เญยฺยนฺติ นิทฺทิสิตพฺพํฯ ปญฺญาปิ อารมฺมณภูตา เญยฺย**นฺติ เญยฺยโต วิสุํ กตฺวา ปญฺญา วุตฺตาฯ ตถา หิ ปญฺญา ญาณนฺตรสฺส อารมฺมณนฺติ กตฺถจิ สุเตฺต เญยฺยภาเวนปิ วุจฺจติฯ **ยํ กิญฺจิ อารมฺมณภูต**นฺติ ยํ กิญฺจิ ญาณสฺส วิสยภูตํ รูปาทิฯ **อชฺฌตฺติกํ วา พาหิรํ วา**ติ **วา**-สเทฺทน โอฬาริกาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **สพฺพํ ตํ สงฺขเตน อสงฺขเตน จา**ติ สพฺพํ ตํ ยถาสมฺภวํ สงฺขตภาเวน อสงฺขตภาเวน จ เญยฺยนฺติ นิทฺทิสิตพฺพํฯ เญยฺยธมฺมวเสน หิ เญยฺยสุตฺตํ เญยฺยนฺติ วุจฺจตีติฯ

ยํ วา ปน กิญฺจิ ภควา อญฺญตรวจนํ ภาสตีติ โลกิยโลกุตฺตราทิสุเตฺตสุ เอกสฺมิํ สุเตฺต เทฺวฯ เตสุ ยํ วา ปน กิญฺจิ อญฺญตรวจนํ เอกเสฺสว กถนํ ภาสติ นิทฺทิสติฯ **สพฺพํ ตํ ยถา นิทฺทิฏฺฐํ ธารยิตพฺพ**นฺติ ตํ ยถา สพฺพํ สุตฺตํ โลกิยาทีสุ ยทิ อญฺญตรวเสน, อถ อุภยวเสน ยถา ยถา นิทฺทิฏฺฐํ, ตถา ตถา คเหตพฺพํ, ตํ ตํ ปธานภาเวน นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

กิเลสสหิตเญฺญว กมฺมํ วิปากสฺส เหตุ, น อิตรนฺติ วุตฺตํ **‘‘ทุวิโธ เหตุ ยญฺจ กมฺมํ เย จ กิเลสา’’**ติฯ **สมุทโย กิเลสา**ติ เอตฺถ ‘‘สมุทโย’’ติ เอเตน สมุทยปกฺขิยา วุตฺตาฯ ‘‘กิเลสา’’ติ จ กิเลสวโนฺต, สํกิลิฏฺฐาติ อโตฺถฯ **ยํ ทิสฺสตี**ติ ยํ ยํ ทิสฺสติฯ **ตาสุ ตาสุ ภูมีสู**ติ ปุถุชฺชนภูมิอาทีสุฯ **กปฺปิยานุโลเมนา**ติ กปฺปิเยน จ กปฺปิยานุโลเมน จฯ ตตฺถ กปฺปิยํ ปาฬิยํ สรูปโต วุตฺตํ, กปฺปิยานุโลมํ มหาปเทสวเสน นยโต ทสฺสิตํฯ **ปฏิกฺขิตฺตการเณนา**ติ เยน การเณน ภควตา ยํ ปฏิกฺขิตฺตํ, เตน การเณน ตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ เอกเนฺตน สราคาทิสํวตฺตนเมว หิ ภควตา ปฏิกฺขิตฺตํ, ตํ สราคาย สํวตฺตนาทิการเณน นิทฺทิสิตพฺพํ ฯ **ธมฺมสฺสา**ติ อสงฺขตธมฺมสฺสฯ **อริยธมฺมาน**นฺติ มคฺคผลธมฺมานํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถ จ ยถา สํกิเลสภาคิยาทีนํ อญฺญมญฺญํ สํสคฺคโต อเนกวิโธ ปฏฺฐานเภโท อิจฺฉิโต, เอวํ โลกิยสตฺตาธิฏฺฐานาทิสํสคฺคโตปิ อเนกวิโธ ปฏฺฐานเภโท สมฺภวติฯ ปาฬิยํ ปน อุภยตฺถาปิ เอกเทสทสฺสนวเสน อาคตตฺตา นยทสฺสนนฺติ เวทิตพฺพํฯ สกฺกา หิ อิมินา นเยน วิญฺญุนา เต นิทฺธาเรตุนฺติฯ ยถา จ สํกิเลสภาคิยาทีนํ โลกิยาทีนญฺจ วิสุํ วิสุํ สํสคฺคเภทวเสน

อยํ ปฏฺฐานเภโท อเนกวิโธ ลพฺภติ, เอวํ อุภเยสมฺปิ สํสคฺควเสน อยํ นโย ยถารหํ ลพฺภเตวฯ ลพฺภติ หิ โลกิยํ สุตฺตํ กิญฺจิ สํกิเลสภาคิยํ, กิญฺจิ วาสนาภาคิยํฯ ตถา โลกุตฺตรํ สุตฺตํ กิญฺจิ นิเพฺพธภาคิยํ, กิญฺจิ อเสกฺขภาคิยนฺติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ โสฬสวิเธ ปฏฺฐาเน อฏฺฐวีสติวิธํ ปฏฺฐานํ ปกฺขิปิตฺวา, อฏฺฐวีสติวิเธ จ ปฏฺฐาเน โสฬสวิธํ ปกฺขิปิตฺวา ยถารหํ ทุกติกาทิเภเทน สมฺภวโต ปฏฺฐานวิภาโค เวทิตโพฺพ, โส จ โขตีสุ ปิฏเกสุ ลพฺภมานสฺส สุตฺตปทสฺส วเสนฯ ยสฺมา ปน ตานิ ตานิ สุตฺตปทานิ อุทาหรณวเสน นิทฺธาเรตฺวา อิมสฺมิํ อเตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปปโญฺจ โหติ, อติภาริยา จ เนตฺติสํวณฺณนา, สกฺกา จ อิมินา นเยน วิญฺญุนา อยมโตฺถ วิญฺญาตุํ, ตสฺมา น ตํ วิตฺถารยิมฺหฯ เตเนว หิ ปาฬิยํ อญฺญมญฺญสํสคฺควเสน ปฏฺฐานวิภาโค เอกเทเสเนว ทสฺสิโต, น นิปฺปเทสโตติฯ

สาสนปฏฺฐานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

หาเร นเย จ ปฏฺฐาเน, สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ;
วิภชโนฺต นวงฺคสฺส, สาสนสฺสตฺถวณฺณนํฯ

เนตฺติปฺปกรณํ ธีโร, คมฺภีรํ นิปุณญฺจ ยํ;
อเทสยิ มหาเถโร, **มหากจฺจายโน** วสีฯ

สทฺธมฺมาวตรฏฺฐาเน, ปฏฺฏเน นาคสวฺหเย;
ธมฺมาโสกมหาราช-วิหาเร วสตา มยาฯ

จิรฏฺฐิตตฺถํ ยา ตสฺส, อารทฺธา **อตฺถวณฺณนา**;
อุทาหรณสุตฺตานํ, ลกฺขณานญฺจ สพฺพโสฯ

อตฺถํ ปกาสยนฺตี สา, อนากุลวินิจฺฉยา;
สมตฺตา สตฺตวีสาย, ปาฬิยา ภาณวารโตฯ

อิติ ตํ สงฺขโรเนฺตน, ยํ ตํ อธิคตํ มยา;
ปุญฺญํ ตสฺสานุภาเวน, โลกนาถสฺส สาสนํฯ

โอคาเหตฺวา วิสุทฺธาย, สีลาทิปฏิปตฺติยา;
สเพฺพปิ เทหิโน โหนฺตุ, วิมุตฺติรสภาคิโนฯ

จิรํ ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนํ;
ตสฺมิํ สคารวา นิจฺจํ, โหนฺตุ สเพฺพปิ ปาณิโนฯ

สมฺมา วสฺสตุ กาเลน, เทโวปิ ชคตีปติ;
สทฺธมฺมนิรโต โลกํ, ธเมฺมเนว ปสาสตูติฯ

อิติ พทรติตฺถวิหารวาสินา อาจริยธมฺมปาเลน กตา

เนตฺติปฺปกรณสฺส อตฺถสํวณฺณนา สมตฺตาติฯ

เนตฺติปฺปกรณ-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ